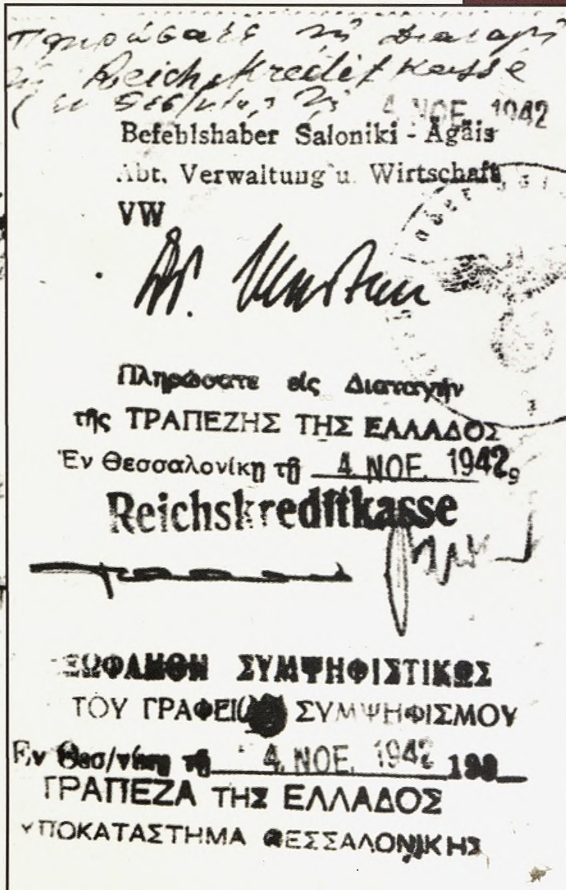

ΤΕΥΧΟΣ 18
Τιμή: 10 €

ΕΞΩΦΛΗΘΗ
30. OKT. 1942
Befehlshaber Saloniki - Ägäis
Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
VW

ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΟΙ «ΧΑΜΕΝΕΣ» ΕΠΙΤΑΓΕΣ ΤΟΥ ΜΕΡΤΕΝ

4. NOE. 1942
Befehlshaber Saloniki - Ägäis
Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
VW

Πληρώσατε εἰς Διαταγὴν
τῆς ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 4. ΝΟΕ. 1942
Reichskreditkasse

ΕΞΩΦΛΗΘΗ ΣΥΜΨΗΦΙΣΤΙΚΩΣ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΣΥΜΨΗΦΙΣΜΟΥ
Ἐν Θεσ/νίκῃ τῇ 4. ΝΟΕ. 1942 19
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΙΟ ΣΕ ΜΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΗΛΙΝΕΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΕΣ ΠΛΑΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ «FOLIES»

ΜΕΓΑΡΟ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ Μ.Γ.Σ. «ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΧΙΩΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΣΙΜΙΣΚΗ 2, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ 2310.551754
ΟΜΟΙΟΤΥΠΟ 2310.551748
ΓΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: Τ.Θ. 10756, 54110 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ peebe2@otenet.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΟΟ
Σεπτέμβριος 2005

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: 10 €
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 30 €
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:
ΕΥΡΩΠΗ 44 €, ΑΜΕΡΙΚΗ 50,40 €

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ
ΑΝΝΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ (2310.551754)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΠΑΓΚΑΛΟΥ (2310.288491)

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΣΑΧΙΝΙΔΟΥ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (2310.551754)

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΕΛΛΥ ΤΖΟΒΑΡΑ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Μ. ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΗ
ΠΡΟΤΥΠΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ
ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ Α.Ε.

Εξώφυλλο: Επιταγές που εκδόθηκαν
το 1942 από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης
για την εξαγορά της καταναγκαστικής εργασίας των Εβραίων

Εκδοτικό σημείωμα

Εκδοτικό σημείωμα

Να μην τις παίρνει ο άνεμος

Δυο νέες ερευνήτριες παρατηρούν μία παλαιά φωτογραφία και τις ακόμη παλαιότερες εντοιχισμένες πλάκες της Αγίας Αικατερίνης. Άλλοι ερευνητές αναρωτιούνται: Ποια ήταν η εργατική εβραϊκή κουλτούρα, για την οποία ελάχιστα διασώζουν οι γνωστές πηγές; Τι ακριβώς συνέβη με τον Μαξ Μέρτεν; Ιδιοποιήθηκε ή όχι τα λύτρα που κατέβαλαν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, για να αποφύγουν την καταναγκαστική εργασία; Πώς οι σιδηροδρομικοί διατηρούν επί ογδόντα χρόνια έναν ακμαίο πολιτιστικό και αθλητικό σύλλογο; Υπάρχουν Θεσσαλονικέων Folies, οικοδομήθηκαν ψεύτικα «χωριά Ποτέμκιν» στη νύφη του Θερμαϊκού;

Folies ήταν τεμάχια από αληθινά μνημεία (είτε απλώς αντίγραφά τους) που τοποθετούσαν οι βρετανοί ευγενείς, για να αισθάνονται τη μελαγχολία που εμπνέουν οι περασμένοι πολιτισμοί. Αυτό που «νιώθουν για τα ερείπια οι άνθρωποι», όπως έλεγε και ο Αλέξης Ασλάνογλου. Χωριά Ποτέμκιν, πάλι, ήταν οι ψεύτικοι οικισμοί που -κατά την παράδοση- έστησε, εν είδει σκηνικού του Χόλιγουντ, ο δαιμόνιος πρίγκιπας Γκριγκόρι Αλεξάντροβιτς Ποτέμκιν, ώστε να μην αντικρίσει η (τέως ερωμένη του) Αικατερίνη η Μεγάλη τα αληθινά χωριά της Ουκρανίας και της Κριμαίας, κατά την περιοδεία που πραγματοποίησε το 1787, και να μην αντιληφθεί τη δυστυχία τους.

Βέβαια, δεν υπάρχει ιστορική απόδειξη ότι ο Ποτέμκιν έστησε πράγματι ψεύτικα χωριά. Ακόμη, όμως, κι αν πρόκειται για μύθο, απηχεί -όπως όλοι οι μύθοι- ένα τμήμα από την ιστορική αλήθεια. Τη συνειδητή προσπάθεια εξωραϊσμού της πραγματικότητας, χάριν της ψυχικής ηρεμίας της αγαπημένης τσαρίνας. Αλλά τι αισθάνθηκαν άραγε οι κάτοικοι των πραγματικών χωριών γι' αυτήν την προσπάθεια εξωραϊσμού; Στην προκειμένη περίπτωση ο εξωραϊσμός δεν σήμαινε μόνον παραποίηση της πραγματικότητας. Σήμαινε και απόκρυψη της ταυτότητας των πραγματικών υπηκόων.

Οι Θεσσαλονικείς ζουν σε ένα χωριό Ποτέμκιν, λιγότερο ή περισσότερο αληθινό. Περιστοιχίζονται από folies, πολλά ή λίγα. Γι' αυτό η ταυτότητά τους βρίσκεται μάλλον στο παρελθόν, παρά στο παρόν. Όχι πως η ιστορική τους ταυτότητα δεν υπονομεύεται και από τους γυρολόγους της ιστοριογραφίας. Όχι πως δεν αποτελεί και αυτή αντικείμενο εντυπωσιασμών και εύκολων προσεγγίσεων για εύπεπτη κατανάλωση.

Μ' αυτό τον δέκατο όγδοο τόμο βάζουμε έναν ακόμη λίθο στην οικοδόμηση της αυτογνωσίας των Θεσσαλονικέων. Είμαστε εδώ. Είσαστε εδώ. Ακόμη πιο αποφασισμένοι να συνεχίσουμε. Όπως έλεγε ο άλλος χαμένος μας ποιητής, ο Μανόλης Αναγνωστάκης, «σαν πρόκες πρέπει να καρφώνονται οι λέξεις. Να μην τις παίρνει ο άνεμος». «Σα γύφτοι, σφυροκοπάμε αδιάκοπα το ίδιο αμόνι».

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η μείζων συμβολή της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρημα-
8 **τιών στην ιστοριογνωσία της Θεσσαλονίκης και στην υπε-**
ράσπιση της έννοιας της επιχειρηματικότητας έρχεται επι-
τέλους στο φως.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Δυο νέες ερευνήτριες παρατηρούν μία παλαιά φωτογραφία και τις ακόμη παλαιότερες εντοιχισμένες πλάκες της Αγίας Αικατερίνης.

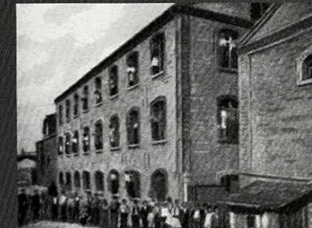
ΣΧΟΛΙΟ ΣΕ ΜΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Η φωτογραφία ήταν παλαιά και αγοράσθηκε από παλαιοβιβλιοπωλείο των
Παρισίων. Χρονολογείται μετά την πυρκαγιά του 1890 και πριν το 1893. Μο-
λονότι εικονίζει μια καταστροφή, είναι πολύτιμη για την τοπογραφία της πό-
18 λης. Η εικόνα της διασώζει την καθαίρεση των θαλάσσιων τειχών και τη δη-
μιουργία της πρώτης προκυμαίας. Αποτελεί μαρτυρία για τη σταδιακή μετα-
τροπή της σε σύγχρονη μητρόπολη λίγο πριν το γύρισμα του 20^{ού} αι. Περιηγεί-
ται ανάμεσα στους δρόμους και τα μνημεία της φωτογραφίας, σχολιάζοντας
με λιτότητα και οξυδέρκεια, η **Ευαγγελία Αγγέλκου.**

ΠΗΛΙΝΕΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΕΣ ΠΛΑΚΕΣ ΕΝΤΟΙΧΙΣΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ρόδακες στην Αγία Αικατερίνη: Στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης κοντά στα
δυτικά τείχη βρίσκεται ο ναός της Αγίας Αικατερίνης, καθολικό μονής αφιερω-
μένης πιθανότατα στο Χριστό, που χρονολογείται από τα μέσα ή τα τέλη του 13^{ου}
24 έως τα μέσα του 14^{ου} αι. Στο ναό αυτό υπάρχουν δεκατέσσερις εφυαλωμένες κε-
ραμικές πλάκες, οι οποίες κοσμούνται με ένσταυρους και εξάκτινους ρόδακες.
Ανάλογοι ρόδακες κοσμούν εφυαλωμένες κούπες εργαστηρίου της Θεσσαλονί-
κης που χρονολογούνται στα τέλη του 13^{ου} και στον 14^{ο} αι., ενώ το ίδιο θέμα του
εξάκτινου ρόδακα απαντά και σε νομίσματα της δυναστείας των Παλαιολόγων
του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης. Γράφει η **Μαρία Χειμωνοπούλου.**

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Ποια ήταν η εργατική εβραϊκή κολτούρα; Τι ακριβώς συνέβη με τον Μαξ Μέρτεν;

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Σε αυτό το κείμενο παρουσιάζονται πτυχές από τη ζωή της θεσσαλονικιώτικης
εργατικής τάξης, που δεν είχε άρωμα τριαντάφυλλου, αλλά χρώμα τριαντά-
φυλλου: Η σημαία, τα φέσια και το αίμα των φυματικών εργατών και εργα-
τριών που δούλευαν, περνούσαν τον καιρό τους, ονειρεύονταν και είχαν ελπί-
δες, αλλά δεν απόλαυσαν τίποτε, και όπως έλεγε η θεία της συγγραφέως **Gila**
Hadar, «Οι Γερμανοί τους έστειλαν στους φούρνους». Η εργατική κουλτούρα
ήταν προφορικού χαρακτήρα. Παρ' όλο που είχε εξαπλωθεί η γραφή και η 32
ανάγνωση, οι περισσότεροι εργάτες παρέμεναν αγράμματοι. Τα μηνύματα με-
ταδίδονταν σε παλιές φόρμες που γνώριζε ο λαός, όπως τα θρησκευτικά τρα-
γούδια, οι προσευχές, οι καντάδες, τα τραγούδια του Πουρίμ, τα μοιρολόγια,
αλλά με καινούργιο υλικό: τη στρατιωτική θητεία, το στρατολογικό αντισήκω-
μα, την πληγή της προίκας, τους άξεστους πλούσιους και όλες τις πληγές της
εργατικής τάξης.

ΟΙ «ΧΑΜΕΝΕΣ» ΕΠΙΤΑΓΕΣ ΤΟΥ ΜΕΡΤΕΝ
Η μελέτη αυτή περιλαμβάνει το πόρισμα μακροχρόνιας έρευνας σχετικά με την
καταβολή των λύτρων, τα οποία συγκέντρωσε και κατέβαλε η Ισραηλιτική
Κοινότητα Θεσσαλονίκης στις γερμανικές αρχές Κατοχής, για να απαλλαγούν
τα μέλη της από την υποχρεωτική εργασία, κατά την περίοδο Οκτωβρίου 1942
και Ιανουαρίου 1943. Τα ερωτήματα που έθεσε η έρευνα ήταν, πρώτον, αν κα- 40
ταβλήθηκαν, πράγματι, τα λύτρα και, δεύτερον, ποιος τα εισέπραξε. Η κατά-
ληξη ήταν επτά επιταγές, που δίνουν σαφείς απαντήσεις, γεννούν όμως νέα
ερωτήματα. Γράφει ο **Ευάγγελος Χεκίμογλου.**

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

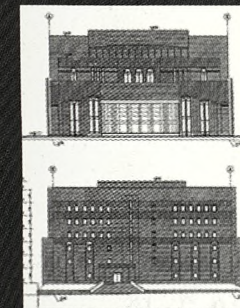
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΠΟΛΕΩΝ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Η αδυναμία του επιχειρηματικού κεφαλαίου που εδρεύει στη Θεσσαλονίκη να
παρουσιάσει μια εικόνα που να προσεγγίζει, έστω, το αθηναϊκό επιχειρηματι-
κό κεφάλαιο ως προς το μέγεθος και το εύρος των δραστηριοτήτων του υπήρ-
ξε οδυνηρά εμφανής· ακόμη περισσότερο, από τη στιγμή που πρόκειται για μια
περίοδο κατά την οποία μια σειρά από μεταρρυθμίσεις των αγορών στην Ελ-
λάδα, όπως και αλλού στην Ευρώπη, έφεραν τον επιχειρηματικό βίο στο προ-
σκήνιο του δημόσιου λόγου. Οι πρωτοβουλίες που πήρε ο πολιτικός κόσμος
για να διασκεδάσει το φαινόμενο, ακόμα κι όταν στηρίζουν την ξεχωριστή σχέ-
62 ση της Θεσσαλονίκης με τη γύρω περιοχή των Βαλκανίων, στην πραγματικό-
τητα αποτελούν ένα παράγωγο και εξαρτημένο κακέκτυπο, ένα «χωριό Ποτέμ-
κιν», της υπεροχής της Αθήνας. Αυτό το κατασκεύασμα, ωστόσο, είχε τις ευ-
λογίες της επιχειρηματικής και της πολιτικής ηγεσίας της πόλης. Οι εκπρόσω-
ποι της επιχειρηματικής ηγεσίας παρείχαν την υποστήριξή τους σε αυτό το χω-
ριό Ποτέμκιν, διότι δεν είχαν τις γνώσεις και τα μέσα να αναζητήσουν κάτι πιο
ουσιώδες. Οι εκπρόσωποι της πολιτικής τάξης, πάλι, θεώρησαν ότι με αυτόν
τον τρόπο θα έδιναν τουλάχιστον την εντύπωση ότι κάτι κινείται στην πόλη,
με την υποστήριξη της κεντρικής κυβέρνησης, μια εντύπωση που θα κάλυπτε
τα νώτα τους σε τοπικό επίπεδο, ενώ οι ίδιοι επιδίωκαν να προωθήσουν τις
κατ' ουσίαν αθηνοκεντρικές πολιτικές τους φιλοδοξίες. Μία θαυμάσια συμβο-
λή της πολιτικής επιστήμης στη σύγχρονη προβληματική περί Θεσσαλονίκης.
Γράφει ο **Αντώνης Καμάρας**.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Ιδεολογία, πολιτιστικές αντιλήψεις και διαχείριση του ελεύθερου χρόνου στη νύφη του Θερμαϊκού.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ «FOLIES»
Αρχιτεκτονικές προτιμήσεις στη σύγχρονη Θεσσαλονίκη. «Folies» ονόμαζαν
στη Βρετανία του 18ου και 19ου αιώνα τα αυθεντικά κομμάτια μνημείων, ή τις
απομιμήσεις τους, που τοποθετούσαν οι αριστοκράτες στους κήπους τους, για
να νιώθουν μια «γλυκιά μελαγχολία» να γεμίζει τις «ευαίσθητες ψυχές» τους.
110 Τέτοια «folies» ο **Πέτρος Μαρτινίδης** εντοπίζει (τουλάχιστον) τρία στη σύγχρο-
νη Θεσσαλονίκη, για να καταλήξει στο συμπέρασμα: το «κατοικείν» δεν είναι
συνάρτηση του οικήματος, αλλά του κατοίκου, και η Θεσσαλονίκη θα πρέπει
να εκσυγχρονίσει τις νοοτροπίες των κατοίκων της, εάν θέλει να δώσει νόημα
στους εκσυγχρονισμούς των κτισμάτων της.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΤΗΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ
Μία λεπτομερή αναδίφηση στο χρονικό της διαδικασίας επιλογής του χώρου
εγκατάστασης του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης και μία κριτική προσέγ-
γιση στην αρχιτεκτονική και την κατασκευή του συνδυάζει το άρθρο της 120
Θέμιδος Βελένη. Μέσα από τη λιτή αφήγηση, αναδύεται η παθογένεια της
όλης διαδικασίας, που συνδυάζεται αιτιωδώς με τα ελαττώματα του κτίσμα-
τος. Αν σε μερικές μεγάλες πόλεις ανεγείρουν κτίρια για τους επιγόνους, σ'
αυτές μάλλον δεν περιλαμβάνεται η Θεσσαλονίκη.

80 ΧΡΟΝΙΑ Μ.Γ.Σ. «ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ»: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ
ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Στη μεγάλη απεργία των σιδηροδρομικών του 1925 απολύθηκαν ο Γιώργος Βα-
φόπουλος και ο Γιώργος Δέλλιος. Έτσι, ο σιδηρόδρομος έχασε δύο υπαλλή-
λους και η λογοτεχνία κέρδισε δύο θαυμάσιες πένες. Επίσης, η πόλη κέρδισε 142
έναν ιστορικό σύλλογο. Ο «Θερμαϊκός» γεννήθηκε στις στάχτες της μεγάλης
απεργίας, σε μια εποχή που οι αθλητικοί σύλλογοι φύτρωναν σαν μανιτάρια
στις προσφυγικές γειτονιές της Θεσσαλονίκης. Εξιστορεί το βίο του, με την
ευκαιρία της 80ετίας από την ίδρυσή του, ο **Δ.Ι. Παπαδημητρίου**.

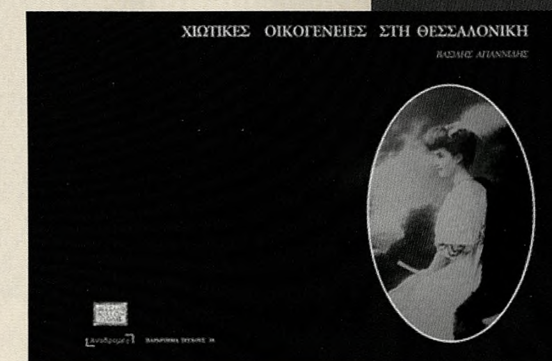

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 18ου τεύχους:

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ «ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ»

ΧΙΩΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Μαυροκορδάτοι, Πετροκόκκινοι, Ροδοκανάκη, Σκυλίτση: Μυθολογικά ονόμα-
τα της χιώτικης ιστορίας και τα ίχνη τους στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Μια
περιεκτική μελέτη με θαυμάσια εικονογράφηση. Δημιουργός της ο **Βασίλης
Αγιαννίδης**.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΤΕΤΡΑΤΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

Μία νέα συμβολή της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος στην ιστορία της Θεσσαλονίκης

Περί του έργου

Η Θεσσαλονίκη είναι μία από τις λίγες πόλεις στον κόσμο που έχει να επιδείξει συνεχή και αδιάλειπτη επιχειρηματική ζωή 23 αιώνων.

Η Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος εκπόνησε ένα μεγάλο ερευνητικό και συγγραφικό πρόγραμμα, με αντικείμενο την επιχειρηματικότητα στη Θεσσαλονίκη από την ίδρυση της πόλης μέχρι το 1940.

Μετά από προσπάθειες πέντε ετών, στις οποίες συμμετείχαν ως ερευνητές, σύμβουλοι και συγγραφείς 25 επιστήμονες όλων των επιστημονικών βαθμίδων, το έργο της συγγραφής της ιστορίας της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη ολοκληρώθηκε.

Δεν πρόκειται απλώς για μία επιστημονική μελέτη υψηλών προδιαγραφών, αλλά για κάτι εντελώς καινούργιο. Για πρώτη φορά στην ελληνική ιστοριογραφία, η επιχειρηματικότητα παύει να είναι ένας αφηρημένος συντελεστής της οικονομικής ιστορίας και αποκτά πρόσωπο, το πρόσωπο του επιχειρηματία. Γραμμένο μέσα από την οπτική της ανάδειξης των ιχνών που άφησαν πίσω τους επιχειρηματίες και επιχειρήσεις, το έργο φέρνει στο φως την ύπαρξη και τη δραστηριότητα χιλιάδων επιχειρηματιών της Θεσσαλονίκης, κατά τους είκοσι τρεις αιώνες της ύπαρξής της.

Το έργο αποτελείται από τέσσερις αυτοτελείς τόμους, συνολικής έκτασης 2.200 σελίδων:

- Η επιχειρηματικότητα από τους προϊστορικούς μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους
- Η επιχειρηματικότητα κατά την Τουρκοκρατία
- Οι μεγάλες επιχειρήσεις και οι επιχειρηματικές οικογένειες, 1900-1940
- Λεξικό επιχειρηματιών της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης, 1900-1940

Τόμος Α΄

Από τους προϊστορικούς μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους

Σελίδες 270

Στον τόμο αυτόν η Δρ Πολυξένη Αδάμ - Βελένη και η Δρ Ευτέρπη Μαρκή, έφοροι αρχαιοτήτων του υπουργείου Πολιτισμού με πολυετή ανασκαφική εμπειρία και πολύτομο επιστημονικό έργο, καταθέτουν τις γνώσεις τους σχετικά με τις μορφές επιχειρηματικότητας που αναπτύχθηκαν στη Θεσσαλονίκη από την ίδρυση της πόλης (315 π.Χ.) μέχρι την άλωσή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα 1430. Το χρονικό αυτό διάστημα περιλαμβάνει την προϊστορική, την αρχαϊκή, την κλασική, την ελληνιστική, τη ρωμαϊκή, την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο της Θεσσαλονίκης. Η πραγμάτευση στηρίζεται σε ποικίλες ιστορικές πηγές και στα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα.

Οι τύποι επιχειρηματικότητας που εντοπίσθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά το ανωτέρω χρονικό διάστημα καλύπτουν όλες τις μορφές παραγωγής, από τα τρόφιμα και τα ποτά, μέχρι την παραγωγή υφασμάτων και ενδυμάτων, που ήταν εξαιρετικά ανεπτυγμένη. Καλύπτουν, επίσης, την παραγωγή ειδών από πηλό, γυαλί, λίθο, μέταλλο, οπλισμό, οικοδομικές κατασκευές καθώς και τις δραστηριότητες που είχαν σχέση με τη θρησκευτική ζωή των Θεσσαλονικέων.

Ταυτόχρονα, οι συγγραφείς καταγράφουν τις ποικίλες εμπορικές σχέσεις της Θεσσαλονίκης με άλλες περιοχές, όπως αυτές αποτυπώνονται στα ευρήματα των ανασκαφών που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, συνδέουν τα ευρήματα της έρευνας με τη συγκεκριμένη τοπογραφία της πόλης έτσι, ώστε το όλο έργο, εκτός από την ιστορία της επιχειρηματικότητας, να συνδέει την παράδοση με τους αστικούς μετασχηματισμούς που προσέδωσαν στη Θεσσαλονίκη τα μακροχρόνια γεωγραφικά χαρακτηριστικά της.

Πρόκειται για εγχείρημα πρωτοπόρο στην ελληνική και διεθνή αρχαιολογική έρευνα.

Τόμος Β΄ (ημίτομοι Β΄1, Β΄2)

Η Οθωμανική περίοδος

Σελίδες 808

Ο τόμος αυτός στηρίζεται σε τριετή εργασία ερευνητικής ομάδας, υπό την εποπτεία του Καθηγητή Χαράλαμπου Παπαστάθη, της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Στην έρευνα συνεργάστηκαν η Αν. Καθηγήτρια Θάλεια Μαντοπούλου (ΑΠΘ), η Επ. Καθηγήτρια Ευαγγελία Βαρέλλα (ΑΠΘ), η τουρκολόγος Κίρκη Γεωργιάδου και οκτώ ακόμη επιστήμονες από την Ελλάδα και τις βαλκανικές χώρες. Συγκεντρώθηκε έτσι πλήθος ανέκδοτων πηγών, με ευρύτερο ενδιαφέρον για το αντικείμενο του τόμου. Την έρευνα συμπλήρωσε ο συγγραφέας του έργου, Δρ Ευάγγελος Χεκίμογλου, ειδικός στην ιστορία της Θεσσαλονίκης.

Το βιβλίο επικεντρώνει στις μορφές της επιχειρηματικότητας που αναπτύχθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την Οθωμανική περίοδο (1430-1912). Χωρίζεται σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο ασχολείται με το χρονικό διάστημα από τον 15ο μέχρι τον 18ο αιώνα και το δεύτερο με τον 19ο. Οι ευρεθείσες μορφές επιχειρηματικότητας είναι ποικίλες και περιλαμβάνουν όλους τους τομείς παραγωγής, εμπορίου και της πίστης. Το εμπόριο συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με τη Μασσαλία, την Τεργέστη, το Λιβόρνο, το Λονδίνο, τη Βουδαπέστη, τη Βιέννη και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις.

Οι μορφές επιχειρηματικότητας εξετάσθηκαν στη βάση ότι οι επιχειρήσεις αποτελούν όχι απρόσωπο αποτέλεσμα τυφλών συστημικών δυνάμεων, αλλά προϊόν της δραστηριότητας των επιχειρηματιών. Έτσι, καταγράφθηκαν (με τη μορφή λημμάτων) τα διαθέσιμα στοιχεία για εκατοντάδες επιχειρηματίες που έζησαν στη Θεσσαλονίκη, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους και τη θρησκευτική τους ταυτότητα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στον κοινωνικό ρόλο των επιχειρηματιών, οι οποίοι όχι μόνο ίδρυσαν σχολεία, νοσοκομεία, γηροκομεία και ορφανοτροφεία, αλλά και μερίμνησαν με την προσωπική τους επίβλεψη για την άρτια λειτουργία τους.

Τόμος Γ΄

Μεγάλες επιχειρήσεις και επιχειρηματικές οικογένειες, 1900-1940

Σελίδες 600

Το έργο προήλθε από τη συνεργασία του Δρος Ευάγγελου Χεκίμογλου και της Ευφροσύνης Ρούπα, Μ.Α., ειδικής σε θέματα εφαρμοσμένων τεχνών. Στηρίχθηκε σε δεκάδες προσωπικές συνεντεύξεις με απογόνους επιχειρηματιών καθώς και σε έρευνα δημοσιευμένων αποτελεσμάτων εταιρικών χρήσεων.

Ο τόμος περιλαμβάνει: (α) την ανασκόπηση της επιχειρηματικής ζωής της Θεσσαλονίκης στην περίοδο 1900-1940 και (β) αναλυτικά λήμματα για επιχειρήσεις και επιχειρηματικές οικογένειες, από τις σημαντικότερες της συγκεκριμένης περιόδου.

Σκοπός του βιβλίου ήταν να ερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους δημιουργήθηκε επιχειρηματική δράση σε μία πόλη με σημαντικά οικονομικά εμπόδια, όπως ήταν η Θεσσαλονίκη της εποχής εκείνης. Εκτός από τις πολεμικές περιπέτειες, η Θεσσαλονίκη υπέστη εκτεταμένες πληθυσμιακές και δημογραφικές αλλαγές που ανατάραξαν τα επιχειρηματικά δεδομένα της.

Στην περίοδο αυτήν η επιτυχία στην επιχειρηματικότητα αποτελεί περισσότερο αποτέλεσμα οικογενειακών συνδυασμών και αναβίωσης τοπικών δικτύων και λιγότερο προϊόν του συνδυασμού κεφαλαίου και εργασίας. Οι επιχειρηματικές σχέσεις αρθρώνονται στη βάση της κοινής καταγωγής και των οικογενειακών δεσμών, έτσι ώστε η οικονομική πραγματικότητα αναπαράγει μάλλον συνήθειες της περιοχής προέλευσης των επιχειρηματιών, παρά την κατεστημένη νοοτροπία της οθωμανικής Θεσσαλονίκης, νοοτροπία που σταδιακά εξαλείφεται.

Η σύγκριση των περιπτώσεων που εξετάζονται αναλυτικά δείχνει ότι η αναπαραγωγή της τάξης των επιχειρηματιών είναι αποτέλεσμα στρατηγικών επιγαμίας μεταξύ οικογενειών που ελέγχουν τοπικά δίκτυα ή προέρχονται από αυτά, σε συνδυασμό με τις στρατηγικές προσπορισμού ωφελημάτων από το δημοσιονομικό τομέα.

Τόμος Δ΄

Λεξικό επιχειρηματιών της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης

Σελίδες 500

Στον τόμο αυτό καταγράφονται περίπου πέντε χιλιάδες επιχειρηματίες που δραστηριοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο μεταξύ του Πρώτου και του Δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου.

Ο τόμος είναι διαρθρωμένος σε λήμματα κατά επιχείρηση, που παρουσιάζονται με αλφαβητική σειρά. Συχνά οι επιχειρήσεις έλαβαν διαφορετικές συνεχόμενες ή παράλληλες εταιρικές μορφές, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο ίδιο λήμμα.

Ως βάση για την κατάρτιση των λημμάτων ελήφθησαν τα αρχεία του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης και ειδικώς τα μητρώα εγγραφής των νέων επιχειρήσεων. Τα στοιχεία των αρχείων του ΕΒΕΘ συμπληρώθηκαν και με άλλες βασικές πηγές, όπως οι Εμπορικοί Οδηγοί της Θεσσαλονίκης καθώς και οι κτηματολογικές πηγές που αναδείχθηκαν από την έρευνα.

Το αποτέλεσμα είναι ένα πλούσιο δείγμα των επιχειρηματιών και των επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης του μεσοπολέμου με διπλή χρησιμότητα:

(α) Την προσωπογραφική καταγραφή με ποικίλες πληροφορίες για τους επιχειρηματίες της πόλης (θρήσκευμα, υπηκοότητα, γεωγραφική προέλευση, τόπο εργασίας, τόπο κατοικίας, εταιρικές μορφές λειτουργίας, συγγενικά δίκτυα, γεωγραφικές σχέσεις, επιχειρηματική τύχη).

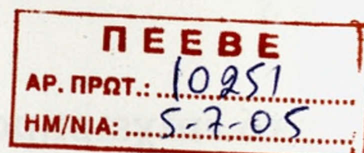
(β) Την ανάδειξη μιας γενικής εικόνας για την επιχειρηματική δραστηριότητα σε μία περίοδο που συνέπεσε με τη διεθνή οικονομική κρίση, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την άτυχη έκβαση εκατοντάδων επιχειρήσεων.

Ενδιαφέρουσες είναι οι ειδήσεις σε ό,τι αφορά το αντικείμενο ενασχόλησης των επιχειρήσεων, οι πλείστες των οποίων ασχολήθηκαν με τους κλάδους της διατροφής και της ένδυσης. Αν και η υπεροχή των κλάδων αυτών είναι ήδη γνωστή από τις στατιστικές, η αναλογία τους στο σύνολο των εμπορικών επιχειρήσεων ξεπερνά τα αναμενόμενα.

Ο τόμος περιλαμβάνει και αναλυτικά ευρετήρια όλης της έκδοσης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΝΥΜΦΑΙΟΥ

Νυμφαίον,Δευτέρα 27.6.2005

Κύριον
Νίκο Ευθυμιάδη
Πρόεδρον
της Πολιτιστικής Εταιρείας
Επιχειρηματιών Β.Ελλάδος
Θεσσαλονίκη

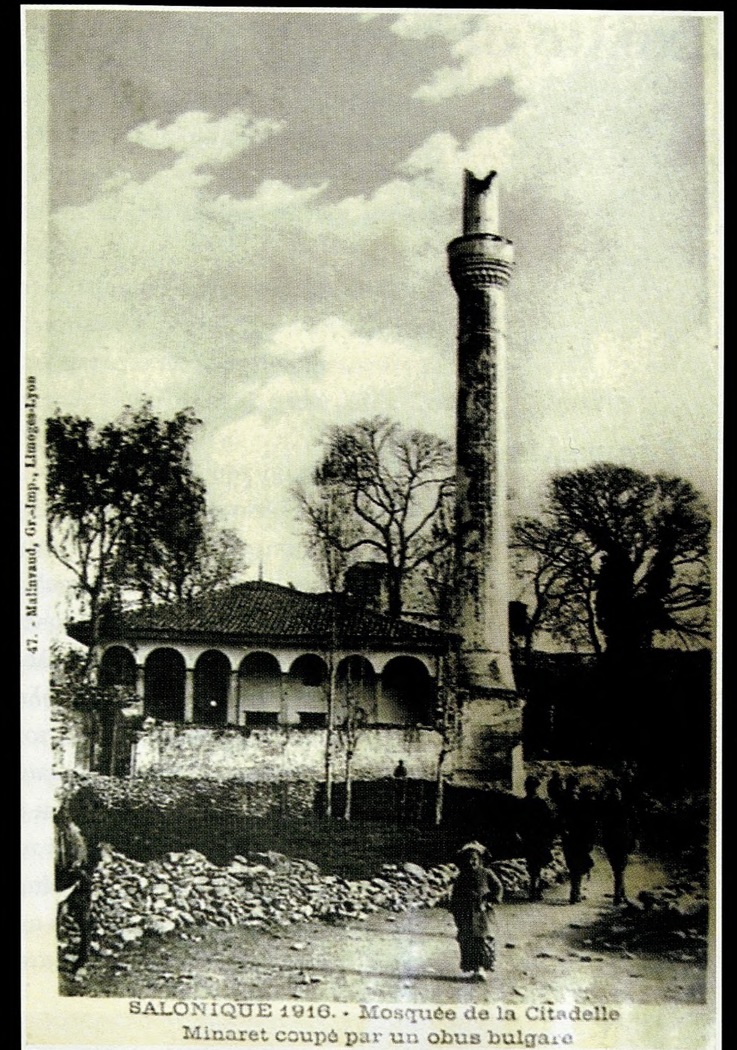
Αγαπητέ μου φίλε Κύριε Πρόεδρε,

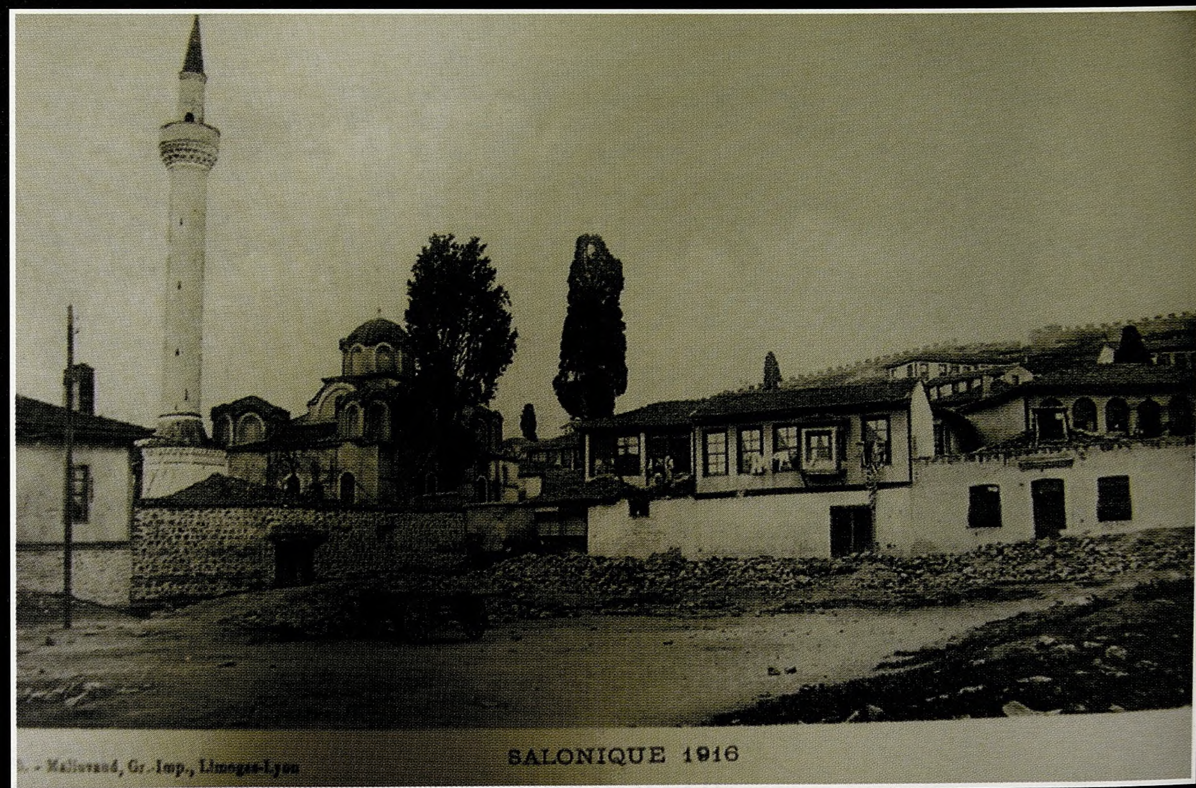
Θερμότατα ευχαριστώ για το πολύτιμο δώρο "Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη".Σας αρμόζει ο δημόσιος έπαινος και η ευγνωμοσύνη όλων των Θεσσαλονικέων και όλων των ερευνητών.΄Αξιος ο μισθός Σας,των ρηξικελεύθων επιχειρηματιών και των λαμπρών επιστημόνων.Παραδίδετε στην Ιστορία ένα βαρυσήμαντο έργο σπανίας σοβαρότητος που κάθε σχεδόν γραμμή του είναι καθαρό απόσταγμα μεγάλου μόχθου,συστηματικής τεκμηριώσεως και ευρυτάτων οριζόντων σε βάθος και ενότητα χρόνου.Οι επιχειρηματίες,άλλωστε,συχνά πραματευτάδες,αποτελούν ανέκαθεν το στημόνι της Θεσσαλονίκης μας σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής της.Δημιουργούν,μοχθούν,συνθέτουν και ισορροπούν,τολμούν Ονειροπολούν,πρωτοπορούν και οδηγούν.Διότι εξ ιδιοσυστασίας είναι ανοικτοί στον Κόσμο.΄Οταν αποχωρούν στα ίδια,δηλαδή στα δικά τους αποκλειστικά έργα,όπως συμβαίνει δυστυχώς τα τελευταία σαράντα περίπου χρόνια,επικρατεί μελαγχολία,στενοκαρδία και προφανής ακαρπία εκεί ιδίως όπου αφθονούν οι "ειδικοί".Διότι ο Κόσμος κλείνει και τον υποκαθιστά μεγαλοπρεπής ο Μικρόκοσμος.
Εύχομαι από καρδιάς,λοιπόν,το έργο Σας αυτό να σημάνει την επιστροφή της επιχειρηματικότητας στον παραδοσιακό της χώρο, στη ζωή και στην ιστορική αποστολή της Θεσσαλονίκης.΄Αλλη ελπίδα δεν υπάρχει επειδή καμμιά άλλη δύναμη,αληθινή ή χάρτινη, δεν επιθυμεί να συνυπάρχει.Για να επιζεί,μονοπωλεί.Είναι κλειστή. Αυτή είναι η πεποίθηση του υπογράφοντος Σαλονικιού που εξ επαγγέλματος και εξ ιδιοσυγκρασίας έζησε βαθειά επί μισόν αιώνα την Θεσσαλονίκη και τον δημόσιο βίο των Ελλήνων.
Φοβούμαι,όμως,ότι θα παρασυρθώ σε νέα πραγματεία και γι΄αυτό τελειώνω.

Με θερμές ευχές

Ν.Ι.Μέρτζος

Αρχαιολογικές μελέτες

Παλιές καρτποστάλ της Θεσσαλονίκης

Σχόλιο σε μια φωτογραφία της Θεσσαλονίκης

Ευαγγελία Αγγέλκου

Το Μάιο του 2001, ο Θεσσαλονικιός Γεώργιος Κιουρτζιάν, επιγραφικός που εργάζεται στη Βυζαντινή Βιβλιοθήκη του College de France, είχε την καλοσύνη να μας αποστείλει ακριβές αντίγραφο μιας παλιάς φωτογραφίας της Θεσσαλονίκης που αγόρασε από παλαιοπωλείο στο Παρίσι (εικ. 1).

Η φωτογραφία είναι τυπωμένη σε χαρτί και έχει διαστάσεις 31,8 x 24,4 εκ. Πρόκειται για μια άποψη της Θεσσαλονίκης που έχει τραβηχθεί από τη θάλασσα και εικονίζει ανατολικό τμήμα της πόλης από την παραλία μέχρι την ακρόπολη. Όπως φαίνεται και στη φωτογραφία, το θαλάσσιο τείχος έχει κατεδαφισθεί ήδη από το 1870 και έχουν γίνει οι πρώτες επιχωματώσεις στην παραλία[1].

Σε πρώτο πλάνο, εικονίζεται με εκτεταμένες ζημιές η εκκλησία της Αγίας Σοφίας, που μετατράπηκε σε τζαμί το 1525[2], και ο μιναρές της που βρισκόταν στη νοτιοδυτική γωνία του μνημείου. Μπροστά της διακρίνονται ερείπια, γκρεμίσματα και καμένοι τοίχοι, που προέρχονται από τη μητροπολιτική συνοικία[3] της Θεσσαλονίκης που καταστράφηκε ολοσχερώς κατά την πυρκαγιά του 1890. Ακριβώς μπροστά, διακρίνονται κάποιοι τοίχοι που πιθανόν ανήκουν στο κτίριο που στέγαζε το Ελληνικό Προξενείο. Πίσω του βρισκόταν ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου[4] και ανατολικά του ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου, ενώ λίγο πιο πάνω, στη συμβολή των σημερινών οδών Κούσκουρα και Μητροπόλεως, βρισκόταν το ελληνικό νοσοκομείο που είχε κτισθεί στα 1869 και κάηκε και αυτό ολοσχερώς. Στον κενό χώρο στη δυτική πλευρά της οδού Αγίας Σοφίας βρισκόταν το παλιό επισκοπικό μέγαρο και λίγο πιο πάνω το διδασκαλείο και η οικία των ιερέων.

Εικόνα 1

Πίσω από την Αγία Σοφία διακρίνεται ο μιναρές της εκκλησίας της Αχειροποιήτου (Εσκί Τζουμά τζαμί), της πρώτης εκκλησίας που έγινε τζαμί με την κατάκτηση της πόλης στα 1430[5]. Αριστερά, σχηματίζοντας ένα τρίγωνο με τους δύο προηγούμενους μιναρέδες, φαίνεται ένας τρίτος που ανήκε πιθανόν στο Σουλεϊμάν τζαμί. Το τζαμί αυτό βρισκόταν πάνω στην Εγνατία οδό στη συμβολή της με την οδό Μητροπολίτου Γενναδίου, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχείο «Εγνατία Παλλάς». Το τζαμί που βλέπουμε στη φωτογραφία χρονολογείται πιθανόν στα μέσα του 17ου αι.[6], αλλά ιδρύθηκε στη θέση του εικονομαχικού ναού[7] και της μετέπειτα μονής Προδρόμου[8], η οποία μετατράπηκε σε τζαμί το 1391, όταν η πόλη καταλήφθηκε για πρώτη φορά από τους Τούρκους. Οι μοναχοί επέστρεψαν στη μονή στα 1403, για να φύγουν οριστικά όταν η πόλη υποδουλώθηκε οριστικά από τους Οθωμανούς και η μονή ξαναέγινε τζαμί. Το Σουλεϊμάν τζαμί καταστράφηκε ολοσχερώς στην πυρκαγιά του 1917 και στη θέση του ιδρύθηκε το 1922 η Στοά Χορτιάτη[9].

Δεξιά από την Αγία Σοφία διακρίνεται κτίριο με δύο θόλους, που ταυτίζεται με το λουτρό της Αγίας Σοφίας (εικ. 2), το οποίο κάηκε στην πυρκαγιά του 1917 και λίγο πιο πάνω μιναρές που φαίνεται ότι ανήκει στο τέμενος του Σουλού[10] πασά, το οποίο βρισκόταν στο κάτω μέρος της Εγνατίας οδού, στο οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται από τις οδούς Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και Πατριάρχου Ιωακείμ και είχε κτισθεί πιθανόν πάνω σε παλιότερη βυζαντινή εκκλησία.

Εικόνα 2: Το λουτρό της Αγίας Σοφίας τον Αύγουστο του 1917 (καρτποστάλ της εποχής)

Εικόνα 3: Ο ναός των Ταξιαρχών στα 1917 (καρτποστάλ της εποχής)

Στη μέση περίπου της φωτογραφίας, στην περιοχή της Άνω Πόλης διακρίνεται μιναρές με δύο εξώστες, δίπλα σε κτίριο ασβεστωμένο με δικλινή στέγη. Πρόκειται για το ναό των Ταξιαρχών (εικ. 3), που έγινε τζαμί με το όνομα Ικί Σεριφέ (που θα πει δύο εξώστες), καθώς είχε το μοναδικό μιναρέ με δύο εξώστες στη Θεσσαλονίκη[11], ενώ λίγο πιο δεξιά φαίνεται κτίριο με ένα μεγάλο θόλο, που πρέπει να είναι το λουτρό του Ισλά χανέ, το οποίο γκρεμίσθηκε το 1976. Λίγο πιο ψηλά, κοντά στα ανατολικά τείχη, που δεν έχουν ακόμη κατεδαφισθεί, σε αραιοδομημένη περιοχή διακρίνεται μικρών διαστάσεων ασβεστωμένο οικοδόμημα με δικλινή στέγη και περίβολο. Πρόκειται πιθανόν για την εκκλησία του Αγίου Νικολάου Ορφανού[12], η οποία δεν είχε μετατραπεί σε τζαμί. Πιο πάνω, διακρίνεται ο κυκλικός πύργος του Τριγωνίου, το βόρειο τείχος και η ακρόπολη με το Επταπύργιο. Μπροστά του, μέσα στην ακρόπολη, υπάρχει μιναρές που πρέπει να ανήκε στο τζαμί του Ποπαρά[13] (εικ. 4), το οποίο βρισκόταν στη θέση του σημερινού ναού των Αγίων Αναργύρων.

Εικόνα 4: Το τζαμί του Ποπαρά στα 1916 καρτποστάλ της εποχής)

Αριστερά, κάτω από το βόρειο τείχος, στο ύψος της Αγίας Σοφίας πάνω στο φυσικό βράχο, διακρίνεται το συγκρότημα της μονής Βλατάδων. Μέσα στον ισχυρό του περίβολο διακρίνεται το καθολικό με τον τρούλο καθώς και διάφορα άλλα κτίσματα της μονής, ενώ στον περίβολο φαίνεται και η νότια πύλη. Κάτω ακριβώς, στα ριζά του βράχου, διακρίνεται διώροφο οίκημα, το ηγουμενείο, το οποίο σώζεται και σήμερα. Λίγο πιο κάτω, στα αριστερά αλλά αρκετά ψηλά, διακρίνεται ένας ακόμη μιναρές, που με επιφύλαξη θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για τον μιναρέ του τζαμιού του Αλατζά ιμαρέτ, που βρίσκεται λίγο πιο πάνω από την οδό Κασσάνδρου, ανατολικά της οδού Αγίου Νικολάου. Πάνω και λίγο δεξιά από το μιναρέ του Σουλεϊμάν τζαμιού με πολύ δυσκολία μπορούμε να εντοπίσουμε ανάμεσα στα δέντρα τους δύο δυτικούς πύργους της μεγάλης βασιλικής του Αγίου Νικολάου Τρανού[14] (εικ. 5), που καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917.

Όπως προκύπτει από τη φωτογραφία, μπορούμε να πούμε ότι η αμφιθεατρικά κτισμένη Θεσσαλονίκη ήταν πυκνοκατοικημένη κοντά στην παραλία και γύρω από την Εγνατία οδό, ενώ παρουσιάζει πολύ αραιή δόμηση στα βορειοανατολικά και την Άνω Πόλη. Τα σπίτια φαίνεται ότι ήταν μονώροφα, διώροφα και τριώροφα, με κεραμοσκεπές, εξώστες και αυλές με περίβολο, ενώ αρκετά δέντρα δρόσιζαν την πόλη.

Η φωτογραφία χρονολογείται μετά την πυρκαγιά του 1890 και πριν το 1893, καθώς δεν έχει ακόμη τροχιοδρομηθεί με το ιππήλατο τραμ η παραλία[15]. Η πυρκαγιά ξεκίνησε το βράδυ της 4ης προς 5ης Σεπτεμβρίου από ένα εβραϊκό ρακοπωλείο απέναντι από την Αγία Θεοδώρα και κατέστρεψε όλο το κέντρο της πόλης από την Εγνατία ως την παραλία και από τη σημερινή πλατεία Αριστοτέλους ως την πλατεία Ναβαρίνου[16]. Για την καταστροφή θρηνεί ο Πέτρος Παπαγεωργίου[17], τονίζοντας την

Εικόνα 5: Η βασιλική του Αγίου Νικολάου Τρανού μετά την πυρκαγιά του 1917 (από το βιβλίο του Β. Δημητριάδη, «Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912»)

απώλεια του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Δημητρίου, των βυζαντινών εικόνων και των ιερών λειψάνων καθώς και της πολύτιμης βιβλιοθήκης του, που περιελάμβανε πάνω από τριακόσια χειρόγραφα, περγαμηνούς κώδικες και έγγραφα.

Η φωτογραφία αυτή, μολονότι εικονίζει μια καταστροφή, είναι πολύτιμη για την τοπογραφία της πόλης. Η εικόνα της διασώζει την καθαίρεση των θαλάσσιων τειχών και τη δημιουργία της πρώτης προκυμαίας και αποτελεί μαρτυρία για τη σταδιακή μετατροπή της σε σύγχρονη μητρόπολη λίγο πριν το γύρισμα του 20ού αι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την παραλία της Θεσσαλονίκης βλ. Γ. Αναστασιάδη - Ε. Χεκίμογλου, *Η μάχη της μνήμης, Παραλία-λιμάνια-Λευκός Πύργος*, Θεσσαλονίκη 1997.

2. Ε. Μαρκή, «Η Αγία Σοφία και τα προσκτίσματά της μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1, περίοδος πρώτη, Θεσσαλονίκη 1997, 55.

3. Ε. Χεκίμογλου, *Τα μυστήρια της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2001, 189-222.

4. Θ.Σ. Μαντοπούλου, «Ο παραθαλάσσιος ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικά* 20 (1980), 175-191.

5. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *Αχειροποίητος, ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1989, 14.

6. Β. Δημητριάδη, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 324-325.

7. Δ. Ευαγγελίδου, «Εικονομαχικά μνημεία εν Θεσσαλονίκη», *ΑΕ* 1937, 341-351.

8. Γ. Θεοχαρίδου, «Μια εξαφανισθείσα μεγάλη μονή της Θεσσαλονίκης. Η μονή του Προδρόμου», *Μακεδονικά* 18 (1978), 1-23.

9. Ε. Μαρκή, «Ανασκαφή στοάς Χορτιάτη», *ΑΕΜΘ* 6 (1992), 327-337.

10. Β. Δημητριάδη, *ό.π.*, 338.

11. Α. Ξυγγόπουλου, *Τέσσαρες μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης εκ των χρόνων των Παλαιολόγων*, Θεσσαλονίκη 1952.

12. *Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Οι τοιχογραφίες*, Ε. Μαρκή, «Ιστορία-Αρχιτεκτονική-Τοπογραφία», Θεσσαλονίκη 2003, 71-73.

13. Β. Δημητριάδη, *ό.π.*, 331.

14. Ε. Μαρκή-Αγγέλκου, «Ανασκαφή Αγίου Νικολάου Τρανού», *Μακεδονικά* 19 (1979), 271-296.

15. Ε. Χεκίμογλου-Ε. Danacioğlu, *Η Θεσσαλονίκη πριν από εκατό χρόνια. Το μετέωρο βήμα προς τη Δύση*, Θεσσαλονίκη 1998, 25.

16. Γ. Μέγας και Μ. Ανδριωτάκης, *Θεσσαλονίκη 1896, Η χρονιά των Ολυμπιακών Αγώνων*, Θεσσαλονίκη 2004, 150.

17. Π. Παπαγεωργίου, *Θεσσαλονίκης ιστορικά και αρχαιολογικά*, Αθήναι 1912.

Πήλινες εφυαλωμένες πλάκες εντοιχισμένες στο ναό της Αγίας Αικατερίνης Θεσσαλονίκης

Μαρία Χειμωνοπούλου

Στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης κοντά στα δυτικά τείχη βρίσκεται ο ναός της Αγίας Αικατερίνης (εικ. 1), καθολικό μονής αφιερωμένης πιθανότατα στο Χριστό, που χρονολογείται από τα μέσα ή τα τέλη του 13ου έως τα μέσα του 14ου αι.[1]. Για τον κτήτορα και την ίδρυση της μονής δε διαθέτουμε κάποια γραπτή μαρτυρία, υπάρχουν ωστόσο προτάσεις για πιθανή ταύτισή της με τη μονή Φιλοκάλλη ή τη μονή του Χριστού Παντοδύναμου[2].

Ο ναός ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με περίστωο και πέντε τρούλους (εικ. 2). Το πιόσχημο περίστωο απολήγει σε παρεκκλήσια στα ανατολικά άκρα του και, εκτός από το ανατολικό μέρος της βόρειας όψης, είναι από κάθε πλευρά ανοιχτό. Διαιρείται με μαρμάρινο κοσμήτη σε δύο ζώνες και διαρθρώνεται με ανοιχτές τοξοστοιχίες, διπλές, τριπλές, ή ανισοϋψείς, κόγχες, επάλληλα αψιδώματα και παράθυρα. Ακριβώς επάνω από το μαρμάρινο κοσμήτη στη νότια όψη του περιστώου υπάρχουν εντοιχισμένες οκτώ πήλινες εφυαλωμένες πλάκες που πληρούν τα τύμπανα τυφλών αψιδωμάτων εκατέρωθεν των δύο μεγάλων δίλοβων ανοιγμάτων της νότιας στοάς. Στο ίδιο ύψος σύνολο από τρεις εφυαλωμένες πλάκες καλύπτει το τύμπανο τοξωτού αψιδώματος στον ανατολικό τοίχο νοτίως της ημικυκλικής αψίδας του ιερού βήματος, ενώ στη βόρεια πλευρά του περιστώου μετά το πολύλοβο τοξωτό άνοιγμα της βορειοδυτικής γωνίας βρίσκονται εντοιχισμένες δύο πήλινες πλάκες και μία τρίτη πακτωμένη στην τοιχοποιία ακριβώς επάνω από αυτές. Φέρουν εγχάρακτο και γραπτό διάκοσμο και παρουσιάζουν αρκετές φθορές με απολεπίσεις και απώλειες επιφανειών. Σύμφωνα με την έρευνα που έχει γίνει στον ναό κατά τις εργασίες αναστήλωσής του, η χρήση τους παραπέμπει στην αρχιτεκτονική των ναών της Άρτας του 13ου -14ου αι., όπου γίνεται εκτεταμένη χρήση εφυαλωμένων πλακιδίων, δείχνοντας όχι μόνο τη μεταφορά μιας οικοδομικής πρακτικής αλλά και συγκεκριμένη επιλογή όσον αφορά το σχεδιασμό του ναού και των όψεών του[3].

Εικόνα 1: Η Αγία Αικατερίνη σε καρτποστάλ του 1916

Στη νοτιοδυτική γωνία πάνω από το λίθινο κοσμήτη διαμορφώνεται τοξωτό άνοιγμα, στο τύμπανο του οποίου είναι εντοιχισμένες δύο πήλινες εφυαλωμένες πλάκες Ν1 και Ν2 (εικ. 3).

Ν1: Διαστάσεις: ύψος 38,5 εκ., πλάτος 29,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και κηλίδες καφέ εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Ν2: Διαστάσεις: ύψος 39,5 εκ., πλάτος 28,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο εξάκτινο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο με τεθλασμένη γραμμή. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και κηλίδες καφέ εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Το κάτω τμήμα τοξωτού αψιδώματος μετά από το δυτικό δίλοβο άνοιγμα της νότιας στοάς καλύπτεται από μία σπασμένη και μία ολόκληρη πλάκα[4] (εικ. 4).

Ν3: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος σωζ. 13 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Σώζει τμήμα εγχάρακτου ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και κηλίδες καφέ εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Ν4: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος 41,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Εικόνα 2: Άποψη της Αγίας Αικατερίνης από τα νοτιοανατολικά, γύρω στο 1960 (φωτογραφία από το άρθρο του Π. Βοκοτόπουλου, «Οι μεσαιωνικοί ναοί της Θεσσαλονίκης και η θέση τους στα πλαίσια της βυζαντινής ναοδομίας»)

Εικόνα 3: Οι εφυαλωμένες πλάκες Ν1 και Ν2

Φέρει εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο, με τη διαφορά ότι η χάραξη είναι πιο βαθιά, ώστε να δίνεται η εντύπωση του επιπεδόγλυφου διακόσμου. Η επιφάνεια καλύπτεται από πράσινη εφυάλωση.

Οι επόμενες τέσσερις πλάκες βρίσκονται σε τοξωτό αψίδωμα μετά από το δεύτερο δίλοβο άνοιγμα της νότιας στοάς (εικ. 5).

Ν5: Διαστάσεις: ύψος 30 εκ., πλάτος 41 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο εξάκτινο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο και εκατέρωθεν αυτού σταυρό και πουλί. Ανοιχτή κιτρινοπράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και κηλίδες καφέ εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Ν6: Διαστάσεις: ύψος 30 εκ., πλάτος 34,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε πλατύ κυκλικό πλαίσιο με λεπτή ταινία. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και χρωματικές επιφάνειες και κηλίδες πράσινης και καφέ εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Ν7: Διαστάσεις: ύψος 30 εκ., πλάτος 36,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Σκούρα καφέ εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια.

Ν8: Διαστάσεις: ύψος 30 εκ., πλάτος 38,5 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο εξάκτινο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια και χρωματικές επιφάνειες πράσινης εφυάλωσης συμπληρώνουν τη διακόσμηση.

Συνεχίζοντας στο ανατολικό τμήμα του ναού τρεις εφυαλωμένες πλάκες καλύπτουν το τύμπανο τοξωτού αψιδώματος στον τοίχο του διακονικού πάνω από τον κοσμήτη (εικ. 6).

Εικόνα 4: Οι εφυαλωμένες πλάκες Ν3 και Ν4

Α1: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος 40 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο εξάκτινο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο και εγχάρακτο σχηματοποιημένο δέντρο στα δεξιά. Πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια.

Α2: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος 40 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο και φθαρμένο κόσμημα στα δεξιά του. Κίτρινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια.

Εικόνα 5: Οι εφυαλωμένες πλάκες Ν5, Ν6, Ν7 και Ν8

Α3: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος 40 εκ. Πηλός: καστανέρυθρος.

Κοσμείται με εγχάρακτο ένσταυρο ρόδακα μέσα σε κυκλικό πλαίσιο με τεθλασμένη γραμμή. Ανοιχτή πράσινη εφυάλωση καλύπτει την επιφάνεια.

Στη βόρεια πλευρά του ναού, σε ύψος πάνω από τον κοσμήτη, το κενό τμήμα μεταξύ της εισόδου και του βορειοδυτικού τοξωτού ανοίγματος του περιστώου καλύπτεται από δύο πήλινες πλάκες, ο διάκοσμος και η εφυάλωση των οποίων έχουν τελείως καταστραφεί, και μία τρίτη πακτωμένη στην τοιχοποιία (εικ. 7).

Β1: Διαστάσεις: ύψος 41 εκ., πλάτος 29,5 εκ.

Κυκλικό τμήμα της έχει καταστραφεί, προκειμένου να περάσει το μπουρί παλιότερης σόμπας.

Β2: Διαστάσεις: ύψος 29 εκ., πλάτος 40 εκ.

Β3: Διαστάσεις: μήκος 40 εκ., πάχος 4 εκ.

Οι δεκατέσσερις εφυαλωμένες κεραμικές πλάκες έχουν διαστάσεις 30x40x4 εκ. περίπου, είναι ισοπαχείς με ορισμένες από τις πλίνθους της τοιχοποιίας[5] και κοσμούνται με ένσταυρους και εξάκτινους ρόδακες με την εγχάρακτη και γραπτή τεχνική. Οκτώ από αυτές είναι εντοιχισμένες στη νότια όψη του περιστώου, υποδηλώνοντας ότι η πλευρά αυτή ήταν περισσότερο ορατή λόγω της ύπαρξης ενός δρόμου, υπόθεση που ενισχύεται από τα δεδομένα της έρευνας για πιθανή πρόσβαση στο κτίριο του ναού μέσω κλίμακος από τη διώροφη νότια πλευρά[6]. Όλες οι κεραμικές πλάκες βρίσκονται πάνω από το μαρμάρινο κοσμήτη που διαιρεί οριζόντια τις όψεις του περιστώου και του ανατολικού τοίχου. Οι περισσότερες είναι εντοιχισμένες στις όψεις του περιστώου και με εξαίρεση τις βόρειες πληρούν τύμπανα τυφλών αψιδωμάτων στα σημεία πρόσδεσης του κοσμήτη με τους ελκυστήρες του κεντρικού τετρακιόνιου πυρήνα.

Εικόνα 6: Οι εφυαλωμένες πλάκες Α1, Α2 και Α3

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ανάλογοι ρόδακες κοσμούν εφυαλωμένες κούπες του εργαστηρίου Θεσσαλονίκης (εικ. 8) που χρονολογούνται στα τέλη του 13ου και στον 14ο αι.[7], ενώ το ίδιο

Εικόνα 7: Οι εφυαλωμένες πλάκες Β1, Β2 και Β3

θέμα του εξάκτινου ρόδακα απαντά και σε οπισθότυπους τραχέων νομισμάτων της δυναστείας των Παλαιολόγων του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης[8] (εικ. 9), όπως σε τραχύ του Ανδρονίκου Β΄ (1282-1328)[9], των Ανδρονίκου Β΄ και Μιχαήλ Θ΄ (1294-1320)[10] και των Ανδρονίκου Β΄ και Ανδρονίκου Γ΄ (1325-1328)[11]. Η επιλογή του ρόδακα για τη διακόσμηση των εφυαλωμένων επενδυτικών πλακών, παράλληλα με το σταυρικό θέμα που αρμόζει σ' ένα εκκλησιαστικό καθίδρυμα, η ομοιότητά του με τα νομίσματα των Παλαιολόγων σε συνδυασμό με το μέγεθος και τη σπουδαία θέση που πρέπει να κατείχε η μονή της Αγίας Αικατερίνης στη Θεσσαλονίκη υποδηλώνουν ίσως ότι το μνημείο ήταν αυτοκρατορικό κτίσμα συνδεόμενο με τη δυναστεία των Παλαιολόγων.

Εικόνα 8: Εφυαλωμένη κούπα του εργαστηρίου Θεσσαλονίκης, τέλη 13ου - 14ος αι. (από το βιβλίο «Βυζαντινά εφυαλωμένα κεραμικά, Η τέχνη των εγχαράκτων»)

Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος (1282-1328)	8, 9, 10	11	12	13, 14	15
Ανδρόνικος Β΄ & Μιχαήλ Θ΄ (1294-1320)	23	24	25		
Ανδρόνικος Β΄ & Ανδρόνικος Γ΄ (1325-1328)	28				
Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος (1328-1341)		29			
Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος (1369-1387)					

Εικόνα 9: Οπισθότυποι τραχέων νομισμάτων της δυναστείας των Παλαιολόγων του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (από το άρθρο του Ι. Τουράτσογλου, «Τα νομισματικά πράγματα στη Μακεδονία των Παλαιολόγων. Νομισματική κυκλοφορία και νομισματική εικονογραφία»)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, 181, pl. XXX2, G. Millet, *L' école grècque dans l' architecture Byzantine*, Paris 1916, 182-183, C. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, *Les monuments chretiens de Salonique*, Paris 1918, 179-186, πίν. LVIII - LXI, Χ. Μακαρόνας, «Αρχαιολογικά Χρονικά 1940-1950», *Μακεδονικά* 2 (1941-1952), 613, Σ. Πελεκανίδης, «Χρονικά Αρχαιολογικά 1940-1950», *Μακεδονικά* Β΄ (1951), 1-88, 24, H. Hallensleben, *BZ* 66 (1973), 130-131, R. Janin, *Les eglises et les monasteres des grands centres byzantins*, Paris 1975, 346, S. Curcic, *Gracanica, King Milutin's Church and Its Place in Late Byzantine Architecture*, University Park - London 1979, 71 και 78-79, P.I. Kuniholm - C.L. Striker, «Dendrochronological Investigations in the Aegean and Neighboring Regions 1977-1982», *Journal of Field Archaeology* 10 (1983), 416, 419, Γ. Βελένης, *Ερμηνεία του εξωτερικού διακόσμου στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 1984, 63(1), 126, 129-130, 217, 226-229, 236, 237, E.K. Hadzitryphonos, «Konstruktion und Baumaterial von. Hl. Ekaterini in Thessaloniki», *Actes du Congres International des Etudes Byzantines* 18, Resumes I, Moscou 1991, 424-425, Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, «Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης στην Αγία Αικατερίνη Θεσσαλονίκης (1988-1993)», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης* «Το έργο της αποκατάστασης των ιστορικών κτισμάτων στη Β. Ελλάδα», *Μνημείο και Περιβάλλον* 3/1 (1995), 79-88, ειδικά 79-81, και υποσημειώσεις 3 και 14 όπου η σχετική βιβλιογραφία στα χρονικά των *BCH, Byzantion και Balkan Studies*, Η ίδια, «Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Αικατερίνης», *ΑΔ* 49 (1994), Χρονικά, 476-477, Η ίδια, «Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Αικατερίνης», *ΑΔ* 50 (1995), Χρονικά, 503-504. Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, *Το περίστωο στην υστεροβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, Σχεδιασμός - Λειτουργία*, Θεσσαλονίκη 2004, 167-169 και 269-274, και Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, «Αγία Αικατερίνη Θεσσαλονίκης. Παρατηρήσεις στην έρευνα και την αρχιτεκτονική», Εικοστό Πέμπτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 13, 14 και 15 Μαΐου 2005, *Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων*, Αθήνα 2005, 136-137.

2. Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, *ό.π.*, 166-167, και υποσημείωση 186 όπου και η σχετική βιβλιογραφία για την ταύτιση με το καθολικό της μονής του Χριστού Παντοδύναμου, Η ίδια, *ό.π.*, 136, και P. Vocotopoulos, «Church Architecture in Thessaloniki in the 14th century, Remarks on the Typology», *L' art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituals au XIVe siecle*, Belgrade 1987, 107-116, 109.

3. Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, «Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίας Αικατερίνης», *ΑΔ* 49 (1994), *Χρονικά*, 476-477, ειδικά 476.

4. Η ίδια, *ό.π.*, 476, Σχέδ. 5.

5. Ε.Κ. Χατζητρύφωνος, *ό.π.*, 168, υποσημείωση 192 όπου και αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία.

6. *Ό.π.*, 168-169, και 269.

7. Δ. Παπανικόλα - Μπακιρτζή, *Βυζαντινά εφυαλωμένα κεραμικά, Η τέχνη των εγχαράκτων*, Επιστημονική επιμέλεια Δ. Παπανικόλα - Μπακιρτζή, Αθήνα 1999, 188-189, αρ. κατ. 232, 203, και αρ. κατ. 252, 218, και D. Papanicola - Bakirtzis, «The Palaeologan Glazed Pottery of Thessaloniki», *L' art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituals au XIV e siecle*, Belgrade 1987, 193-204.

8. Ι. Τουράτσογλου, «Τα νομισματικά πράγματα στη Μακεδονία των Παλαιολόγων. Νομισματική κυκλοφορία και νομισματική εικονογραφία», *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992*, Θεσσαλονίκη 2002, 269-287, όπου και όλη η βιβλιογραφία, ειδικά 284-285, φωτ. 3.

9. *Ό.π.*, 284, φωτ. 3.8.

10. *Ό.π.*, φωτ. 3.23.

11. *Ό.π.*, 284-285, φωτ. 3.28.

Αριθ. 123735 Εν Θεσσαλονίκη τη 26η Νοεμβρίου 1942

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ενταύθα

Πληρώσατε έναντι της παρούσης Επιταγής εις διαταγήν Befehlshaber Saloniki-Aegäis Abt. Verwaltung u. Wirtschaft

το ποσόν των Δραχμών Εκατόν ογδοήκοντα πέντε εκατομμύρια=

Δρχ. =185.000.000.=

DEPOTS COMMERCIAUX

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΙΣΡ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΣΑΜΠΕΤΑΙ Σ. ΣΑΛΤΙΕΛ

Αριθ. 123733 Εν Θεσσαλονίκη τη 29η Οκτωβρίου 1942

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ενταύθα

Πληρώσατε έναντι της παρούσης Επιταγής εις διαταγήν του Befehlshaber Saloniki-Aegäis Abt. Verwaltung und Wirtschaft

το ποσόν των Δραχμών Διακόσια πεντήκοντα εκατομμύρια

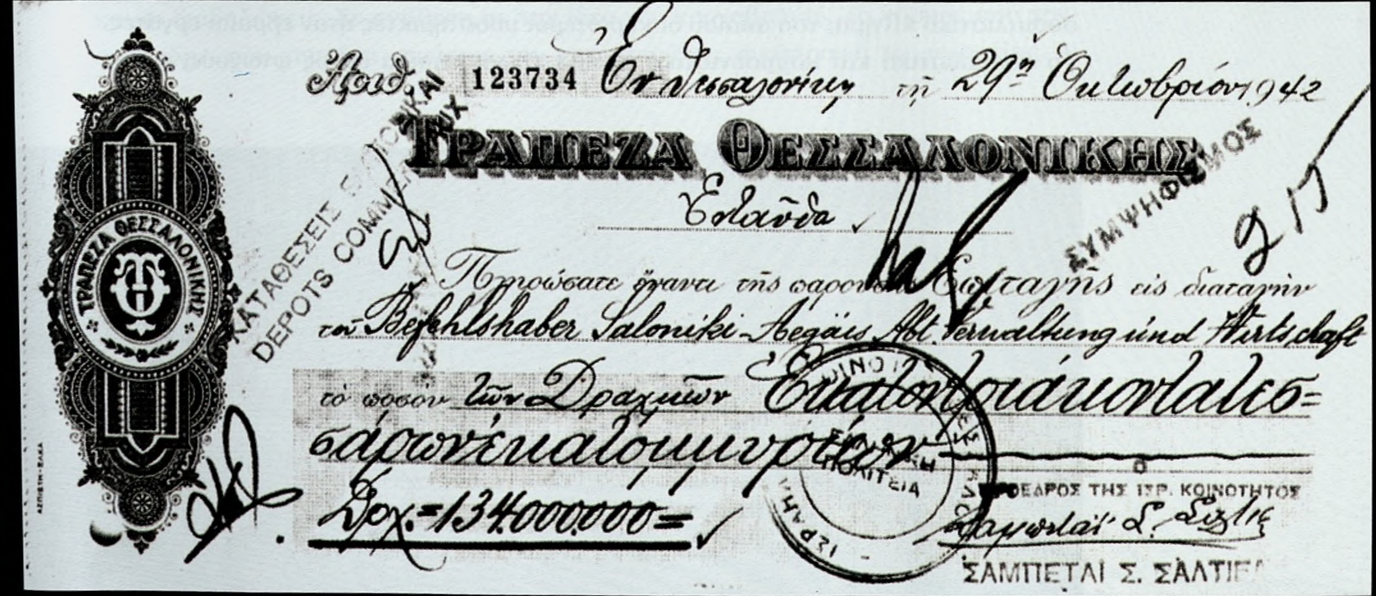
Δρχ. 250.000.000.=

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΚΑΙ DEPOTS COMMERCIAUX

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΙΣΡ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΣΑΜΠΕΤΑΙ Σ. ΣΑΛΤΙΕΛ

Αριθ. 123734 Εν Θεσσαλονίκη τη 29η Οκτωβρίου 1942

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ενταύθα

Πληρώσατε έναντι της παρούσης Επιταγής εις διαταγήν του Befehlshaber Saloniki-Aegäis Abt. Verwaltung und Wirtschaft

το ποσόν των Δραχμών Εκατόν τριάκοντα τέσσαρα εκατομμύρια

Δρχ. =134.000.000.=

ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΚΑΙ DEPOTS COMMERCIAUX

ΣΥΜΨΗΦΙΣΜΟΣ

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΙΣΡ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΣΑΜΠΕΤΑΙ Σ. ΣΑΛΤΙΕΛ

Οι επιταγές που εκδόθηκαν υπέρ της γερμανικής υπηρεσίας, οπισθογραφήθηκαν από τον Μαξ Μέρτεν και εισπράχθηκαν από την γερμανική ταμειακή υπηρεσία μέσω της Τραπέζης Ελλάδος

Σοσιαλιστική λαϊκή κουλτούρα στην καρδιά των Εβραίων της Θεσσαλονίκης[1]

Gila Hadar

Στη λογοτεχνία και στην ιστορία που δημοσιεύθηκαν στην Ελλάδα και στο Ισραήλ δεν γράφηκε σχεδόν τίποτε για τους θεσσαλονικείς σοσιαλιστές Εβραίους, παρ' όλο που η «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων» ήταν ένα σοσιαλιστικό κέντρο. Το κίνητρο της λήθης ήταν η καταστροφή των εβραϊκών κοινοτήτων. Όλη η ιστορία και η μνήμη είναι γραμμένες μέσα από το πρίσμα του Ολοκαυτώματος.

Η απόφαση ήταν να αναδειχθεί και να διατηρηθεί η αίγλη της εβραϊκής ζωής πριν από τον πόλεμο. Το πιο σημαντικό ήταν το θέμα της μνήμης για τις μελλοντικές γενιές, αυτό που χρειαζόταν να μνημονευθεί, αυτό που χρειαζόταν να ξεχασθεί και αυτό που χρειαζόταν να ακυρωθεί.

Σε αυτό το κείμενο παρουσιάζω πτυχές από τη ζωή της θεσσαλονικιώτικης εργατικής τάξης, που δεν είχε άρωμα τριαντάφυλλου, αλλά χρώμα τριαντάφυλλου: Η σημαία, τα φέσια (τούρκικα καπέλα) και το αίμα των φυματικών εργατών και εργατριών που δούλευαν, περνούσαν τον καιρό τους, ονειρεύονταν και είχαν ελπίδες, αλλά δεν απόλαυσαν τίποτε, και όπως έλεγε η θεία μου: «Οι Γερμανοί τους έστειλαν στους φούρνους».

Από το τέλος του 19ου αιώνα και μέχρι το 1924, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν το κυρίαρχο και πολυπληθέστερο τμήμα του πληθυσμού της. Υπήρχαν ζάπλουτοι, πλούσιοι, μεσαία τάξη, εργάτες και προλετάριοι. Δίπλα στον καπιταλισμό και στις εθνικές διαμάχες ελληνισμού και οθωμανισμού, άνθισε στη Θεσσαλονίκη το σοσιαλιστικό κίνημα, του οποίου οι κυριότεροι υποστηρικτές ήταν εβραίοι εργάτες. Το σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό κίνημα έδωσε ελπίδα στους φτωχούς, στους απελπισμένους και στους ανέργους και τους πρόσφερε έναν καινούργιο κοινωνικό και πολιτιστικό δρόμο.

Ο σκοπός της Σοσιαλιστικής Φεντερασιόν (Ομοσπονδίας) ήταν να οργανώσει τους εργάτες, να καλυτερεύσει τις συνθήκες διαβίωσής τους και να τους δοθούν δικαιώματα και ισότητα στις διαπραγματεύσεις, στην Εβραϊκή Κοινότητα και στη χώρα. Μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, τον Ιούλιο του 1908, η Σοσιαλιστική Φεντερασιόν, που μέχρι τότε δρούσε κρυφά, άρχισε να δρα νόμιμα.

Οι ιδρυτές της ήταν οι: Αβραάμ Μπεναρόγια, Αλμπέρτο Αρδίττη, Σαμουέλ Αμόν, Δημήτρης Μιχιλής, Εϊστίριο Νικόπουλος, Άντζελ Τομόβ, Σαλίχ Μπεν Αμπντί και οι Τζακ Βεντούρα και Δημήτρη Μπελαχόβ, που ήταν βουλευτές της Φεντερασιόν στην τουρκική βουλή. Τα όργανά της ήταν η «Solidariedad Ovradera» («Εργατική Αλληλεγγύη») και το «Avanti» («Εμπρός»), που εκδίδονταν στην αρχή σε τέσσερις γλώσσες: λαντίνο, τουρκική, βουλγαρική και ελληνική και μερικές φορές κυκλοφορούσαν και Σάββατο.

Οι οικονομικές και πολιτιστικές διαφορές των τάξεων επικράτησαν σε όλους τους τομείς της ζωής: στις συνήθειες, στις ενδυμασίες, στα σπίτια, στη γλώσσα και στον τρόπο ομιλίας. Οι πλούσιοι και η μεσαία τάξη ζούσαν στο ανατολικό και κεντρικό τμήμα της πόλης. Η εργατική τάξη ζούσε σε ξύλινες παράγκες στα δυτικά σε συνοικισμούς, όπως οι: Ρεζί Βαρντάρ, Τενεκέ Μαχαλά, Μπαρόν Χιρς και στην περιοχή Λα Μπάρα, όπου υπήρχαν τα καπνομάγαζα και τα πορνεία. Σε αυτούς τους συνοικισμούς επικρατούσαν η πείνα, η κακομοιριά, η ανεργία, το λοκ-άουτ και η απελπισία. Τα σύνορά τους ήταν κοινωνικά σύνορα τα οποία, ενώ δεν ήταν σημειωμένα στο χάρτη, οι κάτοικοί τους δεν μπορούσαν να τα διαβούν. Δεν ήταν τείχη γλώσσας, πολιτισμού και συνηθειών που τους χώριζαν, αλλά σύνορα τάξης, χρώματος και, κυρίως, ονείρων και πολιτικών επιδιώξεων.

Στη χιουμοριστική εφημερίδα «Ελ Κουλέβρο» το 1920 μπορούμε να διαβάσουμε: «Στην έκτακτη συνεδρίαση που είχαν οι σοσιαλιστές Εβραίοι την ημέρα του Κιπούρ αποφασίσθηκε να γίνουν οι προσευχές της άγιας αυτής μέρας με τρεις τρόπους: ο πρώτος για την ανώτερη τάξη, ο δεύτερος για τη μεσαία τάξη και ο τρίτος για το προλεταριάτο. Αυτό για να ζητήσει κάθε τμήμα του πληθυσμού ό,τι του λείπει και όχι ό,τι δεν μπορεί να δοθεί και στις τρεις τάξεις».

Μία από τις εκφράσεις της λαϊκής σοσιαλιστικής κουλτούρας ήταν οι απεργίες και οι διαδηλώσεις. Σε αντίθεση με την ιδέα του καρναβαλιού, «ο κόσμος από την ανάποδη», που σημαίνει «σπάσιμο του κατεστημένου, αναστροφή της ιεραρχίας, η

Διακρίνεται το εργοστάσιο «Ρεζί» στην επάνω αριστερή γωνία

οποία όμως δεν είναι επικίνδυνη για τη δημόσια τάξη», οι διαδηλώσεις και οι εκδηλώσεις της Πρωτομαγιάς ήταν επαναστατικές και προορίζονταν να ανατρέψουν και να αλλάξουν την παλιά τάξη πραγμάτων.

Στην εφημερίδα «Ελ Αβενίρ» το 1911 ένας δημοσιογράφος αναφερόμενος στη διαδήλωση της Πρωτομαγιάς έγραψε: «Ένα πλήθος κόσμου πάνω από 4.000 άτομα που αποτελούνταν από όλα τα είδη εργατών, εκ των οποίων 95% Εβραίοι... το μεσημέρι χιλιάδες εργατών και εργατριών μαζί με πολλές οικογένειες συγκεντρώθηκαν στο Μπες Τσινάρ... Οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες και εκείνοι των διαφόρων συνδικάτων και συνεταιρισμών, Εβραίοι, Βούλγαροι και Έλληνες... ανεβαίνοντας προς το Βαρδάρη τραγουδώντας εργατικά τραγούδια. Το αξιοσημείωτο ήταν να βλέπεις 400 αγοράκια και κοριτσάκια 6-12 χρόνων που δουλεύουν στα καπνομάγαζα, το οποίο σημαίνει ότι 400 παιδιά της πιο τρυφερής ηλικίας είναι άσχημα ριγμένα στη ζωή και δεν παίρνουν καμία μόρφωση».

Το πιο αξιοσημείωτο σε αυτές τις διαδηλώσεις δεν ήταν μόνο το πολιτικό και σοσιαλιστικό χρώμα των διαδηλωτών, αλλά και η συμμετοχή των γυναικών και των κοριτσιών. Στη θεσσαλονικιώτικη κοινωνία, όπως και σε όλο το μεσογειακό κόσμο, υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στον ανδρικό και γυναικείο δημόσιο χώρο. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα ήταν το πρώτο που κατήργησε το διαχωρισμό των χώρων αυτών. Μέχρι την εμφάνιση των γυναικών την Πρωτομαγιά, δεν φαίνονταν γυναίκες στους δρόμους της Θεσσαλονίκης. Αυτό ήταν επίδειξη δύναμης της εργατικής τάξης και πρόκληση ενάντια στην παλιά τάξη πραγμάτων. Η καλή γυναίκα, αυτή που είχε το βασίλειό της πίσω από την πόρτα, βγήκε έξω και διαμαρτυρήθηκε.

Οι Θεσσαλονικιές, οι οποίες μέχρι εκείνο τον καιρό εξέφραζαν τις ανάγκες και τα αισθήματά τους τραγουδώντας παλιές καντάδες, που ουσιαστικά σήμαιναν ξερίζωμα και απομάκρυνση από το χώρο και τους μοντέρνους καιρούς, άρχισαν να τραγουδούν καινούργια τραγούδια. Οι νεαρές εργάτριες αποδέχθηκαν τη σοσιαλιστική ιδεολογία και την κοινωνική ισότητα με τον ίδιο τρόπο, όπως οι γυναίκες και οι εργάτριες. Οι οργανωμένες εργάτριες ήταν συντρόφισσες στη «Φεντερασιόν Σοσιαλίστα» και είχαν και ιδεολογία και λόγο. Ορίκο Μπαρούχ, Μυριάμ Σασμπόν, Εστερίνα Κόβο, Ρικέτα Φίλο, Ματίλντα Ασκενάζι, Σονχούλα Αλγκάβα και πολλές άλλες έκαναν δωρεές στο ταμείο της «Φεντερασιόν Σοσιαλίστα», καθώς και σοσιαλιστικές και πολιτικές δηλώσεις: «Κάτω οι Κίτρινες[2]», «Ζήτω οι αληθινές συνδικαλίστριες», «Ζήτω η γενική απεργία», «Υπομονή! Ακόμη λίγο και θα σηκώσουμε τη σημαία μας» κτλ.

Η ταξική συνείδηση σχηματίσθηκε στα καπνομάγαζα και στα κλωστοϋφαντουργεία και αναπτύχθηκε στους λαϊκούς συνοικισμούς. Η λέσχη του Κομμουνιστικού Κόμματος βρισκόταν στο συνοικισμό Ρεζί. Όλη η οικογένεια ήταν τμήμα αχώριστο από την εργασία και τον κοινωνικό αγώνα. Στο Κόμμα έγινε αντιληπτό ότι δεν μπορούσαν να πετύχουν το σκοπό τους μόνο με την βελτίωση των συνθηκών εργασίας και των μισθών, χωρίς τη συμμετοχή και τη συνεργασία ολόκληρης της οικογένειας. Όλη η οικογένεια συμμετείχε στα προγράμματα του Κόμματος, γιόρταζε την Πρωτομαγιά, έπαιρνε μέρος στις εκδρομές, στους χορούς, στις δωρεές και στις διανομές τροφίμων και χρημάτων. Άνοιξαν δημόσιες βιβλιοθήκες, όπου μπορούσαν να διαβάζουν βιβλία με σοσιαλιστικά μηνύματα στα λαντίνο, όπως «La portadera de pan», «Los miserables» («Οι Άθλιοι»), «La madre» («Η Μητέρα»), «La Paskua Socialista» («Το Σοσιαλιστικό Πάσχα»), «El Manifesto Kommunista» («Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο») κτλ. Επιπλέον, οργάνωναν νυχτερινά μαθήματα, όπου οι άνεργοι εργάτες δίδασκαν στις αδερφές και στις κουρασμένες μάνες τους ελληνικά, καστιλιάνικα, ιστορία, υγιεινή, και, φυσικά, το σοσιαλισμό και τον αγώνα των τάξεων. Όλα αυτά σε χωριστές τάξεις, μία για τις γυναίκες και μία για τους άνδρες.

Ένας τρόπος διασκέδασης ήταν οι χοροί. Ακόμη και στους χορούς που οργανώνονταν από την Εβραϊκή Κοινότητα, τηρούνταν η ιεραρχία των τάξεων, όπως δήλωσε ένας εργάτης: «Γιατί μία ευγενής κυρία αρνήθηκε να χορέψει με έναν εργάτη και έτσι να γίνει δεύτερο μάθημα στους εργάτες που αγαπούν το Σιωνισμό». Ένας άλλος τρόπος έκφρασης της λαϊκής κουλτούρας ήταν οι θίασοι των «Las kulturas populares» («Λαϊκοί πολιτισμοί») και «El gruppo dramatiko de amatores» («Η θεατρική ομάδα ερασιτεχνών»), που έδιναν τις παραστάσεις τους στα λαντίνο. Ο σκοπός του θεάτρου ήταν να δημιουργήσει μία άλλη λαϊκή κουλτούρα και να σχηματίσει την ταυτότητα και την κοινωνική συνείδηση των κατοίκων των λαϊκών συνοικισμών και ιδιαίτερα των κοριτσιών και των γυναικών. Σε όλα τα θεατρικά έργα υπήρχε ένα κοινωνικό μήνυμα. Δίπλα στα «La Paskua Socialista», «Anna Maslovana», «Terez Rakin» και στα εβραϊκού περιεχομένου έργα, όπως το «Hadibuk», παρουσίαζαν και πρωτότυπα έργα, όπως το «Belachi», που ήταν ένα έργο εναντίον του σιωνισμού. Όλοι ήξεραν τις σκηνές και τους ρόλους της Μερκάδα στο «La djudia de kolada» και της Σονχούλα, της υπηρέτριας, που ήταν άνεργη καπνεργάτρια, αλλά πάνω από όλα ήθελε να παντρευθεί τον αγαπημένο της, έναν υπάλληλο που δεν είχε ούτε λεφτά ούτε δουλειά. Η περιουσία του ήταν μία χήρα μάνα και αδερφές για παντρειά.

Τη διαφορά στην πολιτιστική έκφραση τη μαρτυρούν τα κέντρα διασκέδασης.

Το «Quey» πάνω στην παραλία και τα καφενεία κοντά στο Λευκό Πύργο ήταν τα μέρη που προτιμούσε η μεσαία τάξη των Εβραίων, Ελλήνων και Τούρκων. Οι σοσιαλιστές προτιμούσαν να κάθονται στο καφέ «Μαζλούμ», από όπου ξεκίνησαν οι διαδηλώσεις της Πρωτομαγιάς, στο «El Muevo Mundo» («Ο νέος κόσμος»), στο «Καφέ Ιντερνασιονάλ», στο «El Amaneser» («Το ξημέρωμα») και στα συνοικιακά καφενεία των Αβραάμ Αρδίτι, Μοσίκο Κοέν, «Karaduman», «Ραμόνα» κτλ. Πίνοντας ρακί, τρώγοντας ένα εξαιρετικό αλλά φτηνό μαύρο χαβιάρι, ακούγοντας καινούργια τραγούδια των Ζαντίκ και Γκαζόζ, ετοίμαζαν τη σοσιαλιστική επανάσταση και την επανάσταση των συνοικισμών. Αυτά τα καφέ είναι χαραγμένα και αθάνατα στη λαϊκή ποίηση της Θεσσαλονίκης, όπως το καφέ «Μαζλούμ», όπου η Φορτούνα έπαιζε το ούτι και το «Kafe de Amaneser», «όπου υπάρχουν φώτα και χρώματα».

Η λαϊκή κουλτούρα ήταν προφορικού χαρακτήρα. Παρ'όλο που είχε εξαπλωθεί η γραφή και η ανάγνωση, οι περισσότεροι εργάτες ήταν αγράμματοι. Τα μηνύματα μεταδίδονταν σε παλιές φόρμες που γνώριζε ο λαός, όπως τα piyutim (θρησκευτικά τραγούδια), οι προσευχές, οι καντάδες, τα τραγούδια του Πουρίμ, τα μοιρολόγια του Tisha Beav, αλλά με καινούργιο υλικό: τη στρατιωτική θητεία, το μπεντέλ[3], η πληγή της προίκας, οι αμόρφωτοι πλούσιοι κτλ. Η απελπισία φαινόταν, όταν τα διάβαζαν στους ακροατές στις διασκεδάσεις, στις κοινωνικές και οικογενειακές συναντήσεις και στις συνεδριάσεις.

Κάθε Πέσαχ (Πάσχα), στις εφημερίδες έβγαινε ένα καινούργιο Ταλμούδ, «όπως ο λυγμός του 1934[4] που δεν είχε σε τίποτε να κάνει με το λυγμό του Ταλμούδ», εκτός από τη φόρμα και τα παράπονα. Όχι μόνο η Αγκαδά μετασχηματίσθηκε αλλά και το Σέντερ δεν γιορτάσθηκε με τον παραδοσιακό τρόπο. Στο ποίημα «Muestros Bokados» («Οι μπουκιές μας»), που τυπώθηκε το 1927, διαβάζουμε: «Ο καθένας στο σπίτι του ενώ έψαχνε το Ταλμούδ για να διαβάσει, η παρέα των κοφρίμ (άπιστοι, αιρετικοί), που θέλουν να ανατρέψουν τα παλιά, συγκεντρώθηκε την πρώτη νύχτα του Πέσαχ στο μεγάλο καφενείο «Pingik», όπου ο καθένας σερβιρίσθηκε από ένα κρικ για οικονομία. Το πιάτο αποτελούνταν από μερικά κομμάτια πίτα του Ραμαζάν, για Χαρόσετ κάναμε ταραμά από αυγά που τραβάει την μπίρα. Αυγά χαμινάδος από ένα για κάθε άνθρωπο... και για τον χαχάμ, ο Μοσίκο ο παπουτσής είπε το κιντούς, διαβάζοντας το Ταλμούδ, το γνωστό τραγούδι του Αμάν Μινούς. Μετά ο Μαξίμ ο ψάλτης άρχισε με δύναμη το Αλαχμάνια, ο Ιζάκ Μούσο διάβασε την προσευχή για το φημένο κομμάτι κρέατος, βουτώντας τη φέτα σαλαμιού στο σαχανάκι από τυρί. Στο τέλος τραγουδήσαμε το Eloenou Shebashamaim, και το Kavretiko, χωρίς να σκεφτούμε ότι το δείπνο θα ήταν ακριβό. Έτσι, όλη η παρέα, κάνοντας εβίβα με τα ποτήρια, μάθαμε να πιάνουμε μ' ένα σμπάρο πολλά τρυγόνια. Του τη «φέραμε» του Χαν Πινχάς που συνέστησε να φάμε ψωμί, αλλά οργανώσαμε ένα γεύμα τελείως απαγορευμένο».

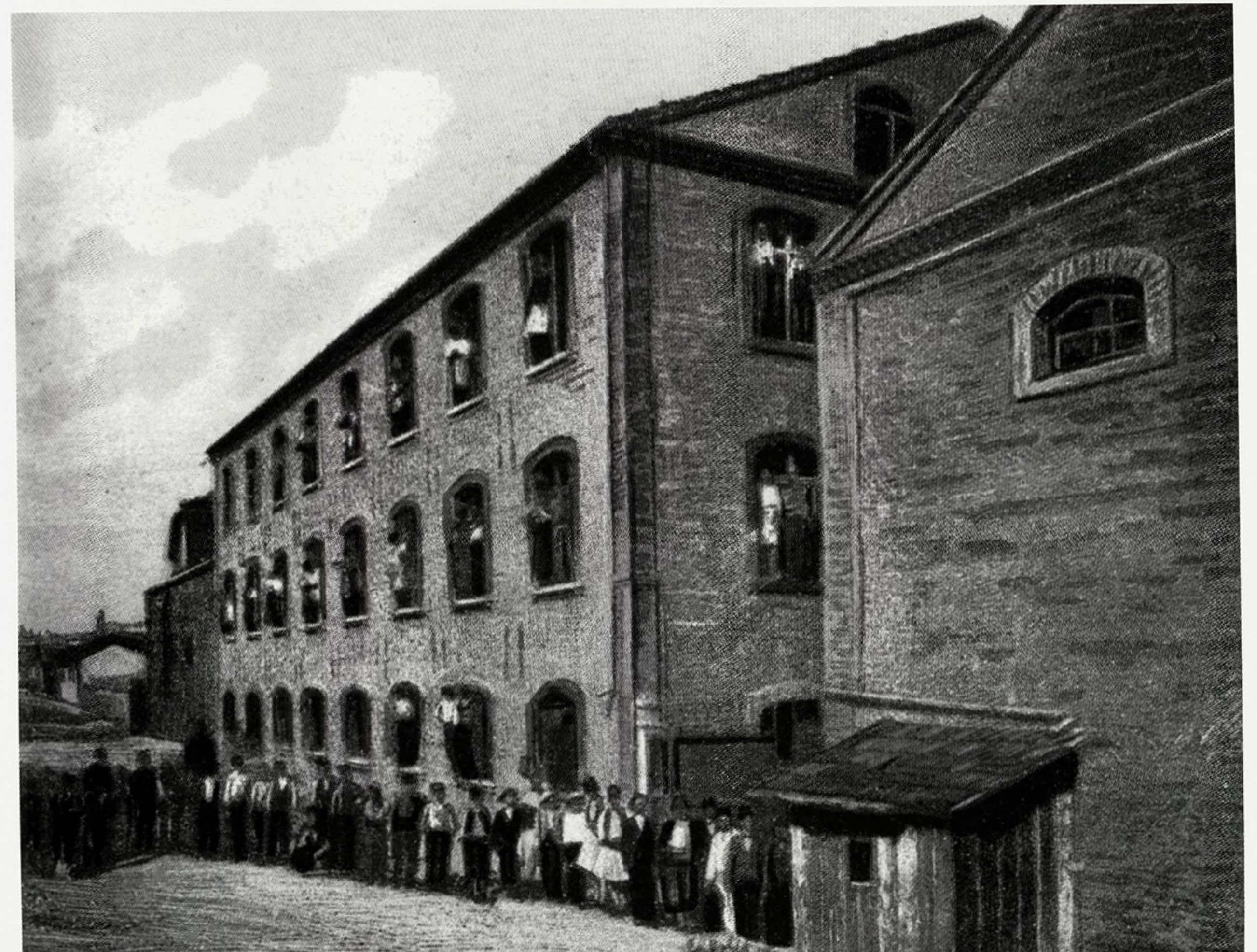
Δεν τροποποιήθηκαν μόνο οι συνήθειες του Πέσαχ αλλά και άλλων γιορτών, και δημιουργήθηκαν καινούργιες, όπως το Σοσιαλιστικό Πάσχα - Η Πρωτομαγιά. Άλλαξε όμως και η στρατηγική του γάμου. Στη Θεσσαλονίκη, όπως και σε όλο το σεφαραδιτικό κόσμο, δεν γινόταν γάμος χωρίς λεφτά και προίκα. Όπως λένε οι παροιμίες: «Ούτε ωραίο μαλλί ούτε καλή φωνή δεν μπαίνουν στην προίκα», «Γάμος δεν γίνεται με σφογκάτο αλλά με καλό δουκάτο». Οι σοσιαλιστές παρουσίασαν τα χρήματα και την προίκα σαν μία μεσοαστική λαθεμένη ιδέα και ήθελαν να την ακυρώσουν. Οι εορτασμοί των γάμων χρωματίσθηκαν, επίσης, με ιδεολογικό κόκκινο χρώμα. Στο σεφαραδιτικό κόσμο είχαν την παράδοση να δίνονται λεφτά στους φτωχούς και στα κοινωνικά ιδρύματα κατά τη διάρκεια των ημερών χαράς. Το σκεπτικό ήταν ότι «όταν χαιρόμαστε, θέλουμε και αυτοί του περιθωρίου να γευθούν το καλό

που μας χάρισε ο Θεός». Στους σοσιαλιστικούς γάμους έδιναν λεφτά στο ίδρυμα ανέργων, στην Ομοσπονδία και στην εφημερίδα «Avanti», όπως έδωσαν στη συντρόφισσα Μπουένα Τζαχόν, εργάτρια στο Ρεζί, «επ' ευκαιρία του γάμου της», στη συντρόφισσα Ματίκα Μπαρζιλάι για τον ίδιο λόγο και στη Λούνα Μπεράχα για το διαζύγιό της δηλώνοντας: «Από το ψωμί ενός στόματος για την τιμή των ηρώων». Τραγούδια ιδεολογικά εισχώρησαν και στα παραδοσιακά τραγούδια του γάμου, όπως «στο γλέντι του Γιοσέφ Άντζελ το τραγούδι "Drapo Ruj" τραγουδισμένο από τον Ουζιέλ Αρδίττι».

Πάνω από όλα η σοσιαλιστική ιδεολογία και η ταξική συνείδηση εισχώρησαν σε όλες τις καθημερινές συνήθειες, στις διασκεδάσεις των ανδρών, στα καφενεία και στις ταβέρνες και στις επισκέψεις των γυναικών. Κάθε παιχνίδι χαρτιών, κάθε μπουκάλι ρακί ή μπίρας είχε μία ιδεολογική σημασία και ήταν μία ευκαιρία δωρεάς στους άνεργους συντρόφους. «Σε μία επίσκεψη στο σπίτι της Σονχούλα Αλγκάβα, μία παρέα μπογιατζήδων που διασκέδασαν στο σπίτι του κυρίου Γεουντά Χαγουέλ, σε μία διασκέδαση στο "Καφέ Ιντερνασιονάλ", για ένα μπουκάλι μπίρας και επτά, για σας».

Η ίδια η ζωή ήταν μέρος της λαϊκής σοσιαλιστικής κουλτούρας. Κάθε απλή δουλειά ήταν ευκαιρία ανάδειξης των ιδεών και δωρεάς χρημάτων για την ενίσχυση των συντρόφων. Έτσι, έκαναν δωρεά στον «Ντανιέλ Μορντώχ, επ' ευκαιρία αγοράς μαντολίνου, στον Οβαδία Αμίρ για την πρώτη φορεσιά βελούδινου ρούχου, στο Σε-

Το καπνεργοστάσιο και οι αποθήκες της «Régie Co-Interessée des Tabacs de l' Empire Ottoman». Βρισκόταν περίπου διακόσια μέτρα από τη διασταύρωση των οδών Μοναστηρίου και Λαγκαδά. Η εταιρεία «Ρεζί», όπως ήταν γνωστή στο ευρύ κοινό, ανήκε σε αυστριακά και γαλλικά συμφέροντα και κατείχε δια νόμου το μονοπώλιο του καπνού στην Τουρκία

λόμο Εσφόρμες που έφερε ειδικό ποδήλατο για το Σεντό Σαλ, στο Μόρντο Μορντώχ επ' ευκαιρία αλλαγής σπιτιού, στο Γιοσέφ Γεουντά για τη θεραπεία της αδελφής του από χολέρα, στο Γιοσέφ Μιζάν στη μνήμη του θανάτου της γιαγιάς του, στο Γιακώβ Καμχί στη μνήμη του θανάτου της μητέρας του, στον Ιζάκ Μπουρλά για να γλιτώσει από ένα βάρος, στον Ιζάκ Ντάσα για μία χαρά μεγάλη, σε έναν που ήταν αλκοολικός και μετάνιωσε, επ' ευκαιρία της γυναίκας του Ιζάκ Λεβή που γέννησε, στον Αβραάμ Αλτσέχ που πήρε ένα γράμμα από την Αμερική, για ένα τραγούδι της αδερφούλας του Αβραάμ Αλτσέχ, στον Ιζάκ Μενασέ, γιατί σήκωσε το Drapo Ruj (κόκκινη σημαία), στον Ιζάκ Μπέζα για Mi sheberah (θρησκευτική δωρεά), στον Ιζάκ Χαγουέλ για τα τριαντάφυλλα της Σουκά (καλαμιάς), στη Ματίλντα Ασκενάζι για καλή επιτυχία στο θέατρο, στη Σονχούλα Μιζραχί για καλή επιτυχία στο νέο τμήμα κοριτσιών, στη Σάρα Καμχί για την επιτυχία του χορού, στο Σελόμο Κοένκα, γιατί δέχθηκαν να χορέψουν μαζί του, αν και δεν ήξερε να χορεύει». Η απελπισία και η ελπίδα αναδύονται από τις καταχωρίσεις των δύο τελευταίων δωρεών: Ένας μετανάστης που γύρισε από το Ελντοράντο και έτρεχαν τα σάλια του: Μωσέ Νισσήμ, «για να καταλάβουν οι μετανάστες από οποιαδήποτε χώρα ότι αξίζουν λιγότερο από ένα ζώο μπροστά στον αριβιστή καπιταλίστα» και «Μία ομάδα εργατών του "Ρεζί", Μοσόν και Ιζάκ Κοέν, καπνεργατών, γιατί γύρισαν στη δουλειά μετά από επτά μήνες ανεργία».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο μεταφράστηκε ευγενώς από την εβραϊκή στην ελληνική γλώσσα από την κυρία Τζίλντα Μπενμαγιόρ. Η «Θ.Π.» την ευχαριστεί θερμώς για την βοήθειά της, όπως και τον κύριο Λέλο Αρούχ για την ευγενική μεσολάβησή του.

2. Σημείωση της σύνταξης: απεργοσπάστριες.

3. Σημείωση της σύνταξης: αντισήκωμα για την εξαγορά της στρατιωτικής θητείας. Μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, επιβλήθηκε η γενική υποχρέωση της θητείας, ανεξαρτήτως θρησκεύματος. Το γεγονός αυτό έφερε σε δυσμενή θέση τους μη μουσουλμάνους στρατεύσιμους, που έπρεπε να υπηρετούν σε έναν μουσουλμανικό στρατό, μακριά από τις οικογένειές τους. Η εξαγορά ήταν δυνατή, αλλά το ποσόν ανερχόταν στο τεράστιο για τα οικονομικά ενός εργάτη ποσό των 50 λιρών. Επιπλέον, η εξαγορά δεν ήταν μόνιμη.

4. Σημείωση της σύνταξης: Το έτος 1934 ο αριθμός των ανέργων έφτασε σε σημείο ρεκόρ και χιλιάδες οικογένειες είχαν ως μοναδική τροφή το ψωμί που διένειμε δωρεάν ο Δήμος Θεσσαλονίκης.

Οι «χαμένες» επιταγές του Μέρτεν

Τα λύτρα για την εξαγορά της υποχρεωτικής εργασίας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης (1942-1943) και η τύχη τους

Ευάγγελος Χεκίμογλου

Η παρούσα μελέτη περιλαμβάνει το πόρισμα έρευνας σχετικά με την καταβολή των λύτρων, τα οποία συγκέντρωσε και πλήρωσε η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης [εφεξής ΙΚΘ] στις γερμανικές αρχές Κατοχής, για να απαλλαγούν τα μέλη της από την υποχρεωτική εργασία, κατά την περίοδο Οκτωβρίου 1942 και Ιανουαρίου 1943. Τα ερωτήματα που έθεσε η έρευνα ήταν, πρώτον, αν καταβλήθηκαν, πράγματι, τα λύτρα και, δεύτερον, ποιος τα εισέπραξε. Πριν αναφερθούμε στα ευρήματα της έρευνας, θα επιχειρήσουμε μία ανασκόπηση του θέματος, με βάση την βιβλιογραφία.

Η ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Δημοσιευμένες πηγές αλλά και η μνήμη των παλαιότερων Θεσσαλονικέων έχουν καταγράψει την φρικτή ημέρα της 11ης Ιουλίου 1942, κατά την οποία η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Θεσσαλονίκης-Αιγαίου κάλεσε όλους τους άρρενες Ισραηλίτες ηλικίας 18-45 ετών στην πλατεία Ελευθερίας, με την απειλή αυστηρών ποινών σε όποιον δεν παρουσιαζόταν. Από την πρόσκληση εξαιρέθηκαν οι ιταλοί και ισπανοί υπήκοοι. Όσοι προσήλθαν υποχρεώθηκαν να παραμείνουν από νωρίς το πρωί μέχρι το απόγευμα υπό τον καυτερό καλοκαιρινό ήλιο χωρίς καπέλο, ενώ πολλοί χτυπήθηκαν ανηλεώς από τα όργανα της Γκεστάπο ή υποχρεώθηκαν σε εξευτελιστικές κινήσεις. Σκοπός της συγκέντρωσης ήταν η καταγραφή των αρρένων, προκειμένου να σταλούν για καταναγκαστική εργασία σε λατομεία και άλλα εργοτάξια εκτός Θεσσαλονίκης[1]. Επιπλέον, η καταγραφή χρησιμοποιήθηκε και για την «τελική λύση» εις βάρος του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης, που εφαρμόστηκε στις αρχές του 1943[2].

«Ξαφνικά ένα Σάββατο φώναξαν όλους τους Ισραηλίτας από 18 έως 45 ετών. Η ημερομηνία ήταν 11 Ιουλίου. Ήμουν στο κρεβάτι με τα λαιμά. Έτρεμα από τον φόβο μου, γιατί ήταν και ο μπαμπάς μέσα. Ήμουν κατακίτρινη απάνω στο κρεβάτι. Ξαφνικά χτυπάει το κουδούνι, η καρδιά μου τρέμει, ποιος να'ναι; Τέλος, παρουσιάζεται ο μπαμπάς. Πώς ξαναγύρισε; Περιμένουμε όλοι να μιλήσει ο μπαμπάς, μα δε μιλάει, ο μπαμπάς είναι καταστενοχωρημένος. Τέλος, μιλάει. Και μας λέει τα ακόλουθα λόγια: «Δεν μπορώ να μπω εκεί μέσα, τους χτυπάνε, τους σκοτώνουν από το ξύλο». Όλοι είμαστε κατάχλωμοι και ο μπαμπάς πιο πολύ. Κατά τις 2 η ώρα ένα ευχάριστο νέο μάς ήρθε, τους αφήσανε όλους και ότι τη Δευτέρα 13 Ιουλίου θα ξαναγράφανε. Ήταν για τα έργα», σημειώνει στο ημερολόγιό της η «ελληνίδα Άννα Φρανκ», η Ροζίνα Πάρδο, κόρη του αξιότιμου θεσσαλονικέως εμπόρου Χαΐμ Πάρδο[3].

Η ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗ

Την επόμενη μέρα, Κυριακή 10 Ιουλίου 1942, οι πρώτοι 2.000 καταγραφέντες απεστάλησαν σε λατομεία, σε διάφορα σημεία της Μακεδονίας, ενώ τη Δευτέρα

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
..Φ. ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ: ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΡΟΣΛΗΨΕΩΣ ΕΡΓΑΤΩΝ
Αὔξ. Ἀριθ. 1779

Πρὸς τὴν
...
Ἐνταῦθα

Κύριοι,
Παρακαλοῦμεν ὅπως εἰσπράξητε παρὰ τοῦ κ. ...
195/328-329
δραχμὰς 162500 ...
εἰς πίστωσιν τοῦ παρ' ὑμῖν λογ/σμοῦ μας ...

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 18/12 1942
Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Παραπεμπτικό σημείωμα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, και συγκεκριμένα της Υπηρεσίας Προσλήψεως Εργατών, για την καταβολή του μεριδίου του δικηγόρου και ηγετικού στελέχους της Κοινότητας Γιομτώβ Γιακοέλ (σελ. 40). Στο βιβλίο του τελευταίου οφείλουμε πολλές γνώσεις για το ζήτημα της καταβολής των λύτρων. Για το παραπεμπτικό σημείωμα εκδόθηκε το από 18 Δεκεμβρίου 1942 ένταλμα εισπράξεως της Τραπέζης Θεσσαλονίκης. Το ένταλμα φέρει την υπογραφή του Γιακοέλ (σελ. 41)

ECETTES
Ἐν Θεσ)νίκῃ τῇ 18 Δεκεμ. 1942
Thessaloniki, le
Ἀπόδ. Reçu № 5419
Δρχ. 162.500
Εἰσπράξατε παρὰ / Recevez de
τὸ ποσὸν τῶν / la somme de
κατὰ διαταγὴν / d'ordre de
διὰ λογ)σμὸν / pour compte de
καὶ εἰς πίστωσιν / et au crédit de
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΠΡΟΣΛΗΨΕΩΣ ΕΡΓΑΤΩΝ
Ἀξία - Valeur
Akuaroni Gen. 796
DÉTAILS DU VERSEMENT

	Compensation	Au comptant en Drachmes
		162.500
		170
		330
		20
		163.020

Visa d'un Fondé de Pouvoirs ou du Contrôleur de la Caisse
ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΕΛΑΤΟΥ / Signature du Client
Paraphe du Chef de Service

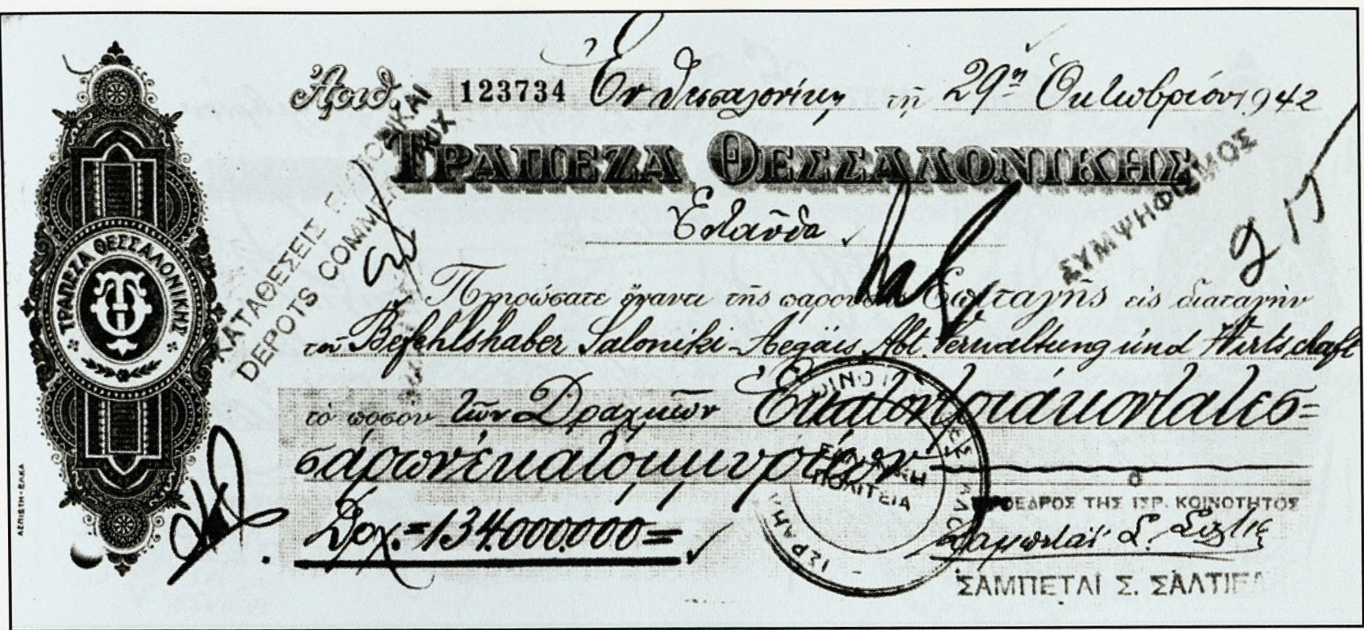

Η πρώτη επιταγή που εκδόθηκε υπέρ της γερμανικής υπηρεσίας στις 29 Οκτωβρίου 1942, ποσού 250.000.000 δραχμών. Υπογράφει ο πρόεδρος της Κοινότητας Σαμπετάι Σαλτιέλ. Η επιταγή οπισθογραφήθηκε την επομένη ημέρα από την υπηρεσία του Μέρτεν (σφραγίδα της υπηρεσίας και υπογραφή του τελευταίου) και εισπράχθηκε τοις μετρητοίς (βάσει της σημειώσεως επί του σώματος της επιταγής) από τον διερμηνέα του Μάισνερ, ο οποίος οπισθογράφησε την επιταγή

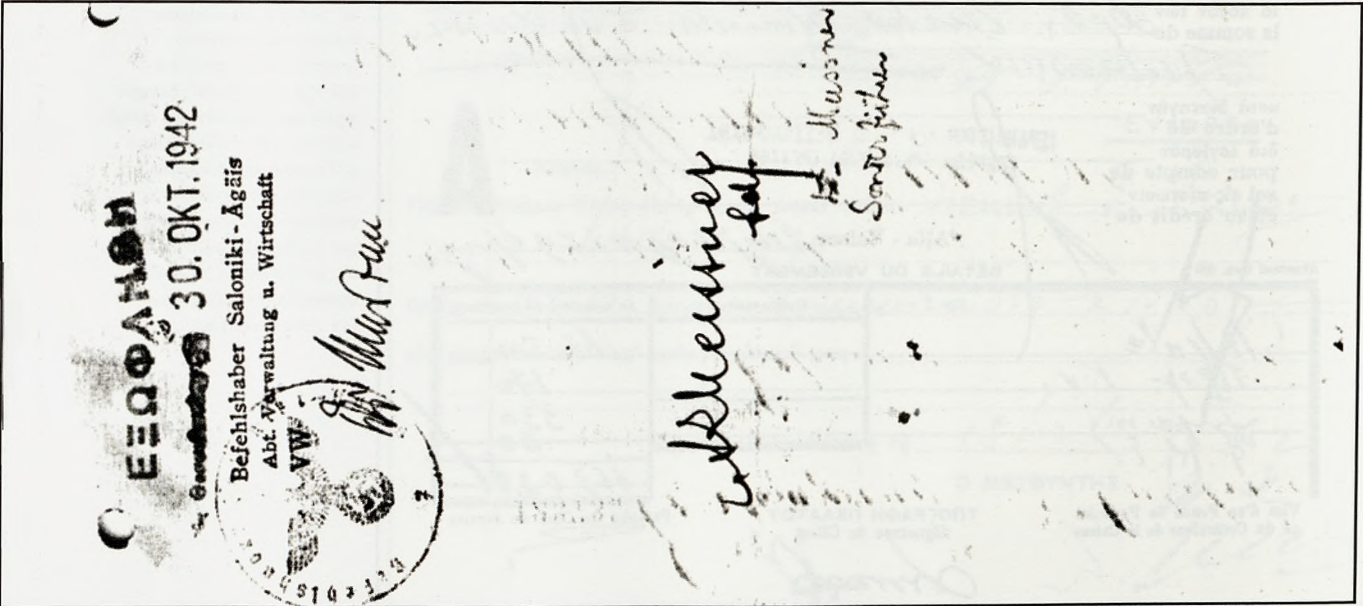
ολοκληρώθηκε η καταγραφή. Έπειτα συνεχίσθηκε η αποστολή των επιλεγέντων στα εργοτάξια. Σύμφωνα με τα γερμανικά αρχεία, επιστρατεύθηκαν 3.500 άτομα για καταναγκαστικές εργασίες στην οδοποιία (3.000), για την κατασκευή του αεροδρομίου του Σέδες (500) και για μεταλλεία (34 άτομα)[4].

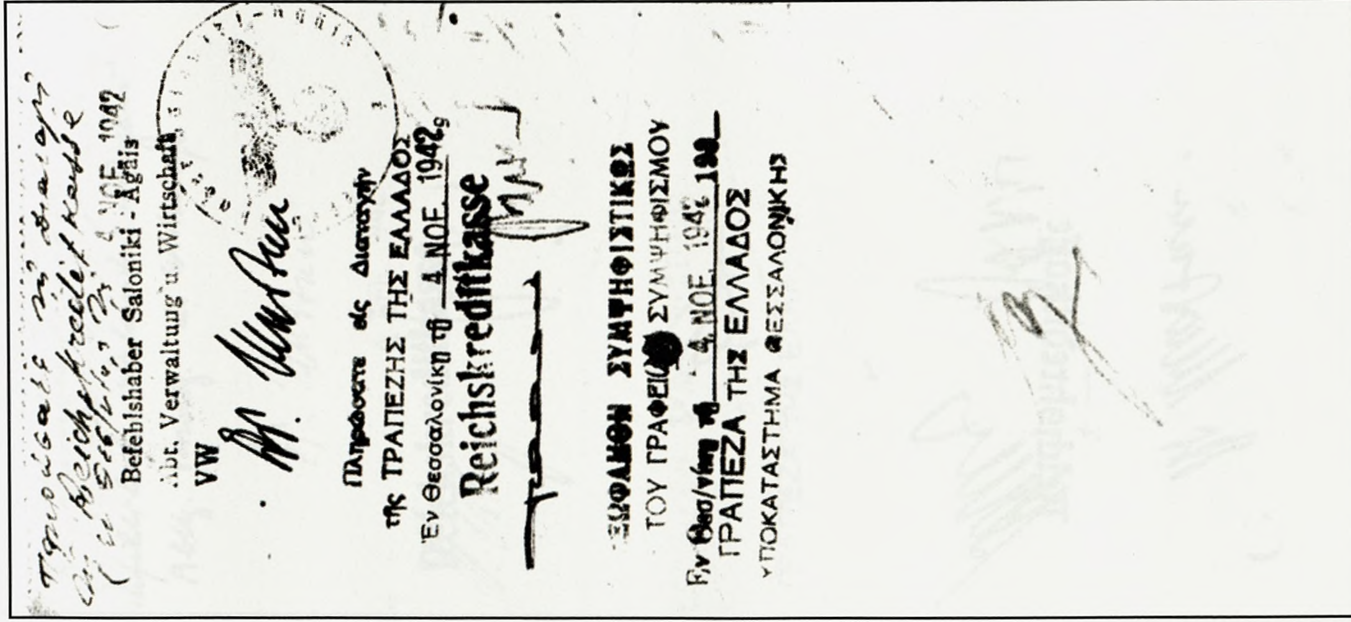
«Οι εργάται Ισραηλίται εστέλλοντο εις εργοτάξια, τα οποία είχον οργανώσει οι εργολάβοι [:υπεύθυνοι για την κατασκευή γερμανικών στρατιωτικών έργων, Muller και Bauteitung] πλησίον διαφόρων χωρίων ή και εντός αυτών, εις τας περιφερείας Βερροίας και Κατερίνης και εις ωρισμένα λατομεία. Τα εργοτάξια ήσαν ωργανωμένα στρατιωτικώς, με διοικητάς έκαστον, πρώην αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, υπό την εποπτείαν Ελλήνων μηχανικών και Γερμανών στρατιωτικών της Militar Strassenbahn (...) Αι πρώται πληροφορίαι περί της εν γένει διαβιώσεως και εργασίας των Ισραηλιτών δεν ήσαν ικανοποιητικαί. Ούτε καλή, ούτε αρκετή τροφή τους παρείχετο. Η στέγασις εις τα περισσότερα εργοτάξια ήτο αθλία. Σταύλοι ζώων, αποθήκαι δημητριακών, πρόχειροι καλύβαι κτηνοτρόφων απετέλουν τους καταυλισμούς των. Η εργασία ήτο τραχεία, ιδίως εις τα λατομεία. Δεκάωρον ημερησίως, υπό στρατιωτικήν πειθαρχίαν. Η εργασία απέβαινε περισσότερον ακόμη δύσκολος, διότι οι εργάται ως επί το πλείστον δεν ήσαν εξοικειωμένοι με βαρείας σωματικάς ασχολίας. Δεν έλειψαν από ωρισμένα εργοτάξια και σωματικαί κακώσεις κατά των εργατών. Υπό αυτάς τας συνθήκας διαβιώσεως και εργασίας, ήτο φυσικόν να σημειούνται αθρόαι ασθένειαι», σημειώνει ο δικηγόρος και ηγετικό στέλεχος της ΙΚΘ Γιομτώβ Γιακοέλ[5].

Ανάλογες ήταν και οι διαπιστώσεις που εντοπίζονται στα γερμανικά αρχεία. Τα άτομα που εστάλησαν στα έργα ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες ή άλλοι, αλλά καθόλου ειδικευμένοι εργάτες. Έτσι, η θνησιμότητα, κατά την κυνική έκφραση των Γερμανών, ήταν υψηλότερη από ό,τι σε «ανάλογες περιπτώσεις»[6].

Η δεύτερη επιταγή, η οποία εκδόθηκε μαζί με την πρώτη στις 29 Οκτωβρίου 1942, ποσού 134.000.000 δραχμών. Οπισθογραφήθηκε από την υπηρεσία του Μέρτεν στις 4 Νοεμβρίου και μεταβιβάσθηκε στην ταμειακή υπηρεσία της γερμανικής διοικήσεως, η οποία και κατέθεσε την επιταγή αυθημερόν στην Τράπεζα της Ελλάδος

Η τρίτη επιταγή, που εκδόθηκε στις 26 Νοεμβρίου 1942, ποσού 185.000.000 δραχμών. Εισπράχθηκε από την γερμανική ταμειακή υπηρεσία «εις ρευστόν» από το υποκατάστημα της Τραπέζης Θεσσαλονίκης

Οι σωροί των πρώτων νεκρών άρχισαν να καταφθάνουν στη Θεσσαλονίκη. Δημιουργήθηκε έτσι μία «βιομηχανία ολόκληρος προς απαλλαγήν των υποχρέων εκ της καταναγκαστικής εργασίας«, με παχυλές δωροδοκίες ιατρών, ενδιαμέσων και εργολάβων. Ταυτόχρονα, προέκυψε το πρόβλημα της συντηρήσεως των οικογενειών των στρατολογηθέντων, το οποίο γινόταν οξύτερο όσο η στρατολόγηση συνεχιζόταν[7].

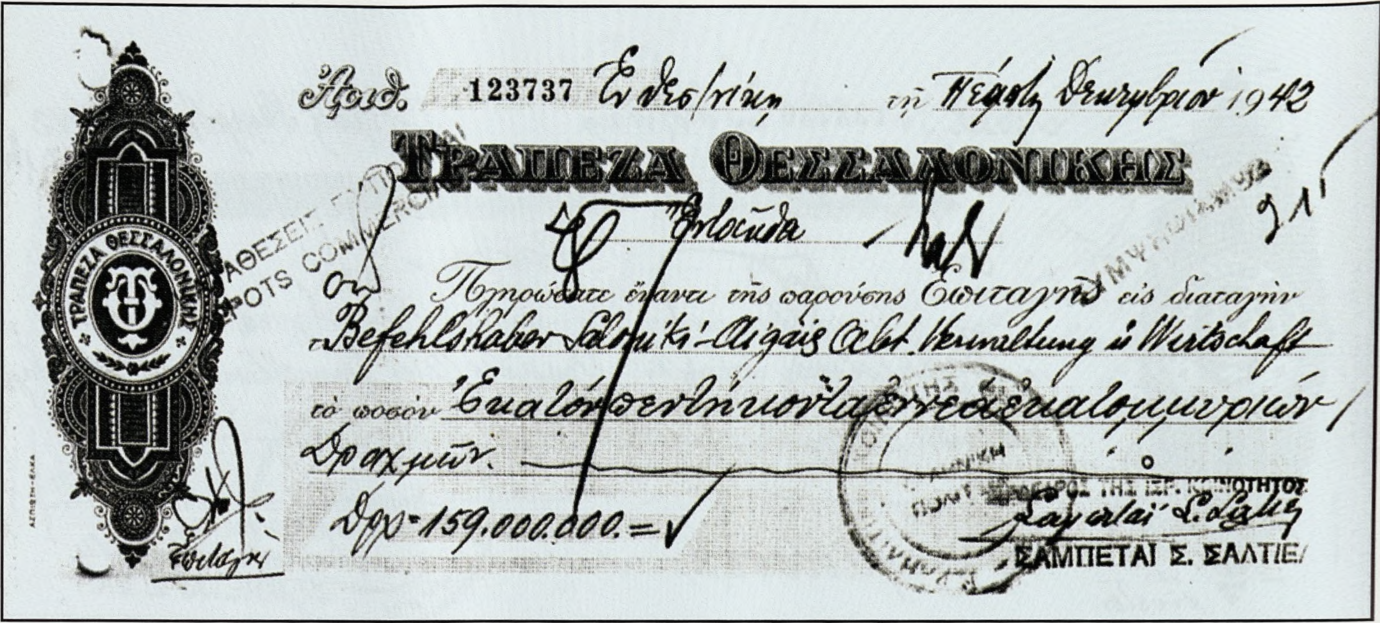
ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ 28ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1942

Βάσει πρωτοκόλλου που υπεγράφη στις 28 Αυγούστου 1942, με πρωτοβουλία του γερμανού εργολάβου Muller, η στρατολόγηση των εργατών ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή της ΙΚΘ, φυσικά με την έγκριση των γερμανικών αρχών. Η επιτροπή επέβαλε αντισηκώματα σε 500 υπόχρεους και τους απήλλαξε από την υποχρεωτική εργασία, ενώ παρείχε αναβολές σε 6.000 άτομα και απαλλαγές λόγω υγείας σε πολλά άλλα. Το ποσό των αντισηκωμάτων, που ανήλθε σε 300 εκατομμύρια δραχμές το Σεπτέμβριο και άλλα 400 εκατομμύρια τον Οκτώβριο, κατατέθηκε σε ειδικό λογαριασμό στην Εθνική Τράπεζα, για να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες των οικογενειών των στρατολογηθέντων[8].

Μέχρι τον Οκτώβριο είχε αποδειχθεί στην πράξη ότι η ακαταλληλότητα των περισσότερων εργατών, η ελλιπής διατροφή, οι άθλιες συνθήκες στέγασης και η ανεπαρκής ιατρική παρακολούθηση είχαν ως αποτελέσματα υψηλή νοσηρότητα και θνησιμότητα (3% επί του συνόλου) που καθιστούσε τη βίαιη στρατολόγηση αντιπαραγωγική. Έτσι, ο εργολάβος Muller πρότεινε στους Γερμανούς να εξαγοράσει η ΙΚΘ την υποχρεωτική εργασία και με το αντίστοιχο ποσό να προσληφθούν κανονικοί εργάτες[9].

Όπως προκύπτει από τα γερμανικά αρχεία, η υποχρεωτική στρατολόγηση επεκτάθηκε το Νοέμβριο στο σύνολο του πληθυσμού, αφού επιστρατεύθηκαν όλοι οι

Η τέταρτη επιταγή, που εκδόθηκε στις 5 Δεκεμβρίου 1942, ποσού 75.000.000 δραχμών. Εισπράχθηκε από την γερμανική ταμειακή υπηρεσία «εις ρευστόν» μέσω Τραπέζης της Ελλάδος

Αριθ. 123737 Εν Θεσ/νίκη τη Πέμπτη Δεκεμβρίου 1942

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Πληρώσατε έναντι της παρούσης Επιταγής εις διαταγήν Befehlshaber Saloniki-Aegäis Abt. Verwaltung u. Wirtschaft

το ποσόν ...

Δραχμών.

Δρχ. 159.000.000.-

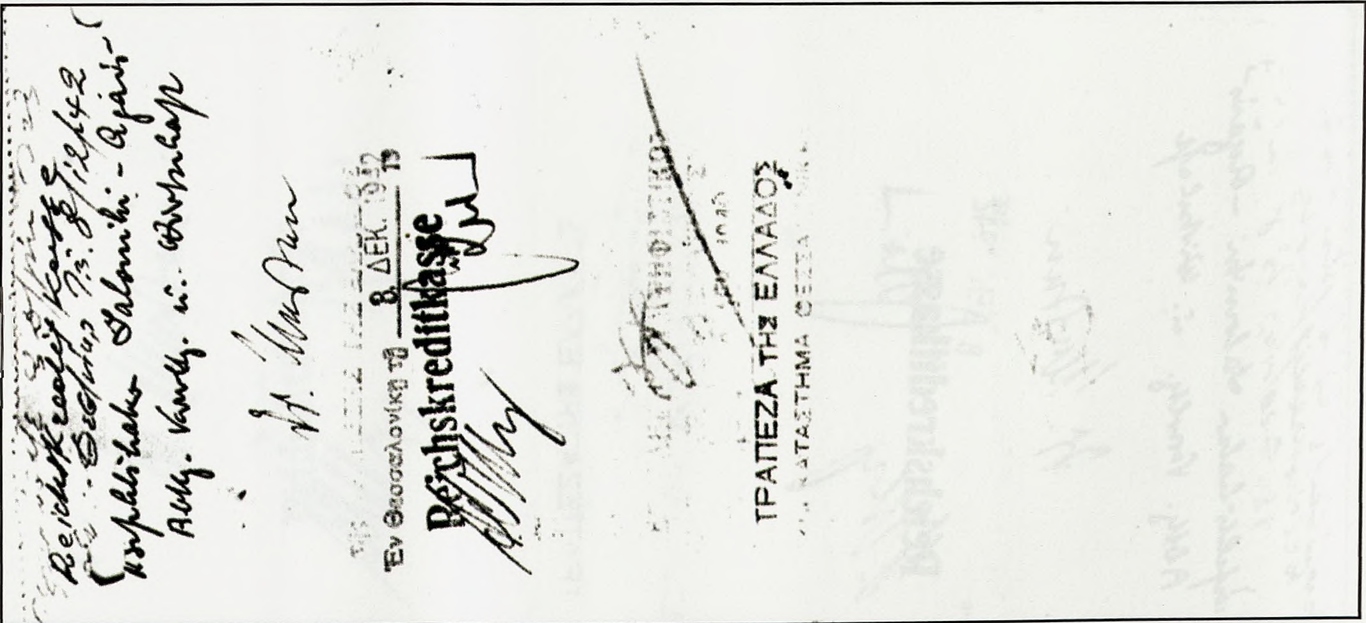
ΣΑΜΠΕΤΑΙ Σ. ΣΑΛΤΙΕΛ

Η πέμπτη επιταγή, που εκδόθηκε μαζί με την προηγούμενη, στις 5 Δεκεμβρίου 1942, ποσού 159.000.000 δραχμών. Εισπράχθηκε από την γερμανική ταμειακή υπηρεσία με επιταγή, αντί μετρητών, μέσω Τραπέζης της Ελλάδος

άνδρες που γεννήθηκαν από το έτος 1912 ως το 1921. Το μεγαλύτερο μέρος των επιστρατευμένων, όμως, δεν παρουσιαζόταν στους χώρους εργασίας ή δραπέτευε από αυτούς. Οι στρατιωτικές αρχές θεωρούσαν ότι ο βασικός λόγος της απροθυμίας των ήταν οι χαμηλοί μισθοί που παρέχονταν και το αρμόδιο γραφείο πίεζε για τον πολλαπλασιασμό τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Δεκέμβριο του 1942 στα μεταλλεία της Βάβδου οι μισθοί πενταπλασιάσθηκαν, για να προσελκυσθούν εργάτες[10].

Ο ΜΑΞ ΜΕΡΤΕΝ

Αρμόδιος εκ μέρους των γερμανικών αρχών για τις επαφές με τον πληθυσμό της Μακεδονίας ήταν ο Μαξ Μέρτεν (1911-1976), διδάκτωρ νομικής και πολιτικός υπάλληλος του γερμανικού δημοσίου. Στη διάρκεια του πολέμου υπηρέτησε στο ειδικό σώμα πολιτικών υπαλλήλων.

Reichskreditkasse

Εν Θεσσαλονίκη τη 8 ΔΕΚ. 1942

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑ...

Αριθ. 123935 Θεσσαλονίκη τη 20 Ιανουαρίου 1943

ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Πληρώσατε έναντι της παρούσης Επιταγής εις διαταγήν

το ποσόν ...

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

δραχμάς 2.000.000.-

Στην πολύκροτη δίκη του[11], που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 1959, ο κατηγορούμενος Μαξ Μέρτεν αντιμετώπισε, μεταξύ άλλων, και τις εξής κατηγορίες, σχετικές προς το θέμα που μας απασχολεί[12]:

«...(9) Συστηματική τρομοκράτησις 9.000 περίπου Ισραηλιτών την 11/7/42[13] εις την πλατείαν Ελευθερίας.

(10) Υποβολή εις βασάνους των αμέσως ανωτέρω 9.000 περίπου Εβραίων.

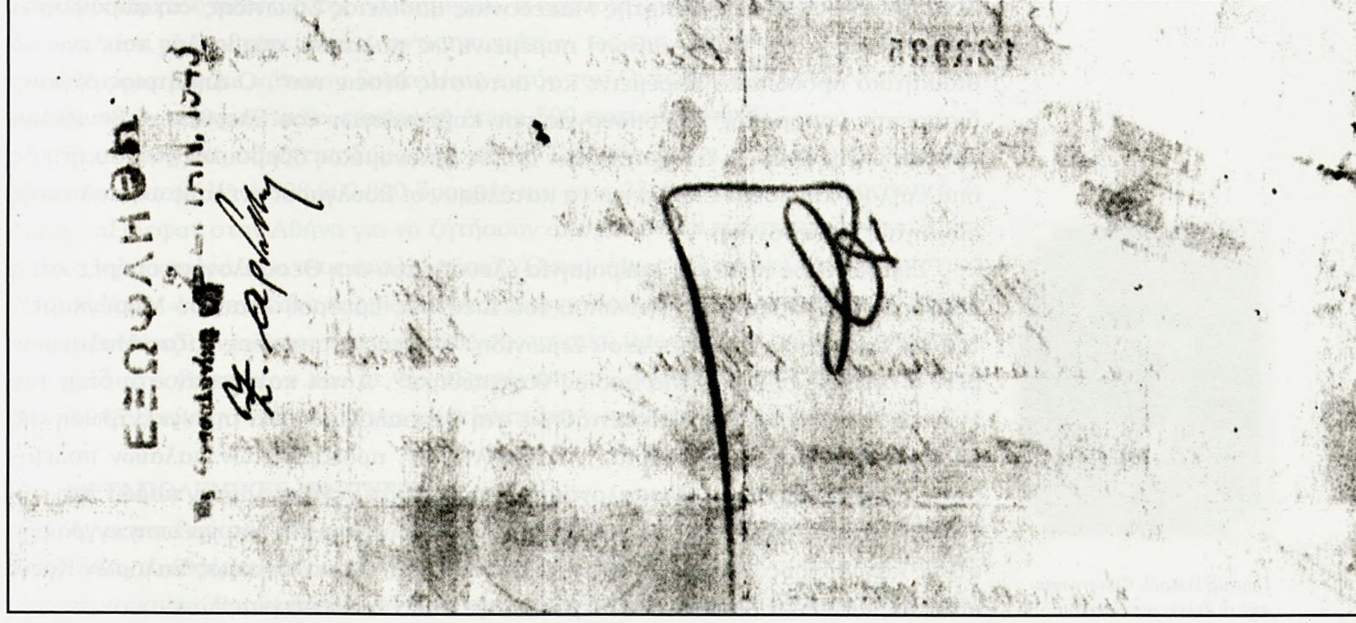
(11) Εξαναγκασμός πολιτών προς εργασίαν δια στρατιωτικά έργα του εχθρού, ήτοι των ανωτέρω 9.000, ους έστειλεν εις στρατόπεδα εργασίας εντός της Ελλάδος.

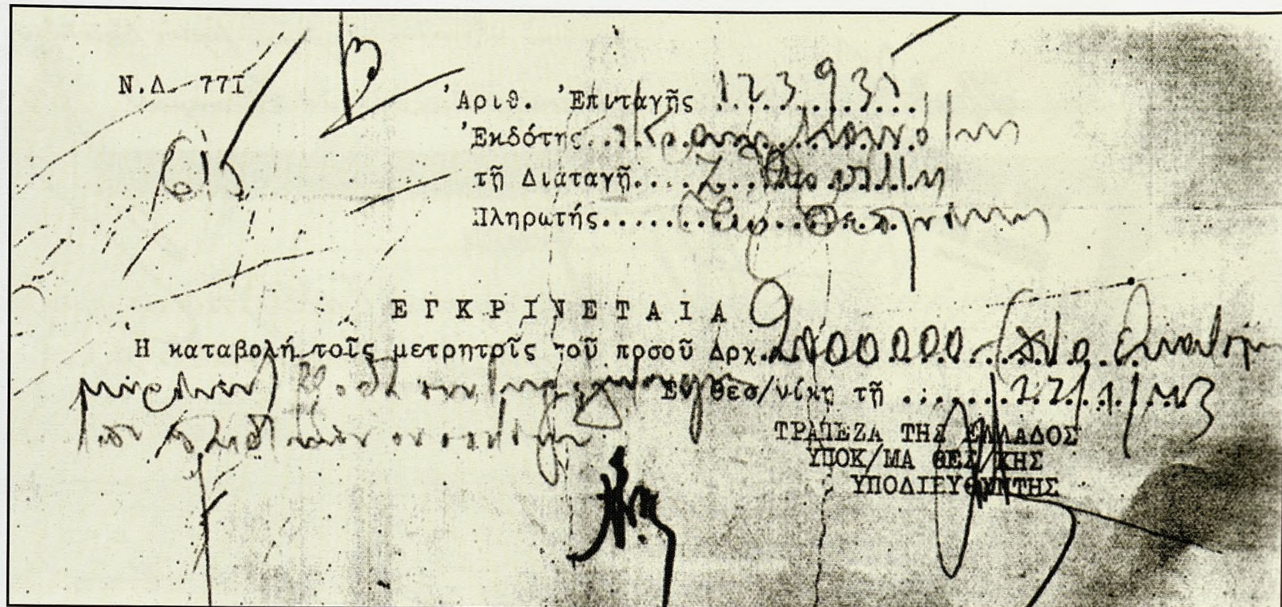
(12) Εσκεμμένη εγκατάλειψις εις θάνατον εξ ασιτείας των ανωτέρω 9.000 Εβραίων.

(13) Δολία αφαίρεσις ιδιωτικών περιουσιών Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης».

Σύμφωνα με την απόφαση του δικαστηρίου, ο Μέρτεν κρίθηκε αθώος για τις κατηγορίες 9-10 και ένοχος για τις κατηγορίες 11-13. Ειδικώς για την κατηγορία υπ'

Επιταγή που εξέδωσε η Ισραηλιτική Κοινότητα (υπογράφει ο Κόρετς) υπέρ του προέδρου του φιλανθρωπικού ιδρύματος Ματανόθ Λεβιονίμ στις 20 Ιανουαρίου 1943. Η επιταγή οπισθογραφήθηκε και εισπράχθηκε από τον δικαιούχο από την Τράπεζα Θεσσαλονίκης. Συνοδευόταν από έγκριση της Τραπέζης της Ελλάδος για την καταβολή του ποσού τοις μετρητοίς

ΕΞΩΦΛΗΘΗ

Ν.Δ. 771

Ἀριθ. Ἐπιταγῆς 17.3.93...

Ἐκδότης...

τῇ Διαταγῇ...

Πληρωτής...

ΕΓΚΡΙΝΕΤΑΙ Α

Η καταβολή τοῖς μετρητοῖς τοῦ ποσοῦ Δρχ. 2000000

Θεσ/νίκῃ τῇ ...27.1.1943

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑ ΘΕΣ/ΚΗΣ
Ο ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Έγκριση της Τραπέζης της Ελλάδος για την καταβολή του ποσού τοις μετρητοίς

αριθμό 13, κρίθηκε ένοχος «δολίας αφαιρέσεως από τους εκπροσώπους της Ισραηλιτικής Κοινότητος 500.000.000 δραχμών»[14].

Η ημερομηνία αναλήψεως των καθηκόντων του Μαξ Μέρτεν στη Θεσσαλονίκη και η ακριβής ιδιότητά του δεν έχουν αποσαφηνισθεί. Ο ίδιος ισχυριζόταν ότι έφτασε στην πόλη στις 10 Αυγούστου του 1912 (δηλαδή ένα μήνα μετά τη συγκέντρωση της πλατείας Ελευθερίας), ότι ανέλαβε τα καθήκοντά του δύο μέρες μετά την άφιξή του και ότι το αντικείμενο του τμήματος στο οποίο τοποθετήθηκε ήταν η «υπό στενή έννοια πολιτική διοίκηση της Μακεδονίας». Σύμφωνα, πάντοτε με τον ίδιο, από την 1 Οκτωβρίου 1942 διορίσθηκε προϊστάμενος του διοικητικού και οικονομικού τμήματος στο επιτελείο της Διοίκησης Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Σ' αυτή τη θέση παρέμεινε μέχρι το Μάρτιο του 1944, οπότε και μετατέθηκε από τη Θεσσαλονίκη[15]. Είναι ακόμη γνωστό ότι στις 7 Ιουλίου 1943 ανέλαβε τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, όταν με διαταγή των αρχών κατοχής καταλύθηκαν οι ελληνικές διοικητικές αρχές[16]. Ο μέχρι τότε Γενικός Διοικητής Μακεδονίας Βασίλειος Σιμωνίδης «τη παρακλήσει της κυβερνήσεως» [των Αθηνών] παρέμεινε ως πολιτικός σύμβουλος του, ενώ το διοικητικό προσωπικό παρέμεινε και αυτό στις θέσεις του[17]. Ο Δημήτριος Δίγκας, διαπρεπής νομομαθής και υπουργός των κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου κατέθεσε στη δίκη ότι ο Μέρτεν ήταν απλός οικονομικός σύμβουλος [=διοικητικός υπάλληλος] και «όταν επρόκειτο να κατέλθουν οι Βούλγαροι ανέλαβε ως πολιτικός διοικητής Μακεδονίας»[18].

Σύμφωνη ως προς την ημερομηνία έλευσής του στη Θεσσαλονίκη υπήρξε και η μαρτυρία του ελβετού εκπροσώπου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού Μπούγκαρτ[19], του προαναφερθέντος Βασιλείου Σιμωνίδη[20] και της γερμανίδας Λίζας Μπλούμενβεν, ο εβραίος σύζυγος της οποίας θανατώθηκε[21]. Αυτοί κατέθεσαν στη δίκη του Μέρτεν ότι ο τελευταίος εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη μετά τη συγκέντρωση της πλατείας Ελευθερίας. Αντίθετα, ο Ραφαήλ Κοέν, πρόεδρος των παλαιών πολεμιστών και αναπήρων της Θεσσαλονίκης, κατέθεσε ότι ο Μέρτεν ήταν παρών στη συγκέντρωση και, μάλιστα, απάλλαξε τους αναπήρους από την υποχρέωση εγγραφής στους καταλόγους[22]. Ανάλογη ήταν η μαρτυρία του θεσσαλονικέως Σολομών Κοέν, ο οποίος κατέθεσε ότι είδε τον Μέρτεν στην πλατεία Ελευθερίας[23].

Γιομτώβ Γιακοέλ. Φωτογραφία από το δελτίο της ταυτότητάς του

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΛΥΤΡΑ

Μετά από τη μεσολάβηση του Muller και διήμερες διαπραγματεύσεις μεταξύ του Μέρτεν και της ΙΚΘ, συνήφθη συμφωνία. Το κείμενο της συμφωνίας δεν έχει διασωθεί, γνωρίζουμε όμως τους βασικούς όρους της από τον Γ. Γιακοέλ, ο οποίος ήταν και ο συντάκτης της. Βάσει της έγγραφης αυτής συμφωνίας, οι Εβραίοι απηλλάσσοντο της καταναγκαστικής εργασίας έναντι αποζημιώσεως δύο δισεκατομμυρίων δραχμών[24], που έπρεπε να καταβληθούν τμηματικώς μέχρι της 15ης Δεκεμβρίου του ίδιου έτους στη Γερμανική Διοίκηση Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Η συγκέντρωση του ποσού θα γινόταν με αναγκαστικές εισφορές εκ μέρους των Ισραηλιτών, ανεξάρτητα από την υπηκοότητά τους, έστω και αν οι ξένοι υπήκοοι είχαν απαλλαγεί από την υποχρεωτική εργασία. Η υποχρέωση επεκτεινόταν και σε εκείνους που είχαν φύγει από την πόλη και είχαν εγκατασταθεί -κυρίως- στην Αθήνα[25].

Άλλος όρος της συμφωνίας ήταν ότι το «μέχρι τότε συγκεντρωθέν εκ των ατομικών αντισηκωμάτων χρηματικόν ποσόν (περί τα 700 εκατομμύρια) δεν θα διετίθετο δια την ομαδικήν εξαγοράν, αλλά δια την ιατρικήν και οικονομικήν ενίσχυσιν των παθόντων και απόρων εργατών»[26].

Αυτά είναι τα γεγονότα μέχρι τις 17 Οκτωβρίου 1942, οπότε και η ΙΚΘ άρχισε αγωνιώδη προσπάθεια να συγκεντρώσει το προβλεπόμενο χρηματικό ποσό.

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΧΡΗΜΑΤΩΝ

Ο λόγος της σπουδής κατά τον Γιακοέλ ήταν ο εξής: «κατά την επελθούσα μετά της Γερμανικής Διοικήσεως συμφωνία, εντός δεκαημέρου από της υπογραφής της [δηλαδή μέχρι τις 27 Οκτωβρίου 1942] η Κοινότης όφειλε να καταβάλει το ήμισυ του συμφωνηθέντος ποσού» [:δηλαδή ένα δισεκατομμύριο].

Στις 19 Οκτωβρίου κλήθηκαν από την αρμόδια επιτροπή της ΙΚΘ περί τους εκατό πρόκριτοι της κοινότητας, στους οποίους ανακοινώθηκε το περιεχόμενο της συμφωνίας και τους ζητήθηκε η ηθική και υλική ενίσχυσή τους. Σε σύντομο χρόνο, η ίδια επιτροπή κατάρτισε πίνακες προσωρινών ατομικών εισφορών (ύψους 1.500.000 δραχμών εκάστη), τις οποίες επέβαλε στα «κοινώς γνωστά και αποδεδειγμένως εύπορα μέλη της κοινότητος»[27].

Πάντοτε σύμφωνα με τον Γιακοέλ, επειδή θεωρήθηκε αδύνατη η συγκέντρωση του οφειλόμενου ποσού εντός δεκαημέρου, η αρμόδια επιτροπή «κατέβαλε αμέσως, δανεισθείσα εκ του ταμείου των αντισηκωμάτων, εις την Γερμανικήν Διοίκησιν 500 εκατομμύρια και με κάποιον δυσκολίαν, εντός του Οκτωβρίου, συνεκέντρωσε δια προσωπικών υποχρεωτικών εισφορών έτερα 500 εκατομμύρια»[28].

Τι συνέβη στη συνέχεια; Σύμφωνα με τον Γιακοέλ, μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου η ΙΚΘ είχε καταβάλει 1.500.000.000 δραχμές και στις 23 Δεκεμβρίου ο ίδιος και ο Ζ. Ναάρ ταξίδεψαν στην Αθήνα για να ζητήσουν από τους εκεί εγκατεστημένους Ισραηλίτες την εισφορά που τους αναλογούσε[29]. Όμως, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μ. Μόλχο, «τα γεγονότα επρόκειτο να επιταχυνθούν και να καταστήσουν απολύτως περιττή και δίχως αποτέλεσμα κάθε οικονομική προσπάθεια, γιατί το υπόλοιπο του χρέους έσβησε μόνο του με την εξαφάνιση του οφειλέτου»[30]. Στις 8 Φεβρουαρίου 1943 ξεκίνησαν τα μέτρα για την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Αν και ο Γιακοέλ δεν κάνει λόγο για το ζήτημα που αναφέρεται στη συνέχεια, στην δίκη του Μέρτεν περιλήφθηκε και η (υπ' αριθμό 13) κατηγορία της ιδιοποίησης περιουσιακών στοιχείων από τον ισραηλιτικό πληθυσμό. Όπως προκύπτει από

την καταδικαστική απόφαση του δικαστηρίου, η κατηγορία δεν αφορούσε όλο το ποσό που κατέβαλε η ΙΚΘ, αλλά συγκεκριμένο ποσό 500.000.000 δραχμών, το οποίο -σύμφωνα με το δικαστήριο- αφαιρέθηκε δολίως εκ μέρους του Μέρτεν από τους εκπροσώπους της.

Η κατηγορία στοιχειοθετήθηκε από τις καταθέσεις επτά ισραηλιτών μαρτύρων (εκ των οποίων ο ένας μπορεί να θεωρηθεί ως αυτόπτης), οι οποίοι κατέθεσαν ότι το προαναφερθέν ποσόν των 500.000.000 δεν δόθηκε με επιταγή, όπως το υπόλοιπο, αλλά σε μετρητά, στα χέρια του Μέρτεν.

[1] Ο μάρτυρας Μ. Ασέρ επικαλέσθηκε προφορική μαρτυρία του νεκρού Γιακοέλ. Κατέθεσε ότι την πρώτη δόση ο Μέρτεν δεν τη δέχθηκε σε επιταγή, αλλά ζήτησε μετρητά[31].

[2] Ο μάρτυρας Σαμουήλ Ναχμίας κατέθεσε ότι η πρώτη δόση δόθηκε στον Μέρτεν σε επιταγή, την οποία δεν δέχθηκε, και έτσι αναγκάσθηκε η ΙΚΘ να την εξαργυρώσει και να του δώσει χρήματα[32].

[3] Ο μάρτυρας Μάριος Μιχαέλ επικαλέσθηκε μαρτυρία του παρόντος κατά το επεισόδιο Σολομών Ουζιέλ, βάσει της οποίας όταν μία δόση των συμφωνηθέντων τού δόθηκε σε επιταγή, ο Μέρτεν δεν την παρέλαβε και ζήτησε χρήματα[33].

[4] Ο μάρτυρας Ισαάκ Αρούχ (διαχειριστής των ισραηλιτικών συσσιτίων) κατέθεσε: «Μετά ένα μήνα [από τη συμφωνία] τριμελής αντιπροσωπεία μεταξύ των οποίων και εγώ, επήγε εις τον Μέρτεν μίαν επιταγήν της Τραπέζης εκ 500.000.000, ο οποίος δεν την εδέχθη και ζήτησε μετρητά. Εγώ δεν ανέβηκα εις το γραφείον του Μέρτεν, αλλά εκάθησα κάτω εις την είσοδον του Μεγάρου Κονιόρδου και, όταν κατέβηκαν οι άλλοι δύο με την επιταγήν, επήγαμε μαζί εις την Τράπεζα της Ελλάδος προς εξαργύρωσιν της επιταγής. Αφού εξηργυρώθη πλέον η επιταγή, η διμελής πλέον επιτροπή επέστρεψε και παρέδωσε τα χρήματα της πρώτης δόσεως εις τον Μέρτεν εις το γραφείον του. Τα χρήματά από την Τράπεζαν τα μεταφέραμε μέσα σε ένα τσουβάλι και μία βαλίτσα. Τούτο εγένετο κατά το τέλος Οκτωβρίου ή αρχάς Νοεμβρίου 1942 [...] Οι άλλες δόσεις που εδόθησαν υπό της επιτροπής, ως έμαθα, εδόθησαν και αυτές εις μετρητά, χωρίς όμως να είμαι εγώ παρών ούτε να ανακατευθώ. Μετά την πληρωμήν της τετάρτης δόσεως κατά Φεβρουάριον, αν δεν απατώμαι,...»[34].

[6] Ο μάρτυρας Χαΐμ Άλβο κατέθεσε: «Ο Μέρτεν δεν εδέχθη την καταβολήν των συμφωνηθεισών δόσεων εις επιταγάς, αλλά ήθελε μετρητά, ως μου είπεν ο θείος μου Μίλκο, όστις ήτο ταμίας της επιτροπής και όστις τώρα έχει αποθάνει»[35].

[7] Επιφυλακτικός ήταν ο μάρτυρας Αβραάμ Φρανσές: «Η Κοινότης κατέθετε τα χρήματα εις την Τράπεζα επ' ονόματί της, δεν γνωρίζω όμως εάν εξεδόθησαν επιταγαί επ' ονόματι του Μέρτεν ή απεσύρθησαν τα χρήματα και του εδόθησαν μετρητά»[36].

Απαντώντας στους μάρτυρες που προαναφέρθηκαν, ο Μέρτεν ισχυρίσθηκε ότι ήταν «ψευδές ότι εζήτησε μετρητά και δεν εδέχθη επιταγήν και ότι το αληθές είναι ότι τα χρήματα κατετέθησαν εις την Τράπεζα της Ελλάδος»[37]. Σε άλλο σημείο της πολυήμερης δίκης είπε ότι «τα χρήματα μου εδόθησαν μόνον δι' επιταγής της Τραπέζης και όχι τοις μετρητοίς (...) Αν ενθυμούμαι καλώς, μου επεδόθησαν επιταγαί τριών δόσεων του αντισηκώματος. Όλας τας φοράς έλαβα τραπεζικάς επιταγάς και ουδέποτε μετρητά»[38].

Σε άλλο σημείο της δίκης ο Μέρτεν έκανε μία ενδιαφέρουσα διευκρίνιση. Είπε ότι «εις την στρατιωτικήν διοίκησιν επληρώθη από την Ισραηλιτικήν Κοινότητα μόνον η πρώτη δόσις δια το αντισήκωμα εξ 720.000.000 δι' επιταγής τραπέζης και δια λογαριασμόν Κοινότητος, ενώ αι τρεις άλλαι δόσεις υπό άλλον λογαριασμόν»[39]. Δηλαδή, έκανε λόγο για τέσσερις πληρωμές, από τις οποίες η πρώτη έγινε με επιταγή που αφορούσε διαφορετικό λογαριασμό από τις υπόλοιπες τρεις. Η δήλωση αυτή, μαζί με τη μαρτυρία του Φρανσές, ότι «η Κοινότης κατέθετε τα χρήματα εις την Τράπεζα επ' ονόματί της», με έθεσε στα ίχνη της έρευνάς μου. Διότι, ασφαλώς η ΙΚΘ θα συγκέντρωνε τα χρήματα σε τραπεζικό λογαριασμό επ' ονόματί της. Μήπως ο Φρανσές δεν εννοούσε μόνον αυτό, αλλά ότι τα κατέθετε σε ειδικό τραπεζικό λογαριασμό; Υπήρχαν, δηλαδή, δύο διαφορετικοί λογαριασμοί, όπως ισχυρίσθηκε και ο Μέρτεν;

Τέλος, στην απολογία του ο Μέρτεν είπε ότι αν ο εισαγγελέας είχε φροντίσει «να μην καταστραφούν τα αρχεία της Τραπέζης, τότε θα έφερα βεβαίωσιν δι' ης θα απεδεικνύετο ότι τα χρήματα του αντισηκώματος μοι εδόθησαν δι' επιταγής»[40]. Ίσως, λοιπόν, οι δικηγόροι του Μέρτεν είχαν αναζητήσει στοιχεία από «την τράπεζα». Αλλά, από ποια τράπεζα;

ΑΠΟ ΠΟΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ

Είναι αλήθεια ότι όλες οι μαρτυρίες που προαναφέραμε κάνουν λόγο για δύο τράπεζες. Πρώτον, της Εθνικής Τράπεζας, όπου κατά τον Γιακοέλ ετηρείτο ο λογαριασμός των αντισηκωμάτων. Δεύτερον, της Τράπεζας της Ελλάδος, όπου κατά τον Ισαάκ Αρούχ πήγαν οι εκπρόσωποι της ΙΚΘ (όταν ο Μέρτεν αρνήθηκε την παραλαβή της επιταγής) για να την εξαργυρώσουν και να πάρουν τα μετρητά που παρέδωσαν στο γερμανό αξιωματούχο. Είναι προφανές ότι υπάρχει κάποια σύγχυση. Διότι γνωρίζουμε από τον Γιακοέλ ότι η πρώτη δόση καταβλήθηκε από το λογαριασμό των αντισηκωμάτων, που ετηρείτο στην Εθνική. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστέψουμε ότι ο Γιακοέλ μπέρδεψε τις δύο τράπεζες, αφού και σε άλλο σημείο της μαρτυρίας του κάνει λόγο για την Εθνική, με τρόπο που δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι επρόκειτο γι' αυτήν και όχι για την εκδοτική τράπεζα. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι η ΙΚΘ ζήτησε από την Εθνική Τράπεζα δάνειο, με εγγύηση την ακίνητη περιουσία της, ώστε να καταβάλει τα λύτρα, αλλά ότι το υποκατάστημα απάντησε ότι το ζήτημα ήταν της αρμοδιότητας του κεντρικού καταστήματος στην Αθήνα. Ενυπόθηκο δάνειο σε ΝΠΔΔ (όπως ήταν η ΙΚΘ) μπορούσε να παραχωρήσει μόνον η Εθνική και όχι η εκδοτική τράπεζα.

Αλλά και ο Αρούχ δεν μπορεί να έκανε λάθος. Μόνον που εδώ η εξήγηση είναι απλή. Για οποιαδήποτε πληρωμή τοις μετρητοίς άνω των 100.000 δραχμών απαιτείτο έγκριση του διευθυντή του υποκαταστήματος της Τράπεζας της Ελλάδος[41]. Από αυτήν πέρασαν οι τρεις κομιστές της επιταγής, ανεξάρτητα από την ονομασία της τράπεζας στον οποίο ετηρείτο ο λογαριασμός. Είχαν μεσολαβήσει 17 χρόνια ανάμεσα στο συμβάν αυτό και στη δίκη, εκ των οποίων τα δύο ο μάρτυρας τα είχε περάσει στο κολαστήριο του Άουσβιτς. Ήταν επόμενο να μη θυμάται μια τόσο μικρή λεπτομέρεια.

Κανένα από τα αρχεία των ετών 1942-1943 των δύο τραπεζών δεν υφίσταται πλέον. Τα ταμειακά παραστατικά των καθημερινών συναλλαγών διατηρούνται για ορισμένο χρονικό διάστημα, που συνήθως δεν υπερβαίνει τη δεκαετία. Ωστόσο, η συστηματική εκκαθάριση των τραπεζικών αρχείων άρχισε να πραγματοποιείται μόλις στη δεκαετία του 1960. Στα 1959 που έγινε η δίκη του Μέρτεν, είχαν μεσολαβήσει μόνον 17 χρόνια από το επίμαχο συμβάν και δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι τα παραστατικά είχαν καταστραφεί. Πάντως, το γεγονός ότι στη δίκη δεν κατατέθηκε κάποιο αντίγραφο πρωτοκόλλου καταστροφής είναι ένδειξη ότι ούτε η κατηγορούσα αρχή, ούτε η πολιτική αγωγή, ούτε η υπεράσπιση ασχολήθηκαν σοβαρά με την αναζήτηση των επίμαχων επιταγών.

ΣΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η αρμόδια για τη συγκέντρωση των λύτρων επιτροπή της ΙΚΘ στεγαζόταν στο κτίριο της άλλοτε Τράπεζας Εμπορίου και Καταθέσεων, στη γωνία των οδών Φράγκων και Βίκτορος Ουγκώ. Δεν θα ήταν λογικό να χρησιμοποιεί το εγγύτερο τραπεζικό υποκατάστημα για τις συναλλαγές της; Πράγματι, σχεδόν απέναντι από το κτίριο αυτό, βρισκόταν το υποκατάστημα της Τράπεζας Θεσσαλονίκης, εβραϊκών συμφερόντων, που στεγαζόταν στη Στοά Μαλακοπής. Το αρχείο του υποκαταστήματος έχει διασωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του[42]. Σ' αυτό, λοιπόν, στράφηκε η έρευνα για την εξιχνίαση της υπόθεσης.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2003 και περιέλαβε το σύνολο των ταμειακών παραστατικών του τοπικού υποκαταστήματος της Τράπεζας Θεσσαλονίκης από τις 17/10/1942 ως τις 24/2/1943. Μετά από την ημερομηνία εκείνη και μετά δεν διασώθηκαν παραστατικά. Από την έρευνα προέκυψαν τα εξής:

Την Πέμπτη 22 Οκτωβρίου 1942, ο διευθυντής του υποκαταστήματος Ελί Μόλχο ενημέρωσε την γενική διεύθυνση της τράπεζας ότι προ μερικών ημερών είχε συνάψει συμφωνία με την ΙΚΘ για το άνοιγμα ενός λογαριασμού, στον οποίον επρόκειτο να κατατεθούν μεγάλο μέρος όσων χρημάτων συγκεντρώνονταν για την εξαγορά της υποχρεωτικής εργασίας:

«Nous saisissons cette occasion pour nous signaler qu'en vertu d'un accord intervenu des derniers jours avec la Communaute Israelite de notre ville une bonne partie des fonds recueillis pour le rachat travail obligataire des ouvriers israelites sera deposee a nos caisses du compte a vue sans interet»[43].

Η επιστολή αποδεικνύει ότι -μετά τη συμφωνία του Σαββάτου 17 Οκτωβρίου 1942- από τις αρχές της επόμενης εβδομάδας, η ΙΚΘ φρόντισε για το άνοιγμα ειδικού λογαριασμού, ο οποίος έφερε την ονομασία «Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, Υπηρεσία Προσλήψεως Εργατών». Ίσως, εκτός από τη γεωγραφική εγγύτητα προς την Τράπεζα Θεσσαλονίκης, η αρμόδια επιτροπή να αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τις υπηρεσίες μιας άλλης τράπεζας, μετά την επιφυλακτικότητα του υποκαταστήματος της Εθνικής να χορηγήσει δάνειο.

Την ίδια μέρα που η διεύθυνση του υποκαταστήματος ανακοίνωσε τη σύσταση του λογαριασμού, δηλαδή την Πέμπτη 22 Οκτωβρίου, πραγματοποιήθηκε η πρώτη κατάθεση σε αυτόν από τον Γαβριήλ Μωίς Πάρδο, ποσού 1.000.000 δραχμών. Η κατάθεση -όπως και όλες όσες ακολούθησαν- έγινε δεκτή βάσει σημειώματος της ΙΚΘ, το οποίο έφερε αύξοντα αριθμό 759, ενώ ο ίδιος ο καταθέτης έφερε ατομικό αριθμό μητρώου 110. Η επόμενη κατάθεση, ποσού 6.000.000 δραχμών, έγινε αυθημερόν από τον Ισαάκ Χαΐμ Μεβοράχ. Μέχρι το Σάββατο 24 Οκτωβρίου είχαν κατατεθεί περίπου 200.000.000 δραχμές, από εκατό περίπου άτομα[44]. Τη Δευτέρα, 26 Οκτωβρίου, οι καταθέσεις συνεχίσθηκαν με ανάλογο ρυθμό.

Στις 29 Οκτωβρίου η ΙΚΘ έσυρε δύο επιταγές εις βάρος του ανωτέρω λογαριασμού, υπέρ της Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλονίκης-Αιγαίου - Τμήματος Διοίκησης και Οικονομικών (Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft). Η πρώτη για 250.000.000 δραχμές και η δεύτερη για 134.000.000 δραχμές (εν συνόλω 384.000.000). Αμφότερες υπογράφονταν από τον πρόεδρο της ΙΚΘ Σαμπετάι Σ. Σαλτιέλ. Είναι ενδιαφέρον ότι οι δύο αυτές επιταγές εξοφλήθηκαν με διαφορετικό τρόπο:

-Η επιταγή υπ' αριθμό 123733/29.10.1942 (δρχ. 250.000.000) οπισθογραφήθηκε από τον Μαξ Μέρτεν, κάτω από τη σφραγίδα της υπηρεσίας του (Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft). Την επομένη προσκομίσθηκε στην

Τράπεζα Θεσσαλονίκης και εισπράχθηκε σε μετρητά[45] από τον Άρθουρ Μάισνερ (Arthur Meissner), ο οποίος ήταν διερμηνέας του Μέρτεν και έφερε το βαθμό του λοχία, «ένας λεβαντίνος, που μιλούσε τα ελληνικά σαν βέρος Φαναριώτης, ο πραγματικός τύπος του κουρσάρου, αγρίου, πονηρού και ασυνείδητου, ικανού για τις πιο άνανδρες ενέργειες που θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν την αρπακτική διάθεση ενός ευτελούς ψιλικατζή», κατά την διατύπωση του αείμνηστου Μιχαέλ Μόλχο[46].

-Η επιταγή υπ' αριθμό 123734/29.10.1942 (134.000.000 δρχ.) οπισθογραφήθηκε από τον Μέρτεν, υπό την προαναφερθείσα σφραγίδα της υπηρεσίας του και στη συνέχεια από την ταμειακή υπηρεσία Reichskreditkasse, η οποία και την κατέθεσε στην Τράπεζα της Ελλάδος στις 4/11/1942.

Στις 31/10/1942 το υπόλοιπο του λογαριασμού της ΙΚΘ ήταν 167.000.000[47]. Συνεπώς, από τις 22/10/1942 ως τις 31/10/1942 είχαν κατατεθεί συνολικά 551.000.000 δραχμές, από τις οποίες καταβλήθηκαν στη γερμανική διοίκηση δραχμές 384.000.000. Τα μεγέθη αυτά συνάδουν προς τις μαρτυρίες του αείμνηστου Γιομτώβ Γιακοέλ, ότι η ΙΚΘ συγκέντρωσε «εντός του Οκτωβρίου (...) 500 εκατομμύρια». Δεν μας διαφωτίζουν, όμως, ως προς το ποσό που εισέπραξε η γερμανική διοίκηση και ενδεχομένως το ποσό που ιδιοποιήθηκε ο Μέρτεν.

Πίνακας 1: Κατάλογος επιταγών που πληρώθηκαν για τα λύτρα με χρέωση του λογαριασμού της ΙΚΘ στην Τράπεζα της Θεσσαλονίκης

ΑΡΙΘΜΟΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ	ΠΟΣΟΝ
123733	29/10/42	250.000.000
123734	29/10/42	134.000.000
123735	26/11/42	185.000.000
123736	05/12/42	75.000.000
123737	05/12/42	159.000.000
123932	15/01/43	150.000.000
123933	15/01/43	83.000.000
Σύνολο		1.036.000.000

Σύμφωνα με τον Πίνακα 1: «Κατάλογος επιταγών που πληρώθηκαν για τα λύτρα με χρέωση του λογαριασμού της ΙΚΘ στην Τράπεζα της Θεσσαλονίκης«, υπέρ της Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft εκδόθηκαν συνολικώς επτά επιταγές, αθροιστικού ύψους 1.036.000.000 δραχμών, από τις 29/10/1942 ως τις 15/1/1943 και συγκεκριμένα στις ημερομηνίες 29/10/1942, 26/11/1942, 5/12/1942 και 15/1/1943. Με την εξαίρεση της πρώτης επιταγής, όλες μεταβιβάσθηκαν από το τμήμα του Μέρτεν στη Reichskreditkasse, ταμειακή υπηρεσία που τις προσκόμισε στην Τράπεζα της Ελλάδος ή στην Τράπεζα Θεσσαλονίκης.

Αν, συνεπώς, η ΙΚΘ είχε καταβάλει στις γερμανικές αρχές 500.000.000 δραχμές με χρέωση του λογαριασμού των αντισηκωμάτων που ετηρείτο στην Εθνική Τράπεζα, τότε μαζί με τις επτά επιταγές που σύρθηκαν σε χρέωση του λογαριασμού της στην Τράπεζα Θεσσαλονίκης ύψους 1.036.000, η συνολική καταβολή προς την γερμανική διοίκηση θα ήταν περίπου ενάμισι δισεκατομμύριο δραχμές, όσο δηλαδή πα-

ραδίδουν ο Γιακοέλ και ο Μόλχο.

Το ποσό του ενάμισι δισεκατομμυρίου αντιστοιχεί σε 1.500.000 περίπου δραχμικά ημερομίσθια της εποχής, όπως προκύπτει από τα εξής στοιχεία: Το Σεπτέμβριο του 1942 οι αρχές είχαν καλέσει χριστιανούς λιμενεργάτες για υποχρεωτική εργασία φορτοεκφορτώσεων στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης με ημερομίσθια 800-1.150 δραχμών[48]. Στα τέλη Δεκεμβρίου η Ελληνική Χαρτοποιία Μακεδονίας Α.Ε. κατέβαλε μέσο ημερομίσθιο 1.430 δραχμών[49]. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι σε αμφότερες τις περιπτώσεις οι εργοδότες παρείχαν, εκτός από το ημερομίσθιο, και φαγητό στους εργάτες. Έτσι, ενάμισι δισεκατομμύριο δραχμές αντιστοιχούσε περίπου σε ένα εκατομμύριο ημερομίσθια.

ΟΙ «ΧΑΜΕΝΕΣ» ΕΠΙΤΑΓΕΣ

Ο Πίνακας 1 πιστοποιεί ότι τουλάχιστον έξι από τις επτά επιταγές πληρώθηκαν κανονικά στη γερμανική διοίκηση και η άλλη μέσω αυτής, ακυρώνοντας τις προφορικές μαρτυρίες ότι τα χρήματα πληρώθηκαν σε μετρητά. Πιθανή εξαίρεση αποτελεί η πρώτη επιταγή, που, όπως είδαμε, εισπράχθηκε τοις μετρητοίς από το διερμηνέα του Μέρτεν, αφήνοντας ωστόσο ένα ανεξίτηλο ίχνος, το οποίο, αφού εντοπίσθηκε στις μέρες μας, θα μπορούσε να είχε εντοπισθεί σε οποιοδήποτε διοικητικό έλεγχο επί Κατοχής και, φυσικά, κατά τη δίκη του Μέρτεν το 1959.

Γεννήθηκε, όμως, το εξής ερώτημα από τους αριθμούς των επιταγών. Οι αριθμοί είναι ασυνεχείς: 123733, 123734, 123735, 123736, 123737, 123932, 123933. Οι επιταγές, όμως, δεν δίνονταν στους κατόχους των λογαριασμών μεμονωμένες, αλλά σε μπλοκ με συνεχή αρίθμηση. Κάθε μπλοκ περιλάμβανε (και εξακολουθεί να περιλαμβάνει) 10, 25 ή 50 φύλλα. Στις φωτοτυπίες των επιταγών φαίνεται καθαρά η οδοντωτή αριστερή πλευρά, η οποία αποκόπηκε από το μπλοκ των επιταγών. Τι απέγιναν οι ενδιάμεσες επιταγές;

Ο μόνος τρόπος να απαντηθεί το ερώτημα ήταν να αναζητηθούν στα ταμειακά παραστατικά της Τράπεζας όλες οι επιταγές που σύρθηκαν σε χρέωση του συγκεκριμένου λογαριασμού, στην προαναφερθείσα περίοδο 17/10/1942-24/2/1943 (μετά την ημερομηνία αυτή, όπως προαναφέρθηκε, δεν σώζονταν παραστατικά). Εξετάσθηκε, επίσης, το Καθολικό και η αλληλογραφία του υποκαταστήματος μέχρι το τέλος του έτους 1943. Από τις λογιστικές εγγραφές στο Καθολικό προκύπτει με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι δεν εισπράχθηκαν επιταγές μεγάλου ύψους από οιονδήποτε λογαριασμό του υποκαταστήματος μετά τις 24/2/1943, άρα ούτε και από τον επίμαχο λογαριασμό της ΙΚΘ.

Οι επιταγές που εντοπίσθηκαν από την έρευνα κατατάχθηκαν σε ένα ενιαίο κατάλογο, με βάση τον αριθμό τους. Η αρίθμηση των επιταγών συμπίπτει απολύτως με την ημερομηνία τους. Οι αριθμοί όσων επιταγών δεν βρέθηκαν καταγράφηκαν επίσης στον κατάλογο. (Βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2: Κατάλογος όλων των επιταγών που πληρώθηκαν με χρέωση του λογαριασμού της ΙΚΘ στην Τράπεζα της Θεσσαλονίκης

ΑΡΙΘΜΟΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΠΟΣΟΝ	ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ
123726			
123727			
123728			
123729			
123730			
123731			
123732			
123733	29/10/42	250.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123734	29/10/42	134.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123735	26/11/42	185.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123736	5/12/42	75.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123737	5/12/42	159.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123738			
123739	10/12/42	1.000.000	Ημών των ιδίων
123740			
123741	16/12/42	800.000	Ημών των ιδίων
123742	17/12/42	4.000.000	Ημών των ιδίων
123743			
123744	17/12/42	2.000.000	Ημών των ιδίων
123745	21/12/42	500.000	Ασσέρ Αβραάμ Μποττόν
123746	24/12/42	600.000	Ημών των ιδίων
123747	24/12/42	1.800.000	Ημών των ιδίων
123748	24/12/42	250.000	Περαχιά και Αρδίττι
123749	24/12/42	166.500	Αλβέρτος Μπεράχ
123750	24/12/42	465.000	Πέπο Μπενσουσάν
123926	29/12/42	2.700.000	Ημών των ιδίων
123927	29/12/42	1.000.000	Ασσέρ Αβραάμ Μποττόν
123928	8/1/43	2.000.000	Ζιάκ Αρδίττι
123929	12/1/43	1.000.000	Ιζάκ Κόβο

123930	12/1/43	300.000	Αλβέρτος Μπρούδο
123931	13/1/43	500.000	Ημών των ιδίων
123932	15/1/43	150.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123933	15/1/43	83.000.000	Befehlshaber Saloniki-Agais Abt. Verwaltung u. Wirtschaft
123934	19/1/43	1.000.000	Ημών των ιδίων
123935	20/1/43	2.000.000	Ζιάκ Αρδίττι
123936	22/1/43	700.000	Ημών των ιδίων
123937	26/1/43	1.200.000	Ημών των ιδίων
123938			
123939			
123940			
123941			
123942			
123943			
123944			
123945			
123946			
123947	19/2/43	1.300.000	Μπενζαμίν Μπενοζίλιο
123948	19/2/43	500.000	Μπενζαμίν Μπενοζίλιο
123949			
123950			

Το συμπέρασμα είναι ότι η Τράπεζα Θεσσαλονίκης παρέδωσε στην ΙΚΘ δύο μπλοκ επιταγών, των 25 φύλλων έκαστο. Το πρώτο έφερε τους αριθμούς 123726-123750 και το δεύτερο τους αριθμούς 123926-123950. Από τα 50 φύλλα επιταγών λείπουν τα 21 και σώζονται στα παραστατικά της Τράπεζας τα 29. Από τα 29 φύλλα που εντοπίσθηκαν, τα 7 αφορούν τις προαναφερθείσες πληρωμές στην γερμανική διοίκηση (συνολικού ύψους 1.036.000 δρχ.) και τα υπόλοιπα 22 πληρωμές υπέρ της ΙΚΘ ή διαφόρων Ισραηλιτών, υπευθύνων κοινοτικών ιδρυμάτων ή προμηθευτών (συνολικού ύψους 25.781.500 δρχ.). Η πρώτη εντοπισθείσα επιταγή συντάχθηκε στις 29 Οκτωβρίου 1942 και η τελευταία στις 19 Φεβρουαρίου 1942.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, επειδή πρόκειται για πλήρες τραπεζικό αρχείο (με «συμφωνημένα» κατά ημερομηνία ταμειακά παραστατικά και Καθολικό[50]), υπήρχε η δυνατότητα να διαπιστωθεί αν οι ελλείπουσες επιταγές είχαν αφαιρεθεί από το αρχείο. Το συμπέρασμα ήταν αρνητικό. Από το ταμείο της Τράπεζας πέρασαν μόνον οι 29 επιταγές που αναφέρονται στον Πίνακα 2. Οι υπόλοιπες δεν προσκομίσθηκαν για πληρωμή ούτε στην Τράπεζα Θεσσαλονίκης ούτε σε άλλη τράπεζα της πόλης, αφού στη δεύτερη περίπτωση θα κατέληγαν πάλι στην τράπεζα όπου ετηρείτο ο λογαριασμός.

Εάν επρόκειτο για δύο ή τρεις επιταγές, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ακυρώθηκαν λόγω λάθους κατά τη συμπλήρωσή τους. Είναι, όμως, παράλογο να υποθέσουμε ότι οι λογιστές της ΙΚΘ, που, αν κρίνουμε από τη καλλιγραφική και καθαρή γραφή τους, ήταν εξαιρετικά επιμελείς, έκαναν λάθος στο 42% των περιπτώσεων.

ΟΙ ΕΠΙΤΑΓΕΣ ΠΟΥ ΛΕΙΠΟΥΝ

Αν δεχθούμε ένα λογικό ποσοστό λαθών (που θα είχε ως συνέπεια την ακύρωση των μίας ή δύο επιταγών), απομένουν δύο εξηγήσεις για τις υπόλοιπες «χαμένες» επιταγές:

Η πρώτη είναι ότι ορισμένες από τις επιταγές έμειναν τα χέρια των δικαιούχων, χωρίς να εξοφληθούν. Το ενδεχόμενο αυτό είναι πολύ πιθανόν για τις τελευταίες επιταγές. Στις 8 Φεβρουαρίου 1943 ανακοινώθηκε η συγκέντρωση σε γκέτο και η απαγόρευση χρήσης οχημάτων, με τελική και αμετάθετη προθεσμία τις 25 Φεβρουαρίου. Στις 6 Μαρτίου ανακοινώθηκε η απαγόρευση εξόδου από τα γκέτο. Στις συνθήκες εκείνες είναι πιθανόν να παρέμειναν μερικές επιταγές μικρού ύψους ανεξόφλητες στα χέρια μικρεμπόρων, δεδομένου ότι η διαδικασία είσπραξής τους ήταν χρονοβόρα, αφού περιλάμβανε τη μετάβαση στην Τράπεζα της Ελλάδος, την υποβολή υπεύθυνης δήλωσης για το περιεχόμενο της συναλλαγής και τη λήψη έγκρισης για τη ρευστοποίηση.

Η δεύτερη περίπτωση είναι ότι η ΙΚΘ εξόφλησε η ίδια ορισμένες επιταγές με μετρητά από το ταμείο της. Η υπόνοια αυτή δημιουργείται από την εξής μαρτυρία: Ο Μ. Μόλχο σημειώνει ότι η ΙΚΘ χρησιμοποίησε τον λογαριασμό των αντισηκωμάτων (στην Εθνική Τράπεζα) εν είδει προσωρινού δανείου, για να πληρώσει την πρώτη δόση των λύτρων, και στη συνέχεια επέστρεψε το ποσό που είχε δανεισθεί[51]. Ωστόσο, από τις χρεώσεις του λογαριασμού της ΙΚΘ στην Τράπεζα Θεσσαλονίκης δεν προκύπτει η επιστροφή του ποσού στην Εθνική Τράπεζα. Είτε, λοιπόν, ο Μ. Μόλχο είχε λανθασμένη πληροφόρηση και το ποσόν των 500 εκατομμυρίων δεν επιστράφηκε, είτε πράγματι επιστράφηκε, αλλά σε μετρητά[52].

Η δεύτερη περίπτωση είναι πιθανότερη, διότι η ΙΚΘ είχε συμβατική υποχρέωση να μη χρησιμοποιήσει το λογαριασμό των αντισηκωμάτων για την πληρωμή των λύτρων.

Αν δεχθούμε ότι η ΙΚΘ αναπλήρωσε με μετρητά την ανάληψη από τον λογαριασμό των αντισηκωμάτων, σημαίνει ότι διατηρούσε ταμείο στο γραφείο της οικείας επιτροπής. Το ταμείο αυτό πρέπει να δέχθηκε τις προσωρινές ατομικές εισφορές (ύψους 1.500.000 δραχμών εκάστη), τις οποίες επέβαλε η ΙΚΘ στα «κοινώς γνωστά και αποδεδειγμένως εύπορα μέλη της κοινότητος», κατά την προμνησθείσα μαρτυρία του Γιακοέλ[53].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα 1941-1943*, εισαγωγή-επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (Παρατηρητής-Ίδρυμα Ετς Χαΐμ), Θεσσαλονίκη 1993, 57-59.

2. Σ. Δορδανάς, «Οι άνθρωποι του Αδόλφου Άιχμαν στη Θεσσαλονίκη (1943): Ο Ντίνερ Βισλιτσένυ, ο Αλόις Μπρούνερ και η μεταπολεμική τους τύχη», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ. 12 (Δεκέμβριος 2003), 101-125.

3. Ροζίνα Ασσέρ Πάρδο, *548 μέρες με άλλο όνομα, Θεσσαλονίκη 1943, Μνήμες Πολέμου*, (Εκδόσεις: Γαβριηλίδης), Αθήνα 1999, 26-27.

4. Π. Κουπαράνης, «Η Θεσσαλονίκη στην Κατοχή. Ορισμένα ζητήματα μέσα από τα γερμανικά αρχεία», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Συμπόσιο. Πρακτικά*, (Δήμος Θεσσαλονίκης, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1986, 199.

5. Γ. Γιακοέλ, *ό.π.*, 62.

6. Π. Κουπαράνης, *ό.π.*

7. Αυτόθι, 63-64.

8. Αυτόθι, 65-68.

9. Αυτόθι, 70-71.

10. Π. Κουπαράνης, *ό.π.*, 199-200.

11. Περί της δίκης βλ. Σούζαν-Σοφία Σπηλιώτη, «"*Μία υπόθεση πολιτικής και όχι δικαιοσύνης*": Η δίκη Μέρτεν (1957-59) και οι ελληνογερμανικές σχέσεις», στο Mark Mazower, *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, (Εκδόσεις Αλεξάνδρεια), Αθήνα 2003, 317-326. Επίσης, S. Hassid, «The Trial of Max Merten in the Changing Mirrors of Time and Place» στην ιστοσελίδα hcc.haifa.ac.il /Departments/history-school/conferences/holocaust-greece/Samuel-Hassid.pdf.

12. Αριθμός Αποφάσεως 1/1959 του Ειδικού Στρατοδικείου Εγκληματιών Πολέμου, Πρακτικά των συνεδριάσεων από 11/2/1959 ως 5/3/1959, 1-2. [Εφεξής: Πρακτικά δίκης].

13. Στα Πρακτικά δίκης αναφέρεται εκ παραδρομής η ημερομηνία 12/7/47.

14. Πρακτικά δίκης, 179-181.

15. Αυτά ισχυρίσθηκε κατά την κατάθεσή του ως μάρτυρας στη δίκη του Άντολφ Άιχμαν το έτος 1961. Βλ. την κατάθεσή του στην ιστοσελίδα www.nizkor.org/hweb/people/e/eichman-adolf/transcripts/Testimony-Abroad/Max-Merten-01.html. [Εφεξής: Δίκη Άιχμαν]. Τα ίδια είχε ισχυριστεί και κατά τη δίκη του στην Ελλάδα, το έτος 1959. Βλ. Πρακτικά δίκης, 145.

16. Ι. Βασδραβέλλης, «Τραγικαί σελίδες της Ιστορίας της Μακεδονίας κατά τον Β' Παγκόσμιον Πόλεμον. Εγκατάστασις ελέω Γερμανών βουλγαρικού στρατού εις την Κεντρικήν Μακεδονίαν», *Μακεδονικά* 13 (1973), 316-323.

17. Πρακτικά δίκης, 92-93: «Η παραμονή μας εις τας θέσεις μας έσωσε την Βόρειον Ελλάδα από την βουλγαρικήν κατοχήν και ο βουλγαρικός στρατός εισήλθεν μόνον ως φιλοξενούμενος».

18. Αυτόθι, 128.

19. Αυτόθι, 134.

20. Αυτόθι, 89.

21. Αυτόθι, 123.

22. Αυτόθι, 40.

23. Αυτόθι, 32.

24. Ο Μ. Μόλχο (*ό.π.*, 72) αναφέρει δυόμισι δισεκατομμύρια. Στη δίκη του Μέρτεν αναφέρθηκαν και πολύ μεγαλύτερα ποσά. Επειδή ο Γιακοέλ ήταν όχι μόνον σύγχρονος αλλά και πρωταγωνιστής των γεγονότων, υιοθετούμε την δική του εκδοχή.

25. Γ. Γιακοέλ, *ό.π.*, 75. Μ. Μόλχο, *In Memoriam*, Θεσσαλονίκη 1971, 71.

26. Γ. Γιακοέλ *ό.π.*, 75-76. Μ. Μόλχο, *ό.π.*, 71.

27. Γ. Γιακοέλ, *ό.π.*, 78.

28. Αυτόθι, 79.

29. Αυτόθι, 91, Μ. Μόλχο, *ό.π.*, 73.

30. Μ. Μόλχο, *ό.π.*, 73.

31. Πρακτικά δίκης, 56.

32. Πρακτικά δίκης, 61.

33. Πρακτικά δίκης, 67.

34. Πρακτικά δίκης, 28.

35. Πρακτικά δίκης, 35.

36. Πρακτικά δίκης, 28-29.

37. Πρακτικά δίκης, 30.

38. Πρακτικά δίκης, 160-161.

39. Πρακτικά δίκης, 170.

40. Πρακτικά δίκης, 168.

41. Α.Ν. 771/1942.

42. Προ δεκαπενταετίας, ο τότε αντιπρόεδρος της Προνομιούχου Ανωνύμου Εταιρείας Γενικών Αποθηκών Ελλάδος κ. Φώτης Δεληβοριάς είχε την καλοσύνη να ενημερώσει τον γράφοντα -υπό την τότε ιδιότητά του ως διευθυντού του Πολιτιστικού Κέντρου Βορείου Ελλάδος της Εθνικής Τραπέζης- ότι στο υποκατάστημα Θεσσαλονίκης της Προνομιούχου επίκειτο η καταστροφή ενός τραπεζικού αρχείου. Η αυτοψία έδειξε ότι επρόκειτο για το ογκώδες αρχείο της Τραπέζης Θεσσαλονίκης. Η Τράπεζα αυτή είχε περιέλθει σε τουρκική τράπεζα, η οποία αδιαφόρησε για την πληρωμή των φυλάκτρων του αρχείου του υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης στην Προνομιούχο Εταιρεία Γενικών Αποθηκών. Με τη σωτήρια μεσολάβηση του κ. Δεληβοριά, ο γράφων εξασφάλισε την άμεση μεταφορά του αρχείου στο Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος της Εθνικής Τραπέζης και εν συνεχεία το παρέδωσε στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τραπέζης. Φυσικά, είχε τον χρόνο να αναδιφήσει στο περιεχόμενό του και να διαπιστώσει ότι πρόκειται για σημαντικό ιστορικό μνημείο της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης.

43. Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, Αρχείο Τράπεζας Θεσσαλονίκης, [εφεξής ΙΑΕΤΕ-ΑΤΘ], Κόπια Commerce le 7/4/1942, επιστολή του υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης προς τη γενική διεύθυνση της τράπεζας με ημερομηνία 24/10/1942. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον κ. Γεράσιμο Νοταρά και τον δρα Ν. Παντελάκη για την άδεια που μου παραχώρησαν να ερευνήσω το αρχείο και ειδικώς τον δεύτερο για την φιλική, γενναιόδωρη και προσωπική βοήθεια που μου παρείχε να αναζητήσω όσα στοιχεία επιθυμούσα σ' αυτήν και σε άλλες έρευνες.

44. ΙΑΕΤΕ-ΑΤΘ: Αν δεν γίνεται διαφορετική μνεία, όλες οι πληροφορίες που ακολουθούν προέρχονται από τα ταμειακά παραστατικά της τράπεζας, της αντίστοιχης ημερομηνίας.

45. Στο σώμα της επιταγής σημειώθηκε από τον αρμόδιο υπάλληλο η ένδειξη «εις ρευστόν».

46. Μ. Μόλχο, *ό.π.*, 70.

47. ΙΑΕΤΕ-ΑΤΘ, βιβλίο Pieces Comptables 1942.

48. *Νέα Ευρώπη* φ. 25/9/1942, σ. 1. Ευχαριστώ τον ερευνητή Σάι Σρούγκο που έθεσε υπόψη μου την πληροφορία.

49. ΙΑΕΤΕ-ΑΤΘ, υπεύθυνη δήλωση της ανωτέρω εταιρείας στα παραστατικά της 23/12/1942.

50. Αν και δεν ήταν απαραίτητο, δεδομένου ότι το σύνολο των εισπράξεων και των πληρωμών κάθε ημέρας συμφωνούσαν με το Καθολικό, πραγματοποίησα δειγματοληπτικές επιβεβαιωτικές ταμειακές συμφωνίες.

51. «Για να ξεπεράσουν τη δυσκολία, αποφασίζεται να αποσύρουν, σαν προσωρινό δάνειο, μισό δισεκατομμύριο δραχμές από τα 700 εκατομμύρια που είχαν εισπραχθεί για τις ατομικές εξαγορές. Τα χρήματα τούτα επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την περίθαλψη των οικογενειών των στρατευθέντων και τα λαϊκά συσσίτια. Με αφάνταστους κόπους συγκεντρώνεται μισό δισεκατομμύριο. Έτσι μπορεί να επιστραφεί το ποσόν που είχαν δανεισθεί». Μ. Μόλχο, *ό.π.*, 72. Ότι το ποσό στο λογαριασμό των αντισηκωμάτων έμεινε άθικτο, κατέθεσε στη δίκη του Μέρτεν και ο Σαμουήλ Ναχμίας. Πρακτικά δίκης, 61.

52. Δεν θεωρούμε πιθανή την περίπτωση να άνοιξε η ΙΚΘ δεύτερο λογαριασμό για τη συγκέντρωση των λύτρων σε άλλη τράπεζα.

53. Γ. Γιακοέλ, *ό.π.*, 78.

Σύγχρονες μελέτες

Κτίριο Βαλαούρη
στη Θεσσαλονίκη, Διαγώνιος

Μεταρρυθμίσεις της αγοράς και ανισότητες μεταξύ πόλεων: Η περίπτωση της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης

Αντώνης Καμάρας

Οι φωτογραφίες που διακοσμούν το άρθρο (πλην της πρώτης) είναι του κ. Δημήτρη Λαμπαδάρη

Η κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ το 1989, με δεδομένη τη γεωγραφική εγγύτητα της Θεσσαλονίκης προς την Ανατολική Ευρώπη, γέννησε μια σειρά προσδοκιών στις αρχές και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 σχετικά με το ρόλο της πόλης στην περιοχή και τη μητροπολιτική αποστολή της. Ωστόσο, οι προσδοκίες αυτές επισκιάσθηκαν στη συνέχεια από την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία των επιχειρηματικών φορέων της Αθήνας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Η αντίστοιχη αδυναμία του επιχειρηματικού κεφαλαίου που έδρευε στη Θεσσαλονίκη να παρουσιάσει μια εικόνα που να προσεγγίζει, έστω, το αθηναϊκό επιχειρηματικό κεφάλαιο ως προς το μέγεθος και το εύρος των δραστηριοτήτων του υπήρξε οδυνηρά εμφανής· ακόμη περισσότερο, από τη στιγμή που πρόκειται για μια περίοδο κατά την οποία μια σειρά από μεταρρυθμίσεις των αγορών στην Ελλάδα, όπως και αλλού στην Ευρώπη, έφεραν τον επιχειρηματικό βίο στο προσκήνιο του δημόσιου λόγου. Παρ' όλα αυτά, η συγκρότηση του κεφαλαίου εντός των χωρικών ορίων της Αθήνας, της πρωτεύουσας της Ελλάδας, και ο αντίκτυπός του στις προοπτικές της Θεσσαλονίκης δεν έχει ακόμα εξετασθεί. Είναι πρωταρχικός στόχος αυτής της εργασίας να αποκαταστήσει αυτή την παράλειψη. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορέσουμε να αναδείξουμε ένα σημαντικό, αν και μόλις διαφαινόμενο, σχίσμα στην ελληνική πολιτεία, καθώς η οικονομική ισχύς συσσωρεύεται σε έναν συγκεκριμένο αστικό περίγυρο, και όχι σε άλλους.

Θα τεκμηριώσουμε τη σημασία του επίκεντρου της έρευνάς μας, αξιολογώντας τον αντίκτυπο των μεταρρυθμίσεων της αγοράς που έγιναν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 πάνω στο σχηματισμό και τη συμπεριφορά του κεφαλαίου. Αφετηρία μας θα είναι οι προσπάθειες του ελληνικού κράτους, του «κράτους σταθεροποίησης» όπως έχει χαρακτηρισθεί (Παγουλάτος, 2003), να βελτιώσει την δημοσιονομική του κατάσταση εν μέρει μέσω των προσόδων των μετοχοποιήσεων/ιδιωτικοποιήσεων ενόψει της στρατηγικής για την είσοδο στην ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ).

Επιπλέον, θα αναφερθούμε στις συμβολές εκείνες στη βιβλιογραφία οι οποίες, από τη σκοπιά της πολιτικής οικονομίας και της οικονομικής γεωγραφίας, μελέτησαν τον τρόπο με τον οποίο η οικονομική και η πολιτική ισχύς διαφοροποιούνται ανάλογα με την περιοχή που τις οριοθετεί, και θα χρησιμοποιήσουμε τις προσεγγίσεις αυτές στη μελέτη μας (Storper, 1992, Sassen, 1998). Επάνω σε αυτό το εννοιολογικό υπόστρωμα θα προστεθούν στοιχεία που απορρέουν κυρίως από την έρευνα που προέρχεται από παράγοντες της αγοράς, τον ελληνικό Τύπο και υλικό στο οποίο απέκτησε πρόσβαση ο συντάκτης του παρόντος κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας.[1]

Αναλύοντας τις ανισότητες που αναπτύσσονται σε έναν ενιαίο εθνικό χώρο, θα επισημάνουμε τα χωρικά υποσύνολά του, τις πόλεις του, που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την εύρεση μοναδικών, εξαιτίας του τοπικού προσδιορισμού τους, συνεργιών. Με αυτό τον τρόπο, θα υιοθετήσουμε μια οπτική γωνία που απεικονίζει «τον εδαφικό χώρο ... [ως] έναν εκτεταμένο εργασιακό χώρο που φέρνει διαφορετικές παραγωγικές δραστηριότητες σε πλεονεκτική σχέση μεταξύ τους ... [τέτοιοι χώροι είναι] εδαφικά συγκροτήματα ... [τα οποία] διευκολύνουν την ανταλλαγή πληροφοριών, επιτρέπουν τη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού και παγίων κεφαλαίων, σταθεροποιούν τις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις ... και δημιουργούν διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές στο πέρασμα του χρόνου».[2]

Η ιστορία της Αθήνας στα τέλη του 20ού αιώνα είναι η ιστορία της ανάδειξης ενός τέτοιου εδαφικού χώρου. Υπό αυτή την έννοια, η Αθήνα πραγματώνεται μέσα από την προνομιακή σχέση της επιχειρηματικής της ελίτ με τις μακροοικονομικές διαδικασίες, η οποία συνεπάγεται τη δημιουργία πολλαπλάσιων και βαθύτερων διασυνδέσεων με τις διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίου και παροχής υποστηρικτικών επιχειρηματικών υπηρεσιών (δηλ. υπηρεσιών υποστήριξης στους τομείς της λογιστικής, της πληροφορικής, των νομικών συμβουλών, της διαφημιστικής και του μάρκετινγκ). Η σχέση αυτή αποφέρει στις επιχειρήσεις με έδρα την Αθήνα ανώτερη εμβέλεια και ισχύ σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη ανταγωνιστική ομάδα στην Ελλάδα. Στην Αθήνα μια ενισχυμένη επιχειρηματική ελίτ επεκτείνει με διάφορους τρόπους την κυριαρχία της σε ολόκληρη την εθνική επικράτεια και ακόμα παραπέρα. Η κυριαρχία αυτή πραγματοποιείται μέσα από ένα διευρυνόμενο αριθμό συνερ-

γασιών και συμμαχιών που υφαίνονται και εντός της μητροπολιτικής περιοχής των Αθηνών και μεταξύ της Αθήνας και των σημαντικότερων διεθνών κέντρων.

Η άνοδος της αθηναϊκής επιχειρηματικής ισχύος διευκολύνθηκε περαιτέρω από έναν άλλο στρατηγικό στόχο της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, πιο συγκεκριμένα τη μετατροπή της πρωτεύουσας σε έναν αξιόπιστο, λειτουργικό και συμβολικό φορέα, τόσο για το έθνος όσο και για το διεθνές σύστημα. Η επιτυχία στο διαγωνισμό διεκδίκησης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην Αθήνα έδωσε τη δυνατότητα στην ελληνική κυβέρνηση να εξασφαλίσει στην πρωτεύουσα ένα φιλόδοξο πρόγραμμα κατασκευής υποδομών, που νομιμοποιήθηκε και κατέστη αποδεκτό χάρη στο παγκόσμιο υπερθέαμα που αποτελούν οι Αγώνες. Ταυτόχρονα, η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων εκλήφθηκε και χρησιμοποιήθηκε ως απτή απόδειξη για την ελληνική κοινή γνώμη ότι η κυβέρνηση είναι ικανή να συνδιαλέγεται επιτυχώς με την παγκόσμιο γίγνεσθαι. Έχοντας τεράστια οικονομική σημασία, οι Ολυμπιακοί Αγώνες επέδρασαν άμεσα στην επιχειρηματική συγκεντροποίηση και προβολή, παγιώνοντας τη συμμαχία του επιχειρηματικού κόσμου με την κυβέρνηση, στο πλαίσιο της επιδίωξης μιας αποστολής που απολαμβάνει σημαντικής υποστήριξης από το κοινό. Είναι απαραίτητοι στην εξιστόρησή μας και έτσι τους αντιμετωπίζουμε.

Στη συνέχεια, θα αντιπαραβάλουμε τον ιστορικό χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης ως σημαντικού οικονομικού κέντρου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το ρόλο της ως δεύτερης μεγαλύτερης πόλης του αναδυόμενου ελληνικού έθνους-κράτους. Θα σκιαγραφήσουμε το πώς η οθωμανική εμπειρία της πόλης παρείχε ισχυρές διασυνδέσεις με τη φιλελεύθερη διεθνή οικονομική τάξη του 19ου αιώνα και πώς αυτές οι διασυνδέσεις εγκαταλείφθηκαν τελικά στον 20ό. Το ελληνικό έθνος-κράτος επωφελήθηκε από την κλασική κληρονομιά της Αθήνας, κερδίζοντας φιλέλληνες φίλους και νομιμοποίηση στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, όταν η Αθήνα επιλέχθηκε για να γίνει πρωτεύουσα. Εντούτοις, οι ίδιες πολιτικές δυνάμεις και η εγγενής λογική

του εγχειρήματός τους, αφού κυριάρχησαν, τελικά κατέστρεψαν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα και τα επιχειρηματικά επιτεύγματα της Θεσσαλονίκης του 19ου αιώνα.

Τω όντι, η Θεσσαλονίκη έπαιξε κρίσιμο ρόλο στο πλαίσιο της επέκτασης και της μετέπειτα παγίωσης του ελληνικού έθνους-κράτους. Αν έχασε την ικανότητά της να συνδιαλέγεται με τον κόσμο, κέρδισε από τη ζωτικής σημασίας συμμετοχή της στο δράμα της οικοδόμησης του έθνους που χαρακτήρισε τον 20ό αιώνα. Το καινούργιο στοιχείο σήμερα όμως, το οποίο απ' όσο γνωρίζουμε αγνοεί η βιβλιογραφία, έγκειται στην πρόσφατη υπεροχή της Αθήνας που απορρέει από την ίδια της την αλληλεπίδραση με το διεθνές σύστημα υπό την ιδιότητά της ως πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους. Η αλληλεπίδραση αυτή καθιστά περιττό το ρόλο της Θεσσαλονίκης ως επιτόπιου παράγοντα παγίωσης και αναπαραγωγής του ελληνικού έθνους-κράτους στη περιοχή της Βόρειας Ελλάδας. Το έθνος-κράτος όχι μόνο δεν αντιμετωπίζει τις θανάσιμες απειλές που αντιμετώπιζε στο παρελθόν, αλλά, στο πλαίσιο της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της παγκοσμιοποίησης, οι επιλογές και οι αποφάσεις του ευνοούν βαθύτατα την εξουσία και τους μεσάζοντές της μέσα στα όρια μιας συγκεκριμένης πόλης, της Αθήνας. Η Αθήνα αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και στόχους που δεν μπορούν πλέον να θεωρηθούν αναπόσπαστα συνδεδεμένοι με τις τύχες των δευτερευόντων, αλλά μέχρι πρότινος απαραίτητων πόλεων όπως η Θεσσαλονίκη.

Επιπλέον, η αναδιαμόρφωση του ρόλου της Αθήνας μειώνει αντίστοιχα, τόσο στην πρόσληψη όσο και στην πράξη, την επιχειρηματική ηγεσία της Θεσσαλονίκης. Αυτή η τελευταία, καθώς δεν διαθέτει πρόσβαση στο κράτος σταθεροποίησης και στους μηχανισμούς του, ούτε και την εξελιγμένη αντίληψη που η πρόσβαση αυτή δημιουργεί, δεν είναι σε θέση να συγκεντρώσει ένα πλέγμα ουσιαστικών συμφερόντων. Αυτό αποδεικνύεται με καθοριστικό τρόπο από τις πολιτικές πρωτοβουλίες που αφορούσαν τη Θεσσαλονίκη κατά την προηγούμενη δεκαετία. Οι πρωτοβουλίες αυτές, ακόμα κι όταν στηρίζουν την ξεχωριστή σχέση της Θεσσαλονίκης με τη γύρω περιοχή των Βαλκανίων, στην πραγματικότητα αποτελούν ένα παράγωγο και εξαρτημένο κακέκτυπο, ένα «χωριό Ποτέμκιν», της υπεροχής της Αθήνας. Αυτό το κατασκεύασμα, ωστόσο, είχε τις ευλογίες της επιχειρηματικής και της πολιτικής ηγεσίας της πόλης. Οι εκπρόσωποι της επιχειρηματικής ηγεσίας παρείχαν την υποστήριξή τους σε αυτό το χωριό Ποτέμκιν, διότι δεν είχαν τις γνώσεις και τα μέσα να αναζητήσουν κάτι πιο ουσιώδες. Οι εκπρόσωποι της πολιτικής τάξης, πάλι, θεώρησαν ότι με αυτό το τρόπο θα έδιναν τουλάχιστον την εντύπωση ότι κάτι κινείται στην πόλη, με την υποστήριξη της κεντρικής κυβέρνησης, μια εντύπωση που θα κάλυπτε τα νώτα τους σε τοπικό επίπεδο, ενώ οι ίδιοι επιδίωκαν να προωθήσουν τις κατ' ουσίαν αθηνοκεντρικές πολιτικές τους φιλοδοξίες.

Αυτό δε σημαίνει ότι ένας μύθος μπορεί να συντηρήσει μια κατάσταση για πολύ καιρό, καθώς σχέσεις που ήταν προηγουμένως άνισες αλλά συμπληρωματικές τώρα γίνονται αποκλειστικά άνισες. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης κάτι τέτοιο οδηγεί στο να αποκτήσουν βήμα και εξουσία εκείνοι οι πολιτικοί παράγοντες που νοσταλγούν το ρόλο της πόλης ως παράγοντα παγίωσης του έθνους-κράτους, ο λόγος των οποίων ηχεί πειστικότερος όσο η πόλη αδυνατεί να ανταγωνισθεί, με τους νέους όρους, την πρωτεύουσα.

Η κεντρική κυβέρνηση παραμένει, βεβαίως, συμμέτοχος στα πράγματα της πόλης, τα παράπονα της οποίας αποτελούν πηγή απειλών αλλά και ευκαιριών από πολιτική σκοπιά. Ανακύπτει, όμως, ένα αδιέξοδο, ένα κλασικό «catch 22». Από την μια πλευρά, η σημερινή ανισότητα μεταξύ Θεσσαλονίκης και Αθήνας εν τέλει προκαλεί

την ανταπόκριση της κεντρικής κυβέρνησης, με τα ασύγκριτα μέσα που έχει στη διάθεσή της. Από την άλλη, η ίδια αυτή η ανισότητα συνθέτει τη δομή μιας αστικής πολιτείας και κοινωνίας, αυτή της Θεσσαλονίκης, η οποία δεν δείχνει να ενδιαφέρεται για το είδος του μέλλοντος που τα μέσα αυτά θα μπορούσαν να της εξασφαλίσουν - άρα δεν είναι και σε θέση να τα χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά.

Η ανάδυση μιας νέας διακυβέρνησης

Θα ξεκινήσουμε αξιολογώντας τον αντίκτυπο που είχε στην περίπτωση της Αθήνας η μεταμόρφωση της Ελλάδας «από ... ένα αναπτυξιακό κράτος σε ένα πλήρως ανεπτυγμένο "κράτος σταθεροποίησης"» κατά τη δεκαετία του 1990.[3] Θα υποστηρίξουμε ότι η έλευση του κράτους σταθεροποίησης επέφερε ριζικές αλλαγές στο ρόλο της Αθήνας και, κατ' επέκταση, στον τρόπο που αναπτύσσει τις σχέσεις της με τη δεύτερη πόλη της χώρας, τη Θεσσαλονίκη.

Εν συντομία, η ελληνική κυβέρνηση θα επιδιώξει να βασισθεί στην αγορά και να ελαττώσει τις κρατικές παρεμβάσεις, προκειμένου να βελτιώσει τη δημοσιονομική της κατάσταση. Κατά την περίοδο μετάβασης στην ΟΝΕ τη δεκαετία του 1990, το κράτος σταθεροποίησης αποδέχθηκε το στόχο που καθόριζαν τα κριτήρια ονομαστικής σύγκλισης της ΟΝΕ που επιβλήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και τους σχετικούς μηχανισμούς εποπτείας. Ο συνδυασμός των δύο αυτών παραγόντων καθόρισε τη χάραξη της κυβερνητικής πολιτικής. Η επίτευξη των κριτηρίων σύγκλισης της ΟΝΕ και η επιδίωξη της απαιτούμενης δημοσιονομικής πειθαρχίας δεν υπήρξε αποκλειστικά και μόνο το αποτέλεσμα μιας διακυβερνητικής συμφωνίας. Στηρίχθηκε, επίσης, στις απελευθερωμένες και παγκοσμιοποιημένες αγορές χρήματος και κεφαλαίου, οι οποίες είτε τιμωρούσαν οποιαδήποτε μεσοπρόθεσμη έως μακροπρόθεσμη απόκλιση από τη δημοσιονομική πειθαρχία είτε επιβράβευαν τη σύγκλιση. Στην τελευταία περίπτωση, η ανταμοιβή για το κράτος σταθεροποίησης πήρε τη μορφή μιας αυξανόμενης ζήτησης για ελληνικές κινητές αξίες (δηλ. για την δραχμή, ομόλογα του δημοσίου και μετοχές εισηγμένων εταιρειών), χαμηλότερα επιτόκια και υψηλότερο δείκτη ανάπτυξης.

Ποια είναι τα επακόλουθα και οι συνέπειες του ελληνικού κράτους σταθεροποίησης κατά την άποψή μας; Η πορεία προς την πώληση των συμμετοχών του δημοσίου μέσω μετοχοποιήσεων/ιδιωτικοποιήσεων[4], με επίκεντρο κυρίως τον τραπεζικό τομέα και τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, και μια ανθούσα κεφαλαιαγορά.[5] Η αυξανόμενη λειτουργική αυτονομία των τραπεζών και των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας σ' ένα φιλελεύθερο περιβάλλον επίσης επέδρασε ευεργετικά στην επιχειρηματική απόδοση. Οι διαδικασίες αυτές σε συνδυασμό κατέστησαν το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών (ΧΑΑ) μια ολοένα και πιο ελκυστική πρόταση. Η βελτιωμένη επιχειρηματική απόδοση παρέσυρε με τη σειρά της σε άνοδο την αξία των ελληνικών μετοχών, αυξάνοντας τις εισπράξεις από το συνεχιζόμενο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης και έτσι ενίσχυσε περαιτέρω τα δημοσιονομικά διαπιστευτήρια της κυβέρνησης στις παγκόσμιες αγορές. Το γεγονός αυτό κατέστησε δυνατή τη μείωση των επιτοκίων του ελληνικού χρέους, το οποίο με τη σειρά του, μειώνοντας το κόστος του χρήματος και επιταχύνοντας την ανάπτυξη, βελτίωσε περαιτέρω τις επιχειρηματικές προοπτικές. Και ούτω καθ' εξής...

Η άνοδος του κράτους σταθεροποίησης σημειώθηκε σε διαρκή αλληλεπίδραση με δύο αλληλένδετες διαδικασίες που εξελίχθηκαν κυρίως στην περιοχή της Αττικής, δηλαδή στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πρώτον, μπορούμε να επισημάνουμε μια εισροή κεφαλαίου και τεχνογνωσίας από το εξωτερικό, που προέρχονται από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες χρηματαγορές και κεφαλαιαγορές (συμπεριλαμβανομένου του επαναπατρισμού ελλήνων επενδυτών, κυρίως από τον τομέα της ναυτιλίας), σε εταιρείες με έδρα στην Αθήνα. Δεύτερον, αυτή η εισροή συνοδεύτηκε από κανόνες επιχειρηματικής διοίκησης και λειτουργίας οι οποίοι κυριαρχούν στις παγκόσμιες κεφαλαιαγορές και διαδίδονται και αναπαράγονται από ελληνικές ρυθμιστικές αρχές, θεσμικούς επενδυτές και ελληνικές εταιρείες, που τις υιοθετούν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

Επιπροσθέτως, έχει αποφασιστική σημασία το γεγονός ότι το κράτος σταθεροποίησης επιδιώκει να επικυρώσει την αποστολή του μέσα από την υποψηφιότητά του και τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες παγιώνουν τη συμμαχία του κράτους σταθεροποίησης με το ελληνικό κεφάλαιο. Επιταχύνουν, επίσης, τη συγκεντροποίηση επιχειρήσεων και ενισχύουν την επιχειρηματική απόδοση και άρθρωση συμφερόντων στο επίπεδο της πόλης με ακούσια, αλλά σημαντικά, αποτελέσματα για την ανάδειξη μιας μητροπολιτικής συνείδησης, στην Αθήνα.

Κράτος σταθεροποίησης και επιχειρηματική ισχύς

Στον ακόλουθο πίνακα, ο οποίος καλύπτει την περίοδο 1999-2002, μπορούμε να εκτιμήσουμε το μέγεθος αυτής της διαδικασίας, από τη σκοπιά του κάθε τομέα. Ενδεικτικά, πρώην κρατικές ή υπό τον έλεγχο του κράτους επιχειρήσεις άντλησαν την περίοδο εκείνη, μέσα από την έκδοση μετοχών και μετατρέψιμων ομολογιών, 9,6 δισεκατομμύρια ευρώ, ποσό που ανήλθε στο 37,7% του συνολικού ποσού των 28,2 δισεκατομμυρίων ευρώ που αντλήθηκαν από την κεφαλαιαγορά (από το σύνολο των εταιρειών δημόσιου και ιδιωτικού ελέγχου). Το συνολικό αυτό ποσό των 28,2 δισεκατομμυρίων με την σειρά του, για να δώσουμε μια τάξη μεγέθους, ισοδυναμούσε με το 20% του ΑΕΠ της Ελλάδας για το έτος 2002.

Σύνολο πόρων που αντλήθηκαν από τις ελληνικές εταιρείες το 1999-2002 ανά τομέα στις κεφαλαιαγορές

Τομέας	Δισ. Ευρώ	% του συνόλου
Τράπεζες	5,3	18,9%
Τηλεπικοινωνίες	4,3	15,5%
Εταιρείες Επενδύσεων	2,7	9,7%
Κατασκευαστικές	2,1	7,4%
Τρόφιμα-Αναψυκτικά	1,9	6,8%
Επιχειρήσεις Κοινής Ωφέλειας	1	3,8%
Λοιπές	10,9	38,6%
Σύνολο	28,2	

Πηγή: Εφημερίδα *Καθημερινή*

Καίριας σημασίας υπήρξε το γεγονός ότι η ξένη και η εγχώρια ζήτηση για μετοχές εισηγμένες στο ΧΑΑ ενίσχυσαν η μία την άλλη και οι όγκοι συναλλαγών αυξή-

θηκαν. Αναδύθηκε μια υποδομή στην Αθήνα και κυρίως στο Λονδίνο (αλλά και σε άλλες διεθνείς χρηματαγορές και κεφαλαιαγορές) για την τοποθέτηση, ανάλυση και ανταλλαγή των μετοχών ελληνικών κρατικών περιουσιακών στοιχείων που ιδιωτικοποιήθηκαν. Αυτό είχε ως συνέπεια να αυξηθεί η απορροφητικότητα της αγοράς, επιτρέποντας σε ακόμα περισσότερες εταιρείες να ακολουθήσουν το δρόμο του ΧΑΑ, είτε στο πλαίσιο της μεγαλύτερης προσπάθειας για διάθεση περιουσιακών στοιχείων του δημοσίου από την κυβέρνηση είτε από τον ιδιωτικό τομέα. Εταιρείες με έδρα στην Αθήνα, κατά κύριο λόγο, ανταποκρίθηκαν με μεγάλη προθυμία, καθώς διέκριναν μια ευκαιρία να αντλήσουν φθηνότερα μακροπρόθεσμα κεφάλαια, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν την λειτουργία τους και να υλοποιήσουν τις στρατηγικές τους επιδιώξεις.

Η ενίσχυση αυτής της υποδομής φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα, που απαριθμεί τους αναλυτές μετοχών που θεωρήθηκαν οι πιο κατάλληλοι από τους θεσμικούς επενδυτές που επενδύουν σε ελληνικές μετοχές. Με έδρα την Αθήνα και το Λονδίνο, αυτοί οι αναλυτές και οι εταιρείες τις οποίες αναλύουν μιλούν μια κοινή γλώσσα, όταν πρόκειται να επεξηγήσουν την επιχειρηματική απόδοση. Ο λόγος τους αυτός επηρεάζει τόσο τη φύση των επιχειρηματικών δράσεων όσο και την ικανότητα να τις εκτελούν. Η επικοινωνία με τις κεφαλαιαγορές επηρεάζει την ικανότητα πρόσβασης σε κεφάλαια και την ικανότητα διαπραγμάτευσης του κόστους αυτών των αντλούμενων κεφαλαίων.

Κατάταξη από τους θεσμικούς επενδυτές των αναλυτών που καλύπτουν το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών (οι πρώτοι 5) για το έτος 2003		
Ομάδα αναλυτών	Ψήφοι	Ποσοστό τοις εκατό
UBS Warburg	12	26%
Citigroup/SSSB	7	15%
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος	6	13%
Alpha Χρηματιστηριακή	5	11%
Deutsche Bank	4	9%

Πηγή: *Institutional Investor Magazine*

Αντίθετα, τέτοιου είδους επικοινωνία και τα αποτελέσματά της δεν είναι διαθέσιμα σε εκείνες τις εταιρείες που δεν έχουν το μέγεθος και την τάση να εισχωρήσουν στις κεφαλαιαγορές. Οι αναλυτές στον παραπάνω πίνακα καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό, αν όχι αποκλειστικά, τις μετοχές εταιρειών με τη μεγαλύτερη κεφαλαιοποίηση στους πιο υποσχόμενους τομείς. Οι περισσότερες από αυτές τις εταιρείες εντάσσονται στους χρηματιστηριακούς δείκτες FT/ΧΑΑ-20 και FT/ΧΑΑ-40. Καμία από αυτές τις εταιρείες που ανήκουν στο δείκτη FT/ΧΑΑ-20 δεν εδρεύει εκτός Αθηνών και μόνο τέσσερις από τις εταιρείες που ανήκουν στο δείκτη FT/ΧΑΑ-40 εδρεύουν εκτός Αθηνών. Ο εγκλιματισμός στην λειτουργία της κεφαλαιαγορά στην Ελλάδα και το μέγεθος του προσπορισμού κεφαλαίων που επέτρεψε έχουν επομένως, το δίχως άλλο, καθορισμένα χωρικά πλαίσια.

Πράγματι, το ελληνικό κράτος σταθεροποίησης φέρνει τις εταιρείες με έδρα στην Αθήνα σε στενή επαφή με παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές και άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες και με τους κανόνες και τις πρακτικές επιχειρηματικής δράσης, όπως διαμορφώνονται στα σημαντικότερα παγκόσμια κέντρα του χρήματος και κεφαλαίου. Επομένως, ο προηγούμενος αποκλεισμός της πόλης μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 από ένα ολοένα και πιο σημαντικό δίκτυο πόλεων, σε χτυπητή αντίθεση με τις άλλες μεγάλες πόλεις της μεσογειακής Ευρώπης (Λεοντίδου, 1995), βρίσκεται τώρα σε πλήρη υποχώρηση. Είναι εμφανές ότι το Λονδίνο χρηματοδοτεί ή βοηθά να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων στρατηγικών των εταιρειών με έδρα στην Αθήνα, οι οποίες μπορούν να τεθούν σ' εφαρμογή μόνο μέσα από μια ριζική αναδιάρθρωση των λειτουργιών τους, η οποία είναι χωρικά προσδιορισμένη (δηλ. υλοποιείται εντός των Αθηνών που βρίσκονται οι διοικήσεις αυτών των εταιρειών και οι κυριότεροι συνεργάτες τους).

Εντέλει, καθώς επιταχύνεται, η απελευθέρωση της αγοράς τείνει να συγκεντρώνει και να διοχετεύει υποστηρικτικές υπηρεσίες που καθιστούν δυνατή την πραγματοποίησή της σε συγκεκριμένα μέρη (Sassen, 1998, 2000). Οι υπηρεσίες αυτές παρέχονται από επενδυτικές τράπεζες, δικηγόρους, λογιστές και συμβούλους διοίκησης και υπάγονται στην κατηγορία των προηγμένων υποστηρικτικών υπηρεσιών. Σε έναν ενάρετο κύκλο, το μέγεθος μιας επιχείρησης προσελκύει προηγμένες επιχειρηματικές υπηρεσίες και η χρήση τέτοιων υπηρεσιών επιτρέπει τη συνεχή αύξηση του μεγέθους.[6] Μπορούμε να δούμε την υλοποίηση αυτής της διαδικασίας παρακάτω, όπου αναφέρονται οι μεγαλύτερες πράξεις επενδυτικής τραπεζικής (δηλαδή εταιρικές εξαγορές και συγχωνεύσεις, εισαγωγές στο χρηματιστήριο, κλπ) που έγιναν στην Ελλάδα από το 1995 ως το 2002.

Ανάλυση των 56 πράξεων επενδυτικής τραπεζικής που σχετίζονται με την Ελλάδα και υπερβαίνουν τα 100 εκατομμύρια ευρώ την περίοδο 1995-2002:

- 25 από αυτές τις πράξεις αφορούσαν είτε την ιδιωτικοποίηση κρατικών περιουσιακών στοιχείων είτε συγχωνεύσεις και εξαγορές και/ή αυξήσεις μετοχικού κεφαλαίου των κρατικών ή υπό τον έλεγχο του κράτους επιχειρήσεων, κατά τη διαδικασία της ιδιωτικοποίησης, εκ των οποίων όλες, με μία εξαίρεση, εδρεύουν στην Αθήνα.
- Όλοι οι αγοραστές, με μία εξαίρεση, είτε εδρεύουν στην Αθήνα είτε είναι μη ελληνικές εταιρείες που αγοράζουν περιουσιακά στοιχεία ή συμμετοχές που σχετίζονται με εταιρείες που εδρεύουν στην Αθήνα.
- Στις 28 από αυτές τις πράξεις διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα με έδρα το Λονδίνο ή οι «Έξι Μεγάλοι» λογιστικοί οίκοι έπαιξαν συμβουλευτικό ρόλο είτε για τον αγοραστή είτε για τον εξαγοραζόμενο.

(Πηγή: *Thomson Financial)*

Παρατηρούμε τρία πράγματα και εικάζουμε ένα τέταρτο από τα παραπάνω στοιχεία. Πρώτον, η προσπάθεια ιδιωτικοποιήσεων του ελληνικού κράτους είναι ένα μείζον γενεσιουργό αίτιο σύνθετης επιχειρηματικής δράσης με ολοένα και μεγαλύτερο μέγεθος. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι πιο σημαντικές επιχειρήσεις υπό τον έλεγχο του δημοσίου εδρεύουν στην Αθήνα, η δράση αυτή τείνει να υλοποιείται στην Αθήνα. Δεύτερον, είτε οι αγοραστές, συνήθως από το εξωτερικό, εξαγοράζουν περιουσιακά στοιχεία τα οποία ανήκουν σε εταιρείες με έδρα την Αθήνα είτε, βρισκό-

μενοι οι ίδιοι στην Αθήνα, εξαγοράζουν εταιρείες με έδρα στην υπόλοιπη Ελλάδα ή στην περιοχή των Βαλκανίων. Με άλλα λόγια, οι εταιρικές εξαγορές και συγχωνεύσεις πραγματοποιούνται είτε από προηγμένες πολυεθνικές που αποκτούν στρατηγικό έλεγχο σε περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονται στην Αθήνα είτε καθοδηγούνται από εταιρείες με έδρα στην Αθήνα. Συνεπώς, τόσο ο επιχειρηματικός έλεγχος όσο και η προηγμένη τεχνογνωσία συγκεντρώνονται στην Αθήνα. Τρίτον, διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα με έδρα το Λονδίνο ή/και εταιρείες που παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες, λογιστικής και νομικής φύσεως, ελληνικές ή αλλοδαπές, παίζουν πρωτεύοντα ρόλο σε αυτές τις πράξεις μεγάλου μεγέθους. Ακόμα κι όταν οι πράξεις αυτές πραγματοποιούνται από ελληνικές επενδυτικές τράπεζες με έδρα στην Αθήνα, αυτές διαθέτουν παρόμοια προσόντα και τεχνογνωσία και το προσωπικό τους συχνά έχει εργασθεί στις αλλοδαπές επενδυτικές τράπεζες σε προηγούμενο στάδιο της σταδιοδρομίας του. Τέλος, μια επιχειρηματική ελίτ με έδρα την Αθήνα αναπτύσσει μια εξελιγμένη αντίληψη, μια διεθνή φυσιογνωμία, μια τάση και ικανότητα να συλλαμβάνει, να εκτελεί και να φέρνει εις πέρας επιχειρηματικά εγχειρήματα ολοένα ευρύτερου πεδίου και βεληνεκούς.[7]

Εστιάζοντας την προσοχή μας στην περίπτωση της Αθήνας, μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς το κράτος σταθεροποίησης εξασφάλισε τη διαμεσολάβηση και τις δυνατότητες χρηματοδότησης ενός κέντρου όπως είναι το Λονδίνο. Οι διαδικασίες που οδήγησαν στον επιχειρηματικό εκσυγχρονισμό και τη συγκεντροποίηση είχαν σταθερή βάση την Αθήνα και τους σχετικούς θεσμικούς της μηχανισμούς, κυρίως αυτόν του ΧΑΑ.

Ένας ισχυρός παράγοντας αλληλεπίδρασης, μοναδικός στην Ελλάδα, σχετίζεται με τον επαναπατρισμό ελληνικών κεφαλαίων εξαιρετικά υψηλού επιπέδου και παγκόσμιας εμβέλειας. Προερχόμενα κυρίως από το χώρο της ναυτιλίας,[8] τα κεφάλαια αυτά και οι ιδιοκτήτες τους έχουν εταιρική και πραγματική έδρα σε κέντρα όπως το Λονδίνο. Χρησιμοποιώντας σε μεγάλη έκταση τα προϊόντα και τις υπηρεσίες αυτών των κέντρων, τα εν λόγω κεφάλαια είναι, από μόνα τους, συστατικό τους στοιχείο. Εκτιμάται ότι «έλληνες πλοιοκτήτες κάτοικοι Λονδίνου ή εξωτερικού γενικότερα με πρακτορείο στο Λονδίνο το οποίο διευθύνεται από μέλος της οικογένειας, ελέγχουν ... περίπου 70 εκατομμύρια τόνους dwt της ναυτιλίας και, ως προς τη χωρητικότητα, το 10% του παγκόσμιου στόλου σε δεξαμενόπλοια και πλοία μεταφοράς φορτίου χύδην άνω των 1.000 τόνων».[9] Οι ναυτιλιακές υπηρεσίες στη Βρετανία, των οποίων οι Έλληνες του Λονδίνου αποτελούν το βασικό πυρήνα, απέδωσαν 948 εκατομμύρια λίρες το 1999, μέσω υπερπόντιων συναλλαγών, από ένα σύνολο 18 δισεκατομμυρίων για το Σίτυ του Λονδίνου, δηλαδή το 5% του συνόλου.[10] Είναι τόσο καίριας σημασίας η παρουσία των Ελλήνων του Λονδίνου για το συνεχιζόμενο ρόλο της Βρετανίας στις ναυτιλιακές υπηρεσίες, ώστε θεωρείται ότι επηρέασε τη φορολογική πολιτική της χώρας αυτής απέναντι στους επονομαζόμενους «μη διαμένοντες».[11]

Επιπλέον, πρέπει να αναλογισθούμε το μέγεθος αυτού του τομέα, ιδιαίτερα από την άποψη της γεωγραφικής του συγκέντρωσης, στην ίδια την Ελλάδα (για παράδειγμα, στην Αθήνα και τον Πειραιά). Το έτος 2000 η ναυτιλία απέφερε περισσότερα στο ΑΕΠ από το σύνολο της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης.[12]

Ενδεικτικό αυτής της συμβολής είναι ο αυξανόμενος αριθμός ελληνικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που εισέρχονται στην αγορά των ναυτιλιακών δανείων. Καθώς ο δανεισμός προς το κράτος έχει καταστεί λιγότερο επικερδής, οι ελληνικές τράπεζες αναγκάστηκαν να διευρύνουν το χαρτοφυλάκιο των επιχειρηματικών τους

δανείων. Η εντατικοποίηση του ανταγωνισμού στον τομέα τους, που προήλθε από τις ιδιωτικοποιήσεις και την απελευθέρωση της αγοράς (από τις ίδιες αιτίες που περιόρισαν τον κρατικό δανεισμό), τις ώθησαν να βελτιώσουν τις υπηρεσίες τους σε βαθμό που να μπορούν να εξυπηρετήσουν μια εκλεπτυσμένη πελατεία, όπως αυτή που αποτελούν οι έλληνες πλοιοκτήτες. Το χαρτοφυλάκιο δανείων των ελληνικών τραπεζών απέναντι στο ναυτιλιακό τομέα αυξήθηκε περίπου κατά 28% το 2002 σε σχέση με το 2000, φτάνοντας τα 3,8 δισεκατομμύρια δολάρια. Περίπου το 20% της πίστωσης που χορηγήθηκε στους έλληνες πλοιοκτήτες ανήκει σε ελληνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθώς έντεκα ελληνικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ασχολούνται με τη ναυτιλία. Τα πιο εξέχοντα ανάμεσά τους είναι η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΤΕ) και η Alpha Bank, και οι δύο ανάμεσα στα δέκα πρώτα παγκόσμια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που ασχολούνται με τη χρηματοδότηση της ελληνόκτητης ναυτιλίας.

Τράπεζες που δραστηριοποιούνται στη ναυτιλία στην Ελλάδα από το 2001:
- Ελληνικές τράπεζες: 9
- Μη ελληνικές τράπεζες με παρουσία στην Ελλάδα: 11
- Μη ελληνικές τράπεζες που χρησιμοποιούν ανταποκριτές: 20

(Πηγή: *Petrofin)*

Δανεισμός ελλήνων πλοιοκτητών από τα πέντε πρώτα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τέλη του 2001[13]	
Τράπεζα	Χαρτοφυλάκιο ελληνικής ναυτιλίας (δισ. $)
Royal Bank of Scotland	2,60
Deutscheshiffsbank	1,25
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος	0,85
Alpha Bank	0,82
KFW	0,75

Πηγή: *Petrofin*

Ταυτόχρονα, η ελληνική αγορά παρέχει στους επαναπατριζόμενους πλοιοκτήτες ένα ολοένα και μεγαλύτερο φάσμα επενδυτικών ευκαιριών, κυρίως σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και σε ακίνητη περιουσία. Πράγματι, και στους δύο αυτούς τομείς οι έλληνες πλοιοκτήτες αποδεικνύονται σημαντικοί παίκτες. Οι έλληνες πλοιοκτήτες, καθώς διαθέτουν ιδιαίτερη εξοικείωση και με τις δύο αυτές μορφές επενδύσεων (καθώς αποτέλεσαν συστατικό στοιχείο των στρατηγικών επέκτασης των δραστηριοτήτων τους σε εξελιγμένα περιβάλλοντα αγοράς έξω από την Ελλάδα), μπορούν τώρα να επιστρατεύσουν την τεχνογνωσία τους σ' ένα περιβάλλον το οποίο γνωρίζουν καλά.

Η διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων υποστήριξε αυτήν τη διαδικασία. Το κράτος σταθεροποίησης, μέσα από την εκτέλεση της κύριας αποστολής του (δηλ. την βελτίωση της δημοσιονομικής του θέσης), δημιούργησε τις αναγκαίες συνθήκες για την ανάληψη της κύριας ναυτιλιακής δραστηριότητας, όπως συνέβη με τις βελτιώσεις που επετέλεσαν στον τραπεζικό τομέα και τις τηλεπικοινωνίες οι σχετικές

μετοχοποιήσεις/ιδιωτικοποιήσεις και η παρεπόμενη απελευθέρωση της αγοράς. Δημιούργησε, επίσης, επενδυτικές ευκαιρίες στην Ελλάδα για το πλεόνασμα ρευστότητας που αποφέρει συνήθως η ναυτιλία. Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη αποτελεσματικότητα και αναβάθμιση των καθαρά εγχώριων παικτών που προκάλεσαν αυτές οι πολιτικές του κράτους σταθεροποίησης είχαν ως αποτέλεσμα οι δύο ομάδες, ντόπιοι και εκπατρισμένοι έλληνες, να συγκλίνουν τόσο ως προς την αντίληψη τους όσο και την δραστηριότητά τους. Ένα πεδίο ευκαιριών δημιουργήθηκε όπου η εγχώρια με την επαναπατριζόμενη επιχειρηματική τάξη μπορούσαν να συναντηθούν και να πετύχουν την μεταξύ τους όσμωση μέσα από τη συνεργασία αλλά και τον ανταγωνισμό.[14]

Επομένως, είναι στην Αθήνα που από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κι έπειτα «προκύπτουν τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα και οι αυξανόμενες αποδόσεις από την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στο μέγεθος της πόλης και τον κομβικό της ρόλο ... εξαιτίας κρίσιμων μαζικών επιπτώσεων στη δημιουργία ζήτησης για διασύνδεση με το εξωτερικό και των επιπτώσεων της προσφοράς διασύνδεσης με το εξωτερικό στην ανταγωνιστικότητα των επιτόπιων δραστηριοτήτων».[15] Κρίσιμο, κατά την άποψή μας, είναι το γεγονός ότι, σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, το κεφάλαιο, και ως προς τον τρόπο και ως προς την κλίμακα που αποκτά κανείς πρόσβαση σε αυτό, βρίσκεται σε συμβιωτική σχέση με τις μεθόδους χρήσης του κεφαλαίου, και ότι αυτή η συμβιωτική σχέση εντοπίζεται, άρα και περιορίζεται, σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.

Έτσι η Αθήνα μαζί με τους θεσμούς διακυβέρνησης πανελλήνιας εμβέλειας που διαθέτει (δηλαδή η κεντρική τράπεζα, η επιτροπή κινητών αξιών και συναλλάγματος, η αρχή ανταγωνισμού, κ.ά.) και μέσα από την αλληλεπίδρασή της με τους παράγοντες της αγοράς

που βρίσκονται μέσα στην Αθήνα και στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής καταλήγουν να αποτελούν ένα καθεστώς χωρικά οροθετημένης διακυβέρνησης. Η εγγύτητα σε αυτό το εθνικό, επίσης όμως εγγενώς τοπικό, αθηναϊκό καθεστώς διακυβέρνησης, συντελεί με τη σειρά της στην αύξηση του μεγέθους και στην εξέλιξη μιας επιχείρησης, καθώς εξασφαλίζει επαρκή μεσολάβηση με τάσεις και θεσμούς σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ εγγυώνται και την κυριαρχία σε εθνικό επίπεδο. Ένα μοναδικό πλέγμα πολιτικό διοικητικών, πολιτικών και επιχειρηματικών πρακτικών διαμορφώνεται στην περιοχή της Αθήνας. Το πλέγμα αυτό διακρίνεται από ένα επίπεδο λειτουργίας πολύ πιο προηγμένο απ' ό,τι μπορεί να αντιπαραβάλει οποιαδήποτε άλλο αστικό κέντρο της ελληνικής επικράτειας.

Η Αθήνα και οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Ο στρατηγικός στόχος του κράτους σταθεροποίησης, της εισόδου στην ΟΝΕ, δεν επεξηγήθηκε στο δημόσιο λόγο μέσα από τα αυστηρά τεχνικά επιχειρήματα υπέρ της νομισματικής ένωσης. Μάλλον η είσοδος στην ΟΝΕ παρουσιάσθηκε ως αναπόσπαστο στοιχείο της ικανότητας της χώρας να συνεχίσει να ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση - και να μην υποβιβασθεί σε κάποιου είδους δεύτερη κατηγορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάτι που θα ήγειρε δυσοίωνες αμφιβολίες για την ευρωπαϊκή ιδιότητα της χώρας.

Η υποψηφιότητα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων και, στη συνέχεια, η ανάθεση της διεξαγωγής τους στην Αθήνα το 2004 υπήρξε μια ισχυρή ένεση στην αξιοπιστία του κράτους σταθεροποίησης εκφράζοντας ακριβώς αυτήν την αίσθηση ενός αποτελεσματικού, ανθεκτικού «ανήκειν». Αυτό συμβαίνει επειδή οι Ολυμπιακοί Αγώνες, από τη φύση τους, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως επιχείρημα σχετικά με την ικανότητα του κράτους να συσχετίζεται με το διεθνές γίγνεσθαι με όρους ευνοϊκούς για το ίδιο και συμβατούς με το χαρακτήρα του.

Η Ελλάδα ως κράτος, ακόμα και κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ανεξαρτησία της, ευνοήθηκε διεθνώς εξαιτίας της μοναδικής της σχέσης με την ελληνική κλασική κληρονομιά - τουλάχιστον σε σχέση με το μικρό μέγεθος του πληθυσμού της και την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα που της κληρονόμησε η προκάτοχος, μακρόβια Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το γεγονός αυτό υπήρξε ένα εξαιρετικά ανθεκτικό νήμα στον ιστό του ελληνικού δημόσιου βίου, καθώς και στη στρατηγική αλληλεπίδρασή του με τη Δύση. Ο Faubion υποδεικνύει γιατί συνέβη αυτό: «Τον 19ο αιώνα εκείνοι οι έλληνες εθνικιστές που επιζητούσαν την εύνοια των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν ήδη αναγκασμένοι να ενταχθούν σ' ένα εξελικτικό υπόδειγμα που έχει τις ρίζες του στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. και κορυφώνεται στο δημοκρατικό Παρίσι. Ήταν υποχρεωμένοι εν ολίγοις να αναβιώσουν αμέσως το κλασικό παρελθόν και να αποκαλύψουν τη συνέχειά του με ένα φαινομενικά εξανατολισμένο παρόν. Η αξίωσή τους περί συγγένειας με την ευρωπαϊκή Κοινωνία των Εθνών δε θα μπορούσε να στηριχθεί σε τίποτα λιγότερο».[16] Εξάλλου, δε συμβαίνει συχνά «η ηγεμονία να κάνει ... τον κύκλο της: Οι κυρίαρχες κατηγοριοποιήσεις τείνουν καμιά φορά προς την ενδυνάμωση του υποτελούς. Οι κυβερνήσεις θα ήταν ανόητες, αν δεν εξαργύρωναν την πολιτιστική διάκριση που έπεσε στα χέρια τους».[17]

Επομένως, είτε υποβάλλοντας αίτηση για ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1976 (το λιγότερο ανεπτυγμένο κράτος που το έπραξε την εποχή εκείνη και το οποίο έγινε δεκτό νωρίτερα από οποιοδήποτε άλλο κράτος σε παρόμοιο στάδιο ανάπτυξης μέχρι το 1981) είτε υποβάλλοντας υποψηφιότητα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες (η μικρότερη χώρα στην πρόσφατη ιστορία των Ολυμπιακών στην

οποία αποδόθηκε αυτή η τιμή), οι ελίτ της χώρας παίζουν αυτό το χαρτί σταθερά, ιδιαίτερα όταν οι συνθήκες τους επιτρέπουν να παρακολουθούν τις τάσεις και να επιδίδονται στο κυνήγι ευκαιριών, οι οποίες παρουσιάζονται έξω από τα εθνικά σύνορα. Από την άποψη αυτή, οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 αποτελούν μία ακόμα επανάληψη του γνωστού, κατανοητού και ευρέως αποδεκτού σεναρίου για ένα έθνος που χρησιμοποίησε συχνά την αρχαία του κληρονομιά για να ενισχύσει τα σύγχρονα διεθνή του διαπιστευτήρια, τόσο μέσα όσο και έξω από την Ελλάδα.

Αυτό συμβαίνει ιδίως σε περιόδους κατά τις οποίες οι μεταρρυθμίσεις αποκτούν εντατικότερο ρυθμό και προκύπτει η ανάγκη να κατευνασθούν και/ή να τεθούν στο περιθώριο οι εσωτερικές αντιδράσεις που οι μεταρρυθμίσεις αυτές αναπόφευκτα προκαλούν. Η Ελλάδα ως χώρα που βρίσκεται κοντά στην εξαιρετικά ανεπτυγμένη Δυτική Ευρώπη τείνει να είναι εισαγωγέας και «δέκτης» αντί για «παραγωγός» μεταρρυθμιστικών αντιλήψεων και διαδικασιών. Από τη φύση τους, κυβερνήσεις που επιδιώκουν μεταρρυθμίσεις είναι οι πιο ευαίσθητες και ικανές στο συγκερασμό του παρελθόντος της χώρας με τις διεθνείς εξελίξεις προς όφελος της εγχώριας πολιτικής τους ηγεμονίας.

Αρκετά συχνά αυτός ο συγκερασμός προσδιορίζεται χωρικά. Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι η μικρή και ρημαγμένη οθωμανική Αθήνα κατέληξε να γίνει η πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου, κερδίζοντας την τιμή πάνω από άλλους, πιο λειτουργικούς την εποχή εκείνοι, υποψηφίους. Όπως παρατηρεί η Σκοπετέα, όταν μια μικρή και ρημαγμένη από τον πόλεμο οθωμανική οχυρή πόλη επιλέχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1830 για να γίνει η πρωτεύουσα του νέου ελληνικού βασιλείου, από «τη σκοπιά του κράτους, τα αρχαία μνημεία [στην Αθήνα] ήταν τα μόνα έτοιμα εθνικά σύμβολα που μπορούσε να χρησιμοποιήσει».[18] Αλλά ήταν παραπάνω από αρκετά.

Μια μεταρρυθμιστική ελληνική κυβέρνηση έχει ανάγκη για εσωτερικούς λόγους να περιβάλλεται από την επιβεβαίωση, εκ μέρους της Δύσης, του ρόλου της ως αξιόπιστου διαχειριστή της κλασικής κληρονομιάς της χώρας. Πιο χειροπιαστά, τα νέα έργα, το αθηναϊκό μετρό, οι αυτοκινητόδρομοι και το αεροδρόμιο που κατασκευάσθηκαν εν όψει των θερινών Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, παρέχουν μια πολιτικά χρήσιμη διαβεβαίωση για τον εκσυγχρονιστικό προσανατολισμό της χώρας. Η σημασία αυτής της διαβεβαίωσης δεν μπορεί να υποτιμηθεί σε μια χώρα ακόμα αβέβαιη για τη συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή οικογένεια των εθνών, αν μη τι άλλο εξαιτίας της επίμονης αποτυχίας της να οργανώσει τον αστικό της χώρο με σχήμα και μορφή εμφανώς «ευρωπαϊκό».

Ουσιαστικά, οι Ολυμπιακοί Αγώνες παρουσιάζουν την πρόκληση μιας σύνθεσης για την ελληνική κυβέρνηση και το ελληνικό κράτος εν γένει: Οι Αγώνες προσφέρουν την ευκαιρία να επιβεβαιωθεί η συμμετοχή της χώρας στην προηγμένη Δύση, αλλά μόνο στο βαθμό που η χώρα μπορεί να αποδώσει σε ένα επίπεδο έκδηλα δυτικό.

Οι συνέπειες αυτής της επιχειρούμενης σύνθεσης, στο συναρθρωμένο και περιορισμένο χωρικά στην Αττική, εγχώριο και επαναπατριζόμενο ελληνικό κεφάλαιο, η οποία πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια του κράτους σταθεροποίησης, είναι καταλυτικές. Αυτό που καθιστά τους Ολυμπιακούς Αγώνες μοναδικούς, εκτός από το ότι είναι ένα από τα κορυφαία παγκόσμια γεγονότα, είναι το μέγεθός τους, το προηγμένο τεχνολογικό τους επίπεδο και η σχέση τους με τα επιχειρηματικά συμφέροντα, είτε αυτά σχετίζονται με τους χορηγούς είτε με τους εργολάβους που θα βοηθήσουν την προετοιμασία και την πραγματοποίησή τους. Άλλωστε, οι επιδόσεις που απαιτούσαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες δε θα μπορούσαν να επιτευχθούν παρά μόνο μέσα από ένα συνδυασμό τεράστιων πόρων, της εντατικής αξιοποίησης των παγκόσμιων διασυνδέσεων και της συμμετοχής της διεθνώς προσανατολισμένης επιχειρηματικής ελίτ της χώρας.

Συγκεκριμένα, η συμβολή των Ολυμπιακών Αγώνων στο ελληνικό ΑΕΠ υπολογίζεται ότι είναι της τάξεως του 0,5% την περίοδο από το 2001 ως το 2003, πάνω από 1% το 2004 και πάνω από 0,5% μετά το 2004 και μέχρι το τέλος της δεκαετίας.[19] Χάρη στο χρονοδιάγραμμα και τις απαιτήσεις των Ολυμπιακών Αγώνων, τις πιέσεις και τα κίνητρα που δημιούργησαν, σχεδιάσθηκε και εκτελείται ένα φιλόδοξο πρόγραμμα βελτίωσης των υποδομών της Αθήνας.[20] Η ανάδειξη μιας πρωτεύουσας, με σημαντικά βελτιωμένη ικανότητα να επικοινωνεί και να λειτουργεί εκτός των ορίων της επικράτειάς της, εξυπηρετεί άριστα την επιχειρηματική της κοινότητα, η οποία ούτως η άλλως εντείνει τη διασύνδεσή της με το διεθνές περιβάλλον.[21]

Η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων είναι από μόνη της μια συλλογική εμπειρία παγκοσμιοποίησης για εκατοντάδες ελληνικές επιχειρήσεις και χιλιάδες εργαζομένους που λειτουργούν σύμφωνα με τα κριτήρια της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής (ΔΟΕ) και το πράττουν σε συνεργασία με τρίτους από το εξωτερικό. Το ανερχόμενο διεθνές προφίλ της πόλης προσδίδει αναγνώριση και δυνατότητες πέρα από τα στενά όρια της πόλης και τα σύνορα της χώρας σ' εκείνες τις εταιρείες που αποτελούν την επιχειρηματική ελίτ της Αθήνας. Έτσι, η λειτουργική βάση της διεθνοποίησης, η οποία, ας μη το ξεχνάμε, βρίσκεται περιορισμένη στην Αθήνα, ενισχύεται από άποψη μεγέθους, συμπεριφοράς και ικανότητας συντονισμού. Αυτό φαίνεται καλύτερα στον κατασκευαστικό τομέα, καθώς οι Ολυμπιακοί Αγώνες υπήρξαν ο αποφασιστικός καταλύτης για μεγάλα έργα υποδομής. Τα έργα αυτά από τη φύση τους εντείνουν το συγκεντρωτισμό στον κατασκευαστικό τομέα, καθώς ένας ολοένα και μικρότερος αριθμός εταιρειών είναι πλέον σε θέση να συνδυάσει, αμφίδρομα, προνομιακή πρόσβαση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της κυβέρνησης με την ικανότητα εκτέλεσης του έργου. Φυσικά, η διαδικασία αυτή προωθείται, επίσης, χάρη στη μεσολάβηση και την ενίσχυση των χρηματαγορών και κεφαλαιαγορών και χάρη στις ευκαιρίες και τα κίνητρα για συμμαχίες που προκύπτουν από

την καθοριστική επιρροή του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων για την αναβάθμιση των υποδομών της Αθήνας.[22]

Ο επιτυχημένος χειρισμός της ίδιας της υποψηφιότητας, τη σύλληψη και χρηματοδότηση της οποίας είχε αναλάβει η Γιάννα Αγγελοπούλου, σύζυγος ενός εξέχοντος έλληνα βιομηχάνου και πλοιοκτήτη, καθώς και η συνεχής παρουσία της στην ηγεσία του Οργανισμού «Αθήνα 2004», αποδεικνύει περίτρανα τις κοινές ανάγκες και ευκαιρίες που ενυπάρχουν σε μια εσκεμμένα εξωστρεφή πολιτεία και τους διεθνούς προέλευσης κεφαλαιοκράτες της. Αυτή η συμβίωση δεν έχει μόνο υλικό αντίκρισμα και για τα δύο μέρη· είναι τεράστια σημαντική και σε συμβολικό επίπεδο, καθώς προσδίδει ανεκτίμητη αναγνώριση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό στους καλοδεχούμενους πλέον εκπατρισμένους Έλληνες.[23] Δεν είναι πια κάτοικοι Λονδίνου, πλουτοκράτες του σωρού, αλλά οι δημιουργοί μιας ανανεωμένης Ελλάδας, εισπράττοντας ως αποζημίωση για τον ξεριζωμό τους την αταβιστικά ικανοποιητική, αν και βεβιασμένη, αναγνώριση των συμπατριωτών τους. Και, συν τοις άλλοις, απολαμβάνουν αντίστοιχης προβολής από τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης στην παγκόσμια σκηνή, όπου ακόμα επιθυμούν διακαώς την αναγνώριση.

Συνοψίζοντας, οι Ολυμπιακοί Αγώνες, που θα διεξαχθούν τον Αύγουστο του 2004, φέρνουν στο προσκήνιο όλα τα στοιχεία που συζητήσαμε προηγουμένως: την εντατική διεθνοποίηση της ελληνικής επιχειρηματικής ελίτ και τον επαναπατρισμό και την αυξανόμενη σημασία των εκπατρισμένων ελληνικών κεφαλαίων. Έτσι, και τα δύο αυτά στοιχεία αλληλοϋποστηρίζονται και ενισχύουν την επιρροή τους. Οι βελτιώσεις στην υποδομή της πόλης προσθέτουν αξία και μέγεθος στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο αστικός συμβολισμός γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης και προβάλλεται σε εγχώριες και διεθνείς επιχειρηματικές κοινότητες από τις μεγενθυμένες, εισηγμένες και διεθνοποιημένες εταιρείες και από τις ιδιοκτησιακές/διευθυντικές ελίτ που τις διοικούν. Κυβέρνηση και επιχειρήσεις διευθύνουν την πόλη από κοινού, με θεαματικά αποτελέσματα.

Μια νέα διακυβέρνηση για την Αθήνα

Αν από επιχειρηματική άποψη, η πόλη έχει γίνει εξαιρετικά σημαντική για να αφεθεί στην τύχη της, το ίδιο ισχύει για το σύνολο των παρεπιδημούντων σε αυτήν. Επομένως, από την ελληνική επιχειρηματική συγκεντροποίηση και επιρροή, ως το εν μέρει ακούσιο αποτέλεσμα της στρατηγικής του κράτους σταθεροποίησης για την ένταξη στην ΟΝΕ και της επιδίωξης για τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, δε λείπει ο θετικός δημόσιος απολογισμός για το αστικό της περιβάλλον. Αυτή η εξέλιξη εν μέρει αντιστρέφει ένα προηγουμένως εξέχον χαρακτηριστικό της Αθήνας, δηλαδή αυτό της αδιάφορης σχέσης που είχε η πόλη με το κατακερματισμένο και κεφαλαιουχικά ισχυρό επιχειρηματικό της κλάδο (Κουρλιούρος, 1995).

Έχει κρίσιμη σημασία το γεγονός ότι το εγχείρημα των αστικών επεμβάσεων, από τις οποίες εξαρτώνται οι Ολυμπιακοί Αγώνες, συνδυάζεται με την προσπάθεια να ανασκευασθούν οι αποτυχίες της κρατικής πολιτικής του παρελθόντος. Οι Αγώνες, ιδωμένοι από αυτήν την οπτική γωνία, δεν είναι παρά ένα φωτεινό ορόσημο, αν και ιδιαίτερα σημαντικό. Αργά ή γρήγορα η κινητοποίηση των πόρων που χρειάζονται για τη βελτίωση της αστικής υποδομής της Αθήνας θα συνέβαινε μέσα από το βάρος και μόνο της πολιτικής εκπροσώπησης του πληθυσμού της πρωτεύουσας. Στο πλαίσιο αυτό, η υποχώρηση αρχικά της αλληλεγγύης που υπήρχε στις γειτονιές και, στη συνέχεια της οικογενειακής επιχειρηματικότητας στην αγορά ακινήτων που κυριάρχησαν στη μεταπολεμική ελληνική πόλη και στο τοπίο της (Λεοντίδου, 1990, Γιαννάκου, 1993) δε συνεπάγεται απλώς την άνοδο της ανώνυμης επιχειρηματικής ισχύος στην πόλη. Αναπόφευκτα συμπίπτει, επίσης, με την άνοδο μιας μητροπολιτικής συνείδησης, με την έννοια μιας καινοφανούς επίγνωσης, ακόμα και απαίτησης, ότι στα συλλογικά προβλήματα της πόλης αρμόζουν και πρέπει να δημιουργηθούν συλλογικές λύσεις.

Η μεγάλη ευκαιρία, αυτή της πολιτικής πίστης και αφοσίωσης σε αντάλλαγμα για τη μεταβίβαση πλούτου μέσα από την κερδοσκοπία στην αγορά γης που δεν γνωρίζει φραγμούς από τις προτεραιότητες μιας χωροταξικής πολιτικής, η ευκαιρία αυτή που δημιούργησε τη μεταπολεμική Αθήνα έχει σχεδόν εξαντλήσει τα περιθώριά της. Οι ψηφοφόροι δεν μπορούν πια να δωροδοκηθούν με τεράστια κέρδη από ακίνητα, κέρδη που δεν μπορούν να αναπαραχθούν προς όφελος των παρόντων και μελλοντικών γενεών. Αντίθετα, οι αρνητικές επιπτώσεις από την επιδίωξη αυτή του κέρδους, μέσα από την ασύδοτη και εντατική εκμετάλλευση ακινήτων, προκαλούν πλέον δημόσια φωνές διαμαρτυρίας που ζητούν την παροχή επαρκούς αστικής υποδομής, μέσω χωροταξικών πολιτικών και δημόσιων επενδύσεων.

Από το αίτημα της υποδομής αυτής πηγάζει πρωταρχικά ο δημόσιος λόγος στην πολιτική ζωή της πόλης. Οι πολιτικοί δε στήνονται πια περήφανα μπροστά στον καινούριο δρόμο που συνέδεσε το απομακρυσμένο και υποανάπτυκτο χωριό με την πόλη. Αντίθετα, φορούν προστατευτικά κράνη μπροστά στις ανισόπεδες διαβάσεις της πόλης, στο σταθμό του μετρό και στο μουσείο που ανακουφίζουν τους κατοίκους και τους κάνουν υπερήφανους για την πόλη τους. Τα μεγάλα έργα, είτε συνδέονται με τις μεταφορές, την αστική αισθητική (τον ανασχεδιασμό των κυριότερων πλατειών της πόλης) είτε με την προβολή του κλασικού της παρελθόντος (όπως με την κατασκευή του νέου Μουσείου της Ακρόπολης και την πεζοδρόμηση του ιστορικού κέντρου της Αθήνας) παρέ-

χουν τόπο, άρα και την δυνατότητα εστίασης στον δημόσιο λόγο της πόλης.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης προηγουμένως δεν μπορούσαν να επικαλεσθούν επιτυχημένες απόπειρες αστικού σχεδιασμού που θα μπορούσαν να έχουν εντυπωθεί στη μνήμη του κοινού και να έχουν ενταχθεί στη δημόσια κουλτούρα ως συλλογικό μέτρο σύγκρισης. Ούτε μπορούσε να διαμορφωθεί η άποψη των μέσων μαζικής ενημέρωσης από πολιτικές δυνάμεις και άτομα που θα είχαν λάβει μέρος σε τέτοιες απόπειρες αστικού σχεδιασμού. Δεν ήταν ότι δεν υπήρχε επαρκής διαγνωστική και θεραπευτική γνώση στα προβλήματα του άστεως, κυρίως στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας, αλλά αυτή η γνώση δεν είχε από πουθενά να πιασθεί στο δημόσιο λόγο και άρα παρέμεινε ουσιαστικά στην ιδιωτική σφαίρα.

Τα τελευταία δέκα χρόνια και ιδιαίτερα τα δύο χρόνια πριν από τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, όταν επιταχύνθηκε σημαντικά η κατασκευή υποδομών και έγιναν ορατά τα αποτελέσματά της, ήρθαν σε χτυπητή αντίθεση με τις πρακτικές του παρελθόντος. Κάθε μεγάλη αστική παρέμβαση, ανάλογα με το αν γίνεται αντιληπτή ως επιτυχία ή αποτυχία και ανάλογα με το μέγεθος των πόρων που αφιερώθηκαν σε αυτήν, προκαλεί συζητήσεις σε όλη την πόλη, αυξάνει τον αριθμό και την αξιοπιστία των ενδιαφερομένων μερών και αποτυπώνεται, επί παραδείγματι στον Τύπο. Αντίστοιχα, νέες αντιλήψεις για την ανταποδοτικότητα και την ποιότητα του αστικού σχεδιασμού εισάγονται στο δημόσιο βίο, υποχρεώνοντας τους πολιτικούς να εγείρουν και στη συνέχεια να ικανοποιήσουν προσδοκίες σε αυτούς τους τομείς.

Από αυτήν την άποψη, είναι διαφωτιστική μια επισκόπηση των ειδήσεων και της δημοσιογραφικής κάλυψης των Ολυμπιακών Αγώνων την περίοδο από 17 Ιανουαρίου 2003 έως 12 Φεβρουαρίου 2004 στα *Νέα*, τη μεγαλύτερη εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας στην Ελλάδα.

Θέμα	Αριθμός άρθρων
Ολυμπιακοί Αγώνες και πολιτισμός	50
Ολυμπιακοί Αγώνες και Αθήνα	37
Ολυμπιακοί Αγώνες και πολιτική	31
Ολυμπιακοί Αγώνες και σχετικά προγράμματα κατασκευαστικά και υποδομών	25
Ολυμπιακοί Αγώνες και απόψεις από το εξωτερικό	22
Ολυμπιακοί Αγώνες και ασφάλεια	21
Ολυμπιακοί Αγώνες και η ελληνική οικονομία	20
Ολυμπιακοί Αγώνες και επιχειρήσεις	12
Συνολικός αριθμός άρθρων που εξετάσθηκαν	218

Πηγή: Από την ιστοσελίδα της εφημερίδας *Τα Νέα* www.dolnet.gr

Ένα σύνολο 310 άρθρων παρουσιάζεται γι' αυτήν την περίοδο. Τα 92 που δεν περιλήφθηκαν σε αυτόν τον πίνακα είτε ήταν επουσιώδη (για παράδειγμα, ήταν αναφορές στα περιεχόμενα της εφημερίδας ή απλώς ανακοινώσεις εκδηλώσεων σχετικών με τους Ολυμπιακούς Αγώνες) είτε αφορούσαν καθαρά το αγωνιστικό μέρος των Αγώνων (για παράδειγμα, τις προοπτικές ελλήνων αθλητών στους Αγώνες και τα συναφή).

Τα διάφορα θέματα στην ειδησεογραφία και την αρθρογραφία της εφημερίδας τροφοδοτούν το ένα το άλλο και παράγουν ένα λόγο σχετικό με την πόλη. Άρθρα για τον αντίκτυπο των Αγώνων στην ελληνική οικονομία, για τους πόρους που απαίτησαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες και για τη στρατηγική και τη δημοτικότητα της κυβέρνησης συνέδεσαν ακριβώς τις αστικές επεμβάσεις, από τις οποίες εξαρτώνται οι Ολυμπιακοί Αγώνες, με μια συζήτηση εθνικής σημασίας. Άρθρα για την υποδομή των Αγώνων, ιδιαίτερα στη περίπτωση των μεταφορών, συνοδευόμενα από επεξηγηματικούς χάρτες και φωτογραφίες, ανέδειξαν το προφίλ της πρωτεύουσας ως πόλης η οποία γίνεται αντικείμενο μητροπολιτικού σχεδιασμού, ο οποίος είναι απολύτως απαραίτητος. Άρθρα για τη σχέση ανάμεσα σε προσωπικότητες και θεσμούς της Αθήνας, που συνδέονται με τους Αγώνες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο (για παράδειγμα, μουσεία, δήμοι, οργανισμοί αστικών συγκοινωνιών, υπουργεία) ενίσχυσαν τη συνειδητοποίηση του ρόλου που διαδραματίζουν στη ζωή της πόλης, τους ενέταξαν «στο χάρτη» του δημόσιου βίου της πόλης. Άρθρα για τον πολιτισμό και τους Ολυμπιακούς Αγώνες (ιδιαίτερα για το Μουσείο της Ακρόπολης, την επιστροφή των ελγινείων μαρμάρων και το σχέδιο «ενιαίου αρχαιολογικού χώρου») ενεργοποίησαν εκ νέου τη συζήτηση για την κληρονομιά της πόλης και τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να προβληθεί. Άρθρα για το πώς αντιμετωπίζονται οι Αγώνες στο εξωτερικό επανέφεραν στη συζήτηση το ευρύτερο αλλά σχετικό ζήτημα του τρόπου με τον οποίο η Αθήνα αλληλεπιδρά με τον κόσμο γενικότερα και τη θέση που διεκδικεί σε αυτόν.

Μία πρόχειρη ματιά σε οποιαδήποτε από τις άλλες μεγάλες ελληνικές ημερήσιες εφημερίδες αποκαλύπτει παρόμοιους προβληματισμούς, ιδιαίτερα καθώς πλησιάζει η περίοδος διεξαγωγής των Αγώνων, και το μόνο κύριο στοιχείο που παραλλάσσει είναι η έμφαση που δίνεται ανάλογα με την τοποθέτηση της εφημερίδας απέναντι στην εκάστοτε κυβέρνηση.

Αγορά, πολίτες και κράτος συνωμότησαν άθελά τους στην Αθήνα, αν όχι για να απαρνηθούν αυτήν την δύστροπη πόλη, τουλάχιστον για να απαλύνουν τα πιο ακραία χαρακτηριστικά της. Πιο συγκεκριμένα, λύσεις σε συσσωρευμένα προβλήματα, όπως η κατασκευή του μετρό, φανερώνουν την επικράτηση σε αστικό επίπεδο μιας πιο αποφασιστικής πολιτικής και τη σχετική με αυτήν ιεράρχηση των αναγκών και κριτηρίων απόδοσης. Οι κάτοικοι της πόλης απαιτούν και καμαρώνουν γι' αυτές τις δημόσιες επεμβάσεις που θα βελτιώσουν υλικά και συμβολικά τη ζωή τους, καθώς η ιδιωτική και οικογενειακή πρωτοβουλία και δικτύωση δεν επαρκούν πια. Το κράτος, οι εταιρείες και το κοινό επιζητούν την αδιαμφισβήτητη επικύρωση τέτοιων διαδικασιών, τόσο στο εσωτερικό όσο και το εξωτερικό, μέσα από το θεαματικό συντονισμό μεταξύ ανθρώπων, εκδηλώσεων και υποδομών που μόνο οι Ολυμπιακοί Αγώνες μπορούν να επιβάλουν και να παράσχουν.

Αυτή η αναπτυσσόμενη μητροπολιτική συνείδηση έχει σημαντική επίπτωση στον, χωρικά οροθετημένο, σχηματισμό κεφαλαίου και τεχνογνωσίας. Η εταιρική δραστηριότητα (και εδώ η λέξη «εταιρική» συμπεριλαμβάνει την κατασκευαστική εταιρεία αλλά και τον οργανισμό δημόσιων συγκοινωνιών, την εταιρεία της βιομηχανίας τροφίμων που είναι χορηγός των Ολυμπιακών Αγώνων αλλά και το ιδιωτικό μουσείο που έχτισε μια νέα πτέρυγα με την υποστήριξη του κράτους) γεννά και δια-

μορφώνει τις προσδοκίες του κοινού, ενώ παράλληλα οι προσδοκίες του κοινού γενούν και διαμορφώνουν την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Αλλά καθώς οι εθνικοί στόχοι, ο εκσυγχρονισμός των επιχειρήσεων και η ανάδειξη της μητροπολιτικής συνείδησης κυριολεκτικά αναδύουν μια νέα διακυβέρνηση για την πρωτεύουσα, μένει να αναλογισθούμε τη μοίρα των υπόλοιπων αστικών κέντρων της Ελλάδας. Μάλιστα, αυτό που έχει δεν έχει εξετασθεί στη βιβλιογραφία είναι κατά πόσο η ανάδειξη της πρωτεύουσας και οι ανισότητες που προκαλεί συμβάλλουν στην παραγωγή ενός αντίστροφα υποδιέστερου προσανατολισμού σε άλλα αστικά κέντρα της χώρας. Το στίγμα αυτού του προσανατολισμού ορίζεται από την μίμηση ή εναλλακτικά την αντίδραση, οι δύο όψεις του ιδίου νομίσματος της ανισότητας. Την ίδια στιγμή, οι συνέπειες της αστικής ανισότητας αποδυναμώνουν τη σχετική πρόοδο που έχει συντελεσθεί μέσω των προσεκτικά μελετημένων αναπτυξιακών παρεμβάσεων στην Ελλάδα, προϊόν των μεταρρυθμίσεων στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης που σχεδιάστηκαν και χρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Χοριανόπουλος 2000, Παρασκευόπουλος 2001).

Υπό αυτό το πρίσμα, οι εγχώριοι παίκτες που δε διαμένουν στην πρωτεύουσα στερούνται κάθε μέσου εκτός από την εκπροσώπηση του τόπου διαμονής τους στην Αθήνα, πράγμα που οδηγεί στη μονόδρομη στρατηγική της εξάρτησης. Οι πελατειακές σχέσεις με την πρωτεύουσα παίρνουν νέα παράταση ζωής, καθώς επιζητούνται και προωθούνται μικρότερης κλίμακας αντίγραφα διαδικασιών και σχεδίων, στην πραγματικότητα χωριά Ποτέμκιν, αυτού που συμβαίνει στο κέντρο. Διότι μόνο τέτοια εγχειρήματα μπορούν να συλλάβουν και να επιδιώξουν οι εξαρτημένες πόλεις. Στο θέμα αυτό θα στραφούμε τώρα, καθώς θα εξετάσουμε την περίπτωση της Θεσσαλονίκης.

Η ανόρθωση ενός χωριού Ποτέμκιν[24]

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτυπώσαμε τον επαναπροσδιορισμό της Αθήνας στο πλαίσιο των οικονομικών μεταρρυθμίσεων του κράτους σταθεροποίησης από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά και την επικύρωση και ενίσχυση αυτής της διαδικασίας μέσα από τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων. Εδώ θα μελετήσουμε πρώτα το ρόλο της Θεσσαλονίκης ως οθωμανικού οικονομικού κέντρου, που κορυφώνεται στο απόγειο της οικονομικά φιλελεύθερης παγκόσμιας τάξης πραγμάτων στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο ρόλος αυτός είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός πεδίου ευκαιριών, το οποίο κατέλαβε μια επιχειρηματική τάξη που δρούσε ως μεσάζοντας ανάμεσα στην περιφερειακή ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης και το παγκόσμιο εμπόριο. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την πτώση της Θεσσαλονίκης στον 20ό αιώνα από τη ρόλο της ως ένα τέτοιο κέντρο, με αποκορύφωμα τη μεταπολεμική της αποστολή, ως παράγοντας παγίωσης του ελληνικού έθνους-κράτους στη Βόρεια Ελλάδα. Θα ολοκληρώσουμε υποστηρίζοντας ότι αυτός ο τελευταίος ρόλος, στο σημερινό περιβάλλον, οδήγησε την πόλη σ' ένα μιμητικό αδιέξοδο, στη σχέση της με την πρωτεύουσα, ένα αδιέξοδο από το οποίο φαίνεται ολοένα και πιο δύσκολο να αποδράσει.

Η χρήση διαφορετικών ιστορικών συντεταγμένων στην ανάλυσή μας, όπως υποδείξαμε στην εισαγωγή, δεν αποτελεί καπρίτσιο της στιγμής. Αντανακλά περισσότερο το γεγονός ότι, ανάλογα με τις συνθήκες, διαφορετικά ιστορικά γεγονότα και διαδικασίες έχουν μοναδική και απαραίτητη επεξηγηματική εφαρμογή. Στην περίπτωσή μας, έχει σημασία να αναφερθούμε στις χρήσεις στις οποίες υποβλήθηκε το κλασικό παρελθόν της Ελλάδας από το 19ο αιώνα και μετά, αν θέλουμε να αξιολογήσουμε τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004. Αντιστοίχως, στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η τωρινή σύνθεση του πληθυσμού της και εκείνη της μακεδονικής ενδοχώρας και ο τρόπος με τον οποίον αυτή εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, είναι στοιχεία κρίσιμα για να συλλάβουμε τη σχέση της πόλης με τον εαυτό της και με την πρωτεύουσα.

Επιπλέον, η Θεσσαλονίκη ως οθωμανικό κέντρο εμπορίου και διαμετακόμισης είναι μία από τις εγγύτερες ιστορικές αναλογίες στην Αθήνα του παρόντος, σε περιφερειακό επίπεδο. Καθώς η Θεσσαλονίκη έχει υιοθετήσει μια πολιτική μιμητισμού στη σχέση της με την πρωτεύουσα, έχει νόημα από αναλυτική σκοπιά να συσχετίσουμε τη στάση αυτή με το παρελθόν της και με την πολύ διαφορετική εμπειρία της. Γιατί η ιστορική προέλευση της ίδιας της Θεσσαλονίκης, όσον αφορά το διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι, δεν προκάλεσε πρώτα μια διεισδυτική ενδοσκόπηση και μετά μια δυναμική απάντηση στην πρόσφατη υπεροχή της Αθήνας η οποία έχει παρόμοιες ρίζες, δηλαδή μια προνομιακή σχέση με το διεθνές γίγνεσθαι; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα, όπως ελπίζουμε να δείξουμε παρακάτω, αποτελεί αναλυτική προϋπόθεση, προκειμένου να συλλάβουμε τις δυσχέρειες της πόλης.

Οθωμανικό οικονομικό κέντρο

Θα ξεκινήσουμε από την πρωτοποριακή μελέτη του Σβορώνου[25] για την εμπορική ζωή στην πόλη. Στη Θεσσαλονίκη του 17ου αιώνα, οι επιχειρηματίες και οι διπλωματικοί τους προστάτες διαμεσολαβούσαν στο τέλμα των αυθαίρετων κανονισμών που εφάρμοζαν οι οθωμανοί αξιωματούχοι, έτσι ώστε τα αγαθά από την οθωμανική ενδοχώρα και τα μερικώς κατεργασμένα είδη και άλλα προϊόντα της Δύσης να μπορούν να γίνουν αντικείμενο ανταλλαγής.

Υπήρχαν αναρίθμητοι συνδυασμοί στις συγκρούσεις και τις ευκαιρίες για κερ-

δοσκοπία που ανέκυπταν ανάμεσα και μέσα στις εθνικές κοινότητες και δικαιοδοσίες στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Με αυτόν ακριβώς τον τρόπο, μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια πόλη που αλληλεπιδρά έντονα με τη διεθνή τάξη της εποχής, αποκτώντας ένα ξεχωριστό πλεονέκτημα εμπορικής διαμεσολάβησης, καθώς και την πολιτικό-επιχειρηματική ελίτ που τη συνοδεύει. Η διαδικασία αυτή κορυφώνεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Αυτή η διευρυνόμενη φιλελεύθερη οικονομική τάξη, με βασικό θεματοφύλακα τη Βρετανική Αυτοκρατορία, και οι προσπάθειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να προσαρμοσθεί στην τάξη αυτή μέσα από τον εκσυγχρονισμό της, αν μη τι άλλο με σκοπό να ανανεώσει την ισχύ της στο διεθνές περιβάλλον, αποδεικνύονται θείο δώρο για τη Θεσσαλονίκη.

Η πίεση για να εκσυγχρονισθεί η εμπορική και αστική υποδομή της Θεσσαλονίκης ασκούνταν από τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσης προς την οθωμανική διοίκηση, με την ιδιότητά τους ως εκπροσώπων των συμφερόντων μιας πολυεθνικής επιχειρηματικής ελίτ. Στο ευρύτερο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, «τα μέλη θρησκευτικών μειονοτήτων [Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι] απέκτησαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τα [ευρωπαϊκά] προξενικά δικαστήρια, καθώς έγιναν οι προστατευόμενοι των ευρωπαϊκών δυνάμεων, προκειμένου να αντλήσουν οφέλη από τα αυξανόμενα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρείχε η δυτική νομοθεσία».[26]

Εξαιτίας της έλλειψης εναλλακτικών επιλογών, εθνοθρησκευτικές μειονότητες αγκάλιασαν τη νεωτερικότητα μέσα από το εμπόριο, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας. Δημιουργήθηκε μια ηγετική ομάδα στην πόλη που μπορούσε να ευθυγραμμισθεί με την περισσότερο προσανατολισμένη στις μεταρρυθμίσεις, τουλάχιστον στα ανώτερα κλιμάκια, οθωμανική διοίκηση στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες οθωμανικές πόλεις με παρόμοια φυσιογνωμία. Όπως επισημαίνει η Γερόλυμπου (1997), δημιουργήθηκε ένας δημόσιος χώρος, μαζί με τη δημιουργία μιας αγοράς που απαρτιζόταν από όσους είχαν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε αυτήν. Ο φόβος του ανταγωνισμού, δικαιολογημένος καθώς η Αυτοκρατορία παρεμπόδιζε την επιχειρηματική συγκεντροποίηση και την ενίσχυση του κεφαλαίου, καθιστούσε αναγκαία την αλλαγή. Έτσι, έδωσε το κίνητρο για τη δημιουργία συναίνεσης στο επίπεδο των πολυεθνικών ελίτ της πόλης, που ευνοούσε τις μεταρρυθμίσεις. Πράγματι, οι στόχοι ήταν κυρίως λειτουργικοί, όχι ιδεολογικοί: Οι εθνοτικές κοινότητες και οι ηγεσίες τους ταλαντεύονταν ανάμεσα στο σύστημα των μιλλέτ και τα όνειρα και τους στόχους της εθνικής απελευθέρωσης. Παρ' όλα αυτά, η επιχειρηματική κοινότητα της πόλης αντιστάθμιζε την απουσία μιας αφοσιωμένης, φιλόδοξης διοίκησης στο επίπεδο της πόλης, ασκώντας πιέσεις και εξασφαλίζοντας βελτιώσεις στο μηχανισμό της διοίκησης, καθώς και την απαραίτητη υποδομή για τη διεξαγωγή των επιχειρηματικών της δραστηριοτήτων.

Οι διαθέσιμες εμπορικές ευκαιρίες που προσέφερε η Αυτοκρατορία στους υπηκόους της κατά τον οικονομικά φιλελεύθερο 19ο αιώνα επίσης επέδρασαν έντονα στη ζωή των πολιτών σε πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη. Θα σκιαγραφήσουμε εν συντομία τα πιο συναφή, από αυτήν την άποψη, χαρακτηριστικά της εβραϊκής κοινότητας, όπως αναλύθηκαν στο έργο της Ρένας Μόλχο (2001). Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ υποχρέωσαν την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης να επαναπροσδιορίσει το ρόλο της. Η ακραία πολυδιάσπαση της κοινότητας, συνάρτηση του μεγέθους της, της διαφορετικής προέλευσης και του συντηρητισμού της, σταδιακά υπερνικήθηκαν από νεοσύστατους θεσμούς που θα συγκέντρωναν και θα εκσυγχρόνιζαν τις λειτουργίες της κοινότητας, σε πεδία όπως

αυτό της εκπαίδευσης, της κοινωνικής πρόνοιας και της υγείας.

Συνήθειες συλλογικής κοινοτικής δράσης επιβίωσαν, αλλά υιοθετήθηκαν άλλοι στόχοι. Οι κινητήριες δυνάμεις, όπως οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, το άνοιγμα των οθωμανικών αγορών, οι μεγαλύτερες ευκαιρίες, καθώς και οι προκλήσεις που έθεσε ο εμπορικός ανταγωνισμός της ελληνικής κοινότητας, είχαν ως αποτέλεσμα να καμφθεί η αντίσταση των ραβίνων. Αυτό που συνέβη ήταν ένας ανταγωνιστικός εκσυγχρονισμός, καθώς οι εθνικές κοινότητες, σε μια μεταπρατική Θεσσαλονίκη, ανταγωνίζονταν η μία την άλλη θεσμικά, επιτρέποντας παράλληλα μια γόνιμη αλληλεπίδραση μεταξύ τους, καθώς επωφελούνταν, σε ατομικό επίπεδο, από τα πλεονεκτήματα που προσέφεραν οι αντίστοιχοι κοινοτικοί θεσμοί τους.

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο αυτό αποτέλεσαν, μέσα στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, οδηγό για όλες τις άλλες κοινοτικές δραστηριότητες, αναζωογονώντας τη ζωή της κοινότητας. Καθώς η κοινωνική πρόνοια, είτε αυτή αφορούσε την κατασκευή στέγης ή τη δημιουργία νοσοκομείων για τη φροντίδα των άπορων Εβραίων, επίσης εκσυγχρονιζόταν, η ανάγκη για καλύτερη χρηματοδότηση των διευρυνόμενων δραστηριοτήτων της κοινότητας επιτάχυνε την εξυγίανση των οικονομικών της και, με τη σειρά, τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της διαχείρισης των υποθέσεων της κοινότητας.

Καθώς το εμπόριο εισήγαγε νέα ήθη και πρακτικές στην κοινότητα, οι αρχηγοί της κοινότητας έψαξαν σε άλλα κέντρα της Εβραϊκής Διασποράς για να γνωρίσουν και να διαδώσουν ακριβώς αυτά τα ήθη και τις πρακτικές. Η ικανότητα για αυτο-οργάνωση ενισχύθηκε σε ανάλογο βαθμό με την ολοένα και μεγαλύτερη αλληλεπίδραση με τον έξω κόσμο. Η κοινότητα ενίσχυσε τις σχέσεις της με τις εβραϊκές οργανώσεις έξω από την αυτοκρατορία, αποκτώντας νέα μέλη και ενισχύοντας τις ικανότητές της. Μια κοι-

νότητα η οποία είχε έντονα τοπικό χαρακτήρα έβρισκε τώρα υψηλού επιπέδου και εκτεταμένη διεθνή υποστήριξη. Η διαφάνεια απέναντι στους διεθνείς της προστάτες γέννησε διαφάνεια στο εσωτερικό της κοινότητας. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του βελτίωσε την ικανότητα των μελών της κοινότητας να δέχονται, να διασπείρουν και να θέτουν σ' εφαρμογή ιδέες από το εξωτερικό.

Έτσι, αυτό που παρατηρούμε στη Θεσσαλονίκη του 19ου αιώνα είναι βελτιωμένα και ενισχυμένα μέτρα διακυβέρνησης στη διοίκηση της πόλης και στους κοινοτικούς και επιχειρηματικούς θεσμούς. Οι ευκαιρίες διαμεσολάβησης που η πόλη έχει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επιβάλλουν τον εκσυγχρονισμό. Ο εκσυγχρονισμός με τη σειρά του οδηγεί στην επέκταση του πεδίου ευκαιριών που βρίσκεται στην περιοχή της Θεσσαλονίκης. Αυτό το πεδίο ευκαιριών καταλαμβάνεται και διαμορφώνεται από εθνοθρησκευτικές κοινότητες οι οποίες, στην προσπάθειά τους για ευημερία, πολλαπλασιάζουν τις διασυνδέσεις τους με τα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα και, συνεπώς, διαχέουν προηγμένες επιχειρηματικές και θεσμικές πρακτικές στον αστικό βίο.

Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στη Θεσσαλονίκη και σε πόλεις όπως αυτή, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αυτοκρατορία των Αψβούργων, στα παράλια της Κίνας και αλλού στον κόσμο, γινόμαστε μάρτυρες μιας πολυεθνικής αστικής τάξης, που φωλιάζει σε αυτές τις πύλες εισόδου και είναι ειδήμων στις δοσοληψίες της με τον κόσμο και ικανή να διασφαλίζει τον απαραίτητο διοικητικό μηχανισμό και την υποδομή για την εξυπηρέτηση των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων.

Ο καίριας σημασίας ρόλος πόλεων όπως η Θεσσαλονίκη για μια ομαλή και ευημερούσα παγκόσμια οικονομία δεν έμεινε, εκείνη την εποχή, απαρατήρητος. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου υπήρξαν απόπειρες για να επινοηθούν ειδικά καθεστώτα για όλες τις κύριες πόλεις που επιτελούσαν αυτήν τη λειτουργία, παρά την κατάρρευση των ίδιων των Αυτοκρατοριών που είχαν δημιουργήσει τις απαραίτητες ευνοϊκές συνθήκες για την ανάδειξή τους. Εκ των υστέρων, οι απόπειρες αυτές μοιάζουν απελπιστικά αισιόδοξες παραδοξότητες, αν ληφθεί υπ' όψη ο προστατευτισμός του έθνους-κράτους και η παγκόσμια ύφεση που ακολούθησε στα χρόνια του μεσοπολέμου. Η Τεργέστη, η Θεσσαλονίκη και η Κωνσταντινούπολη εντάχθηκαν σε αυτή τη λογική μετά το 1918. Δυστυχώς, δεν ήταν γραφτό να συμβεί κάτι τέτοιο. Όπως γράφει ο Mansel για την Κωνσταντινούπολη: «Οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί δεσμοί που είχαν δημιουργηθεί από τη ζωή μέσα στην ίδια πόλη δεν μπορούσαν να υπερβούν τη συναισθηματική ικανοποίηση, την αίσθηση δικαίωσης, την αλληλεγγύη και την αυτοθυσία, που παρείχε ο εθνικισμός. Η πόλη δεν ήταν αρκετή· πολλοί κάτοικοι επιζητούσαν διακαώς ένα δικό τους κράτος»[27].

Θεσσαλονίκη και η παγίωση του έθνους-κράτους

Στην αυγή του 20ού αιώνα, η Θεσσαλονίκη είναι αρκετά εξελιγμένη ως προς την εμπορική της δραστηριότητα, τους διοικητικούς και στρατιωτικούς της πόρους και τη διεθνή της αλληλεπίδραση, ώστε να είναι εξαιρετικά σημαντική τόσο για τους Τούρκους όσο και για τους Έλληνες που είχαν αναλάβει την οικοδόμηση του έθνους-κράτους. Με την ιδιότητα αυτή, γίνεται έδρα εξεγέρσεων σε κρίσιμες στιγμές κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Από τη Θεσσαλονίκη εξαπολύεται το κίνημα των Νεότουρκων. Ο Βενιζέλος εγκαθιστά την έδρα της προσωρινής του κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, στην προσπάθειά του να πετύχει την έξοδο την Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ.

Από ελληνική σκοπιά, η Θεσσαλονίκη ήταν ένας ζωτικός συνομιλητής στη συνεχιζόμενη κατασκευή του έθνους-κράτους. Σε μια ασταθή πολιτική τάξη πραγμάτων, που εγκυμονούσε κινδύνους αλλά και ευκαιρίες, η Θεσσαλονίκη αποτελούσε κατά πρώτο και κύριο λόγο μια στρατηγική τοποθεσία. Χρησίμευε ως βάση επιχειρήσεων από την οποία χρηματοδοτήθηκε και συντονίστηκε ο ελληνικός ένοπλος αγώνας στην οθωμανική Μακεδονία τις τελευταίες μέρες της Αυτοκρατορίας, ως εφαλτήριο για κινήματα πανεθνικής σημασίας. Η ελίτ της ήταν προνομιούχος, είχε αυτοπεποίθηση και ήταν προτιμότερο να μην αγνοείται από τους ομολόγους της στην Αθήνα. Τα ζητήματα που την απασχολούσαν ήταν τα ίδια με εκείνα της Ελλάδας, οι επιλογές της το ίδιο σημαντικές με οποιοδήποτε άλλες.

Αυτό όμως δεν θα ίσχυε για πάντα, καθώς η πόλη ουσιαστικά κινήθηκε εκείνη την περίοδο με ταχύτητα προς την κατεύθυνση της δικής της υποτέλειας. Έχει ενδιαφέρον ότι τη στιγμή κατά την οποία οι πνευματικοί, υλικοί και διοικητικοί πόροι πόλεων όπως η Θεσσαλονίκη στην Ελλάδα χρησιμοποιούνταν για να επιβεβαιώσουν την ανωτερότητα του έθνους, αλλού στον κόσμο συνέβαινε το αντίθετο. Το προοδευτικό κίνημα των πόλεων που γεννήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες έθεσε τα θεμέλια για την αυτογνωσία της πόλης μέσα από την έρευνα και τη σύγχρονη, αυτόνομη διοίκηση των πόλεων. Για αυτούς τους αμερικανούς προοδευτικούς, η πόλη «...στην οποία ο αντίκτυπος του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν πολύ πιο ευδιάκριτος, γινόταν ολοένα και περισσότερο αντιληπτή ως το κατάλληλο σημείο πολιτικής αντίδρασης ή επέμβασης».[28] Τόσο για τον πολιτικό επιστήμονα όσο και για εκείνον ο οποίος ασχολείται δραστήρια με τα κοινά της πόλης, «η επίτευξη της αυτοδιοίκησης δημιούργησε ένα πεδίο πολιτικής που ήταν απαραίτητο ... για να γίνουν οι μετανάστες κάτοικοι της πόλης πολίτες».[29] Αυτοί οι πρώιμοι φιλελεύθεροι «δεν ζητούν από το έθνος να σώσει την πόλη. Στην πραγματικότητα προτείνουν ακριβώς το αντίθετο: η πόλη μπορεί να σώσει το έθνος».[30]

Στη μελέτη του για τους κλάδους της αρχαιολογίας, της ιστορίας και της τοπογραφίας στην Ελλάδα, ο Shannam-Peckham (2001) καταγράφει την αντίστροφη διαδικασία, δηλαδή την απώλεια ταυτότητας, αυτονομίας και πρωτοκαθεδρίας ενός τό-

που. Δείχνει πώς ένας ισχυρός μηχανισμός κατήχησης τέθηκε σε κίνηση από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, επιδιώκοντας να παράσχει ιδεατή συνοχή στους πολίτες του ελληνικού έθνους-κράτους. Κάθε τόπος στο πλαίσιο αυτό έπρεπε να παρέχει αποδείξεις της γνήσια ελληνικής προέλευσής του, ενώ οι κάτοικοί του έπρεπε να αποκτήσουν συνείδηση, μέσα από την εκπαίδευση και την ευρύτερη κοινωνικοποίησή τους, της ιδιαίτερης συμβολής τους στο σύνολο του ελληνικού έθνους, μέρος του οποίου αποτελούσαν. Συνεπώς, η τοπική ταυτότητα και οι ενέργειες στις οποίες μπορούσε να δώσει ώθηση και διάρκεια αυτή η ταυτότητα έπρεπε να καταπνιγούν.

Η ανάπτυξη στη Μακεδονία του διανοητικού και διοικητικού μηχανισμού που ανέλυσε ο Shannam-Peckham ήταν το επόμενο απαραίτητο στάδιο, μετά την εδαφική κατάκτηση, στη διαδικασία συγκρότησης του έθνους. Η ανάπτυξη αυτού του μηχανισμού ακολούθησε την εγκατάσταση προσφύγων της Μικράς Ασίας στη Μακεδονία, αποτέλεσμα της ανταλλαγής πληθυσμών με την Τουρκία το 1922, και παγίωσε τα αποτελέσματά της. Η εγκατάσταση των προσφύγων ήταν για το ελληνικό έθνος-κράτος «μία μείζων στρατηγική κίνηση προς την πραγμάτωση του κύριου στόχου της προστασίας των βορείων συνόρων της χώρας από εξωτερικές απειλές... Στη Μακεδονία ... έως το 1928, είχαν εγκατασταθεί 638.253 πρόσφυγες από ένα σύνολο 1.225.849 ανθρώπων που εγκαταστάθηκαν σε όλη την Ελλάδα».[31] Το αναπόφευκτο επακόλουθο της εγκατάστασης των προσφύγων ήταν η κατάπνιξη της ταυτότητας μιας «Μακεδονίας ... [η οποία] για πολύ καιρό δεν ήταν περιοχή μιας κουλτούρας αλλά περιοχή με πολλές κουλτούρες, όπου κατοικούσε μια πληθώρα από διάφορες εθνοτικές ομάδες δεμένες μαζί σ' ένα σύμπλεγμα».[32]

Αυτό δε σημαίνει ότι η συγκρότηση του έθνους ολοκληρώνεται ποτέ. Σε μια πρόσφατη μελέτη των σύγχρονων τάσεων, μετά την κατάρρευση του Ανατολικού Συνασπισμού και τη διάλυση της

Γιουγκοσλαβίας, στην ελληνική Μακεδονία ο ερευνητής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ενώ «ο ντόπιος είναι βέβαιος για την τοπική του καταγωγή, είναι ανασφαλής σχετικά τη δυνατότητά του για πολιτική συμμετοχή και αναγνώριση. Ο πρόσφυγας είναι σίγουρος για την πολιτική του ένταξη και αναγνώριση, αλλά ανασφαλής για τη θέση του στον τόπο και το είδος της σχέσης που έχει με αυτόν».[33]

Ήταν δουλειά της Θεσσαλονίκης αυτά τα ογδόντα και κάτι χρόνια να αντιπροσωπεύει τον πρόσφυγα, να τον συνδέει με τη μεγάλη ιστορική αφήγηση που συνθλίβει κάθε τι τοπικό στο έθνος και επιβάλλει το έθνος στην περιοχή, στην ελληνική Μακεδονία. Πράγματι, το χρίσμα της ως συμπρωτεύουσας της Ελλάδας υπονοεί ότι η πόλη προοριζόταν να γίνει κρίσιμο συμπλήρωμα της πρωτεύουσας, στην προσπάθεια να παγιωθούν οι εδαφικές κτήσεις του έθνους-κράτους στο Βορρά. Την ίδια στιγμή, η ονομασία της αυτή χρησίμευσε σαν αντάλλαγμα για τη χαμένη υπεροχή της πόλης, η οποία ήταν συνάρτηση του πολυεθνικού της χαρακτήρα και της επιτυχημένης ένταξής της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την ανάμνηση της οποίας η ελληνική Θεσσαλονίκη κατέπνιξε ευχαρίστως.

Αυτός ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου της πόλης οδήγησε σε ένδεια φιλοδοξιών και μέσων στην τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, καθώς ο υπέρτατος στόχος «ήταν να επιτευχθούν οι ισχυρότεροι δυνατοί δεσμοί με το κέντρο, ενώ η αποδυνάμωση των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας θεωρήθηκε ... απειλητική για τη μακροχρόνια ασφάλεια της Ελλάδας».[34] Εξάλλου, ήταν και είναι η αναμφισβήτητη εξουσία της πρωτεύουσας του έθνους-κράτους, της Αθήνας, η οποία είναι ο τελικός εκφραστής και εγγυητής, στο εσωτερικό και το εξωτερικό, της διατήρησης του υλικού και πνευματικού δεσμού μεταξύ της περιφέρειας, της Μακεδονίας, της πρωτεύουσάς της Θεσσαλονίκης, και των πιο πρόσφατων κατοίκων της, των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Στο στοιχείο αυτό πρέπει να προσθέσουμε τους μηχανισμούς και τις προτεραιότητες μιας τάξης πραγμάτων που βασίζεται στις πελατειακές σχέσεις, καθώς κάθε «χαλάρωση της λαβής του συγκεντρωτικού κράτους σαφώς μειώνει τις δυνατότητες πατρωνίας που ανοίγονται στο κυβερνών κόμμα. Συνεπώς, οι κυβερνήσεις υπήρξαν απρόθυμες να προχωρήσουν σε αποκέντρωση, ενόψει των πιθανών συνεπειών για την ίδια τους την αναπαραγωγή στην εξουσία».[35] Πιο κατηγορηματικά, το έθνος, καθοδηγούμενο από την πρωτεύουσά του, πρέπει να σώσει την περιοχή - ενώ η πιο εξέχουσα πόλη της περιοχής πρέπει να αναπαραγάγει και να συμβολίσει αποτελεσματικά αυτήν την προσπάθεια σε περιφερειακό επίπεδο.

Στο επίπεδο της αυτοκρατορίας η ελίτ της πόλης θα μεσολαβούσε ανάμεσα στο διεθνές εμπόριο και κεφάλαιο και τις αυτοκρατορικές αρχές, ώστε η περιοχή να μπορεί να συναλλάσσεται με τον κόσμο και να το πράττει μέσω αυτής. Στο επίπεδο του έθνους η ελίτ της πόλης θα μεσολαβούσε μεταξύ του αισθήματος ανασφάλειας και των υλικών αναγκών της περιοχής και ενός κράτους που διέθετε τους πόρους να τα ανακουφίσει και τα δύο, έστω και σε περιορισμένο βαθμό. Το κράτος μέσα από τη συνεχή επιβεβαίωση της κυριαρχίας του θα ανανέωνε τον ίδιο το λόγο ύπαρξής του-έναν λόγο ύπαρξης ο οποίος όχι μόνο ήταν αποδεκτός αλλά ακόμα προβαλόταν και ως αίτημα από την Θεσσαλονίκη και τη γύρω της περιοχή.

Ευκαιρίες υπήρχαν, όπως αναφέραμε προηγουμένως, για μορφές συμμετοχής οι οποίες ήταν προοδευτικές στη φύση τους και υπερέβαιναν αυτόν τον κλασικά υποδεέστερο ρόλο. Εντούτοις, οι ευκαιρίες αυτές περιστρέφονταν γύρω από θέματα και διαμάχες εθνικού επιπέδου, η επιτυχής επιδίωξη των οποίων τελικά αποδυνάμωνε το χαρακτήρα και την αυτονομία του τόπου.[36]

Πράγματι, μία νέα δυναμική επικράτησε στη Θεσσαλονίκη, μέσω της οποίας οι

πολιτικοοικονομικές ελίτ θα μάθαιναν σιωπηρά ή ακόμα και θα εξοικειώνονταν με την ιδέα ότι θα έπρεπε να διαμορφώσουν τις στρατηγικές τους στο πλαίσιο μιας περιοχής και μιας πόλης, η παραμονή της οποίας μέσα στα σύνορα της Ελλάδας θα έπρεπε συνεχώς να επιβεβαιώνεται. Η φύση αυτής της σχέσης θα έπρεπε να καθορίζεται από κοινού, με τη συναίνεση και υπό τη διεύθυνση του κέντρου, της Αθήνας, ενώ μια δημιουργικός ανταγωνισμός που θα εμπεριείχε τη έκφραση της τοπικής ταυτότητας της Θεσσαλονίκης δε θα ήταν δυνατό να ξεπροβάλει. Κατά συνέπεια, ένας γόνιμος ανταγωνισμός, βασιζόμενος στην προβολή, από τη Θεσσαλονίκη και την ενδοχώρα της, της ξεχωριστής της ταυτότητας δεν ήταν επιθυμητός. Απουσία ενός τέτοιου ανταγωνισμού, οι θεσμικές εκφράσεις και οι δυνατότητες δράσης της συλλογικής αυτενέργειας δεν είδαν ποτέ το φως της ημέρας. Σε κάθε περίπτωση, ένα τέτοιο αίτημα θα είχε ακόμη πιο περιορισμένο υλικό και νοερό αντίκρισμα σε μια Ελλάδα που, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, βρέθηκε περικυκλωμένη γεωγραφικά από τον Ανατολικό Μπλοκ, τραυματισμένη από χρόνιες διαμάχες και, το κρισιμότερο, αγωνιζόμενη να αντιμετωπίσει εθνικά, όχι τοπικά ή περιφερειακά, ζητήματα ανασυγκρότησης και εκδημοκρατισμού.

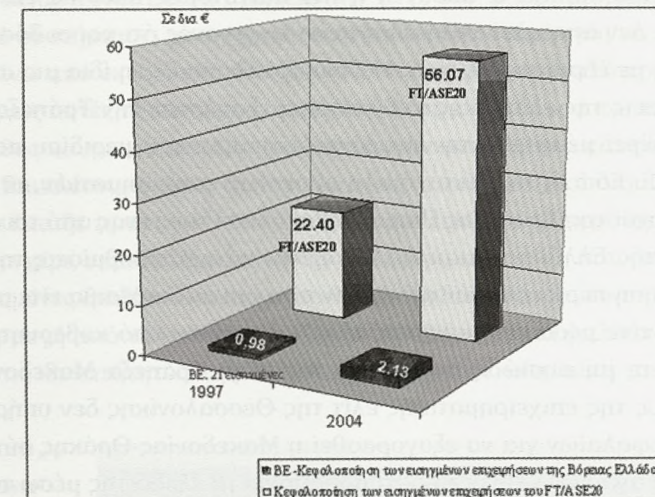
Είναι διαφωτιστικό ότι όταν προσφέρθηκε στην πόλη η ευκαιρία να προβληθεί και να αναφερθεί στην ταυτότητά της σε διεθνές πλαίσιο, όταν χρίστηκε Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης το 1997, επέλεξε αυτόματα να μην την αποκαλύψει. Έκρυψε το πολυπολιτισμικό/πολυεθνικό παρελθόν της σε μια εποχή που αυτά τα χαρακτηριστικά βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του δημοσίου διαλόγου για την πολιτισμική ταυτότητα στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρειο Αμερική. Η πόλη «δεν κατάφερε να εξεικονίσει ή να προβάλει την πολιτισμική της ταυτότητα ή την πολιτισμική της διαφοροποίηση, δεν είχε τον χρόνο να συνειδητοποιήσει το πολιτισμικό το "είναι" και "γίγνεσθαι"».[37] Συνεπώς, «μια διαχειριστική προσέγγιση του γεγονότος γέμισε το πολιτιστικό κενό μιας αμήχανης τοπικής κοινωνίας ... η Πολιτιστική Πρωτεύουσα αποκάλυψε τα πολιτικά και πολιτισμικά όρια της πόλης, τους περιορισμούς στην ταυτότητα και τη λειτουργία της».[38]

Ένα διευρυνόμενο χάσμα

Η επιχειρηματική ηγεσία της Θεσσαλονίκης αντανακλά αυτούς τους περιορισμούς και τους επιδεινώνει αυτήν την τελευταία δεκαετία. Η ομόλογη αθηναϊκή τάξη έχει κατά πολύ υπερακοντίσει και επισκιάσει τα όποια δικά της επιτεύγματα. Από την ηγεσία αυτή έλειπε τόσο η βαρύτητα όσο και η πειθώ, πράγμα το οποίο, με τη σειρά του, είχε αποφασιστικό αντίκτυπο στην ποιότητα του δημόσιου λόγου και στη χάραξη πολιτικής της Θεσσαλονίκης.

Μία σύγκριση των επιχειρηματικών ηγεσιών της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας ως προς την κεφαλαιοποίηση της αγοράς, τη διεθνοποίηση και το επίπεδο της συμμετοχής ξένων μετόχων αποκαλύπτει αυτό το διευρυνόμενο χάσμα σε δυνατότητες.

Το παρακάτω γράφημα που συγκρίνει την κεφαλαιοποίηση αγοράς εταιρειών με έδρα στη Βόρειο Ελλάδα και εκείνων του χρηματιστηριακού δείκτη FT/ ΧΑΑ 20, οι οποίες εδρεύουν όλες στην Αττική αυτή τη στιγμή, παρουσιάζει μια χτυπητή αντίθεση για το πώς το κεφάλαιο συγκεντρώθηκε σε όλη την έκταση του ελληνικού αστικού χώρου (όπως αναφέρουμε παραπάνω, οι εταιρείες που έπονται από άποψη μεγέθους, αυτές του δείκτη FT/ ΧΑΑ 40, επίσης εδρεύουν, με τέσσερις μόνο εξαιρέσεις, στην Αττική). Το έτος 1997, όταν καθιερώθηκε ο δείκτης FT/ ΧΑΑ 20, οι 21 εταιρείες με έδρα στη Βόρειο Ελλάδα αντιπροσώπευαν το 4,3% της κεφαλαιοποίησης της αγοράς του δείκτη FT/ ΧΑΑ 20. Οχτώ χρόνια μετά, και παρά τον υπερδιπλασιασμό του αριθμού των εισηγμένων εταιρειών της Βορείου Ελλάδος, από 21 σε 46, το ποσοστό αυτό είχε στην πραγματικότητα μειωθεί στο 3,7%, καθώς ο χρηματιστηριακός δείκτης FT/ ΧΑΑ 20 είχε περισσότερο από διπλασιάσει την κεφαλαιοποίησή του κατά το διάστημα που μεσολάβησε.

Μια εγγύτερη ματιά στις εταιρείες που απάρτιζαν το δείκτη FT/ ΧΑΑ 20, όπως δίδεται παρακάτω, δείχνει την υπεροχή της επιχειρηματικής ελίτ με έδρα την Αθήνα ως προς τη διεθνοποίηση των ελληνικών κεφαλαίων, συχνά ως συνέπεια του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης. Από τις εταιρείες του δείκτη FT/ ΧΑΑ 20, δεκατέσσερις είναι οι πιο σημαντικοί επενδυτές στην περιοχή των Βαλκανίων, ενώ εννέα από τις εταιρείες του δείκτη άλλαξαν μορφή στα πλαίσια του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης. Από αυτές τις εννέα, οι έξι υπήρξαν ιδιαίτερα επιθετικές στην επεκτατική τους στρατηγική στην περιοχή. Από τις σαράντα δύο εισηγμένες εταιρείες της Βορείου Ελλάδος, οκτώ έχουν επενδύσει στα Βαλκάνια, με διαφόρους βαθμούς επιτυχίας, αλλά καμία στην έκταση των εταιρειών του δείκτη FT/ ΧΑΑ 20.

Εταιρείες του Δείκτη FT/ ΧΑΑ 20 που έγιναν σημαντικοί επενδυτές στην κεντρική Ανατολική Ευρώπη (αυτές με πλάγια γραφή συμπεριλήφθηκαν στο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης): Alpha Bank, EFG-Eurobank-Εργασίας, *Εμπορική Τράπεζα*, *Τράπεζα Πειραιώς*, *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος*, Γερμανός, *Ελληνικά Καταστήματα Αφορολογήτων Ειδών*, *ΟΤΕ*, *Cosmote*, Intracom, Coca-Cola HBC, Τσιμέντα Τιτάν, *Ελληνικά Πετρέλαια*, Βιοχάλκο.

Εταιρείες στο Δείκτη FT/ ΧΑΑ 20 που απέκτησαν πρόσβαση στις κεφαλαιαγορές στο πλαίσιο του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης: Εμπορική Τράπεζα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αγροτική Τράπεζα, Ελληνικά Καταστήματα Αφορολογήτων Ειδών, ΟΤΕ, Cosmote, ΔΕΗ, ΟΠΑΠ, Ελληνικά Πετρέλαια.

(Πηγή: Εθνική Ασφαλιστική)

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εταιρείες του δείκτη FT/ ΧΑΑ 20 προσέλκυσαν, επίσης, τη μερίδα του λέοντος των ξένων θεσμικών επενδυτών που επένδυσαν σε ελληνικές μετοχές (την άνοιξη του 2004, ξένοι θεσμικοί επενδυτές κατείχαν περίπου

το 20% της συνολικής κεφαλαιοποίησης του ΧΑΑ και πάνω από το 80% των επενδύσεών τους σε μετοχές του ΧΑΑ είχαν τοποθετηθεί σε 20 εταιρείες του δείκτη FT/ ΧΑΑ 20). Αντίθετα, η συμμετοχή σε μετοχές εταιρειών μικρής έως μεσαίας κεφαλαιοποίησης με έδρα τη Βόρειο Ελλάδα υπήρξε μηδαμινή.

Στην πραγματικότητα, δύο εταιρίες με έδρα στη Θεσσαλονίκη ήταν στο δείκτη FT/ ΧΑΑ 20 όταν καταρτίσθηκε για πρώτη φορά το 1997, συγκεκριμένα η Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης και η Goody's, η πιο καινοτόμος αλυσίδα έτοιμου φαγητού στην Ελλάδα. Δεν αποτελεί απλή σύμπτωση το γεγονός ότι και οι δύο αγοράσθηκαν από εταιρείες με έδρα στην Αθήνα. Η Τράπεζα Πειραιώς, η ίδια μια από τις πρώτες ιδιωτικοποιήσεις της ελληνικής κυβέρνησης, εξαγόρασε την Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης, εν μέρει μέσα από την αγορά ενός σημαντικού μεριδίου που άνηκε στον όμιλο της ΕΤΕ. Εδώ έχουμε έναν όμιλο αθηναίων επιχειρηματιών, οι οποίοι έγιναν οι κύριοι μέτοχοι της Τράπεζας Πειραιώς (ανάμεσά τους ένας από τους κυριότερους πλοιοκτήτες της Ελλάδας), εκμεταλλευόμενοι τις μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης με την απόκτηση περιουσιακών στοιχείων που έγιναν διαθέσιμα είτε μέσα από ιδιωτικοποιήσεις είτε μέσα από κινήσεις εξορθολογισμού υπό κυβερνητική εντολή (η ΕΤΕ διέθεσε τη μη ουσιώδη συμμετοχή της στην Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης). Στους κόλπους της επιχειρηματικής ελίτ της Θεσσαλονίκης δεν υπήρχε ούτε η συγκέντρωση κεφαλαίων για να εξαγορασθεί η Μακεδονίας-Θράκης ούτε η επίγνωση ότι μια τέτοια αγορά θα έβγαζε με το παραπάνω τα έξοδά της μέσω των κεφαλαιαγορών (η Τράπεζα Πειραιώς επιβραβεύθηκε γενναιόδωρα από επενδυτές στο χρηματιστήριο, μέσα από τις ανοδικές αποτιμήσεις για την έφεση της στις εξαγορές). Η Δέλτα, παραγωγός παγωτού, ήταν ισοδύναμη με την Goody's, όχι όμως ανώτερη ως προς τη διορατικότητα της διοίκησης και την καινοτομία στα προϊόντα της. Αυτό που διέκρινε τη Δέλτα από την Goody's ήταν ότι υπήρξε πιο δεκτική στη χρήση της κεφαλαιαγοράς, παρουσιάζοντας στους επενδυτές μια επιθετική στρατηγική επέκτασης την οποία προθυμοποιήθηκαν να χρηματοδοτήσουν.

Σε μια τρίτη περίπτωση, αυτή της Εγνατίας Τράπεζας, η οποία είχε ένα πυρήνα μετόχων στη Θεσσαλονίκη και διπλή έδρα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, το αρχικό της προβάδισμα στα Βαλκάνια εξανεμίσθηκε στη συνέχεια. Η Εγνατία Τράπεζα είχε μία σαφή στρατηγική για να συνδυάσει το επιχειρηματικό της πελατολόγιο στη Βόρειο Ελλάδα με μια επεκτατική παρουσία στα Βαλκάνια. Υπήρξε, μάλιστα, η πρώτη ελληνική τράπεζα που ίδρυσε γραφείο αντιπροσωπείας σε μία από τις γειτονικές αγορές, στη Σόφια της Βουλγαρίας. Μια ρήξη ανάμεσα στη διοίκηση και τους μετόχους, την οποία πυροδότησε εν μέρει η μεγάλη επένδυση της τράπεζας στην τεχνολογία της πληροφορίας και η απογοητευτική κερδοφορία, προκάλεσε την ανατροπή αυτής της στρατηγικής (το γραφείο στη Σόφια έκλεισε και μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η τράπεζα εγκατέστησε μία παρουσία μικρής κλίμακας στη Ρουμανία). Προχωρώντας πέρα από τις ιδιαιτερότητες της περίπτωσης, αυτό που αναδύεται σαν κοινός συνδετικός ιστός είναι και πάλι μια έλλειψη βάθους κεφαλαίων που είναι αναγκαία για να διατηρήσουν μια πορεία και η απαραίτητη επίγνωση σχετικά με την προσφυγή στις κεφαλαιαγορές για την προσέλκυση των απαιτούμενων πόρων όταν υπήρχε ανάγκη.

Συγκριτικά, η Eurobank με έδρα την Αθήνα μπορούσε να βασισθεί στη ρευστότητα της μητρικής της εταιρείας, του Ομίλου Λάτση, μια ναυτιλιακή και χρηματοπιστωτική επιχείρηση με έδρα στη Γενεύη, προκειμένου: α) να διορθώσει τη στρατηγική της (από μία πρώιμη όχι ιδιαίτερα επιτυχημένη ειδίκευση στον τομέα του private banking στην προσφορά του πλήρους φάσματος των τραπεζικών προϊόντων και

υπηρεσιών), β) να εκμεταλλευθεί τη διαδικασία συγκεντροποίησης του ελληνικού τραπεζικού συστήματος μέσα από εξαγορές κρατικών και ιδιωτικών τραπεζών, και γ) να επεκταθεί επιθετικά στα Βαλκάνια όπου, στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, αγόρασε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα τα οποία κατατάσσονται στα πρώτα πέντε ως προς το μέγεθός τους. Η Eurobank διεύρυνε, επίσης, την κεφαλαιουχική της βάση δια μέσου μιας αρχικής δημόσιας εγγραφής στο ΧΑΑ με πολύ ελκυστικούς όρους. Σήμερα η Eurobank ανταγωνίζεται για τα πρωτεία την ΕΤΕ, τον ιστορικό ηγέτη του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, με τη χρηματιστηριακή της αποτίμηση να ανεβαίνει μερικές φορές πάνω από εκείνη της ανταγωνίστριάς της με το μεγαλύτερο κύρος.[39]

Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις η ηγετική θέση στην αγορά και τα πλεονεκτήματά της, μέγεθος και ρευστότητα, παραχωρήθηκαν στην Αθήνα και χάθηκαν για τη Θεσσαλονίκη. Επιπλέον, και στις τρεις περιπτώσεις η κοινωνικοποίηση που προκαλεί η εγγύτητα έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο, προκειμένου να κερδίσει η αθηναϊκή πλευρά το πάνω χέρι, εκμεταλλευόμενη την καλύτερη επίγνωση που διαθέτει για τις χωρικά εντοπισμένες διαδικασίες και αγορές - τη διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων, που τέθηκε σ' εφαρμογή από τα υπουργεία στην Αθήνα, και την κεφαλαιαγορά, την λογική της και τις δυνατότητές της που διατρέχουν την αθηναϊκή επιχειρηματική κοινότητα.

Αθροιστικά, η εικόνα που αναδύεται είναι αυτή μιας τεράστιας ανισότητας σε δύναμη και εξέλιξη που ενυπάρχει στους κόλπους γεωγραφικά διακεκριμένων επιχειρηματικών ελίτ. Υπάρχει ένα ιλιγγιώδες χάσμα, με διάρκεια όχι μεγαλύτερη από δέκα έτη, ανάμεσα στην εντατική σχέση που οι επιχειρηματικές ελίτ της Αθήνας έχουν αναπτύξει με το διεθνές κεφάλαιο και τεχνογνωσία, από τη μια, και τους πενιχρούς δεσμούς που κατάφεραν να εδραιώσουν οι βορειοελλαδίτες ομόλογοί τους, από την άλ-

λη. Όπως αναπτύξαμε προηγουμένως στο κείμενο, πραγματοποιείται μια αφομοίωση με ταχείς ρυθμούς των παγκόσμιων κανόνων και του τρόπου λειτουργίας εκ μέρους της αθηναϊκής επιχειρηματικής ελίτ με τη βοήθεια ικανών τρίτων που εδρεύουν στην Αθήνα ή στο εξωτερικό, τέτοια που όμοιά της δεν έγινε πουθενά αλλού στην Ελλάδα. Εκπατρισμένα ελληνικά κεφάλαια που σχετίζονται με τη ναυτιλία (όπως είδαμε στις περιπτώσεις της Τράπεζας Πειραιώς και ακόμα περισσότερο με την Eurobank), τα οποία δημιουργούν εξαιρετική ρευστότητα για τα ελληνικά δεδομένα εξαιτίας της παγκόσμιας εμβέλειας των εργασιών τους, διεύρυναν ακόμα περισσότερο αυτό το χάσμα, καθώς είχαν την τάση να ρέουν στην Αθήνα, όπου δημιουργούνται και οι περισσότερες ευκαιρίες.

Η αλληλεπίδραση αυτή, όπως επισημάναμε προηγουμένως, είχε ισχυρά θεσμικά στηρίγματα μέσα στα υπουργεία που είχαν την αρμοδιότητα για τις ιδιωτικοποιήσεις, τις ρυθμιστικές αρχές και τους θεσμούς της αγοράς όπως η Τράπεζα της Ελλάδος, η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και το ίδιο το ΧΑΑ, όλοι τους αγωγοί των διαδικασιών εξευρωπαϊσμού και παγκοσμιοποίησης για την επιχειρηματική ελίτ της πρωτεύουσας. Ακόμα κι όταν απουσίαζαν οι θεσμοί αυτοί μπορούσαν να εισαχθούν - οι αδυναμίες του ελληνικού συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας δεν αποτελούσαν ανυπέρβλητο εμπόδιο, καθώς η επιταχυνόμενη στελεχοποίηση των επιχειρήσεων στην Αθήνα προκάλεσε μία εισροή στην πρωτεύουσα Ελλήνων αποφοίτων από πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής και διευθυντικών στελεχών που είχαν εκπαιδευθεί στο εξωτερικό.

Οι πολιτικές και οι ρυθμιστικοί θεσμοί του ελληνικού κράτους σταθεροποίησης, σε αλληλεπίδραση με το διεθνές περιβάλλον, είτε αυτό ήταν η Ευρωπαϊκή Ένωση είτε οι παγκόσμιες χρηματαγορές, προσέδωσαν το κρίσιμο μέγεθος στην επιχειρηματική ελίτ της πρωτεύουσάς του, της Αθήνας. Από αυτήν την άποψη, η εθνική πολιτική του κράτους σταθεροποίησης υπήρξε πολιτική ενός άστεως, αυτό των Αθηνών, κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Η ανόρθωση ενός χωριού Ποτέμκιν

Υπήρξε μια ενεργοποίηση που εμφορούνταν από τις υποτιθέμενες δυνατότητες της Θεσσαλονίκης, απόρροια του ανοίγματος των Βαλκανίων μετά την κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ. Συστατικά στοιχεία της ενεργοποίησης αυτής υπήρξαν πρωτοβουλίες της κεντρικής κυβέρνησης καθώς και ένα μείγμα άσκησης πίεσης και προτάσεων για συγκεκριμένες παρεμβάσεις από την επιχειρηματική και πολιτική ηγεσία της Θεσσαλονίκης.

Οι πρωτοβουλίες που αναφέρονται παρακάτω ακολουθήθηκαν και τέθηκαν σ' εφαρμογή από την ελληνική κυβέρνηση και πάντοτε υποστηρίχθηκαν δραστήρια, όταν δεν σχεδιάστηκαν και προτάθηκαν στην πραγματικότητα, από τους σημαντικούς εγχώριους παράγοντες, όπως είναι ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος που έχει την έδρα του στη Θεσσαλονίκη και οι δημοτικές και νομαρχιακές αρχές της πόλης. Παρουσιάζονται σε σημαντικά γεγονότα, όπως ο λόγος του έλληνα πρωθυπουργού κάθε φθινόπωρο με την ευκαιρία των εγκαινίων της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, ως απόδειξη της ανάπτυξης της πόλης και της ακλόνητης υποστήριξης της κυβέρνησης στις φιλοδοξίες της Θεσσαλονίκης, ως πύλης εισόδου των Βαλκανίων.

Τι σημασία έχει που το ΧΑΑ έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ανάδειξη μιας κυρίαρχης, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, ελίτ με έδρα την Αθήνα; Η Θεσσαλονίκη θα λάβει το δικό της Χρηματιστηριακό Κέντρο, παράρτημα του ΧΑΑ, το οποίο τυπικά ειδικεύεται στην έκδοση πιστοποιητικών κατάθεσης των εταιρειών που αναπτύσσουν δραστηριότητα στα Βαλκάνια (από όπου έγιναν δύο δημόσιες εγγραφές, καθώς η πλειοψηφία των ελληνικών εταιρειών θα χρηματοδοτήσει τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες στην περιοχή μέσω του ΧΑΑ).

Χρηματοπιστωτικά ιδρύματα με έδρα στην Αθήνα έλεγχαν στα Βαλκάνια το 2002 «13 και 4 φορείς παροχής χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών που μαζί με 22 υποκαταστήματα αριθμούσαν 528 μονάδες και απασχολούσαν 6.500 άτομα».[40] Η Θεσσαλονίκη απέκτησε την έδρα της Παρευξείνιας Τράπεζας Εμπορίου και Ανάπτυξης, μιας όχι και τόσο πειστικής περιφερειακής απομίμησης, εκ μέρους των χωρών της Μαύρης Θάλασσας και άλλων γειτονικών χωρών, της Ευρωπαϊκής Τράπεζας για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη που έχει την έδρα της στο Λονδίνο.

Δημιουργείται στην Αθήνα ένα ραγδαία αναπτυσσόμενο συγκρότημα τηλεπικοινωνιών, αποτελούμενο από τον ΟΤΕ, τη δημόσια επιχείρηση κοινής ωφέλειας, άλλες εγχώριες επιχειρήσεις και πολυεθνικά μεγαθήρια, όπως η Vodafon και η Telestet, που προχώρησαν σε μαζικές επενδύσεις στα Βαλκάνια; Η Θεσσαλονίκη θα έχει σε λίγο το δικό της Ινστιτούτο Τηλεπικοινωνιακών Σπουδών.

Πράγματι, πάνω από το 90% των ελληνικών άμεσων ξένων επενδύσεων στα Βαλκάνια διοικείται από εταιρείες που εδρεύουν στην πρωτεύουσα. Αλλά, αν η Αθήνα ασχολείται με τις επιτυχία, η Θεσσαλονίκη θα φιλοξενήσει τη διαχείριση της αποτυχίας, οπότε τα γραφεία της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας για την Ανασυγκρότηση στα Δυτικά Βαλκάνια (δηλ. Κόσοβο) εγκαταστάθηκαν στην πόλη, μετά από σημαντική προσπάθεια της ελληνικής διπλωματίας.

Η αθηναϊκή επιχείρηση που διακρίνεται από τον αυξανόμενο «επαγγελματισμός» της (δηλ. χαρακτηρίζεται από μια μετοχική βάση αλλά και μια στελεχιακή ηγεσία που δεν είναι πια μόνο οικογενειακή), βάζοντας στο περιθώριο εταιρείες που βρίσκονταν σε άλλα σημεία της χώρας, προσελκύει δυσανάλογα, ακόμα και για το μέγεθός της, το καταρτισμένο και έμπειρο επαγγελματικά προσωπικό της χώρας που τώρα επιστρέφει από το εξωτερικό, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο την κυριαρχία της Αθήνας. Αλλά στη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκε το CEDEFOP, η αρμόδια υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επαγγελματική κατάρτιση.

Η Αθήνα κατασκεύασε μετρό, άρα πρέπει και η Θεσσαλονίκη. Η Αθήνα θα διοργανώσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες, η Θεσσαλονίκη πρέπει να αναζητήσει μία τελευταία ευκαιρία για να προβληθεί στον κόσμο, καθώς δεν εκμεταλλεύθηκε εκείνη που της προσφέρθηκε από την ανάδειξή της ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, υποβάλλοντας υποψηφιότητα για τη φιλοξενία της EXPO 2008.

Αυτά, λοιπόν, αποτέλεσαν τα υλικά, αποτελούμενα από πρωτοβουλίες και θεσμούς, για την κατασκευή του χωριού Ποτέμκιν που δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 1990.

Ωστόσο, το οικοδόμημα είναι ασταθές. Οι προσδοκίες που εγείρονται για να διαψευσθούν στη συνέχεια αφήνουν ένα άνοιγμα για να ακουσθούν άλλες φωνές, οι οποίες, καλώς ή κακώς, είναι πιο ηχηρές. Οι παίκτες, όταν αποτυγχάνουν στις προσπάθειές τους, υποθηκεύουν την αξιοπιστία τόσο την προσωπική τους όσο και των σκοπών τους. Όπως δημιουργούν το κενό, έτσι πρέπει άλλοι να το καλύψουν.

Στην Αθήνα μια δυναμική επιχειρηματική ελίτ και μία εξωστρεφής κυβέρνηση βρίσκονταν σε συνεχή αλληλεπίδραση - η μία ενισχύοντας διαρκώς το κύρος της άλλης σε μια άτυπη συνεργασία. Το φαινόμενο αυτό συνοψίσθηκε καλύτερα στο σύνθημα μιας «ισχυρής Ελλάδας» με το οποίο ταυτίσθηκε η κυβέρνηση του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη και στο οποίο έδωσαν σάρκα και οστά τα μέλη της επιχει-

ρηματικής ελίτ της Αθήνας, ως αγοραστές περιουσιακών στοιχείων του δημοσίου, ως κατασκευαστές του προγράμματος υποδομών της κυβέρνησης, ως υψηλού προφίλ εισηγμένες εταιρείες στο ΧΑΑ και ως ολοένα και πιο επιθετικές περιφερειακές πολυεθνικές.

Η επιχειρηματική ελίτ της Θεσσαλονίκης υπέστη αντίστοιχες απώλειες ισχύος και κύρους από την χωρικά οροθετημένη στην Αθήνα συμμαχία μεταξύ κυβέρνησης και επιχειρήσεων. Το μέγεθος της σημασίας αυτού που διαδραματίσθηκε στην Αθήνα, σε συνδυασμό με την αναποτελεσματικότητα που υπήρχε στη Θεσσαλονίκη, σήμαινε ότι η τελευταία δε θα μπορούσε να συνδεθεί αξιόπιστα με το εγχείρημα της «ισχυρής Ελλάδας», κάνοντας την όλη ιδέα να ακούγεται όλο και πιο κούφια στη Βόρεια Ελλάδα. Κατά το ίδιο μέτρο, οι προσωπικότητες της πολιτικής που χρησιμοποίησαν τη Βόρεια Ελλάδα ως εφαλτήριο για την εθνικής εμβέλειας σταδιοδρομίας τους ταυτίστηκαν με την πηγή ανεπάρκειας και πικρίας των ψηφοφόρων τους. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος, ως υπουργός Πολιτισμού, ήταν ο αρμόδιος υπουργός της κυβέρνησης για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων. Ο Άκης Τσοχατζόπουλος, ο κατ' εξοχήν εσωκομματικός παράγοντας του κυβερνώντος κόμματος, είδε το πρόσωπό του να συνυφαίνεται αξεδιάλυτα με τις αθηναϊκές πολιτικές ίντριγκες. Είναι η ίδια τους η επιτυχία στην εθνική πολιτική σκηνή, σε μία εποχή που η πρωτεύουσα επιβεβαίωσε και πάλι τον κυρίαρχο ρόλο της με τον τρόπο που το έπραξε, η οποία υπονόμευσε την αξίωσή τους και αυτή του κόμματος στο οποίο υπήρξαν ηγετικές φυσιογνωμίες, να εκπροσωπήσουν τη Θεσσαλονίκη και τη Βόρεια Ελλάδα.

Οι εκλογές του Μαρτίου του 2004 στην Ελλάδα κατέγραψαν τις ανεπάρκειες εκείνης της πολιτικής και των παραγόντων της που ταυτίσθηκαν με τη διαχείριση της τύχης της πόλης. Τόσο το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, η Νέα Δημοκρατία, όσο και εκείνα τα πολιτικά πρόσωπα που συμβόλισαν μια διαφορετική ανάγνωση της Θεσσαλονίκης και της Βόρειας Ελλάδας υπήρξαν οι αδιαμφισβήτητοι νικητές.

Το ΠΑΣΟΚ τα πήγε πολύ άσχημα σε όλη τη Βόρεια Ελλάδα, έχοντας υποστεί θεαματικές ήττες στις δύο εκλογικές περιφέρειες της Θεσσαλονίκης και στις περισσότερες της υπόλοιπης Μακεδονίας. Η Νέα Δημοκρατία είχε συμπεριλάβει στο ψηφοδέλτιό της στη Βόρεια Ελλάδα γνωστούς εκφραστές ενός εσωστρεφούς, αμυντικού οράματος για την Ελλάδα και τον τρόπο που σχετίζεται με τη γύρω περιοχή των Βαλκανίων και την Τουρκία. Αυτοί τα πήγαν πολύ καλά στο ψηφοδέλτιο της Νέας Δημοκρατίας (καθώς υπήρχε η δυνατότητα για τους ψηφοφόρους να εκφράσουν την προτίμησή τους σταυρώνοντας τους υποψηφίους της επιλογής τους). Ενδεικτικά, ο ΛΑ.Ο.Σ., το ελληνικό ακροδεξιό κόμμα, ξεπέρασε τον εθνικό μέσο όρο του στη Βόρεια Ελλάδα.

Τα αποτελέσματα αυτά παγίωσαν τη συνέχεια σε μια ιστορική μεταβολή στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων στη Βόρεια Ελλάδα: τη μετακίνηση των προσφυγικών πληθυσμών από το προοδευτικό βενιζελικό κέντρο, το οποίο ταυτίσθηκε με μια εξωτερική πολιτική που αποσκοπούσε να εξασφαλίσει μια θέση στους κόλπους της μητέρας πατρίδας τον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας, προς την παράταξη της Δεξιάς.[41] Ουσιαστικά, οι πρόσφυγες και οι απόγονοί τους στράφηκαν προς τις δυνάμεις εκείνες που ήταν, κατά την αντίληψή τους, ο εγγυητής τους απέναντι σε μια πιθανή απώλεια της νέας μακεδονικής τους πατρίδας προς όφελος άλλων διεκδικητών. Αυτό υπήρξε το υπόστρωμα πίσω από το ρόλο της Θεσσαλονίκης ως παράγοντα παγίωσης του έθνους που εξετάσθηκε προηγουμένως. Κατά γενική ομολογία, οι φόβοι που αναζωπυρώθηκαν μετά την κατάρρευση της πρώην Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι οποίοι τροφοδότησαν τη διαμάχη γύρω από το σύνθημα «η Μακεδονία είναι ελληνική», μπορεί να έχουν καταλαγιάσει μέχρι το 2004 στη Θεσσαλονίκη και τη Βόρεια Ελλάδα γενικότερα. Είχαν, όμως, τη δύναμη, στις εκλογές του 2004, να πλαισιώσουν και έτσι να ενισχύσουν τα συναισθήματα ανεπάρκειας και πικρίας που προκάλεσε η εμφανής ανισότητα μεταξύ Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

Πρώτα οι υλικές συνθήκες τις οποίες η ίδια η ιστορία διαμόρφωσε στη Θεσσαλονίκη, μέσα από την πολιτική οικονομία του ελληνικού έθνους-κράτους, και τη σχετική ταυτότητα και στρατηγικές κινητοποίησης των ελίτ της πόλης υποβίβασαν το ρόλο της πόλης σ' ένα επιφαινόμενο συσχέτισης με το διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι. Σε συνέχεια, το αναξιόπιστο αυτού του επιφαινόμενου έδωσε «αέρα στα πανιά» προσώπων και ιδεολογιών οι οποίες είναι ακόμα λιγότερο διατεθειμένες να αρθρώσουν μία προωθημένη ημερήσια διάταξη για το μέλλον της πόλης. Είναι η Θεσσαλονίκη ως παράγοντας παγίωσης του έθνους-κράτους την οποία αυτές οι προσωπικότητες επιθυμούν διακαώς, ένας περιττός ρόλος που η πρωτεύουσα δεν ενδιαφέρεται ολοφάνερα να αναστήσει.

Η πόλη θα μπορούσε πιθανό να ανακαλέσει το παρελθόν της, κυρίως από τη σκοπιά της συμμετοχής της στην ακμή της παγκοσμιοποίησης στην οποία αναφερθήκαμε, από τα μέσα ως τα τέλη του 19ου αιώνα, να αναλύσει τη θέση της απέναντι στις εθνικές και παγκόσμιες διαδικασίες που αλληλεπιδρούν, διαδικασίες οι οποίες σήμερα έχουν την έδρα τους στην Αθήνα. Θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις της μνήμης της για να διαμορφώσει τους θεσμούς και τις πολιτικές που θα την εξυπηρετούσαν καλύτερα σήμερα και να αναδιαμορφώσει εκείνους που έχει ήδη στη διάθεσή της. Παρ' όλα αυτά, η Θεσσαλονίκη σήμερα δεν διαθέτει τις συλλογικές ταυτότητες, και τον συλλογικό βίο που αυτές γεννούν, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν με τον καλύτερο τρόπο αυτούς τους πόρους. Το 19ο αιώνα αυτά ήταν ακριβώς τα χαρακτηριστικά του αστικού χαρακτήρα της που διαμόρφωσαν προς όφελός της, στις δεδομένες συνθήκες, τον εκπαιδευτικό της βίο, την κοινωνική πρόνοια και υγιεινή, τις υποδομές της και τη στέγαση. Κατά μία έννοια, η Θεσσαλονίκη δεν έχασε μόνο τους Εβραίους αλλά και τους Έλληνες εκείνης της εποχής, καθώς

οι απόγονοί τους είτε δεν ενδιαφέρονταν είτε φοβούνταν να αποκτήσουν αυτόνομη ύπαρξη με επίκεντρο την πόλη.

Μια τέτοια συλλογική και κοινοτική ζωή θα δημιουργούσε τις πολιτικές δυνάμεις οι οποίες, με επίκεντρο την πόλη, θα άνοιγαν το δρόμο για τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για την εξέλιξη των θεσμών της Θεσσαλονίκης και την ανανέωση του βασικού της κληροδοτήματος. Τέτοιου είδους δυνάμεις, που θα μετείχαν σε έναν πιο πλούσιο θεσμικό βίο από αυτόν που τώρα είναι διαθέσιμος, θα εκμεταλλευόντουσαν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς της προηγούμενης δεκαετίας, για να ζητήσουν μεγαλύτερη αυτονομία στη λειτουργία των θεσμών της πόλης και να επιτύχουν τις μεταρρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο που θα καθιστούσαν αυτή την αυτονομία δυνατή. Στην εκπαίδευση και την υγεία, για παράδειγμα, μια τέτοια εξέλιξη θα είχε επιτρέψει στη Θεσσαλονίκη να διεισδύσει στα Βαλκάνια ικανοποιώντας τις αναδυόμενες ανάγκες σε περιφερειακό επίπεδο, συσσωρεύοντας τεχνογνωσία, επεκτείνοντας τη βάση κεφαλαίου της και επιβάλλοντας συνολικά την παρουσία της μέσα και έξω από τα εθνικά σύνορα. Αυτοί είναι, εξάλλου, οι τομείς που θα άκμαζαν σήμερα στη Θεσσαλονίκη, αν δεν υπήρχε αυτή η δραστική ασυνέχεια στη κοινοτική και κατ' επέκταση συλλογική ζωή της πόλης του 19ου αιώνα στον 20ό.

Ούτε είναι μια απλή ουτοπία στο πεδίο της ζωηρής φαντασίας. Αυτές είναι στην πραγματικότητα οι προτάσεις για τη χάραξη πολιτικής που έγιναν στην πρώτη έρευνα για τη μητροπολιτική αποστολή της Αθήνας που έλαβε υπόψη της τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων (ΟΟΣΑ: 2004). Και η προοπτική δημιουργίας ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ανεξάρτητων από το κράτος αντιμετωπίσθηκε θετικά για πρώτη φορά και από τα δύο εθνικά κόμματα στις τηλεοπτικές αναμετρήσεις των εκλογών του 2004 (υπάρχει συνταγματική απαγόρευση στην Ελλάδα σχετικά με την ίδρυση μη κρατικών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων). Το γεγονός ότι δομικές πολιτικές τέτοιας εμβέλειας δεν τις εξέφρασαν ούτε πάλεψαν γι' αυτές πρώτα οι παράγοντες της Θεσσαλονίκης λέει κάτι για την ταυτότητα της πόλης κατά τον 20ό αιώνα και για τον τρόπο που πραγματώθηκε στην πολιτική και διοικητική συγκρότηση της Ελλάδας - δηλαδή για την ήττα του τόπου και τη νίκη του έθνους.

Είναι αποκαλυπτικό το γεγονός ότι το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης αμέσως μετά την ίδρυσή του το 1925 δέχθηκε, μέσα από το νομικό πλαίσιο που θεσπίστηκε τον ίδιο χρόνο, ως κληροδότημα που θα το διαχειρίζονταν οι πανεπιστημιακές αρχές τα σημαντικά περιουσιακά στοιχεία που προηγουμένως ανήκαν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα που είχαν ιδρύσει μέλη του ελληνικού μιλλέτ στην οθωμανική Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930, η ελληνική κυβέρνηση είχε ανακαλέσει την προηγούμενή της απόφαση και είχε επαναφέρει την εκμετάλλευση αυτών των περιουσιακών στοιχείων στη δικαιοδοσία της, για τις ανάγκες της κρατικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη. Το εξαθλιωμένο οικονομικά Πανεπιστήμιο δεν απάντησε σε αυτό το χτύπημα στην οικονομική του αυτονομία, επιλέγοντας έκτοτε αντίθετα να βασίζεται και άρα να εξαρτάται απόλυτα από την απευθείας συνεισφορά του κρατικού προϋπολογισμού.[42] Τα μόνα εκπαιδευτικά ιδρύματα στην πόλη που διατήρησαν μέχρι σήμερα τις παραδόσεις της Θεσσαλονίκης του 19ου αιώνα ως προς την αυτονομία και την αυτοχρηματοδότηση είναι το Κολέγιο Ανατόλια και η Αμερικάνικη Γεωργική Σχολή - το διοικητικό συμβούλιο και οι βασικοί χορηγοί των οποίων βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ειρωνεία ως προς τους φορείς μιας τέτοιας θεσσαλονικιώτικης παράδοσης είναι ότι το Κολέγιο Ανατόλια ιδρύθηκε πρώτα σαν ένα ίδρυμα μέσης εκπαίδευσης στη μακρινή Μερζιφούντα, κοντά στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, το 1886, από καλβινιστές ιεραπόστολους που απευθύνονταν

κυρίως στον αρμένικο πληθυσμό της περιοχής και μόνο δευτερευόντως στους Έλληνες οθωμανούς υπηκόους. Το Κολέγιο Ανατόλια μετακινήθηκε στη Θεσσαλονίκη μόλις στη δεκαετία του 1920, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.[43]

Τόσο το Κολέγιο Ανατόλια όσο και η Αμερικάνικη Γεωργική Σχολή ανταποκρίθηκαν με μεγάλη προθυμία στο εγχείρημα της προσέλκυσης σπουδαστών από τα Βαλκάνια και της ανάδειξής τους σε εκπαιδευτικά ιδρύματα περιφερειακής εμβέλειας. Αλλά οι στρατηγικές τους δεν υιοθετήθηκαν ούτε από την πόλη ούτε από τα συγκριτικά πολύ μεγαλύτερα, αλλά γραφειοκρατικά και ανεπαρκή, κρατικά πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Στις ιστορίες αυτές των ιδρυμάτων παρατηρούμε τη δραματική ασυνέχεια στη συλλογική ζωή της πόλης και την ισχυρή επιρροή που ακόμα ασκεί στην ικανότητά της να ανταποκρίνεται στο ρευστό της περιβάλλον. Μέσα σ' ένα φαύλο κύκλο η υπεροχή της πρωτεύουσας σημαίνει ότι η ηγεσία της Θεσσαλονίκης βρίσκεται προσηλωμένη στις επιλογές της εθνικής πολιτικής σήμερα περισσότερο από ποτέ, καθώς και στις τοπικά προσδιορισμένες στην Αθήνα συμμαχίες, στις οποίες ένας επιτυχημένος πολιτικός αποκτά πρόσβαση μέσω της εθνικής πολιτικής σκηνής. Πανεθνικές οργανώσεις, κυρίως κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και επαγγελματικά σωματεία, χτίζουν και ενισχύουν τέτοιες πολιτικές σταδιοδρομίες, καθώς παρέχουν ευκαιρίες στα μέλη τους μέσα από την αναρρίχηση στην ιεραρχία, η οποία έχει σε κάθε περίπτωση την κορυφή της στην πρωτεύουσα. Πολιτικοί παράγοντες με έδρα τη Θεσσαλονίκη αλλά με εθνικές φιλοδοξίες θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν αυτές τις ιεραρχίες και την εκλογική βάση που εκπροσωπούν με προσωπικό τους κίνδυνο. Και με ποιο σκοπό; Για να προωθήσουν μια παρανοημένη και ανεπαρκώς υποστηριζόμενη ημερήσια διάταξη, στην ίδια τη Θεσσαλονίκη, για την αυτονομία της ως πόλη; Ακόμη περισσότερο, μια αυτονομία που θα αμφισβητούσε τις υφιστάμενες σχέσεις με το ελληνικό κράτος με τις οποίες οι κάτοικοι της πόλης είναι

βαθύτατα εξοικειωμένοι, πρακτικά και ιδεολογικά; Δεν είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι η θεσμική αυτονομία και οι οικονομικοί διακανονισμοί που θα την υποστήριζαν δε σημείωσαν καμία σημαντική πρόοδο σε όλη την ιστορία της πόλης ως το δεύτερο μεγαλύτερο αστικό κέντρο του ελληνικού έθνους-κράτους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι παράγοντες αυτοί διαθέτουν την επιρροή για να αντλήσουν πόρους από την κεντρική κυβέρνηση και οι πόροι αυτοί θα ήταν πράγματι ζωτικοί για τη Θεσσαλονίκη. Αν μη τι άλλο, αυτό έγινε ολοφάνερο από τον αντίκτυπο που προκάλεσαν, και θα συνεχίσουν να προκαλούν, οι σχετικές με τους Ολυμπιακούς Αγώνες δαπάνες στη λειτουργικότητα και την ικανότητα διακυβέρνησης της Αθήνας. Αυτό έγινε, επίσης, φανερό και στην περίπτωση της ίδιας της Θεσσαλονίκης. Η ελληνική κυβέρνηση κατέβαλε σημαντική διπλωματική προσπάθεια για να εξασφαλίσει τη Θεσσαλονίκη ως έδρα των δύο υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αναφέρθηκαν προηγουμένως, δηλαδή του CEDEFOP και της Υπηρεσίας Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων. Αυτά υπήρξαν επιτεύγματα που κερδήθηκαν με δυσκολία, καθώς τα διεκδικούσαν ανταγωνιστές από άλλες χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίοι ασκούσαν πιέσεις για τα συμφέροντά τους στο ανώτατο επίπεδο διαβουλεύσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, η σημερινή ελληνική κυβέρνηση οφείλει την εκλογή της στην υπόσχεση, ρητή ή σιωπηρή, ότι θα επιτύχει εκεί όπου απέτυχαν οι ηττημένοι αντίπαλοί της - με πεδίο δράσης κυρίως την πραγματική ή εικαζόμενη τοπική ανισότητα. Επομένως, οι πόροι και η προσοχή του κράτους είναι σημαντικοί, υπήρξαν διαθέσιμοι σε αξιόλογη κλίμακα στο παρελθόν και θα συνεχίσουν να είναι το ίδιο και στο μέλλον. Παραμένει, όμως, το ζήτημα που αφορά την αποτελεσματικότητα των επιλεγμένων σκοπών για τους οποίους χρησιμοποιούνται αυτοί οι πόροι και του απαραίτητου θεσμικού πλαισίου που μπορεί να μεγιστοποιήσει τον αντίκτυπό τους - ζήτημα το οποίο ακόμα εξαρτάται από την ποιότητα του αστικού δημόσιου βίου ο οποίος είναι ακόμα εξαιρετικά πενιχρός στη Θεσσαλονίκη.

Συμπέρασμα

Οι ανισότητες που αναδύονται μεταξύ των πόλεων δημιουργούνται στην περίπτωσή μας στο ευρύτερο πλαίσιο του προσανατολισμένου στις μεταρρυθμίσεις ελληνικού κράτους σταθεροποίησης, οι φιλοδοξίες του οποίου διαγράφονται στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού του προσανατολισμού και μιας ολοένα και πιο ανοικτής παγκόσμιας οικονομίας. Ως τέτοιες πόλεις η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη αποτελούν μία διαφωτιστική περίπτωση του ρεύματος παγκοσμιοποίησης το οποίο «έχει την τάση να εμβαθύνει τη διάκριση ανάμεσα στην εθνική επικράτεια και των πόλεων της ...[καθώς] οι πόλεις όπως ακριβώς συμπυκνώνουν την έκφραση εθνικών πόρων, ατόμων και έργων άλλο τόσο αντιπροσωπεύουν την έκφραση, σε τοπικό επίπεδο, παγκόσμιων διαδικασιών».[44]

Τα στοιχεία που παίζουν ρόλο είναι φυσικά μοναδικά στην περίπτωση αυτών των δύο ελληνικών πόλεων, εμπίπτουν όμως σε ευρύτερες κατηγορίες που είναι συναφείς και αλλού. Ο επαναπατρισμός δεξιοτήτων και κεφαλαίων, στο βαθμό που εισρέουν σ' ένα συγκεκριμένο αστικό κέντρο και όχι σε άλλα, αυξάνει σημαντικά τον όγκο και την ταχύτητα με την οποία συσσωρεύονται οι ανισότητες στην εθνική επικράτεια. Στην Ελλάδα είναι η ναυτιλία και το περίσσευμα ρευστότητας που διαθέτει που εκπροσωπούν σε γενικές γραμμές την τάση των εθνικών κεφαλαίων και της τεχνογνωσίας να επιστρέφουν στην εθνική επικράτεια, αλλάζοντας τη μορφή της στην πορεία. Η ναυτιλία, κατά κάποιο τρόπο, είναι απλώς ένας τομέας στον οποίον εκδηλώνεται η μη ισόρροπη διοχέτευση δεξιοτήτων, κινήτρων και επενδύσεων που πραγματοποιούνται και προέρχονται από ολόκληρη την εθνική επικράτεια και έγιναν εξαγώγιμο προϊόν σε όλο τον κόσμο για να επιστρέψουν στη συνέχεια μόνο σ' έναν από τους διαθέσιμους προορισμούς του έθνους.

Παρομοίως, το παρελθόν, όπως ξαναζωντανεύει ως παράγοντας στο δημόσιο βίο σε συνθήκες ρευστότητας, έχει ποικίλες και μερικές φορές αντιφατικές επιδράσεις στο σύνολο της εθνικής επικράτειας. Μέσα σ' ένα μόνο έθνος-κράτος το παρελθόν παίρνει διάφορες αποχρώσεις, καθώς εμφανίζεται σε μία πόλη ως πλεονέκτημα, σε άλλη ως μειονέκτημα, ανάλογα με τις περιστάσεις. Στην Αθήνα, ένα υπόδειγμα που εδραιώθηκε στέρεα το 19ο αιώνα, αυτό της προβολής της κλασικής κληρονομιάς της χώρας στο εσωτερικό και διεθνώς, προκειμένου να προωθηθεί η στρατηγική του κράτους, αναπαράγεται μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι ένα καθοριστικό εγχείρημα όσον αφορά τη συμμαχία μεταξύ της κυβέρνησης και των επιχειρηματιών στην Αθήνα, τη λειτουργικότητα της πόλης για το εμπόριο και τους κατοίκους της και, τέλος, επίσης για την εμβέλεια της διακυβέρνησής της. Είναι, επίσης, αποτελεσματικό τόσο εξαιτίας του της σημερινής σημασίας των Ολυμπιακών Αγώνων όσο και επειδή εκμεταλλεύεται υφιστάμενες τάσεις - την επιτυχημένη προσπάθεια της κυβέρνησης για είσοδο στην ΟΝΕ και την αναζωογόνηση της αθηναϊκής επιχειρηματικής ελίτ, η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό παράγωγο της εμπνευσμένης από την ΟΝΕ μακροοικονομικής πολιτικής.

Στη Θεσσαλονίκη μια σειρά από πρωτοβουλίες που περιγράψαμε ως πολιτική «χωριού Ποτέμκιν» όντως ανατρέχουν στο ρόλο που είχε το 19ο αιώνα ως πύλη εισόδου του οθωμανικού κράτους. Ωστόσο, αυτό που επετεύχθη είναι ένα κακέκτυπο παγκοσμιοποίησης, παρά η πραγματικότητά της εξαιτίας της αδυναμίας των πολιτικών και επιχειρηματικών παραγόντων της πόλης. Ήταν, μάλλον, πιο εύκολο η πόλη να βρει τη φωνή της για να απαγγείλει δυνατά μια άλλη σελίδα, την πλέον ζοφερή της σύγχρονης ιστορίας της. Με το φόβο από την αναστάτωση στην πρώην Γιουγκοσλαβία, με τις αναμνήσεις του αγώνα κατά το πρώτου ήμισυ του εικοστού αιώνα για την παγίωση της εθνικής κυριαρχίας στη Βόρεια Ελλάδα, η Θεσσαλονίκη αφιέρωσε τις μικρές δυνάμεις που διέθετε, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, για να επιβεβαιώσει και να διατυμπανίσει τα εγχώρια διαπιστευτήρια των, κατά κανόνα, απογόνων των προσφύγων από τη Μικρά Ασία στην ελληνική Μακεδονία. Οι πρόσφατες εκλογές του 2004 επιβεβαίωσαν την ανθεκτικότητα αυτής της τάσης στο δημόσιο βίο της πόλης και της γύρω περιοχής. Και πάλι οι τάσεις έχουν σημασία. Στο κάτω-κάτω, αν η πόλη διέθετε μια εύρωστη και δυναμική επιχειρηματική ελίτ, στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια, η ρητορική της πολιτικής της ηγεσίας θα απηχούσε τις προτεραιότητες αυτής της ελίτ. Η επιχειρηματική επιτυχία και οι συνακόλουθοί της συμβολισμοί θα είχαν παρηγορήσει και κατευνάσει την κοινή γνώμη στη Θεσσαλονίκη ως προς τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με τη δική της ιστορία και με τις γειτονικές χώρες και έθνη που την έχουν συνδιαμορφώσει.

Αυτό που παρατηρούμε στις δύο πόλεις, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, η μία πρώτη και η άλλη δεύτερη (ή μάλλον η δεύτερη πόλη), σαν ένα τρίτο στοιχείο με ευρύτερη σημασία, είναι μια διττή σχέση που από τη μία διευρύνει το ρήγμα, για το οποίο μίλησαν οι Holston και Appadurai, και από την άλλη προσπαθεί ταυτόχρονα να το γεφυρώσει.

Το ελληνικό κράτος σταθεροποίησης, ενδυναμώνοντας την επιχειρηματική ελίτ της Αθήνας και δίνοντας ώθηση σε μια νέα αίσθηση αστικής ταυτότητας στην πρωτεύουσα, εξασφάλισε τις δομικές προϋποθέσεις για τη μετατροπή της αστικής ανι-

σότητας σε αστική δυσαρέσκεια. Τα επιτεύγματα της πρωτεύουσας είναι αυτά που προκαλούν τη μίμηση και, άρα, τη σύγκριση με τη Θεσσαλονίκη, ενώ το σκληρό φως που ρίχνει αυτή η σύγκριση πάνω στο κακέκτυπο που αποτελεί την αντίδραση της Θεσσαλονίκης, στην πραγματικότητα εντείνει παρά απαλύνει αυτήν τη δυσαρέσκεια. Η ατομική και συλλογική αξία, η πρόσληψη και διαμόρφωση τους ενέχουν, εξάλλου, βαθιά το συγκριτικό στοιχείο.

Οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης, ακριβώς επειδή η πόλη έχει το μέγεθος και την ιστορία που προκαλεί τη σύγκριση με την πρωτεύουσα, θα εξακολουθήσουν να είναι οι πιο επιρρεπείς, ανάμεσα στους άλλους Έλληνες, στην αποξένωση από την ανανεωμένη υπεροχή της πρωτεύουσας. Για τους ίδιους αυτούς λόγους, οι αντιπρόσωποί της θα εξακολουθήσουν να είναι σε θέση να συγκεντρώνουν την προσοχή της κεντρικής κυβέρνησης και της πρωτεύουσας. Θα εξακολουθήσουν να γίνονται προσπάθειες, με άλλα λόγια, για να γεφυρωθεί αυτό το ρήγμα.

Δεν μπορούμε, παρ' όλα αυτά, να υποτιμήσουμε τη σημασία της Θεσσαλονίκης ως πολιτικής κοινότητας όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί αυτούς τους πόρους και τη διαμόρφωση ενός πλαισίου μέσα στο οποίο οι πόροι αυτοί χρησιμοποιούνται. Το αδιέξοδο φαίνεται να είναι ότι η πόλη ως πολιτική κοινότητα υπήρξε μέχρι τώρα ικανή μόνο να φτάσει σε δύο μη ικανοποιητικά σημεία στα εκ διαμέτρου αντίθετα άκρα της κίνησης του εκκρεμούς: από τη μη πειστική μίμηση της πρωτεύουσας σε μια επάνοδο, μέσα σε κλίμα απογοήτευσης, στην απόρριψη αυτού που αντιπροσωπεύει η τελευταία.

Έτσι, αναδύεται ως ένα τέταρτο στοιχείο που δεν έχει απαντηθεί, το ερώτημα κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί να ξεφύγει από αυτό το δίλημμα η Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις που μπορεί να της μοιάζουν. Αλλά, όπως και να προσεγγίσει κανείς το μέλλον της Θεσσαλονίκης, πρέπει να εστιάσει εκ νέου το ενδιαφέρον του για την πόλη ως πολιτική κοινότητα. Διότι, αν αξιολογούσαμε τις προοπτικές της Θεσσαλονίκης καταγράφοντας απλώς τις υπάρχουσες δραστηριότητές της και την ανισότητα από την οποία πάσχουν σε σύγκριση με εκείνες της πρωτεύουσας, αυτό θα σήμαινε ότι συνεχίζουμε να δεχόμαστε ως δεδομένο την πολιτική της ζωή και τα αποτελέσματά της.

Αντίθετα, υποστηρίξαμε ότι ο τρόπος με τον οποίο δομήθηκε η Θεσσαλονίκη ως πολιτική κοινότητα, στο πλαίσιο της συγκρότησης του ελληνικού έθνους-κράτους, και η επίδραση την οποία η δόμηση αυτή συνεχίζει να ασκεί πάνω στο θεσμικό της βίο, αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για να κατανοήσουμε σήμερα την ικανότητά της να αναπτύσσει τα ανταγωνιστικά της πλεονεκτήματα, να εκπαιδεύει τον πληθυσμό της, να αναβαθμίζει την κοινωνική και υλική της υποδομή και ούτω καθεξής. Επομένως, είτε θέλουμε να εκτιμήσουμε τη μελλοντική χρήση από την πόλη κρατικών πόρων, την ικανότητά της να επωφελείται από τις ευκαιρίες που προσφέρει το μεταμορφωμένο περιφερειακό της περιβάλλον και η αλληλεπίδρασή της με την Αθήνα, θα πρέπει να εξακολουθήσουμε να κάνουμε υποθέσεις για τον πολιτικό βίο της πόλης και τη μελλοντική του εξέλιξη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατά την περίοδο 1996-1999 εργάσθηκα ως σύμβουλος του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΕΤΕ). Την περίοδο αυτή η ΕΤΕ έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλες τις εξελίξεις που αναφέρονται σε αυτήν την εργασία, όπως η εντονότερη πρόσβαση στις εγχώριες και διεθνείς κεφαλαιαγορές, με αποκορύφωμα τη διαπραγμάτευση των μετοχών της στο Χρηματιστήριο Αξιών της Νέας Υόρκης, και οι ολοένα και μεγαλύτερες διασυνδέσεις της με επαναπατριζόμενα ελληνικά κεφάλαια που προέρχονταν κυρίως από τη ναυτιλία.

2. Storper M., Walker R., *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*, Blackwell, 1992, σ.138.

3. Pagoulatos G., *Greece's New Political Economy: State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, Palgrave, 2003, σ. 204.

4. Τη δεκαετία από το 1992 ως το 2002 έγιναν 62 πράξεις, στο πλαίσιο των μετοχοποιήσεων / ιδιωτικοποιήσεων, δεκατέσσερις από τις οποίες αφορούσαν τον τραπεζικό τομέα, δεκαοχτώ τις τηλεπικοινωνίες και τέσσερις τον τουρισμό και τα τυχερά παιχνίδια. Ο ρυθμός των ιδιωτικοποιήσεων αυξήθηκε το 1998 και οι συνολικές εισπράξεις από τις ιδιωτικοποιήσεις έφτασαν σχεδόν το 4% του ΑΕΠ για το 1999. Αποκλείοντας δύο μικρής σημασίας εξαιρέσεις, όλες αυτές οι επιχειρήσεις, πού ήταν υπό τον έλεγχο του δημοσίου, εδρεύουν στην Αθήνα.

5. Η κεφαλαιοποίηση της αγοράς του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών ήταν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 λιγότερο από το 20% του ελληνικού ΑΕΠ, μία από τις χαμηλότερες στη ζώνη του ΟΟΣΑ. Στο απόγειο της ραγδαίας ανόδου του χρηματιστηρίου, το 1999, ανέβηκε στο 175% του ΑΕΠ, από το 63% που ήταν το 1998.

6. Ενδεικτικά, μια μελέτη των εταιρειών παροχής λογιστικών υπηρεσιών στην Ελλάδα (Citron and Manalis, 2000) διαπίστωσε έναν ιδιαίτερα σταθερό συσχετισμό ανάμεσα στην επιλογή ελεγκτή από την τάξη των «Έξι Μεγάλες» ελεγκτικών εταιρειών και το μέγεθος των εισηγμένων στο ΧΑΑ εταιρειών, το ποσοστό των ξένων μετόχων τους και το ότι ανήκαν στον χρηματοπιστωτικό κλάδο. Η μελέτη κάλυπτε την περίοδο από το 1993 (καθώς το 1993 ήταν το έτος κατά το οποίο επιτράπηκε στις «Έξι Μεγάλες» να προσφέρουν ελεγκτικές υπηρεσίες στην Ελλάδα) μέχρι το 1997 (δηλαδή προτού ακόμα ξεκινήσει η επιτάχυνση του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης και η άνθιση του Χρηματιστηρίου Αξιών). Τα κίνητρα για την επιλογή μιας εταιρείας από τις «Έξι Μεγάλες» ως ελεγκτή εντοπίζονται στην ανάγκη για παροχή εχεγγύων στους διεθνείς θεσμικούς επενδυτές, μια ανάγκη που νιώθουν ιδιαίτερα οι εταιρείες μεγάλης κεφαλαιοποίησης και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που τείνουν να είναι μεγάλης κεφαλαιοποίησης και όπου, συν τοις άλλοις, η εμπιστοσύνη προς την αξιοπιστία των λογιστικών τους στοιχείων έχει εξαιρετική σημασία. Πιο δύσκολο είναι να καταγραφούν οι αναθέσεις συμβουλευτικών υπηρεσιών στην πληροφορική, την αναδιάρθρωση του management και στα λογιστικά μιας επιχείρησης. Αυτές είναι εξίσου καίριας σημασίας, ως προς τη μεταφορά, την υιοθέτηση και τη διάδοση προηγμένων επιχειρηματικών πρακτικών σ' ένα χωρικά οροθετημένο χώρο.

7. Ένα τυπικό παράδειγμα μιας τέτοιας πράξης άνω των 100 εκατομμυρίων ευρώ αφορούσε μια πολυεθνική εταιρεία τηλεπικοινωνιών και την εισηγμένη στο ΧΑΑ θυγατρική μιας άλλης πολυεθνικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών. Η πολυεθνική εταιρεία τηλεπικοινωνιών χρησιμοποίησε τις υπηρεσίες του νομικού της συμβούλου στην Αθήνα για μια περίοδο μεγαλύτερη των τριών μηνών, πράγμα που είχε ως απόρροια τη χρέωση 72 πληρωτέων ωρών, απασχολώντας έξι δικηγόρους και συμπεριλαμβάνοντας διαβουλεύσεις με τις αρχές του ΧΑΑ, μελέτη της νομολογίας, σύνταξη συμβολαίων, σύσταση των μηχανισμών της συναλλαγής (άνοιγμα λογαριασμών υπό μεσεγγύηση, συμφωνητικά για την αγορά μετοχών και τα συναφή), ανταλλαγή πολυάριθμων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, διενέργεια τηλεφωνικών συνομιλιών και συσκέψεων με εκπροσώπους της εταιρείας και νομικούς συμβούλους από το εξωτερικό. Οι λογιστές και οι διευθυντές της εταιρείας στην Αθήνα εργάσθηκαν με παρόμοια ένταση, προκειμένου να ολοκληρωθεί η συναλλαγή. Εκατοντάδες τέτοιες συ-

ναλλαγές έγιναν την τελευταία δεκαετία, εμπλέκοντας κυρίως εταιρείες και επαγγελματίες που εδρεύουν στην Αθήνα με ξένες εταιρείες και τους ομολόγους τους.

8. Ο ελληνικής πλοιοκτησίας στόλος είναι ο μεγαλύτερος παγκοσμίως, αναλογώντας περίπου στο 15,5% του εκτοπίσματος και στο 17,8% της χωρητικότητας του παγκόσμιου εμπορικού στόλου.

9. Pratten C., *The Contribution of the Foreign Shipping Community to the UK Economy and the Economic Effects of a Change to the Taxation of the Foreign Shipping Community: A Report for the Baltic Exchange*, Department of Applied Economics - University of Cambridge, August 2002.

10. Στο ίδιο, σ. 12.

11. Parker A., «Wealthy grow wary of tax reform spectre», *Financial Times*, 22 July 2003, 8.

12. Η καθαρή συμβολή της ναυτιλίας στο ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών (δηλαδή μετά την αφαίρεση των δαπανών) ήταν 4 δισεκατομμύρια ευρώ το 2002, ποσό που ανέρχεται περίπου στο 9,8% των ακαθάριστων εσόδων των τρεχόντων λογαριασμών από αγαθά και υπηρεσίες μη αποδιδόμενες στους συντελεστές παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι η ναυτιλία ισοδυναμεί με το μισό περίπου του (εξαιρετικά σημαντικού για την ελληνική οικονομία) τουρισμού, ο οποίος απέφερε ποσό ισοδύναμο με το 23,6% των ακαθάριστων εσόδων των τρεχόντων λογαριασμών, βρίσκεται όμως διασκορπισμένος σε όλη τη χώρα, σε μυριάδες τοποθεσίες και δεκάδες χιλιάδες επιχειρήσεις, μικρομεσαίες και μεγάλες. Αντίθετα, υπάρχουν περίπου 500 ναυτιλιακές εταιρείες στον Πειραιά και στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής, που αποτελούν ένα περιβάλλον στο οποίο οι πρωταγωνιστές γνωρίζονται καλά μεταξύ τους και η γνώση της αγοράς και η τεχνογνωσία κυκλοφορούν συνεχώς. Το περιβάλλον είναι οργανικά συνδεδεμένο με το Λονδίνο, όπου εταιρείες πρακτόρευσης διαχειρίζονται το ένα πέμπτο του παγκόσμιου στόλου. Η μεγαλύτερη ομάδα ανάμεσά τους είναι οι Έλληνες του Λονδίνου, που διαθέτουν περίπου 120 πρακτορεία.

13. Όπως συνέβη με τις πράξεις επενδυτικής τραπεζικής που αναλύσαμε, πίσω από αυτή την ενίσχυση των χαρτοφυλακίων των ναυτιλιακών επιχειρήσεων υπάρχει μία έντονη διαδικασία κοινωνικοποίησης μεταξύ των εγχώριων και των διεθνών παραγόντων, η οποία μπορεί να ανιχνευθεί στις βασικές προτεραιότητες του κράτους σταθεροποίησης. Ήταν η διοίκηση της ΕΤΕ που διορίσθηκε από την κυβέρνηση στις αρχές του 1996 εκείνη η οποία πραγματοποίησε τη χρηματοδοτική στροφή από τις ελληνικές ακτοπλοϊκές εταιρείες προς τις πολύ πιο δυναμικές και μεγάλες ωκεανοπόρες, ναυτιλιακές εμπορικές εταιρείες. Το τμήμα ναυτιλίας της ΕΤΕ απέκτησε νέο προϊστάμενο, ο οποίος προηγουμένως εργαζόταν για την καναδική τράπεζα Nova Scotia και ο οποίος αποδύθηκε σε μια εντατική προσπάθεια για την κατάρτιση νέων στελεχών με αρμοδιότητα το δανεισμό ναυτιλιακών επιχειρήσεων. Επίσης, το αναδιαρθρωμένο Τμήμα Private Banking της ΕΤΕ προσπάθησε να εκμεταλλευθεί τη συνεργασία με το Τμήμα Ναυτιλίας, προκειμένου να διαχειρισθεί ένα αυξανόμενο μερίδιο από τα κεφάλαια των ελλήνων πλοιοκτητών. Η αναζήτηση εκ μέρους του ναυτιλιακού τομέα που σχετίζεται με την Ελλάδα επιπρόσθετων πηγών εισοδήματος από τόκους και προμήθειες στην ΕΤΕ και σε άλλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συντέλεσε στον πολλαπλασιασμό των διασυνδέσεων μεταξύ των τοπικών και των διεθνών διαδικασιών στην Αθήνα και τον Πειραιά.

14. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Όμιλος Λάτση που εδρεύει στη Γενεύη, ο οποίος αγόρασε την Τράπεζα Κρήτης από το ελληνικό κράτος το 1998 και δύο άλλες ιδιωτικές τράπεζες, ώστε να αποτελέσουν μαζί με την EFG Ergasias, τον τρίτο μεγαλύτερο όμιλο τραπεζικών υπηρεσιών στην Ελλάδα. Πρόσφατα συγχώνευσε τη θυγατρική του διυλίσεως πετρελαίου, την Πετρόλα, με τα Ελληνικά Πετρέλαια, μια μέχρι πρότινος κρατική επιχείρηση. Οι *Financial Times* αναφέρθηκαν στη συγχώνευση με τα ακόλουθα λόγια: «Η συγχώνευση θα προσέφερε, επίσης, στα Ελληνικά Πετρέλαια πρόσβαση στα άλλα περιουσιακά στοιχεία και δεξιότητες του Λάτση, όπως το στόλο του από δεξαμενόπλοια και την τεχνογνωσία του στην επενδυτική τραπεζική, στην αγοραπωλησία συναλλάγματος και την εμπορία πετρελαίου». Η οικογένεια Μαυρακάκη ίδρυσε τη Δωρική Τράπεζα η οποία έκτοτε συγχωνεύτηκε με την «Τέλεσις», μια ελληνική χρηματιστηριακή εταιρεία, και στη συνέχεια εξαγοράστηκε από την EFG Ergasias. Η οικογένεια Βαρδινογιάννη μετέτρεψε τη Xios Bank στο πρώτο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα που επικεντρώθηκε στον τομέα καταναλωτικής πίστης και στη συνέχεια εξαγοράσθηκε από την Τράπεζα Πειραιώς, στην οποία η οικογένεια διατήρησε ένα σημαντικό μερίδιο. Η οικογένεια Λασκαρίδη ίδρυσε ένα καζίνο και ένα ξενοδοχείο πέντε αστέρων μαζί με τη Hyatt στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, αγόρασε τη «Μεγάλη Βρετανία», το πιο φημισμένο κεντρικό ξενοδοχείο της Αθήνας, το οποίο διοικεί σε συνεργασία με τη Starwoods, και κέρδισε την άδεια από το ελληνικό κράτος να διαχειρίζεται το Καζίνο Παρνασσού μαζί με την Τεχνοδομική, μια μεγάλη ελληνική κατασκευαστική εταιρεία. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις το ναυτιλιακό κεφάλαιο προχώρησε στη σύναψη διεθνών συμμαχιών επιδιώκοντας ευκαιρίες, τις οποίες δημιουργούσε το κράτος σταθεροποίησης. Ήταν η ελληνική κυβέρνηση που έδωσε άδειες για την ίδρυση καζίνο για εισπρακτικούς λόγους στην περίπτωση του Hyatt στη Θεσσαλονίκη και μια απελευθερωμένη από τον κρατικό έλεγχο ΕΤΕ εκείνη που πούλησε το μερίδιο μετοχών της στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», στο πλαίσιο μιας επιθετικής στρατηγικής διάθεσης των μη ουσιωδών περιουσιακών της στοιχείων. Η οικογένεια Κωνσταντακοπούλου χτίζει το πρώτο ολοκληρωμένο συγκρότημα τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, στην Πελοπόννησο, μια επένδυση 550 εκατομμυρίων ευρώ, και πάλι με τη χείρα βοηθείας του ελληνικού κράτους που κατέστησε δυνατή την κατασκευή της απαραίτητης για την επένδυση ενιαίας υποδομής.

15. Camachi R., «The Economic Role and Spatial Contradictions of Global City Regions: The Functional, Cognitive and Evolutionary Context», στο *Global City Regions: Trends, Theory, Policy*, στο Scott A.J. (επιμ.), Oxford University Press, 2001, σ. 104.

16. Faubion J.D., *Modern Greek Lessons: A Primer in Historical Constructivism*, Princeton University Press, 1993, σ. 18.

17. Στο ίδιο, σ. 188.

18. Σκοπετέα Ε., *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα: Πολύτυπο 1998.

19. Alpha Bank, «Ολυμπιακοί Αγώνες 2004: Προκλήσεις και ευκαιρίες για την ελληνική οικονομία», *Οικονομικό Δελτίο*, τόμος 78, Ιούνιος 2001.

20. Ο Οργανισμός «Αθήνα 2004» στοοχεύοντας προφανώς στην νομιμοποίηση του εγχειρήματος των Αγώνων, περιγράφει τα οφέλη τους για την υποδομή της πόλης με τα ακόλουθα λόγια: «Η ριζική αναδιάρθρωση του συστήματος μεταφορών στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής, που είχε μείνει πίσω για αρκετά χρόνια, θα παράσχει την απαραίτητη υποδομή μέχρι τους Ολυμπιακούς, ώστε να τεθεί σ' εφαρμογή το Ολυμπιακό Σχέδιο Μεταφορών του ΑΘΗΝΑ 2004 ... Μεγάλες αλλαγές στην υποδομή θα μεταμορφώσουν την πόλη της Αθήνας, βελτιώνοντας τη ροή της κυκλοφορίας, καθώς και την εξυπηρέτηση του τακτικού επιβατικού κοινού και των επισκεπτών για τα επόμενα χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, η κληρονομιά που θα αφήσουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 στην ελληνική πρωτεύουσα είναι η ακόλουθη: 120 χιλιόμετρα καινούριων σύγχρονων δρόμων, 90 χιλιόμετρα αναβαθμισμένων δρόμων, 40 ανισόπεδες διασταυρώσεις, 7,7 χιλιόμετρα νέων γραμμών του μετρό, 23,7 χιλιόμετρα δικτύου τραμ, 32 χιλιόμετρα προαστιακού σιδηροδρόμου (που φτάνει στο νέο διεθνές αεροδρόμιο), χώρους στάθμευσης σε κεντρικές τοποθεσίες με καινούρια συστήματα διαχείρισης, σύγχρονους σταθμούς του ΗΣΑΠ, ένα νέο, υπερσύγχρονο Κέντρο Διαχείρισης της Κυκλοφορίας».

21. Η Alpha Bank, ο ΟΤΕ, η κρατική επιχείρηση τηλεπικοινωνιών που είναι πλέον εισηγμένη στο ΧΑΑ και έχει εν μέρει ιδιωτικοποιηθεί, και η Δέλτα, η πιο εξέχουσα ελληνική εταιρεία στον τομέα των τροφίμων, είναι τρεις από τους πιο σημαντικούς εγχώριους «Μεγάλους Χορηγούς» των Αγώνων. Και οι τρεις αποτελούν υπόδειγμα, ως προς το πώς χειρίζονται το χρηματιστήριο, τη διεθνή τους αναγνώριση και την επέκταση στην περιοχή, εταιρειών που διαμορφώθηκαν από τις μεταρρυθμίσεις του κράτους σταθεροποίησης.

22. Η νομοθεσία και οι συγχωνεύσεις στις οποίες έδωσαν ώθηση τα έργα περιόρισαν κατά 80% από το 1993 τον αριθμό των κατασκευαστικών εταιρειών ανώτερης βαθμίδας, με βάση τα πάγια στοιχεία του ενεργητικού. Τα ίδια κεφάλαια των κατασκευαστικών εταιρειών από το 1993 ως το 2001 αυξήθηκαν κατά 956%. Ενδεικτικά, οι κατασκευαστικές εταιρείες του ΧΑΑ αύξησαν τα κεφάλαιά τους

το έτος 2001 κατά 38,5% περισσότερο από εκείνες που δεν ήταν εισηγμένες. Ο Όμιλος «Ελληνική Τεχνοδομική», ο μεγαλύτερος ελληνικός κατασκευαστικός όμιλος σε όγκο, πωλήσεις και κεφαλαιοποίηση στην αγορά, απέκτησε το μεγαλύτερο μερίδιο συμμετοχής σε δημόσια έργα σχετικά με τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 (ποσοστό 16% από ένα σύνολο εκκρεμών αναθέσεων περί τα 2,7 δισεκατομμύρια ευρώ).

23. Αξίζει να σταθούμε στην περίπτωση της Γιάννας Αγγελοπούλου, μιας σχεδόν εμβληματικής προσωπικότητας στην Ελλάδα. Έχοντας ανέλθει από ένα ταπεινό περιβάλλον στην κορυφή της ελληνικής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής, εισήλθε με το γάμο της στην οικογένεια των Αγγελόπουλων, μια ισχυρή ναυτιλιακή και βιομηχανική πατριά. Κατόρθωσε να εκμεταλλευθεί τους σημαντικούς υλικούς πόρους και τις κοινωνικές γνωριμίες του συζύγου της υπέρ της ελληνικής υποψηφιότητας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, η επιτυχημένη έκβαση των οποίων αποδίδεται ευρέως στην επιμονή της, τη γοητεία και την πολιτική της να μη φείδεται εξόδων απέναντι στη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή. Με την έμφυτη αντίληψή της για το πώς γίνονται τα πράγματα, κατόρθωσε να συνδυάσει το οικογενειακό όνομα του συζύγου της με την πιο περίοπτη εθνική υπόθεση. Σε μια ακόμα εξέλιξη, η εξασφάλιση των Ολυμπιακών Αγώνων λειτούργησε ως κίνητρο στην αντιτρομοκρατική προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης η οποία κορυφώθηκε με τη σύλληψη των πρωταγωνιστών της «17 Νοέμβρη» το καλοκαίρι του 2002. Η «17 Νοέμβρη», μια ακροαριστερή τρομοκρατική οργάνωση, η οποία είχε σαν στόχο την ελληνική επιχειρηματική ελίτ και συγκεκριμένα τα πιο κοσμικά μέλη της, το 1986 είχε δολοφονήσει το θείο του συζύγου της Γιάννας Αγγελοπούλου.

24. Η έκφραση «χωριό Ποτέμκιν», σύμφωνα με το *New Oxford Dictionary of English* (2001: 1451), περιγράφει μία οντότητα ή ένα γεγονός που έχει ψεύτικη ή παραπλανητική εμφάνιση. Προέρχεται από τον Γκριγκόρι Αλεξάντροβιτς Ποτέμκιν, ευνοούμενο της Αυτοκράτειρας της Ρωσίας Αικατερίνης Β΄, ο οποίος έδωσε την εντολή να κατασκευασθούν ψεύτικα χωριά πριν από την περιοδεία της αυτοκράτειρας στην Κριμαία το 1787.

25. Σβορώνος Ν.Γ., *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Θεμέλιο, 1996.

26. Στο ίδιο, σ. 46.

27. Mansel P., *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924*, Penguin Books, 1995, σ. 361.

28. Bender T., «Intellectuals, Cities and Citizenship in the United States: The 1890s and 1990s», στο Holston J., *Cities and Citizenship* (επιμ.), Duke University Press, 1999, σ. 29.

29. Στο ίδιο, σ. 26.

30. Στο ίδιο, σ. 34.

31. Voutira E., «Population Transfers and Resettlement Policy in Inter-War Europe: The Case of Asia Minor Refugees in Macedonia from International and National Perspective», στο επιμ. Mackridge P. - Yanakkaki E., *Ourselves and Others, The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*, σ. 118-119.

32. Karakasidou A., *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990*, The University of Chicago Press, 1997, σ. 219-220.

33. Στο ίδιο, σ. 368.

34. Verney S., *Central State-Local Government Relations*, στο Kazakos P. - Ioakimidis P.C., *Greece and EC membership Evaluated* (επιμ.), Pinter Publishers 1994, σ. 164.

35. Στο ίδιο, σ. 168.

36. Είναι ενδεικτικό της έλλειψης ενδιαφέροντος της πόλης για τον εαυτό της το γεγονός ότι στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, το δεύτερο μεγαλύτερο στην Ελλάδα, η κατεύθυνση Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής, προπομπός του μικροσκοπικού Τμήματος Πολιτικών Επιστημών που τελευταία απέκτησε το Πανεπιστήμιο, έχει να επιδείξει μόνο ένα διδακτορικό με θέμα τη σύγχρονη πόλη, και αυτό έχει σχέση με την εκλογική συμπεριφορά των δήμων της πόλης κατά τις εθνικές εκλογές. Το μόνο αξιοσημείωτο ερευνητικό έργο που διενεργήθηκε για την πόλη, από σύγχρονη οπτική γωνία, έγινε από πολεοδόμους και αρχιτέκτονες που εργάζονται στο Πολυτεχνείο Θεσσαλονίκης. Η Νομική Σχολή (από την οποία προήλθε και στελεχώθηκε το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών) και η Φιλοσοφική Σχολή (δηλαδή γλώσσες και φιλολογία) κέρδισαν φήμη και διακρίσεις μέσα από την ενασχόλησή τους με θέματα πανελλήνιας εμβέλειας, τη συνταγματική και γλωσσική μεταρρύθμιση, αντίστοιχα.

37. Μανιτάκης Α., «Η Πολιτιστική [Πρωτεύουσα], η κουλτούρα των διαχειριστών και της πνευματικής ηγεσίας της Θεσσαλονίκης», *Εντευκτήριο*, σ. 58.

38. Στο ίδιο, σ. 59.

39. Ο συγγραφέας διετέλεσε σύμβουλος του Διοικητή της ΕΤΕ τον καιρό που η τράπεζα διέθεσε τη μειοψηφική συμμετοχή της στην Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εργάσθηκε στην Εγνατία Τράπεζα, όπου άνοιξε και διηύθυνε το γραφείο της τράπεζας στη Σόφια για ένα διάστημα τριών χρόνων.

40. ΕΤΕ, «South Eastern European Countries: Key Issues, Recent Developments and an Overview of the Banking Sector», *South Eastern Europe and Mediterranean Emerging Market Economies Bulletin*, Volume 4, Issue 3, February 2003, σ. 10.

41. Νικολακόπουλος Η. - Μουτούση Ν., «Η ισχυρή παρουσία της Νέας Δημοκρατίας στην Κεντρική Μακεδονία», *Τα Νέα*, 10 Φεβρουαρίου 2004.

42. Παπαστάθης Χ. - Χεκίμογλου Ε., «Η χαμένη ευκαιρία για την οικονομική αυτάρκεια του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 7, Μάρτιος 2002, σ. 33-46.

43. Συνέντευξη του William McGrew, «Κολέγιο Ανατόλια - Κάποτε στον Πόντο», *Μακεδονία-Πανσέληνος*, 1 Ιουνίου 2003.

44. Holston J. and Appadurai A., «Cities and Citizenship», στο Holston J. (επιμ.), *Cities and Citizenship*, Duke University Press, 1999, σ. 3.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Alpha Bank, «Ολυμπιακοί Αγώνες 2004: Προκλήσεις και ευκαιρίες για την εθνική οικονομία», *Οικονομικό Δελτίο*, Τόμος 78, Ιούνιος 2001.

2. Bastea E., *The Creation of Modern Athens-Planning the Myth*, Cambridge University Press, 2000

3. Beckert S., *The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie*, 1850-1869, Cambridge University Press, 2001.

4. Calhoun C. ed., Habermas and the Public Sphere, MIT Press

5. Chorianopoulos I., *Urban Governance and Territorial Competition in Europe: An analysis of the north-south diversity in the EU urban Policy Networks*, Ph.D. Thesis, University of London 2000.

6. Citron B. and Manalis G., The International Audit Firms As New Entrants - An Empirical Analysis of Auditor Selection in Greece, Discussion Paper, *City University Business School*, 2000.

7. Εντευκτήριον, *Η Πολιτιστική Πρωτεύουσα.*

8. Ενώσεις Ελληνικών Τραπεζών, *Οι τράπεζες μοχλός της ανάπτυξης*, Μάρτιος 2003.

9. Εθνικό Κέντρο Κοινοτικών Ερευνών, *Μακεδονία και Βαλκάνια: Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Εκδόσεις Αλεξάνδρα, 1996.

10. Faubion J.D., *Modern Greek Lessons: A Primer in Historical Constructivism*, Princeton University Press, 1993.

11. Insin E.F., ed., *Democracy, Citizenship and the Global City*, Routledge, 2000.

12. Harlafti G., *A History of Greek-owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day*, Routlegde, 1995.

13. Holston J. ed., *Cities and Citizenship*, Duke University Press, 1999.

14. Καραθύμου-Γερολύμπου Α., *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης-ΒορειοελλαδίτικεςΠόλεις στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Εκδόσεις Τροχαλία, 1997.

15. Karakasidou A., *Fields of Wheat, Hills of Blood:Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990*, The University of Chicago Press, 1997.

16. Kazakos P. and Ioakimidis P.C. eds., *Greece and EC Membership Evaluated*, Pinter Publishers 1994.

17. Keyder C., «Peripheral port-cities and politics on the even of the Great War», *New Perspectives on Turkey*, Spring 1999.

18. Kourlourios E., *Industrial Space in Contemporary Athens: The Development and Transformation of a Southern Metropolis*, Ph.D. Thesis, University of London, 1995.

19. Leontidou L., *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development*, Cambridge University Press, 1990.

20. Leontidou L., «Repolarization of the Mediterranean: Spanish and Greek Cities in Neo-liberal Europe», *European Planning Studies*, Vol.3, No.2, 1995.

21. Mackridge P. and Yanakkaki E. eds., *Ourselves and Other: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*, Berg Publishers, 1997.

22. Mansel P., Constantinople: *City of the World's Desire 1453-1924*, Penguin Books, 1995.

23. Metapolis 2001-*The Contemporary (Greek) City*, Metapolis Press, 2001.

24. Μόλχο Ρ., *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης-Μια ιδιαίτερη Κοινότητα 1865-1919*, Θεμέλιο, 2001.

25. *New Oxford Dictionary of English*, Oxford University Press, 2001.

26. ΕΤΕ, «South Eastern European Countries-Key Issues, Recent Developments and an Overview of the Banking Sector», *South Eastern Europe and Mediterranean Emerging Market Economies Bulletin*, Volume 4, Issue 3, February 2003.

27. ΟΟΣΑ, *Territorial Review of Athens, Greece*, May 2004.

28. Pagoulatos G., *Greece's New Political Economy. State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, London: Palgrave Macmillan, 2003.

29. Paraskevopoulos Ch., *Interpreting Convergence in the European Union: Patterns of Collective Action, Social Learning and Europeanisation*, Palgrave, 2001.

30. Parker A., «Wealth grow wary of tax reform spectre», *Financial Times*, July 22 2003.

31. Pratten C., *The Contribution of the Foreign Shipping Community to the UK Economy and the Economic Effects of a Change to the Taxation of the Foreign Shipping Community - A Report for the Baltic exchange*, Department of Applied Economics- University of Cambridge, August 2002.

32. Sassen S., *Globalisation and its Discontents*, The New Press, 1998.

33. Sassen S., *Cities in a World Economy*, Pine Forge Press, 2000.

34. Scoffier R., *La Ville sans dehors*, Futura 2000, Athens.

35. Scott A.J. ed., *Global City Regions: Trends, Theory, Policy*, Oxford University Press, 2001.

36. Shannam-Peckham R., *National Histories, National States: Nationalism and the Politics of Space in Greece*, I.B.T. Tauris Publishers, 2001.

37. Σκοπετέα Ε., *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, Πολύτυπον 1998.

38. Storper M., Walker R., *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*, Blackwell, 1992.

39. Σβορώνος Ν.Γ., *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Θεμέλιο, 1996.

40. Tsoulouvis E., *Perceptions of Urban Development and Planning Policies in Thessaloniki*, Ph.D. Thesis, University of London, 1985.

41. Tsoulouvis E., «Urban Planning and Inequality», *International Journal of Urban and regional Research*, vol. 20, No 4, 1996.

42. Yannakou A., *Residential Land Development and Urban Land Policy in Greece: The Case of Greater Thessaloniki*, Ph.D. Thesis, 1993, University of London.

Η φωτογραφία έχει ημερομηνία 31 Μαΐου 1936. Είναι από τη δεύτερη μεγάλη συναυλία της χορωδίας και της μαντολινάτας του «Θερμαϊκού» στην αίθουσα του θεάτρου «Παλλάς»

Θεσσαλονικέων «folies»

Αρχιτεκτονικές προτιμήσεις στη σύγχρονη Θεσσαλονίκη

Πέτρος Μαρτινίδης

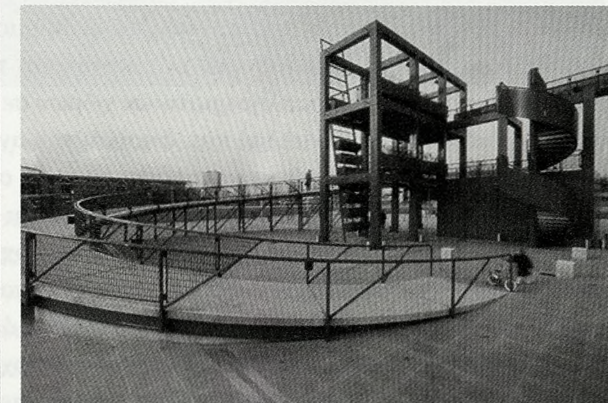
Υπάρχει μια περιοχή στο Σάρρεϋ της Μ. Βρετανίας, όπου μπορεί κανείς να θαυμάσει αυθεντικά, ρωμαϊκά ερείπια της Αφρικής! Μια παλιά επιγραφή εξηγεί, μάλλον απρόθυμα, ότι: «Αυτά τα ερείπια στήθηκαν εδώ το 1827 από τον βασιλέα Γεώργιο Δ΄, μεταφερμένα από τη Μεγάλη Λέπτιδα της Λιβύης το 1818». Πρόκειται, ούτε λίγο ούτε πολύ, για τριάντα επτά υψίκορμους κίονες οι οποίοι, αφού μέτρησαν δεκάξι αιώνες αφρικανικού ήλιου, υπομένουν έκτοτε την υγρασία του Σάρρεϋ (εικ. 1).

Η ως άνω περίπτωση δεν είναι μοναδική ασφαλώς, μαζί με τα μάρμαρα που απέσπασε ο λόρδος Έλγιν από τον Παρθενώνα (και τα οποία βρήκαν κάπως καλύτερη τύχη στο Βρετανικό Μουσείο). Κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, εν μέσω αλλεπαλλήλων επαναστάσεων, σχεδόν ο κάθε αριστοκράτης στην Αγγλία φρόντιζε να στολίσει τους κήπους των κτημάτων του με ολίγα αρχαία ερείπια, ώστε να τα συναντά στους περιπάτους του και να νιώθει μια «sweet melancholy which speaks to the sensitive soul», όπως απαιτούνταν τότε! Όποιος δεν είχε τρόπο να μεταφέρει και να στήσει αυθεντικά ερείπια φρόντιζε, ουχ ήττον, να νιώσει την «γλυκιά μελαγχολία που μιλά στην ευαίσθητη ψυχή» στήνοντας, σε ανάλογες διατάξεις, ολοκαίνουργιες μιμήσεις αρχαίων ερειπίων! Έτσι, αυθεντικά ή νεόδμητα, τα ερείπια σε κήπους ονομάστηκαν «folies» [προφέρεται «φόλις»], περιβάλλοντας με μια δόση αυτοσαρκασμού τέτοιες αρχαιόφιλες «παραφροσύνες». Εξ ου και η ονομασία «folies» [με γαλλική ορθογραφία και προφορά] για τα μεταλλικά, κατακόκκινα περίπτερα με τα οποία, στην δεκαετία του 1980, ο Μπερνάρ Τσιουμί οργάνωσε τις διαδρομές του πάρκου της Βιλέτ στο βόρειο Παρίσι (εικ. 2α, 2β).

Εικόνα 1

Εικόνες 2α και 2β

Είναι ίσως εύλογο, για ανθρώπους που ζούσαν στον πυρετό της βιομηχανικής επανάστασης και των τομών της σε κοινωνικές ή σε προσωπικές συμπεριφορές, σε ήθη που αργόσβηναν, σε παραγωγικές τεχνικές που εξαφανίζονταν ή σε γαλαζοαίματους που καρατομούνταν, να σαγηνεύονται κάποιοι με την αρχαία Ελλάδα και την Ρώμη -κόσμους τους οποίους φαντάζονταν σε μια αναλλοίωτη σταθερότητα, χωρίς κανένα σύνορο να διαχωρίζει το σήμερα από το χθες τους. Νομίζω πως, κατά μία ιδιότροπη αντιστροφή, οι σύγχρονοι Έλληνες -και ιδίως οι Θεσσαλονικείς- δείχνουν ζωηρή προτίμηση σε αρχιτεκτονήματα της αύριον, έργα υψηλής οικοδομικής τεχνολογίας ή φιλόδοξης μελλοντολογίας, αρνούμενοι ωστόσο να αποβάλουν οποιαδήποτε αντίληψη ή συμπεριφορά ενδόξων παππούδων. Κι αν το να αποδέχεται κανείς την νεωτερικότητα αλλάζοντας μαζί και την νοοτροπία του, αλλ' επιμένοντας να στολίζει αρχαιοπρεπώς τους κήπους του, αποτελεί μία «παραφροσύνη», το να επιδιώκει κάθε νεωτερικό στολισμό, εμμένοντας ανυποχώρητα σε προγονικές νοοτροπίες, αποτελεί μάλλον θλιβερό επαρχιωτισμό.

Για τον επαρχιωτισμό των Θεσσαλονικέων, λοιπόν, ο λόγος και για την πικρή, πικρότατη, «μελαγχολία που μιλά στην ψυχή» οποιουδήποτε ορθόφρονα περιφέρεται σε κεντρικούς δρόμους της πόλης και παρατηρεί νεοανεγειρόμενα ή ανακαινιζόμενα κτίσματά της.

Παράδειγμα 1ο: Ο εκσυγχρονισμός του Αρχαιολογικού Μουσείου

Θα μπορούσαμε να προσάψουμε στον Πάτροκλο Καραντινό ότι έδωσε το 1960, με το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, ένα από τα πιο άξια δείγματα

μοντέρνας αρχιτεκτονικής, λίγο προτού αρχίσει να αμφισβητείται συλλήβδην αυτό το κίνημα, που είχε τις αφετηρίες του στη δεκαετία του 1920. Ωστόσο, οι αρχές του μοντερνισμού τις οποίες εξέφραζε η αρχιτεκτονική του Μουσείου τελούσαν ακόμα σε ισχύ, διεθνώς, ενώ οι έννοιες της «αφομοιωμένης παράδοσης», της «διαλεκτικής εσωτερικού-εξωτερικού χώρου» ή της «λαβυρινθώδους διαύγειας», τις οποίες είχε επεξεργασθεί το μοντέρνο κίνημα από τον Λε Κορμπιζιέ μέχρι τον Βαν Άικ, υλοποιούνταν εξαιρετικά εκεί -με την παραπομπή στον τύπο της κατοικίας των κλασικών χρόνων, με τον υπαίθριο χώρο που εξέθετε το ορθογώνιο αίθριο αμέσως απέναντι από την είσοδο ή με την διευθέτηση πολλαπλών χωρικών ενοτήτων υπό ενιαία στέγη.

Μπορώ να καταλάβω τα προβλήματα που παρουσιάζει ένα τέτοιο κτίριο μετά από 40 χρόνια χρήσης και την αύξηση του εκθεσιακού υλικού, ιδίως σε μια χώρα όπου κάθε διάνοιξη δρόμου ή εκσκαφή οικοπέδου είναι πιθανό να προσφέρει μεγάλη χαρά σε αρχαιολόγους και ταλαιπωρία σε αδημονούντες εργολάβους ή ιδιοκτήτες. Τέτοιες συνθήκες επιτάσσουν είτε κατανομή των νέων ευρημάτων σε τοπικά μουσεία είτε ανέγερση συμπληρωματικών χώρων σε γειτονικό οικόπεδο είτε ένα μεγαλύτερο μουσείο κάπου αλλού και, φυσικά, την αναδιάταξη όλων των εκθεμάτων.

Εκείνο που δεν μπορώ να καταλάβω είναι το σιβυλλικό σημείωμα του διευθυντή του Μουσείου, Δ. Γραμμένου, όταν δηλώνει ότι: «η μουσειακή άποψη των θεματικών ενοτήτων ήταν σχεδόν αδιανόητη για τις αρχές της δεκαετίας του 1960, που είχε εγκαινιασθεί το Α.Μ.Θ.», επειδή «τότε η μοναδική αρχή ήταν η παραγωγική, από πλευράς φιλοσοφικής λογικής, αρχή του "εξ όνυχος τον λέοντα"»! Ενώ, σήμερα, «η ραγδαία εξέλιξη, οι μετασχηματισμοί της αρχαιολογικής θεωρίας και η αυτόνομη επιστήμη της μουσειολογίας» επιβάλλουν «περισσότερο επαγωγικά σχήματα, την επικοινωνιακή, δηλαδή, χρήση των συμφραζομένων ενός ή συνόλου εκθεμάτων». Συνεπώς, ο σύγχρονος «επισκέπτης-θεατής» χρειάζεται «ένα υποβλητικό περιβάλλον το οποίο θα πρέπει να επιδράσει επάνω του γνωστικά, βιωματικά, συναισθηματικά, ακόμη και ως "τέχνη αλυπίας"... κατά τες συνταγές των μουσειολόγων για ενιαίο και εντυπωσιακό σχεδιασμό». (Πρβλ. *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*, τ. 17, 2003, σ.σ. 263-64).

Δηλαδή, εάν αποκωδικοποιώ σωστά, το Αρχαιολογικό Μουσείο θα πρέπει να προσφέρει ένα υπερθέαμα που να κόβει την ανάσα, με εκθέματα και αρχιτεκτονικό περίβλημα που, από κοινού, θα συνιστούν κάτι σαν χολιγουντιανό θρίλερ χωρίς κορυφώσεις αγωνίας, αφού η «αλυπία» θα κρατά τους επισκέπτες-θεατές σε κατάσταση στωικής αποδοχής. Παραγωγική κι επαγωγική λογική, όμως, νομίζω ότι οφείλουν να αλληλοσυμπληρώνονται σ' ένα αρχαιολογικό μουσείο, ανεξαρτήτως εποχών· καθώς, αν δεν μπορεί κάποιος να σχηματίσει μια ιδέα για το λιοντάρι, γιατί να μαθητεύει σε περίτεχνες επιδείξεις του πεντικιούρ του;

Γι' αυτό και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας ή στο Λούβρο, π.χ., οι χώροι των κυλικείων συνδυάζονται με χώρους πώλησης καταλόγων, μελετών, ενθυμίων κ.λπ., ώστε η χαλάρωση των επισκεπτών να πλαισιώνεται από την ενημέρωσή τους και η ανάμνηση της επίσκεψης να συναιρείται με την επιθυμία ανανέωσής της. (Χωρίς την αίσθηση ότι αναπαύονται εν ειρήνη, στην αρχαιολογία, τα ίχνη της ζωής ή της τέχνης των Αρχαίων, όπως δεν έχουν αναπαυθεί εν ειρήνη οι ήρωες της ποίησής τους -ο Προμηθέας, ο Οιδίπους, η Αντιγόνη κ.ο.κ.- που επί αιώνες στοιχειώνουν τη φαντασία και την σκέψη του δυτικού κόσμου). Το ότι το σχετικό πωλητήριο στο Α.Μ.Θ. περιορίσθηκε σε ένα δωματιάκι πίσω από το εκδοτήριο εισιτηρίων είναι ίσως ηθελημένο, ώστε η ενημέρωση να γίνεται μόνο από την παρουσίαση των εκθεμάτων, «κατά τες συνταγές των μουσειολόγων για ενιαίο και εντυπωσιακό σχεδιασμό».

Εικόνα 3

Δεν ξέρω εάν δόθηκαν τέτοιες οδηγίες στους αρχιτέκτονες που ανέλαβαν τη μελέτη εκσυγχρονισμού του Α.Μ.Θ. ή αν οι δηλώσεις έρχονται να δικαιολογήσουν εκ των υστέρων το διαφαινόμενο αποτέλεσμα. Το πυραμιδοειδές χωροδικτύωμα πάντως, το οποίο κάλυψε το μισό αίθριο κι εξαφάνισε το άλλο μισό από τα μάτια των εισερχομένων, ούτε «ενοποιεί τον αρχικό σχεδιασμό», ούτε «αποκαθιστά τη λειτουργία του αιθρίου μορφολογικά και τεχνολογικά», όπως ισχυρίζεται η ομάδα των μελετητών του εκσυγχρονισμού (πρβλ. *ό.π.*, σελ. 256). Μπορεί η λύση να λειτουργεί «βιοκλιματικά», με την στραμμένη στον νότο τζαμαρία και την «καμινάδα αέρα για δροσισμό», αλλ' ο ημι-υπόγειος χώρος που έχει προκύψει έτσι δεν είναι παρά ένας μεγαλοπρεπής προθάλαμος για τα W.C. του Μουσείου ή, κατάλληλα εξοπλισμένος, μια εξαιρετική αίθουσα μνημοσύνων, σαν αυτές που επιδιώκει να διαθέτει υπογείως κάθε νεόδμητος ενοριακός ναός (εικ. 3, 4).

Εικόνα 4

Το σίγουρο είναι πως τέτοιου είδους εντυπωσιακές χειρονομίες, σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα και με ανάλογα προωθημένες τεχνολογίες, δικαιώνονται μόνο σε μουσεία μοντέρνας τέχνης. Όπου το 90% των εκθεμάτων αποτελούν πειραματισμούς νεαρών ως επί το πλείστον καλλιτεχνών, οι οποίοι βιάζονται να συνοψίσουν στις «εγκαταστάσεις» τους την ιστορία όλης της προηγούμενης τέχνης, δίχως να έχουν προλάβει να την γνωρίσουν. Κι άρα όσο πιο εντυπωσιακό εμφανίζεται το ίδιο το κτίσμα, τόσο το καλύτερο για τους επισκέπτες, αφού πέρα από το περιέχον δεν έχουν πολλά να χαρούν από το περιεχόμενο.

Αντίθετα, μουσεία που αποθησαυρίζουν ιστορία και μεγάλη τέχνη μπορούν να αρκούνται στη φύλαξη των θησαυρών τους και στην συνετή ανακαίνιση των αναρτήσεων, του φωτισμού και των επεξηγήσεων που πλαισιώνουν αυτούς τους θησαυρούς. Κι αν ο εκσυγχρονισμός συνεπάγεται μοιραία (και ορθά) ένα είδος ανταγωνισμού με ιστορικά μουσεία της Ευρώπης, τα πυραμοειδή χωροδικτυώματα δεν είναι πανάκεια. Το Λούβρο έστησε μια κανονικότατη πυραμίδα, με την λιτή γεωμετρία και τις ιστορικές αναφορές της, στο μέσο των μπαρόκ όψεων της τεράστιας αυλής του. Το να κολλήσει μια μπαρόκ ακανόνιστη πυραμίδα σ' ένα λιτό ορθογώνιο αίθριο δεν συνιστά ιδεώδες αντιστάθμισμα. Συνιστά, σαφώς, δείγμα επαρχιωτισμού.

Παράδειγμα 2ο: Πάρκινγκ και επέκταση εγκαταστάσεων της Χ.Α.Ν.Θ.

Με τη μορφή που πήρε η επέκτασή της, το ακρώνυμο «Χ.Α.Ν.» θα μπορεί πλέον να σημαίνει και «Χρησιμοθηρία Άνευ Νοήματος».

Στο πολυδιαφημισμένο πάρκινγκ, κάτω από την έκταση των παλιών γηπέδων, ένας αξιοθαύμαστος, πράγματι, ρομποτικός αυτοματισμός ταξινομεί σε τρεις υπόγειες στάθμες «ραφιών» όλα τα οχήματα, χωρίς να μεσολαβούν καθόλου ράμπες. Έτσι, οι 400 ή 500 θέσεις, που με παραδοσιακές διαμορφώσεις θα παρείχε ο ίδιος όγκος, έγιναν 1.000 χάρη στη χρήση μιας τεχνολογίας της τελευταίας λέξης. Με το κέντρο της πόλης να κατακλύζεται καθημερινά από παράνομα σταθμευμένα οχήματα και με μια τυραννική συμφόρηση στην κίνηση των υπολοίπων, θα έλεγε κανείς πως η αύξηση των θέσεων στάθμευσης ήταν αναγκαία. Να, όμως, που όποια ώρα της μέρας ή της νύχτας κι αν τριγυρίσει κάποιος στην περιοχή θα βρει τους γύρω δρόμους -την οδό Νικ. Γερμανού, το στενό της Τσόπελα ή την Διαλέτη και την Δαγκλή, πάνω από την Τσιμισκή- στην ίδια κυκλοφοριακή ασφυξία, ενώ από τις τεχνολογικά επαυξημένες θέσεις του λαμπρού πάρκινγκ καταλαμβάνονται οι 50 ή, το πολύ, οι 100!

Τι νόημα έχει, λοιπόν, όλη η μέριμνα; Περιμένει να εξοικειωθούν οι Θεσσαλονικείς με την ιδέα πως οι επιβλητικοί ανελκυστήρες κι οι εντυπωσιακές σχάρες που παραλαμβάνουν κάθε όχημα για να το ταξινομήσουν δεν θα το συνθλίψουν ή τους περιμένει να αφομοιώσουν την έννοια της «αστικής συμβίωσης» -της urban conviviality, όπως την έχουν πει εκεί όπου την πέτυχαν κιόλας- κι άρα να δεχθούν σιγά σιγά πως, σε μια μεγάλη πόλη, κανείς δεν δικαιούται να αφήνει το αμάξι του όπου τον βολεύει; Εάν σε κάτι τέτοιο προσβλέπει η χρήση υπερσύγχρονης τεχνολογίας, τότε μάλλον θα περιμένουμε αρκετά μέχρι ν' αρχίσουν να γεμίζουν οι 1.000 θέσεις. Μετά από επτά χρόνια λειτουργίας του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης, η πόλη μας εξακολουθεί να διαθέτει μόνο ένα κατάστημα (σε ημιώροφο) για αποκλειστική πώληση δίσκων κλασικής μουσικής, όπως και πριν την ανέγερση του Μ.Μ.Θ., ενώ στην Αθήνα τα σχετικά καταστήματα υπερέβησαν τα δεκαπέντε.

Εικόνα 5

Ίσως η λύση είναι να προσευχηθούμε να εκπολιτίσει σύντομα και μαζικά ο Θεός τους Θεσσαλονικείς. Εξάλλου, η πόλη διαθέτει μεγαλύτερη εξοικείωση με τις προσευχές απ' όσο με την έννοια της «αστικής συμβίωσης» ή την κλασική μουσική. Και ίσως γι' αυτό οι αρχιτέκτονες της όλης επέκτασης της Χ.Α.Ν.Θ. έστησαν στη δυτική γωνία του οικοπέδου επί της Τσιμισκή, ως κεντρικό σημείο διανομής των κινήσεων, ένα είδος κυκλικού, δωρικού ναΐσκου ή κάτι σαν το «τεμπιέτο» του Μπραμάντε στη Ρώμη: για να «πιάνουν» καλύτερα οι προσευχές.

Κατά τα άλλα, η όλη διαμόρφωση κρατά τον συνονθυλευματικό χαρακτήρα που είχαν και οι παλιότερες χρήσεις του χώρου (ο οποίος φιλοξένησε, διαδοχικά, ένα ανοιχτό γήπεδο μπάσκετ, τα πρώτα φεστιβάλ ελληνικού τραγουδιού, θερινό σινεμά, γήπεδα τένις κι ένα υπαίθριο πάρκινγκ). Μα με τις γρανιτώδεις ορθομαρμαρώσεις να παραπέμπουν σε επιβλητικές ανακαινίσεις, όπως του Μουσείου Ορσέ λ.χ., και με την διευθέτηση των επιμέρους κτισμάτων να δημιουργεί λιγότερο κοσμοπολίτικους συνειρμούς, τείνοντας στην αταξία παραδοσιακών οικισμών, ο επαρχιωτισμός συναντά το ισοδύναμό του, την αρχοντοχωριατιά (εικ. 5, 6).

Εικόνα 6

Παράδειγμα 3ο: Το μέλλον της πλατείας Διοικητηρίου

Κατά μία ετυμολογική εκδοχή οι λέξεις *πλάνη* και *πόλις* είναι λέξεις ομόρριζες, με κοινή καταγωγή από το ρήμα *πέλω* (είτε με τη σημασία της «έκβασης», όπως στη φράση «γήρας και θάνατος επ' ανθρώποισι πέλονται» -το γήρας και ο θάνατος επέρχονται στους ανθρώπους- είτε με τη σημασία του «διαρκώς είναι», όπως στον στίχο «πολλά τα δεινά κουδέν ανθρώπου δεινότερον πέλει» -πολλά είναι τα θαύματα και τίποτα πιο θαυμαστό απ' τον άνθρωπο δεν υφίσταται). Με τέτοια ετυμολογική συγγένεια, λοιπόν, στην κοινή ρίζα της κίνησης και μαζί της σταθερότητας, πώς να μη συναντιούνται η πλάνη και η πόλη και πώς να μην πλανώνται συνήθως οι πολίτες, μολονότι για να γίνουν πολίτες εγκαθίστανται σε μια πόλη κι άρα δεν είναι πλάνητες. Εκτός εάν ο συνηθέστερος τύπος πολίτη είναι αυτός του «πλανημένου».

Το παιχνίδι με τις λέξεις αρμόζει απολύτως στον μεταξύ πολιτείας και πολιτών εμπαιγμό προς την ιστορία της Θεσσαλονίκης, όπως αυτός ασκείται σχετικά με το παρόν, το παρελθόν και, κυρίως, το μέλλον της πλατείας Διοικητηρίου. Όπου η πολιτεία «αναγκάζεται» να κακοποιεί το περιβάλλον των πολιτών, ανταποκρινόμενη στα δίκαια αιτήματά τους!

Το 1985, για όσους το θυμούνται, γιορτάσαμε υπερηφάνως τα 2.300 χρόνια από την ίδρυση της πόλης. Η μεγάλη υπερηφάνεια σε επετειακούς λόγους ή λογύδρια αφορούσε στα 2.300 χρόνια «συνεχούς» ζωής της Θεσσαλονίκης -κάτι για το οποίο δεν θα μπορούσαν να περηφανεύονται άλλες πόλεις, όπως η Αθήνα λ.χ. Έξι χρόνια μετά, το 1991, όταν άρχισε η εκσκαφή της πλατείας Διοικητηρίου για την δημιουργία υπόγειου σταθμού αυτοκινήτων αποκαλύφθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο από προειδοποιήσεις αρχαιολόγων, ένα πλήρες δειγματολόγιο λειψάνων από όλες τις ιστορικές φάσεις της περιοχής (με ελληνιστικό κτίσμα και ψηφιδωτά, ρωμαϊκό δρόμο, παλαιοχριστιανικά λουτρά, μεσαιωνική βιοτεχνία, νεκροταφείο και κατοικίες της Τουρκοκρατίας). Αποκαλύφθηκε, δηλαδή, ένα κυριολεκτικώς «ανάγλυφο» και μοναδικό τεκμήριο της συνεχούς (για τους 20 από τους 23 αιώνες) ζωής της πόλης, αφού τα μόνα άλλα ανοιχτά συγκροτήματα -η αρχαία αγορά και το Γαλεριανό συγκρότημα στην πλατεία Ναβαρίνου- αποτελούν δείγματα της αρχής και του τέλους της Ρωμαιοκρατίας, αντίστοιχα, πριν προκύψει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Κι εδώ αρχίζει να μεγαλουργεί η ετυμολογική συνεκδοχή πόλης και πλάνης, μαζί με τη συνενοχή εκείνων που θέλουν ένα εξυπηρετικό πάρκινγκ κι εκείνων που αποσκοπούν στις ψήφους των εξυπηρετημένων, ξεχνώντας ότι πόλη δεν είναι μόνο οι εξυπηρετήσεις κάθε γειτονιάς προς τους κατοίκους της. Αυτό είναι μια παραπλάνηση. Πόλη, κυρίως, είναι η «αφή» της οικοδομημένης ιστορίας για τους πλάνητες, τους ντόπιους ή τους ξένους περιπατητές και στοχαστές του πόσο λίγη αιωνιότητα, τελικά, παραμένει στις προσδοκίες του αιώνιου που ενέχει κάθε νέα ανέγερση κτισμάτων. Όχι τυχαία, αυτή την «αφή» έχουν εκθειάσει διαπρεπείς ταξιδευτές και συγγραφείς (όπως ο Σταντάλ για τη Ρώμη, ο Φρόυντ για τη Ρώμη και άλλες ιταλικές πόλεις, ο Βάλτερ Μπένγιαμιν για το Παρίσι, ο Εδουάρδο Μεντόζα για τη Βαρκελώνη κ.ο.κ.), μακαρίζοντας με διάφορους τρόπους όσους αξιώνονται, κάθε φορά, να έχουν ζήσει «μια τέτοια πόλη».

Θα ήταν συνεπώς αστείο, μετά την αποκάλυψη των αρχαιοτήτων, να τις καταχώσουν εκ νέου -θεωρώντας ότι, αφού δεν γίνεται πάρκινγκ, ας ξαναποκτήσουμε τουλάχιστον την μουσολινικού κάλλους μαρμάρινη πλατεία, να έχουν να θυμούνται τα νιάτα τους όσοι μεγάλωσαν εκεί, όπως ο γ.γ. του υπουργείου Πολιτισμού και πρόεδρος του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου κ. Χ. Ζαχόπουλος (πρβλ. δηλώσεις του στην εφ. *Αγγελιοφόρος*, 24.4.05). Η μόνη λύση, αφού απεδείχθη ότι οι αρχαιολόγοι είχαν δίκαιο να προειδοποιούν, θα ήταν να προταθεί μια πλατεία στο σχήμα και στις διαστάσεις της παλιάς, από διαφανή υλικά και με πολύ λεπτές στηρίξεις στον αρχαιολογικό χώρο, ώστε οι αρχαιότητες να παραμένουν ορατές από πάνω, ή κάποια κομψή διαμόρφωση περιμετρικών διαδρομών, με τις αρχαιότητες ορατές από το πλάι, και, σε κάθε περίπτωση, άνετα επισκέψιμες (εικ. 7).

Εικόνα 7

Απ' όσο ξέρω, υπήρξε μια τέτοια πρόταση το 1995, ενώ η ομάδα των αρχαιολόγων που ανέσκαβε την πλατεία αισιοδοξούσε, το 1997, πως: «η περιπέτεια για το μέλλον της πλατείας τελειώνει. Με λύσεις τωρινές, καινοτόμες» που θα καθιστούν την πλατεία ένα «ανοιχτό βιβλίο» για την ιστορία της πόλης (πρβλ. *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*, τ. 10 β, σ.σ. 545-552). Τίποτε δεν εφαρμόσθηκε ποτέ, καθώς εκκρεμούσε επίμονα η διεκδίκηση του πάρκινγκ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ένας χώρος στάθμευσης είναι απαραίτητος για τη συγκεκριμένη περιοχή, όπως και για πάρα πολλές άλλες. Αλλά, όταν όλες οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις αύξαναν διαδοχικά και ασύστολα τους συντελεστές δόμησης στην κεντρική Θεσσαλονίκη, αφήνοντας να εγείρονται εκτρωματικά ψηλές πολυκατοικίες, για να επωφελείται κάθε οικοπεδούχος ή κάθε αγοραστής φτηνού διαμερίσματος και, φυσικά, κάθε εργολάβος, έπρεπε να έχουν υπ' όψιν ότι όποιος αποκτούσε ένα διαμερισματάκι για να ζήσει θ' αποκτούσε κι ένα δυο αυτοκινητάκια για να κυκλοφορεί. Ας υποχρέωναν λοιπόν, εγκαίρως, τη δημιουργία υπόγειων

πάρκινγκ σε κάθε πολυκατοικία ή την έγερση πολυώροφων γκαράζ κάθε δύο-τρία οικοδομικά τετράγωνα. Τουλάχιστον, ας δοκιμάσει μια τέτοια λύση η παρούσα κυβέρνηση, απαλλοτριώνοντας οικοδομές του 1960 ή του 1970 και μετατρέποντάς τες σε πολυώροφα γκαράζ.

Εκείνο, όμως, που προτίθεται να κάνει οριστικά η παρούσα κυβέρνηση, όπως φαίνεται σε πρόσφατες αποφάσεις του Κ.Α.Σ., του ΥΠ.ΠΟ. και του νοσταλγικού κυρίου Ζαχόπουλου, ο οποίος αναφέρεται στον χώρο ως «δυσάρεστη τρύπα με την οποία δεν συμβιβάζεται η πόλη» (πρβλ. εφ. *Έθνος*, 20.5.05), είναι ό,τι πιο κιτς μπορεί να φαντασθεί κανείς. Πρώτον, το διαχρονικό πορτρέτο της Θεσσαλονίκης θα μετατραπεί σε σκοτεινή κατακόμβη, ανάμεσα σε ρωμαλέα υποστυλώματα που θα καταστρέψουν τμήματα των αρχαιοτήτων. Δεύτερον, η παλιά πλατεία θα ανακατασκευασθεί με τα «αθάνατα» και φυλαγμένα από τον δήμο μάρμαρά της, αλλά θα υπερυψωθεί και λίγα μέτρα από την οδό Αγίου Δημητρίου (ως πλατεία-παράδεισος για ηδονοβλεψίες, που θα έχουν πλήρη εποπτεία σε παράθυρα διαφόρων ορόφων από τις γύρω οικοδομές). Τρίτον, μεταξύ αρχαιοτήτων και πλατείας θα παρεισδύσει ένα γκαράζ με ρομποτικές ταξινομήσεις αυτοκινήτων σε ράφια (αντίστοιχο προς αυτό της Χ.Α.Ν.Θ.), ώστε οι 100 θέσεις στάθμευσης που οριακά χωρούν, να γίνουν 400 ή 500 και να έχει νόημα η ανακούφιση των κατοίκων της περιοχής!

Εάν αυτό δεν είναι επαρχιωτισμός, τότε η λέξη χάνει κάθε σημασία. Εξάλλου, το ρήμα «επάρχω», εκτός από διοικώ σημαίνει επίσης παρέχω ή εφοδιάζω· και πάντα οι έπαρχοι φρόντιζαν να κερνούν πλουσιοπάροχα («επήρξαντο δεπάεσσιν» το έλεγαν κάποτε) τους ευνοημένους κατοίκους ή τους ευτυχείς εργολάβους της επαρχίας τους. Δηλαδή, τους επαρχιώτες που, αντί να αξιώνουν μια ωραιότερη και πλουσιότερη σε ανάδειξη της ιστορίας της πόλη, πρώτα εκμαιεύουν από τους κυβερνώντες όρους για φθηνή κατοικία κι έπειτα απαιτούν βολικά πάρκινγκ, σε βάρος κάθε «δυσάρεστης τρύπας» της ιστορίας -παραπλανώντας οι μεν τους δε σ' έναν ατέλειωτα θλιβερό φαύλο κύκλο.

Αυτή είναι, τελικά, η Θεσσαλονίκη ως προς τους κατοίκους της: μια αρχοντοπούλα αισθησιακή και πολυΐδμων, κοσμοπολίτισσα κι ανεξίθρησκη μεταξύ 19ου και 20ού αιώνα, υποχρεωμένη τώρα να συζεί με μια πλειονότητα ωμών κι απαίδευτων ωφελιμιστών.

Συμπέρασμα

Εκείνο που φαίνεται να διαφεύγει της αυτογνωσίας των Θεσσαλονικέων είναι πως η όποια ομορφιά ενός χωριατόσπιτου δεν έγκειται στο σοφό αρμολόγημα της λιθοδομής, στην οικονομία των ανοιγμάτων και στο λειτουργικό δέσιμό του με το περιβάλλον, αλλά στην αγάπη με την οποία οι κάτοικοί του το συντηρούν, στην απλότητα με την οποία το διακοσμούν ή στο πόσο μετρημένα το επεκτείνουν. Ανάλογα, η όποια γοητεία μιας έπαυλης δεν έγκειται στο πόσα σαλόνια διαθέτει στο εσωτερικό της και πόσες πισίνες στους κήπους της, αλλά στο τι μουσική ακούν οι ιδιοκτήτες στα σαλόνια ή τι βιβλία διαβάζουν όταν ξαπλώνουν δίπλα στις πισίνες· καθώς οτιδήποτε αφορά στην έπαυλη -πολυτελή υλικά, μεγάλες επιφάνειες, τεχνολογικές ανέσεις κ.ά.- ακυρώνεται, εάν οι ιδιοκτήτες φέρονται όπως οι αμέριμνοι γλεντοκόποι των βραδινών τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Με δυο λόγια: το «κατοικείν» δεν είναι συνάρτηση του οικήματος αλλά του κατοίκου και η Θεσσαλονίκη θα πρέπει να εκσυγχρονίσει τις νοοτροπίες των κατοίκων της, εάν θέλει να δώσει νόημα στους εκσυγχρονισμούς των κτισμάτων της. Σε μια πόλη με το μεγαλύτερο ποσοστό, απ' όσο μπορώ να υπολογίσω, πανάκριβων αυτοκινήτων, από τα ανοιχτά παράθυρα των οποίων αντηχεί ό,τι πιο φτηνό κυκλοφορεί ως μουσική, ή σε μια πόλη με το μεγαλύτερο ποσοστό άξεστων οδηγών ταξί, απ' όσο μπορεί να υπολογίσει οποιοσδήποτε έχει χρησιμοποιήσει ταξί σε άλλη πόλη, κάθε μελλοντολογική αρχιτεκτονική ισοδυναμεί με αναγόρευση μιας στάνης σε βιβλιοστάσιο, επειδή στην αφετηρία της τυπογραφίας βρίσκονται οι περγαμηνές, από δέρμα τρυφερών μοσχαριών.

Το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης

Θέμις Βελένη

Στη σημερινή Ευρώπη κάθε καινούριο σημαντικό κτίριο πολιτισμού ξεπερνά αναγκαστικά όχι μόνο το τοπικό, αλλά και το εθνικό ενδιαφέρον, αφού γίνεται αυτομάτως ένας ακόμη κόμβος στο ευρωπαϊκό πολιτιστικό πλέγμα...Έτσι, το δεύτερο μέγαρο μουσικής στην Ελλάδα...αποτελεί ένα καινούριο κτίσμα πολιτισμού σε μια πολιτιστική πρωτεύουσα που δεν έχει την υποχρέωση να καλύπτει απλώς κάποια κενά σε τοπικές λειτουργικές ανάγκες, αλλά και να αποτελεί συμβολή στον ευρύτερο χώρο....[1] Με αυτά τα λόγια ξεκινούν οι προγραμματικές δηλώσεις του αρχιτεκτονικού γραφείου «Τζώνος-Χόιπελ-Χόιπελ», υπεύθυνου για την προμελέτη του έργου «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης».[2]

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΑΠΘ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΔΕΘ: Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης
Δ.Σ.: Διοικητικό Συμβούλιο
Ι.Ν.: Ιδρυτικός Νόμος
Ο.Μ.Μ.Θ.: Οργανισμός Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης
ΤΕΕ: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας
ΤΥΕ: Τεχνικός Υπεύθυνος Έργου

Το ιστορικό του Μεγάρου Μουσικής. Το ζήτημα της χωροθέτησης

Μετά από την πρωτοβουλία του συλλόγου Αθηνών «οι Φίλοι της Μουσικής» να παραχωρήσει τα αρχιτεκτονικά και ακουστικά σχέδια του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης συγκροτήθηκε το πρώτο προσωρινό συμβούλιο του συλλόγου Φίλων Μουσικής Θεσσαλονίκης, με επικεφαλής την Κ. Βελλίδη.[3] Στις 10 Ιανουαρίου του 1992 έγινε σε επίσημη τελετή η παρουσίαση των σχεδίων στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης παρουσία του τότε πρωθυπουργού της χώρας Κ. Μητσοτάκη, ο οποίος εξήγγειλε την κατασκευή του Μεγάρου Μουσικής με ταυτόχρονη παραχώρηση του οικοπέδου της νέας παραλίας, το οποίο γειτνιάζει με το «Μακεδονία Παλλάς». Ο πρόεδρος του συλλόγου Φίλων Μουσικής Χ. Λαμπράκης στην ομιλία του είπε μεταξύ άλλων: «*...Δύο κέντρα που θα ακτινοβολούν και θα εκπέμπουν τα πολιτιστικά τους μηνύματα σε συντονισμό, ένα από την Αττική και το άλλο από τη Βόρεια Ελλάδα, μπορούν να γίνουν η αφετηρία της γένεσης μιας νέας πολιτιστικής πραγματικότητας στον τόπο μας...Εκ μέρους του Δ.Σ. του Συλλόγου μας...χαρίζουμε σήμερα και παραδίδουμε στην κρίση σας τα σχέδια του Μεγάρου, ελπίζοντας πως η πρωτοβουλία μας συμπίπτει με τους ευρύτερους στόχους και προσανατολισμούς, τόσο τους εθνικούς όσο και τους ευρωπαϊκούς, της μακεδονικής πρωτεύουσας ...*».[4] Η εξαγγελία του Μεγάρου χαιρετίζεται ομόφωνα, καθώς φορείς και οργανισμοί της πόλης το θεωρούν «*μεγαλόπνοο έργο που θα συμβάλει στην πολιτιστική εξέλιξη της συμπρωτεύουσας και της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας και θα παίξει καθοριστικό ρόλο στο χώρο των Βαλκανίων*».[5] Η θερμή υποδοχή του συμπλέει με τη γενική ατμόσφαιρα που επικρατεί στην πόλη εν όψει των διαδικασιών για την ανάδειξη της νέας πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης. Όταν, μάλιστα, τον Ιούνιο του 1996 η Θεσσαλονίκη αποκτά τον τίτλο, το Μέγαρο εντάσσεται στο πενταετές πρόγραμμα των μεγάλων έργων που προβλεπόταν να έχουν ολοκληρωθεί μέχρι το 1997. Άλλωστε, το άρθρο 9 Α του Ιδρυτικού Νόμου σχετικά με το Μέγαρο Μουσικής εξέφραζε την ευχή: «*...να συντελέσουν εις την ολοκλήρωση της κατασκευής του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης, ώστε τούτο να είναι έτοιμο προς χρήση το 1997, έτος κατά το οποίον η πόλη της Θεσσαλονίκης θα είναι η Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης* ».[6] Σκοπός της ανέγερσης ήταν η δημιουργία ενός κτιρίου ικανού να εξυπηρετεί παντοειδείς μουσικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και συνέδρια, με απώτερο στόχο την τόνωση του πολιτιστικού επιπέδου της πόλης μέσα στο γενικότερο πλαίσιο μιας εθνικής στρατηγικής που απέβλεπε «στην αυξημένη βαλκανική και ευρωπαϊκή επιρροή της μακεδονικής πρωτεύουσας».[7]

Παρά την ομόθυμη, όμως, αναγνώριση της σπουδαιότητας του Μεγάρου ως πολιτιστικού κέντρου, προκύπτει αμέσως διαφωνία ως προς τη χωροθέτησή του, που πυροδοτείται από αλλεπάλληλα δημοσιεύματα τόσο του τοπικού όσο και του αθηναϊκού τύπου. Ο τότε δήμαρχος Θεσσαλονίκης Κ. Κοσμόπουλος διαφωνεί με την επιλογή του χώρου για την ανέγερση του Μεγάρου καθώς και με τα σχέδια και τους φορείς που έχουν αναλάβει το έργο διαμαρτυρόμενος ότι αιφνιδιάστηκε, γεγονός που προκαλεί την αντίδραση του Συλλόγου Φίλων Μουσικής και νέα δήλωση του πρωθυπουργού: «*Το σχέδιο που παρουσιάσθηκε ενώπιον όλων των ενδιαφερομένων πλευρών εκρίθη απ' όλους απολύτως ικανοποιητικό. Όσον αφορά το χώρο, πάντα περί αυτής της θέσεως εγένετο λόγος*».[8] Η τότε πρόεδρος του Συλλόγου Φίλων Μουσικής, Κ. Βελλίδη, επισημαίνει ότι «*τα σχέδια έχουν εγκριθεί από την ελληνική βουλή και η επιλογή του χώρου που έγινε από την κυβέρνηση ήταν γνωστή σε όλους*».[9]

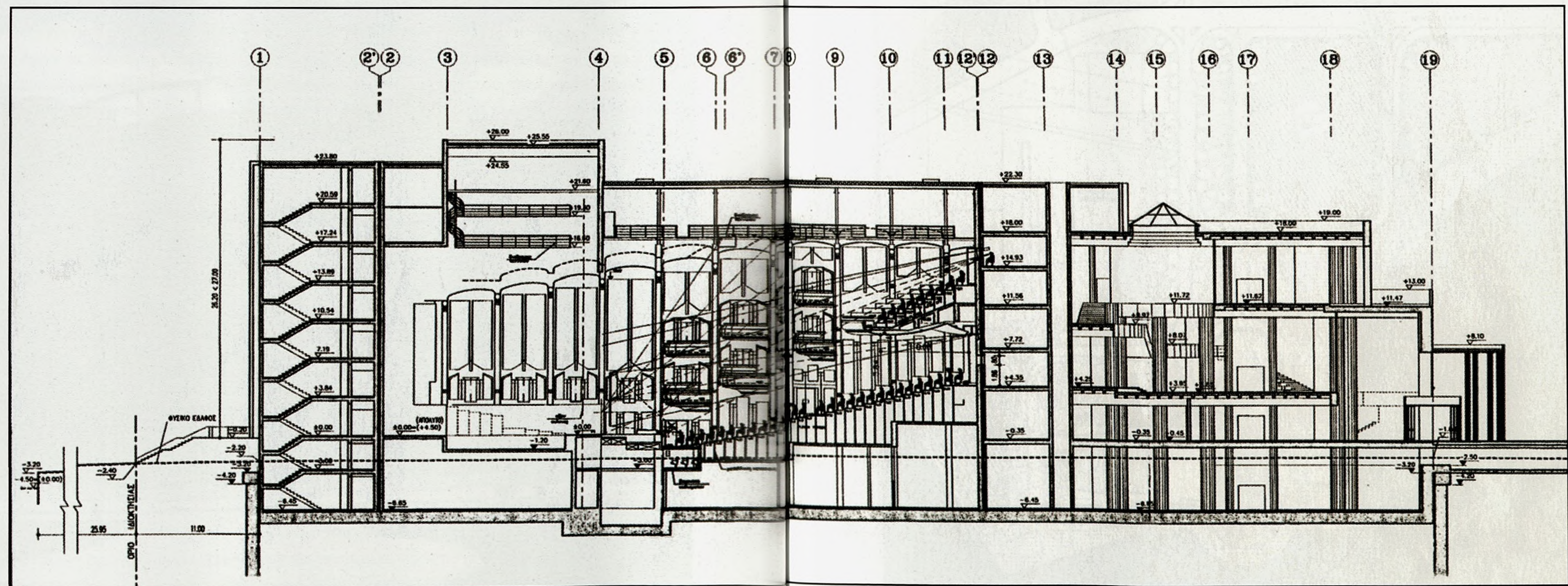

Εικόνα 1: Η ανατολική όψη του κτιρίου με την μεταλλική κατασκευή του πρόπυλου που στεγάζει την είσοδο του κοινού

Ο Τύπος σχολιάζει αρνητικά τη διαμάχη μεταξύ του δημάρχου και του δημοσιογραφικού συγκροτήματος «Βελλίδη», κατηγορώντας πότε τη μία και πότε την άλλη πλευρά για κωλυσιεργίες λόγω προσωπικών συμφερόντων που ελλοχεύουν τον κίνδυνο της ματαίωσης του έργου και για παράκαμψη των απαιτούμενων νόμιμων διαδικασιών, αντίστοιχα. Κι ενώ όσον αφορά την ανάθεση της μελέτης και τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό δεν υπάρχουν περιθώρια παρέμβασης και αλλαγής, καθώς έχουν ορισθεί με προεδρικό διάταγμα, το ζήτημα της χωροθέτησης αναδεικνύεται μείζον και αποκτά νέες διαστάσεις μετά από τις προτάσεις των διαφόρων φορέων.

Ο τότε δήμαρχος Καλαμαριάς Θρ. Λαζαρίδης παρεμβαίνει στη διαμάχη, προτείνοντας να φιλοξενήσει το Μέγαρο στο χώρο του πρώην στρατοπέδου Κόδρα στο Καραμπουρνάκι, πρόταση που απορρίπτεται από το Δήμο Θεσσαλονίκης που, για ευνόητους λόγους, επιθυμεί να ανεγερθεί το Μέγαρο σε περιοχή στα όρια της επικράτειάς του. Ο φόβος για την καθυστέρηση του έργου φέρεται, σύμφωνα με τα δημοσιεύματα της εποχής,[10] να οδήγησε τον Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας Γ. Μισαηλίδη να υποδείξει την περιοχή που βρισκόταν στα σύνορα της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης και του στρατοπέδου, όπου βρίσκεται το στρατιωτικό νοσοκομείο 424, πρόταση που δεν συζητήθηκε περαιτέρω, καθώς πολύ σύντομα το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας παρενέβη και σε συνέντευξη Τύπου στις 10 Απριλίου ο τότε πρόεδρος Α. Κουράκης παρουσίασε «εναλλακτικές προτάσεις στο θέμα της επιλογής του χώρου για την ανέγερση του Μεγάρου Μουσικής στη Θεσσαλονίκη», εισάγοντας νέα δεδομένα στη συζήτηση για τη θέση του κτιρίου. Οι προτεινόμενοι χώροι ήταν το στρατόπεδο Κόδρα, η περιοχή Ποσειδωνίου, το Γ΄ Σώμα Στρατού και το οικόπεδο Φιξ, ενώ η τοποθέτησή του στο χώρο της παραλίας κρίθηκε «ατυχέστατη, διότι πέρα από το γεγονός ότι η παραλιακή ζώνη πρασίνου αντιμετωπίζεται ως οικόπεδο το οποίο τεμαχίζεται και διατίθεται προς ανοικοδόμηση, έχει και άλλες επιπτώσεις που αλλάζουν δραματικά τον χαρακτήρα της παραλίας και της ευρύτερης περιοχής της».[11]

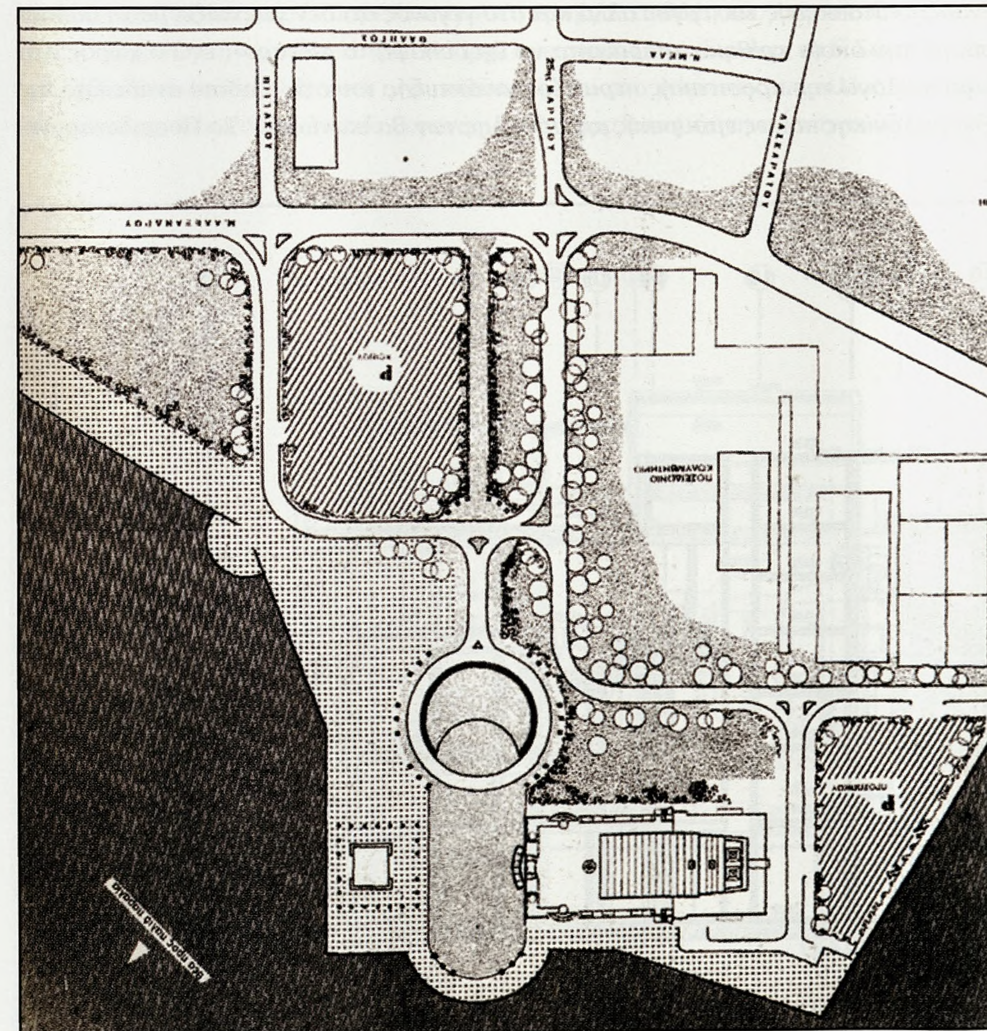
Τον Ιούνιο του 1992 η δημοτική παράταξη «Θεσσαλονίκη-Πρώτος ρόλος» με επικεφαλής τον Δ. Φατούρο προτείνει επίχωση της παραλίας για την τοποθέτηση του Μεγάρου στην περιοχή που ορίζεται από το ξενοδοχείο «Μακεδονία Παλλάς» και την οδό Κοσμά Αιτωλού. Στις 11 του ίδιου μήνα η επιτροπή πολεοδομίας έπειτα από συνεδρίαση προτείνει ομόφωνα προς το δημοτικό συμβούλιο να κατασκευασθεί το Μέγαρο Μουσικής σε επίχωση που θα δημιουργηθεί επί της νέας παραλίας. Η επιτροπή, μεταξύ άλλων, εισηγείται: «*Η τοποθέτηση του Μεγάρου Μουσικής στην ως τώρα προτεινόμενη θέση παρουσιάζει προβλήματα πολεοδομικής ένταξης και ιδιαίτερα κυκλοφορίας, στάθμευσης και πρασίνου. Θεωρεί ότι η πλέον κατάλληλη θέση είναι στην παραλιακή ζώνη που περιλαμβάνεται από την παλιά Ηλεκτρική Εταιρεία μέχρι τον Όμιλο Φίλων Θαλάσσης στην οδό Κοσμά Αιτωλού, με έμπληση της θάλασσας στην απαιτούμενη επιφάνεια και σχήμα. Η επιλογή της ακριβούς θέσης θα αποφασισθεί από το δημοτικό συμβούλιο το αργότερο μέχρι τις 9 Ιουλίου 1992*».[12] Όσον αφορά τις άλλες θέσεις, το στρατόπεδο Κόδρα και το Φιξ απορρίφθηκαν λόγω απόστασης, γιατί «κρίθηκε απαραίτητο το κορυφαίο αυτό κτίριο να βρίσκεται στο κέντρο της πόλης», το Γ΄ Σώμα Στρατού απορρίφθηκε λόγω «*πολύπλοκων ιδιοκτησιακών προβλημάτων που θα δημιουργούσαν μεγάλη καθυστέρηση στην έναρξη κατασκευής του έργου αλλά και στο γεγονός ότι δεν γειτνιάζει με τη θάλασσα, με την οποία κρίθηκε απαραίτητο να έχει επαφή το Μέγαρο*», ενώ ο χώρος στο λιμάνι «*λόγω της προοπτικής περαιτέρω ανάπτυξής του στο πλαίσιο ανάδειξης της Θεσσαλονίκης και ως εμπορικής μητρόπολης των Βαλκανίων*».[13] Το Ποσειδώνιο πα-

Εικόνα 2: Η καθ' ύψος ανάπτυξη του όγκου του κτιρίου σε εννέα ορόφους με έντεκα σταθμικά επίπεδα

ρέμενε ισχυρή εναλλακτική λύση, αλλά «όχι η καλύτερη», σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του κ. Δημητριάδη, τέως αντιδημάρχου και υπεύθυνου για την παρουσίαση του τρόπου επιλογής της προτεινόμενης θέσης. Τέλος, επισημάνθηκε η αναγκαιότητα της επίσπευσης των διαδικασιών, «*προκειμένου η Θεσσαλονίκη να διαθέτει Μέγαρο Μουσικής το 1997, γι' αυτό και δεν τέθηκε υπό συζήτηση η πρόταση φορέων για διεθνή αρχιτεκτονικό διαγωνισμό σχετικά με τη μορφή του κτιρίου*».[14] Σύμφωνα με άλλο δημοσίευμα του Τύπου, «*οι λόγοι για τους οποίους η Επιτροπή Πολεοδομίας δεν πρότεινε τον ίδιο χώρο με αυτόν του Συλλόγου Φίλων Μουσικής είναι επειδή δεν θα μπορούσε το κτίριο να ενταχθεί στον πολεοδομικό ιστό και θα προκαλούσε κυκλοφοριακά προβλήματα, ενώ στην ίδια ζώνη θα υπάρξουν και υπάρχουν μεγάλα κτίσματα, όπως το Βυζαντινό Μουσείο και το νέο συνεδριακό κέντρο της ΔΕΘ*».[15]

Το ΤΕΕ αντιδράει στην απόφαση της Επιτροπής Πολεοδομίας, η οποία «*εκδόθηκε εν κρυπτώ, παρά το γεγονός ότι υπήρχε συγκεκριμένο πλαίσιο συνεργασίας με το ΤΕΕ και η οποία εν συνεχεία εισήχθη για συζήτηση στο Δημοτικό Συμβούλιο*».[16] Υπερθεματίζει την αναγκαιότητα της κατασκευής του Μεγάρου Μουσικής στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της Θεσσαλονίκης ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας το 1997, αλλά ταυτόχρονα επισημαίνει ότι «*η μελέτη που έχει υποβληθεί για τη συγκεκριμένη θέση της νέας παραλίας από το Σύλλογο των Φίλων της Μουσικής δεν μπορεί να αποτελέσει τη μοναδική επιλογή για το σχεδιασμό του έργου*». Συνεχίζει τονίζοντας πως «*το προτεινόμενο κτίριο δεν είναι δυνατόν να μεταφέρεται από θέση σε θέση, αφού είναι γνωστό ότι ο σχεδιασμός και η μορφολογία των κτιρίων αντιστοιχούν εκτός των άλλων και στα ειδικά χαρακτηριστικά της περιοχής για την οποία προορίζονται*» και υπενθυμίζει τις επιστημονικές και χρονικές απαιτήσεις της πολεοδομικής διερεύνησης. Τέλος, προκρίνει τη θέση του Ποσειδωνίου, καθώς «*η υπάρχουσα έκταση κρίνεται ικανοποιητική και προσφέρει τη δυνατότητα επέκτασης προς τη θάλασσα με επιχωματώσεις μικρής κλίμακας για τη δημιουργία βοηθητικών χώρων, υπάρχει δυνατότητα άμεσης πρόσβασης, γειτνιάζει με το συγκρότημα Αλλατίνη όπου προβλέπονται πολιτιστικές λειτουργίες, λειτουργεί αποκεντρωτικά και αναδεικνύεται ως κτίριο, αποτελώντας έναν νέο κόμβο-πόλο στην παραθαλάσσια γραμμική διάρθρωση της πόλης που ξεκινάει από το λιμάνι και συνεχίζει στην παλιά παραλία, το Λευκό Πύργο, το γραμμικό πάρκο και καταλήγει στο Μέγαρο Μουσικής*».[17]

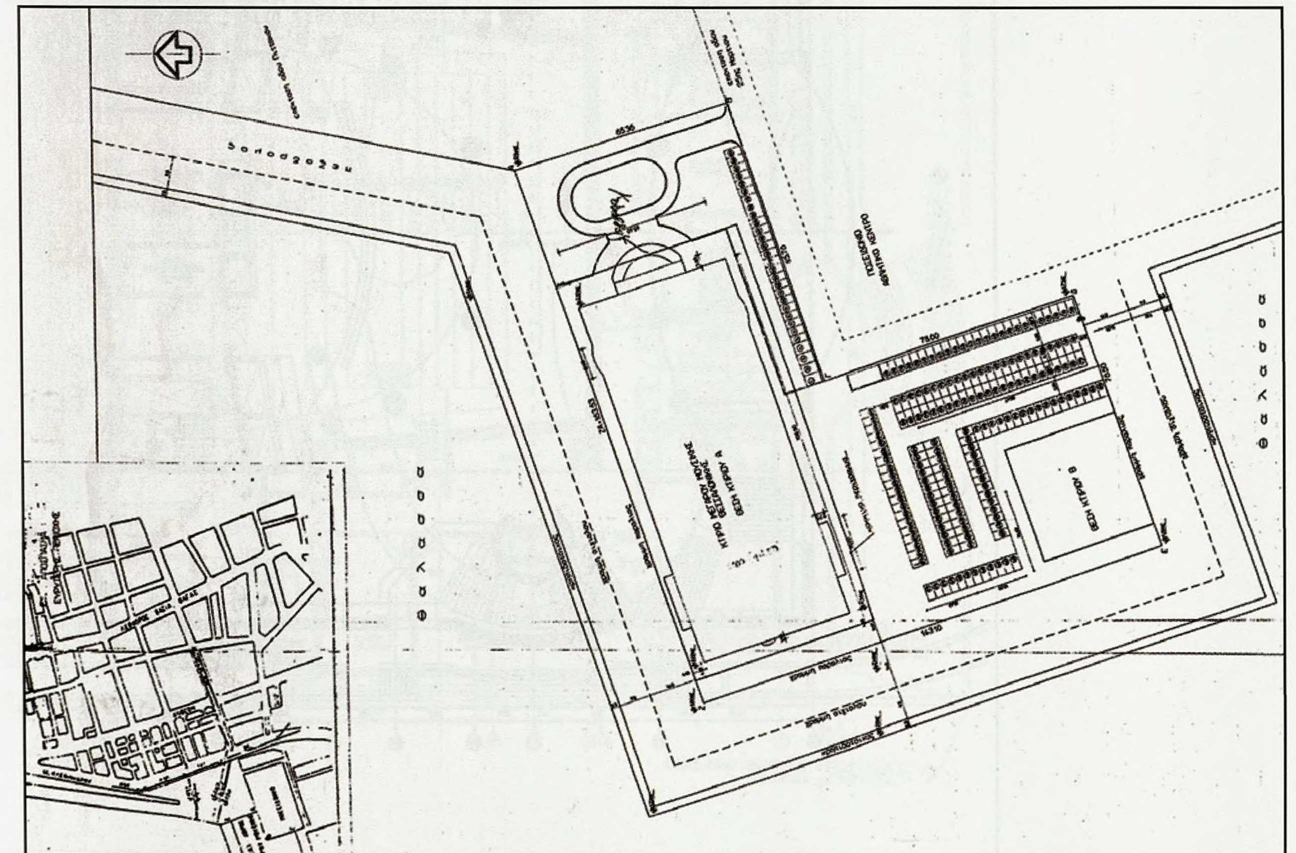

Εικόνα 3α: Ένταξη του κτιρίου στην ευρύτερη περιοχή του Ποσειδωνίου, σύμφωνα με την αρχική μελέτη. Οι όψεις που φιλοξενούν τις εισόδους κοινού, και προσωπικού και καλλιτεχνών έχουν, αμφότερες, θέα προς τη θάλασσα

Το ίδιο διάστημα ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης (ΣΑΘ) επισημαίνει σε έγγραφό του (με ημερομηνία 23-6-1992) προς το ΤΕΕ ότι η τοποθέτηση του Μεγάρου σε άμεση γειτνίαση με το κέντρο της πόλης κρίνεται ακατάλληλη και αντιπροτείνει την περιοχή των Αλευρομύλων Αλλατίνη ως τοποθεσία που πληροί τις προϋποθέσεις έκτασης και προσβασιμότητας και ταυτόχρονα παρέχει τη δυνατότητα ανάδειξης ενός ιστορικού χώρου παράλληλα με την αποσυμφόρηση του μητροπολιτικού κέντρου.

Κι ενώ οι συζητήσεις συνεχίζονται εντατικά, το Σεπτέμβριο του 1992 υπό την πίεση της επίσκεψης του πρωθυπουργού Κ. Μητσοτάκη με αφορμή τα εγκαίνια της ΔΕΘ, ο Δήμος, ο Οργανισμός Ρυθμιστικού, το ΤΕΕ και ο Σύλλογος Φίλων Μουσικής

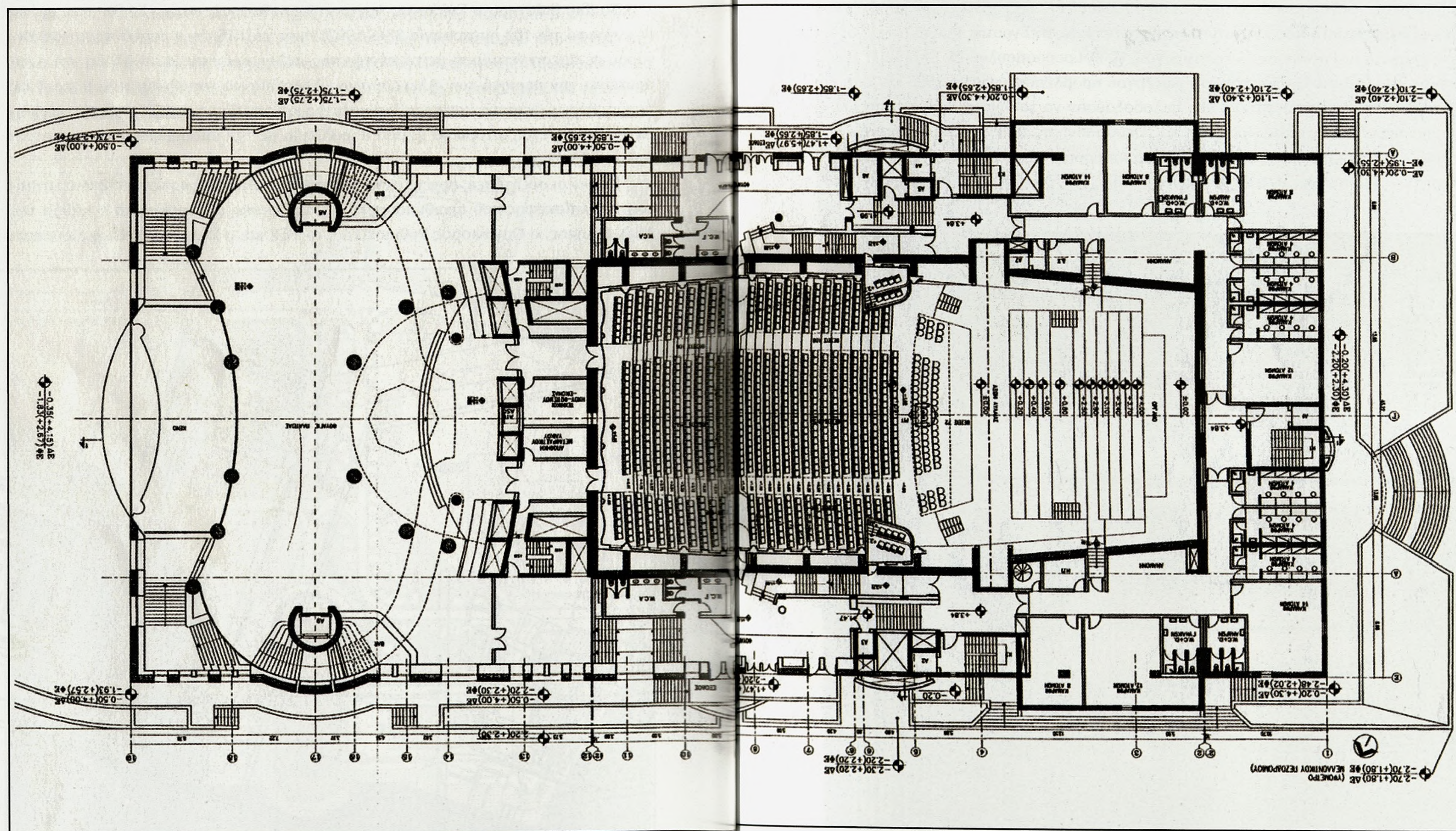
Εικόνα 3β: Η τελική θέση του Μεγάρου Μουσικής. Η θέα προς τη θάλασσα εξασφαλίζεται μόνο στη δυτική όψη, ενώ η κύρια είναι στραμμένη προς τη μεριά της πόλης

Θεσσαλονίκης σπεύδουν να συναινέσουν συγκλίνοντας στην πρόταση του ΤΕΕ για το Ποσειδώνιο, αφού, άλλωστε, «*υπήρχε σύμπτωση απόψεων ως προς την εναλλακτική χωροθέτηση*», σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση του Οργανισμού Ρυθμιστικού, όπου μεταξύ άλλων αναφέρονταν τα εξής: «*Το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης μπορεί από σήμερα να θεωρείται έργο που ξεκινά, ώστε να ενταχθεί έγκαιρα στην Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης*».[18] Με ανακούφιση αντιμετωπίζεται η απόφαση από τον Τύπο της εποχής, ενώ ο Π. Τζώνος, καθηγητής στο τμήμα Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ και ως εκπρόσωπος του αρχιτεκτονικού γραφείου «Τζώνος-Χόιπελ-Χόιπελ», υπεύθυνος για την αρχιτεκτονική προμελέτη του κτιρίου, ερωτηθείς για το θέμα σχολιάζει: «*Τέτοια κτίρια ανήκουν, ως κεντρικές πολεοδομικές λειτουργίες, στον πυρήνα της πόλης. Απ' αυτήν την πλευρά, η τελική επιλεγμένη θέση -αποτέλεσμα μιας διαδικασίας συναινετικού συγκερασμού και συμβιβασμού απόψεων- στο Ποσειδώνιο, δεν μοιάζει κατάλληλη: μακριά από τον ιστό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων της πόλης, μέσα σε μια λειτουργικά και ψυχολογικά ξένη περιοχή, αποτελεί έναν απρόσωπο και αδιαμόρφωτο αστικό χώρο. Ασφαλώς, η προοπτική της πιθανής μετάπλασης του συγκροτήματος Αλλατίνη σε πολιτιστικό κέντρο αφήνει την ελπίδα μιας σταδιακής ανατροπής του υφιστάμενου χαρακτήρα της περιοχής και, μαζί με την αναμφισβήτητη ευρυχωρία του οικοπέδου, διαμορφώνουν κάποιο πλαίσιο για το σχεδιασμό ενός ευρύτερου δημόσιου χώρου, με την απαιτούμενη ποιότητα*».[19]

Οι διαδικασίες για την ολοκλήρωση του έργου

Η τελετή θεμελίωσης έγινε στις 9 Σεπτεμβρίου 1995. Τον Φεβρουάριο του 1996 ανατέθηκε με το σύστημα μελέτη-κατασκευή η εργολαβία «εξυγίανση του εδάφους» και το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου προκηρύχθηκε διεθνής διαγωνισμός που περιλάμβανε την πρώτη φάση του έργου, δηλαδή μελέτη, κατασκευή και εξοπλισμό του βασικού κτιρίου του Μεγάρου Μουσικής με την αίθουσα χωρητικότητας 1.400 θέσε-

Εικόνα 4: Κάτοψη του κτιρίου με εμφανή τη διάταξη των θέσεων της κύριας αίθουσας, τη σκηνή και την περιμετρική διάρθρωση των βοηθητικών χώρων

ων ικανή να λειτουργήσει ως αίθουσα κονσέρτων και συνεδρίων, καθώς και με ό-λους τους απαραίτητους χώρους για την εξυπηρέτηση του κοινού και των καλλιτεχνών. Επίσης, περιλάμβανε τη μελέτη και διαμόρφωση του άμεσου περιβάλλοντος χώρου και των απαιτούμενων από την νομοθεσία χώρων στάθμευσης, καθώς και προσωρινή διαμόρφωση του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου. Σε επόμενες φάσεις προβλεπόταν η κατασκευή μικρότερου κτιρίου για τη στέγαση του Μουσείου Μουσικής και της Μουσικής Βιβλιοθήκης. Στις 18/12/1996 διεξήχθη κλειστός διαγωνισμός για την ανάδειξη αναδόχου για το έργο: «Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο με τίτλο Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης». Το ΤΕΕ σε επιστολή του στις 21/05/1997 προς το ΟΜΜΘ ως προς το αποτέλεσμα της επιτροπής αξιολόγησης των προσφορών εξέφραζε τις επιφυλάξεις του για τις «*δυνατότητες που δίνει το συγκεκριμένο σύστημα του διαγωνισμού για την επίτευξη της διαφύλαξης της ποιότητας κατασκευής, των λειτουργικών δυνατοτήτων και του συμφερότερου κόστους κατασκευής του συγκεκριμένου μνημειακού για τη Θεσσαλονίκη έργου*».

Τελικός νικητής αναδείχτηκε η κοινοπραξία ΓΕΚ Α.Ε. - Θεμελιοδομή Α.Ε. με την οριστική μελέτη που εκπόνησαν ο αρχιτέκτονας Β. Σγούτας και τα συνεργαζόμενα γραφεία Λ. Γιαννούση-Ε. Λεπτουργού, Κ. Κουρουσόπουλου-Ν. Σχολίδη, Γ. Πατρώνη και Δ. Λάιου. Η ολοκλήρωση του έργου προβλεπόταν για το 1998 και έτσι εγκαταλείφθηκαν οι προοπτικές που φιλοδοξούσαν να το συμπεριλάβουν στο πρόγραμμα της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας Θεσσαλονίκης 1997». Διατηρήθηκε, όμως, η φιλοδοξία να αποτελέσει το κτίριο μέσο επιρροής της πόλης στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων: «*Τα 214 έργα υποδομής για την Πολιτιστική Πρωτεύουσα, συνολικού προϋπολογισμού 80 δισ. δρχ., μπορεί να μην ολοκληρώθηκαν πλήρως, ωστόσο ταυτίζονται με μεγάλες παρεμβάσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη της πόλης και τα περισσότερα κατασκευάζονται. Στα έργα αυτά πρέπει να προστεθεί και το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, που θα αποτελέσει ένα πολιτιστικό κέντρο αναφοράς για την Ελλάδα και τον ελληνισμό, για τα Βαλκάνια, τη Μεσόγειο και την Ευρώπη. Ήδη έχουν δοθεί 8 δισ. δρχ. για την κατασκευή της κύριας αίθουσας συναυλιών*».[20] Και σε άλλο άρθρο: «*Η φτωχομάνα Θεσσαλονίκη, όπως την αποκαλούσαν παλαιότερα, μετατρέπεται σε μητρόπολη των Βαλκανίων και αναδεικνύεται σε κόμβο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Είναι το όραμα για τη Θεσσαλονίκη που υπήρχε επί σειρά ετών και τώρα αρχίζει να παίρνει μορφή. Τα έργα που εκτελούνται*

Εικόνα 5: Το φουαγιέ της εισόδου με τα εκδοτήρια των εισιτηρίων. Κύριο υλικό κατασκευής και επένδυσης αποτελεί το μάρμαρο

Εικόνα 6: Ο γυάλινος οκταγωνικός θόλος ως επιστέγαση του κυκλικού ανοίγματος του φουαγιέ

και αυτά που προγραμματίζονται για την πόλη, ανεξάρτητα από τις όποιες διαφωνίες ειδικών επιστημόνων ή πολιτών, αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων, στην κοινωνική και παραγωγική συνοχή και στην ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας της Θεσσαλονίκης».[21] Άλλο δημοσίευμα σχολιάζει: «*Το Μέγαρο Μουσικής όταν, σύμφωνα με τις προβλέψεις, ολοκληρωθεί στο τέλος του 1999, θα αποτελεί ένα νέο ορόσημο στη Θεσσαλονίκη, όχι μόνο για τα πολιτιστικά δρώμενά της αλλά και για την ίδια την όψη της. Με συνολικό εμβαδόν 26.000 τ.μ. και μια αίθουσα που μαζί με τους εξώστες θα διαθέτει 1.476 θέσεις, πρόκειται να είναι ένα από τα πιο επιβλητικά κτίρια της πόλης. Πρόκειται σίγουρα για ένα πολιτιστικό κέντρο μείζονος σημασίας, όχι μόνο για τη Θεσσαλονίκη αλλά και για ολόκληρη τη Βόρεια Ελλάδα*».[22]

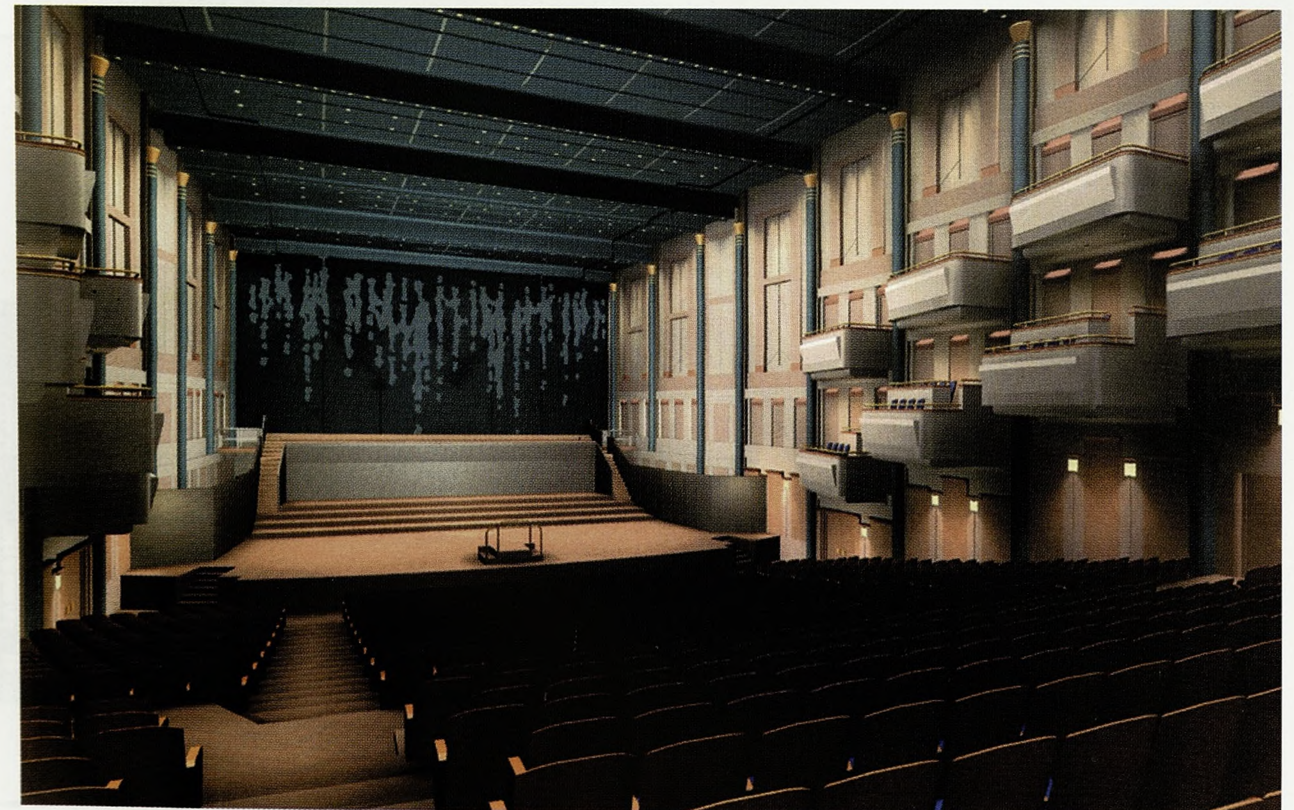
Τον Μάρτιο του 1999 ο Π. Τζώνος, από τη θέση του συμβούλου αρχιτέκτονα, η οποία είχε ως αντικείμενο την εφαρμογή των αρχικών σχεδίων κατασκευής του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης (1991-1992), υπέβαλε την παραίτησή του. Στο κείμενο της παραίτησής του αναφέρει τα εξής: «*Η ρίζα αυτής της αρνητικής εξέλιξης βρίσκεται τόσο στον συγκεκριμένο τρόπο δημοπράτησης του έργου (μια ειδική εκδοχή του συστήματος μελέτη-κατασκευή) όσο και στους χειρισμούς βασικών συντελεστών του έργου κατά την εφαρμογή του τρόπου αυτού...Δημοπράτηση με ανεπαρκή μελέτη οδηγεί νομοτελειακά σε ασάφειες, περιθώρια ελιγμών του εργολάβου, καθυστερήσεις και τεχνητά διλήμματα μεταξύ είτε ανόδου του κόστους είτε υποβιβασμού της ποιότητας. Επειδή σύντομα διακρίναμε ότι ο project manager (τεχνικός υπεύθυνος του έργου, ΤΥΕ) προωθούσε καταλλήλως τις διαδικασίες προς την αντίθετη κατεύθυνση, διατυπώσαμε τις αντιθέσεις μας...Εμείς προσληφθήκαμε ως σύμβουλοι με σύμβαση της 11.12.1996. Ο ρόλος μας περιορίστηκε σε αυτόν του «γνωματεύοντος συμβούλου» με αντικείμενο τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής των αρχικών σχεδίων επί του έργου, αλλά, έστω και έτσι, δεν αξιοποιήθηκε όσο θα μπορούσε, ως προς την επαφή μας με μελετητές αναδόχου και ΤΥΕ. Από την εγκατάσταση του εργολάβου τον Οκτώβριο του 1997 μέχρι την ημέρα της υποβολής παραίτησης δεν έχουν ολοκληρωθεί οι μελέτες για την κατασκευή του κτιρίου...Εκτιμούμε ότι το έργο μπορεί να γίνει στην καλύτερη των περιπτώσεων ένα ευπρεπές -στη χειρότερη ένα κακόγουστο- κτίριο, αλλά θα βρίσκεται μακριά από το όραμα ενός κτιρίου σημαδιακού για τη Θεσσαλονίκη*».[23]

Εικόνα 7: Η καθ' ύψος ανάπτυξη των θεωρείων στο εσωτερικό της κύριας αίθουσας

Το Μέγαρο Μουσικής εγκαινιάσθηκε στις 2 Ιανουαρίου του 2000. Η υποδοχή από τον Τύπο υπήρξε ποικίλη: «*Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Σημίτης, που εγκαινίασε χθες το βράδυ το περίλαμπρο κτίριο του Μεγάρου Μουσικής στη Θεσσαλονίκη, το χαρακτήρισε "σύμβολο μιας δυναμικής, δημιουργικής, γενναιόδωρης, φιλειρηνικής χώρας, σύμβολο της Ελλάδας του σήμερα και του αύριο". Από τη θάλασσα το Μέγαρο φαντάζει "φλεγόμενο". Ένα λαμπρό κτίριο συνέχεια ίσως των κάστρων, του Λευκού Πύργου, των βυζαντινών συμβόλων της πόλης. Η χθεσινή ήταν η πρώτη νύχτα που το Μέγαρο φωτίσθηκε. Από κοντά είναι ένα λαμπερό κτίριο, μεγαλειώδες αλλά και λιτό, σύμβολο πολιτισμού του σήμερα. Τα χθεσινοβραδινά ήταν τα πλέον λαμπρά εγκαίνια χώρου πολιτισμού που γνώρισε η Θεσσαλονίκη. Σύσσωμη η πολιτική ηγεσία, τοπικοί και πολιτιστικοί παράγοντες, και πλήθος κόσμου κατέκλυσαν τις 1.476 θέσεις της πλατείας, των θεωρείων και του εξώστη και έδειχναν ικανοποιημένοι και υπερήφανοι για το νέο κόσμημα της πόλης*»,[24] γράφουν τα *Νέα*, ενώ η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* σχολιάζει: «*τα δύο "μεγάλα" πολιτιστικά έργα που εγκαινίασε την Κυριακή στη Θεσσαλονίκη ο Κ. Σημίτης, με την ευλογία του Πατριάρχη Βαρθολομαίου, είναι ημιτελή και για να ολοκληρωθούν απαιτούνται μερικά ακόμη δισ. δραχμές. Οι κορδέλες μπορεί να κόπηκαν, όμως κανένα από τα δύο αυτά έργα δεν είναι έτοιμο να αποδοθεί πλήρως στο κοινό της πόλης και της περιο-*

Εικόνα 8: Η σκηνή του Μεγάρου Μουσικής

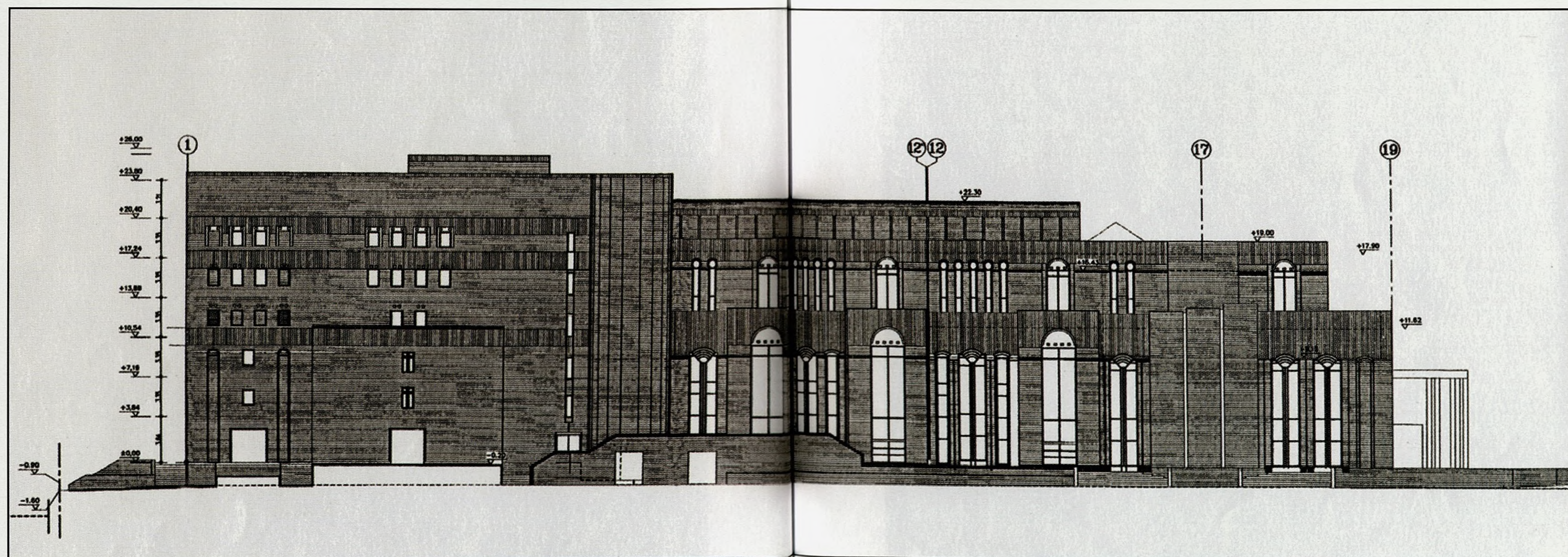
χής. Το μεν Μέγαρο Μουσικής "θα" είναι έτοιμο για λειτουργία στο τέλος της άνοιξης, το δε πρώην "Βασιλικό Θέατρο", το οποίο η κυβέρνηση δεν εννοεί να μετονομάσει, "θα" παραδοθεί το Σεπτέμβρη. Μπορεί εύκολα να κατανοήσει ο κάθε ένας σε τι κοινό απευθύνεται το "στολίδι", ο "ναός της μουσικής" που δημιουργήθηκε και στη Θεσσαλονίκη. Τα μεγάλα λόγια περί ανάδειξης της παράδοσης και του πολιτισμού, οι πολίτες της Θεσσαλονίκης τα ακούνε με πολύ μεγάλη επιφύλαξη και στην πλειοψηφία τους δείχνουν να μην τους αφορούν. Γιατί άραγε; Πάντως αντιλαμβάνεται κανείς το "ρόλο" που θα παίξουν και τα δύο αυτά έργα, αφού ο ίδιος ο πρωθυπουργός, στην ομιλία του, συνέδεσε τη λειτουργία τους με το ρόλο της Ελλάδας στα Βαλκάνια, την οικονομική και πολιτική διείσδυση των ισχυρών επιχειρηματικών κύκλων, γενικότερα την ιμπεριαλιστική παρέμβαση στην περιοχή. Ιδιαίτερο ρόλο, όπως ανέφερε, θα παίξει το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης».[25]

Οργάνωση του κτιρίου και διάταξη των εσωτερικών χώρων

Το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης (εικ. 1) είναι κτισμένο σε ιδιόκτητο παραθαλάσσιο οικόπεδο εκτάσεως 17.998 τ.μ. στην περιοχή του Ποσειδωνίου Αθλητικού Κέντρου Θεσσαλονίκης. Η καλυπτόμενη επιφάνεια του οικοπέδου ανέρχεται σε 5.090 τ.μ., ενώ προβλέπεται η συμπλήρωσή του με ένα δεύτερο κτίριο το οποίο θα περιλαμβάνει μικρές αίθουσες για συνέδρια, συναυλίες μουσικής δωματίου, χώρους για υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, Μουσική Βιβλιοθήκη και Μουσείο Μουσικής. Παράλληλα προβλέπεται η κατασκευή υπόγειου διώροφου χώρου στάθμευσης.

Το Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης αναπτύσσεται καθ' ύψος σε εννέα ορόφους με έντεκα σταθμικά επίπεδα (εικ. 2), καλύπτει συνολική επιφάνεια 26.609 τ.μ. και καταλαμβάνει όγκο 146.500 κ.μ. Εξαιτίας κωλυσιεργιών που επέφερε η κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους του νοτίου τμήματος του οικοπέδου από το Luna Park αποφασίσθηκε αλλαγή στην τοποθέτηση του κυρίως κτιρίου Α΄, το οποίο αρχικώς είχε προβλεφθεί στην νότια πλευρά του οικοπέδου με τον επιμήκη άξονα παράλληλο προς την ακτογραμμή και με βόρειο προσανατολισμό της εισόδου, προς τον αρχικό πυρήνα της πόλης (εικ. 3α). Σύμφωνα με τον Π. Τζώνο: «...*δημιουργούμε ένα απόσπασμα αστικού συνόλου με αυτοτελή οργάνωση: μια «πλατεία θεάτρου», η οποία μάλιστα συνδέεται κυρίως με τη θάλασσα και, μέσω αυτής, με το ιστορικό κέντρο της πόλης. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο κύριος άξονας προσπέλασης οδηγεί ακριβώς στο κενό μεταξύ του κτιρίου και της κιονοστοιχίας, δηλαδή στη θάλασσα, αντικρίζοντας οπτικά το μέτωπο της πόλης: την παλιά παραλία*».[26] Έπειτα από ενέργειες του Δ.Σ. του Ο.Μ.Μ.Θ. έγινε συμφωνία με τους ιδιοκτήτες του Luna Park, ώστε να απομακρυνθεί το βόρειο τμήμα του, για να προχωρήσουν οι εργασίες κατασκευής του Μεγάρου, με την επισήμανση ότι η πλήρης αποδέσμευση του τμήματος του οικοπέδου θα γινόταν το 1999. Αυτή η δέσμευση χρήσης του οικοπέδου οδήγησε και στην απόφαση τοποθέτησης του κτιρίου Α΄ στην βόρεια πλευρά και με τον επιλεγέντα προσανατολισμό (εικ. 3β), ενώ στην απέναντι γωνία του οικοπέδου προβλεπόταν η κατασκευή της Βιβλιοθήκης και του Μουσείου Μουσικής με διατήρηση της εσωτερικής πλατείας της πρότασης της προμελέτης, στο κέντρο της οποίας προβλεπόταν υπόγειος σταθμός αυτοκινήτων. Οι παραπάνω εγκαταστάσεις τελούν στην παρούσα φάση της συγγραφής υπό κατασκευή.

Το βασικό και άμεσα αναγνωρίσιμο σχήμα που κυριαρχεί στο κτίριο είναι ένα επίμηκες ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο διαστάσεων 45.22x108.30μ. (εικ. 4). Το συνολικό ύψος καθορίζεται από το ύψος της σκηνής λόγω προδιαγραφών που προκύπτουν από την ιδιαιτερότητα του κτιρίου και τα υπόλοιπα μέρη προσαρμόζονται στο μέγιστο επιθυμητό ύψος. Έτσι, έχει ανώτατο ύψος στον πύργο της σκηνής 26.50μ., στην περιοχή της αίθουσας 22.90μ. και των φουαγιέ 17.90μ.[27] Αυτός ο βασικός όγκος εδράζεται σε στεγανολεκάνη μήκους 108.00μ. και πλάτους 45.00μ., που φιλοξενεί τον ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό του κτιρίου. Στην ανατολική πλευρά ένα ημι-

Εικόνα 9: Η νότια όψη με τη ρυθμική εναλλαγή διάτρητων και κατακόρυφων ανοιγμάτων στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου

κυκλικό προστώο τοποθετημένο κεντρικά αποτελεί την κύρια είσοδο του κτιρίου. Στη δυτική πλευρά, που έχει την όψη της προς τη θάλασσα, έκκεντρα τοποθετημένη προς το Βορρά και παράπλευρα του κλιμακοστασίου που αρθρώνεται εξωτερικά, βρίσκεται η βοηθητική είσοδος του διοικητικού και καλλιτεχνικού προσωπικού. Στη νότια πλευρά υπάρχει είσοδος για την οποία προβλέπεται μελλοντική σύνδεση με το υπό κατασκευή κτίριο Β΄ και το χώρο στάθμευσης. Το ορθογώνιο σχήμα του κτιρίου υπαγορεύτηκε, σύμφωνα με τον Π. Τζώνο, από την αρχική θέση για την οποία προοριζόταν, κατά μήκος της ακτογραμμής της παραλίας δίπλα στο «Μακεδονία Παλλάς» και, ταυτόχρονα, από τις επιταγές της ακουστικής της κύριας αίθουσας.

Το κτίριο οργανώνεται σε τρεις ενότητες: τους χώρους υποδοχής, την κυρίως αίθουσα στο κέντρο και προς τη θάλασσα τη μεγάλη σκηνή που περιβάλλεται από πτέρυγες σε σχήμα Π για το διοικητικό προσωπικό και την εξυπηρέτηση των καλλιτεχνών. Οι διάδρομοι κυκλοφορίας του κοινού που συνδέουν τους χώρους υποδοχής με το χώρο των παραστάσεων πλαισιώνουν την κεντρική αίθουσα, σχηματίζοντας ένα δεύτερο Π, το οποίο επικοινωνεί με τους βοηθητικούς χώρους της σκηνής. Σε όλη την επιφάνεια της κάτοψης του κτιρίου και σε δύο υπόγειους ορόφους αναπτύσσονται οι βοηθητικοί χώροι τεχνικής και καλλιτεχνικής υποστήριξης.

Η κύρια προσπέλαση γίνεται από το πρόπυλο της ανατολικής πλευράς. Το κοινό εισέρχεται στο φουαγιέ της εισόδου, όπου βρίσκονται τα ταμεία και τα βεστιάρια (εικ. 5). Για την ανάβαση στο φουαγιέ της πλατείας μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε

Εικόνα 10: Η δυτική όψη του κτιρίου με εμφανή τα στοιχεία αδυναμίας στη σύνθεση

τις δύο συμμετρικές σκάλες που αναπτύσσονται εκατέρωθεν της εισόδου είτε τους ανελκυστήρες, που λειτουργούν παράλληλα και ως φέροντα στοιχεία της κατασκευής, που βρίσκονται δίπλα στα βεστιάρια και οδηγούν σε όλα τα επίπεδα. Το φουαγιέ της εισόδου χωρίζεται λειτουργικά από τα υπόλοιπα αλλά μέσω της αλληλοδιείσδυσης των επιπέδων επιτρέπει την αίσθηση του συνολικού χώρου όλων των φουαγιέ και τη θέα του γυάλινου οκταγωνικού θόλου (εικ. 6). Η δυνατότητα της εποπτείας του χώρου αποκαλύπτει στο κοινό την ανοδική πορεία που πρέπει να ακολουθήσει. Αντιθέτως, οι δύο μεγάλες κλίμακες εκατέρωθεν της εισόδου που οδηγούν στα ανώτερα επίπεδα δεν είναι άμεσα ορατές κατά την είσοδο του κοινού στο κτίριο, στοιχείο που δεν υπήρχε στον αρχικό σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να μειώνεται η αίσθηση του προσανατολισμού μέσα σ' αυτό.

Η αίθουσα του Μεγάρου, που διαμορφώνεται επιμήκης για λόγους ακουστικής, φιλοξενεί συμφωνίες, συναυλίες και ρεσιτάλ, χορόδραμα, παραστάσεις μουσικού θεάτρου και μελοδράματος, καθώς και λοιπές πολλαπλές εκδηλώσεις, ανάμεσα στις οποίες και συνέδρια. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί η σημασία της χρήσης του Μεγάρου ως συνεδριακού κέντρου, εφόσον ένα μεγάλο μέρος της χρηματοδότησης εξαρτήθηκε από αυτήν ακριβώς τη χρήση. Άλλωστε, ο Ιδρυτικός Νόμος του Ο.Μ.Μ.Θ. και οι προϋποθέσεις για την κοινοτική χρηματοδότηση καθόριζαν ως κύριες χρήσεις του συνεδριακού και πολιτιστικού κέντρου Θεσσαλονίκης τα κονσέρτα και τα συνέδρια.

Το σχέδιο της αίθουσας τόσο ως προς τη γενική του γεωμετρία όσο και ως προς τη διαμόρφωση των επιφανειών των τοίχων και της οροφής είναι αποτέλεσμα αρχιτεκτονικών και ακουστικών μελετών. Σύμφωνα με τους σχεδιαστές, «*οι βασικές αναλογίες μήκους- πλάτους- ύψους προσδιορίσθηκαν από επιταγές της ακουστικής*», ενώ στο εσωτερικό της αίθουσας η ανεπαίσθητη καμπύλωση των πλευρικών τοίχων, η ρυθμική κατακόρυφη άρθρωση των τοίχων με τους κίονες, τους ημικίονες και τις κόγχες, η αντίστοιχα ρυθμική διάταξη των κελυφών της οροφής «*έχουν ταυτόχρονα αρχιτεκτονική και ακουστική σημασία*».[28] Η είσοδος στην πλατεία της αίθουσας γίνεται είτε αξονικά είτε από τέσσερις πλευρικές θύρες, ενώ η κίνηση προς τον εξώστη και τα θεωρεία γίνεται με τους ανελκυστήρες και με δύο καμπύλες συμμετρικές κλίμακες. Το ένα ζεύγος δίφυλλων θυρών που οδηγούν στο εσωτερικό της αίθουσας βρίσκεται λίγο ψηλότερα από το επίπεδο του φουαγιέ της πλατείας, στη στάθμη +4.25 και αποτελεί την αφετηρία των δύο διαδρόμων που καταλήγουν στη στάθμη -1.00 του pit (ορύγματος) της ορχήστρας και οριοθετούν τρεις τομείς καθισμάτων. Το άλλο ζεύγος βρίσκεται στη στάθμη των πλευρικών φουαγιέ (+1.47) και ορίζει ένα εγκάρσιο τοξοειδή διάδρομο που διαιρεί την πλατεία σε δύο διαζώματα (εικ. 4). Τα θεωρεία αναπτύσσονται καθ' ύψος σε δύο ομάδες κλιμακούμενων και συγκοινωνούντων σταθμών (εικ. 7). Η υψομετρική κλιμάκωσή τους και η προβολή τους προς το εσωτερικό υπό μορφή ανοιχτών εξωστών, εκτός από την προφανή λειτουργική ευελιξία, συμβάλλει στη δημιουργία κοινού αισθήματος συμμετοχής μεταξύ των θεατών των θεωρείων αλλά και μεταξύ αυτών και των θεατών της πλατείας, αφού, για παράδειγμα, το πρώτο θεωρείο της χαμηλής ομάδας βρίσκεται χαμηλότερα από τους θεατές του πίσω μέρους της πλατείας με τρόπο που επιτρέπει την οπτική επαφή μεταξύ των θεατών. Έτσι, τμήματα κάποιας ομάδας θεατών, που τυπικά βρίσκεται σε ανώτερη στάθμη από κάποια άλλη ομάδα, στην πραγματικότητα βρίσκονται συνεπίπεδα ή και χαμηλότερα, μειώνοντας τις τυπικές διακρίσεις και επιχειρώντας με αυτόν τον τρόπο να καθιστούν τους θεατές μέρος ενός συνόλου. Οι 1.476 θέσεις σε πλατεία, άνω και κάτω θεωρεία και στον εξώστη προσφέρουν ορα-

τότητα σκηνής με προδιαγραφές θεάτρου. Οι θάλαμοι των μεταφραστών και οι χώροι που φιλοξενούν τις τεχνικές υπηρεσίες είναι τοποθετημένοι στον ημικυκλικό τομέα της ευρύτερης περιοχής της αίθουσας, πίσω από τον οπίσθιο τοίχο της.

Η πολυμορφία των χρήσεων της αίθουσας δημιούργησε πρόσθετες απαιτήσεις στην οργάνωση της σκηνής (εικ. 8), η οποία έχει σχήμα τραπεζίου και βρίσκεται στη στάθμη ±0.00, δηλαδή ψηλότερα από τις θέσεις των θεατών που βρίσκονται σε στάθμη -1.00, -0.90 και +1.15. Ο χώρος πάνω στη σκηνή έχει βάθος από το άκρο του προσκηνίου περί τα 19.40μ. και μέσο πλάτος άνω των 25μ. (εικ. 4). Το μεγάλο μέγεθος της σκηνής έχει τη δυνατότητα να μεταβληθεί ανάλογα με τις απαιτήσεις του θεάματος με την αναδίπλωση και οπισθοχώρηση της οροφής και του οπίσθιου κινητού τοίχου, ενώ δυνατότητα αναδίπλωσης για τη δημιουργία αυλαίας προβλέπεται και για τους πλευρικούς τοίχους. Τα διαζώματα της σκηνής έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν μηχανικά την απαραίτητη διαφορά ύψους που απαιτείται μεταξύ των πνευστών, των εγχόρδων και των κρουστών οργάνων, ενώ από δύο μικρές καταπακτές του δαπέδου παρέχεται η δυνατότητα εμφάνισης του «από μηχανής θεού». Το δάπεδο αποτελείται από βάθρα (το πρώτο από ξύλο, το δεύτερο από επίθετο γυαλιστερό υλικό και το τρίτο από ειδικό πλαστικό για χορευτικές παραστάσεις), η στάθμη των οποίων μεταβάλλεται με μηχανικό τρόπο. Η οροφή της σκηνής είναι ακουστικά στεγανή και έχει τη δυνατότητα να ανοίγει. Ο πύργος της έχει το μέγιστο δυνατό ύψος (26,5 μ.) και φιλοξενεί τις απαιτούμενες ηλεκτρικές εγκαταστάσεις και τις αναρτήσεις των σκηνικών. Μπροστά από τη σκηνή βρίσκεται το όρυγμα της ορχήστρας. Κάτω από το επίπεδο της σκηνής βρίσκονται οι χώροι του υποσκηνίου που φιλοξενούν τους μηχανισμούς της σκηνής και του ορύγματος της ορχήστρας, μικρούς αποθηκευτικούς χώρους για τον εξοπλισμό των μουσικών, αλλά και μεγαλύτερους για τα σκηνικά, καθώς και τα απαραίτητα εργαστήρια. Η επικοινωνία της σκηνής με το υποσκήνιο γίνεται με κλίμακες και ανελκυστήρες.

Οι βοηθητικοί χώροι αναπτύσσονται περιμετρικά της σκηνής σε όλα τα επίπεδα. Οι χώροι εξυπηρέτησης καλλιτεχνών καταλαμβάνουν για λειτουργικούς λόγους τα τρία πρώτα επίπεδα, οι χώροι διοίκησης τους τελευταίους ορόφους, ενώ στο σημείο επαφής βρίσκεται η καφετέρια καλλιτεχνών και προσωπικού. Η είσοδος και για τους μεν και για τους δε στους παραπάνω χώρους γίνεται από τη δυτική πλευρά του κτιρίου.

Εξωτερική μορφή και υλικά

Οι επιμέρους ενότητες του κτιρίου, οι χώροι υποδοχής στο πρόσθιο τμήμα και οι πολυώροφες πτέρυγες στο πίσω μέρος του Μεγάρου γίνονται άμεσα διακριτές από το θεατή σε αντίθεση με την αίθουσα, η οποία προβάλλει ελαφρώς εξωτερικά μόνο στο κεντρικό τμήμα του δώματος. Ωστόσο, το κεντρικό τμήμα διαφοροποιείται οπτικά από τα άλλα δύο με την παρουσία διάτρητων και κατακόρυφων ανοιγμάτων στις επιφάνειες που αντιστοιχούν στις μακριές πλευρές του, τα οποία εναλλάσσονται ρυθμικά (εικ. 9). Το αισθητικό αυτό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται χάριν στην παρουσία πίσω από τους εξωτερικούς αυτούς τοίχους διαδρόμων, οι οποίοι παρέχουν ευελιξία χειρισμού στον αρχιτέκτονα. Εξαιτίας, όμως, της συγγένειας του χώρου υποδοχής με τους διαδρόμους κυκλοφορίας δίνεται η αίσθηση της ενότητας των δύο πρώτων τμημάτων και προκύπτει η ογκομετρική οργάνωση του κτιρίου σε χώρο κοινού, που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο κατά μήκος τμήμα, και σε χώρο γραφείων, που είναι πιο συμπαγής και αναπτύσσεται καθ' ύψος.

Κάποιοι διακριτικοί διαχωρισμοί των ενοτήτων επιδιώκονται με τη χρήση, στις πλάγιες πλευρές, ελαφρώς κυρτών επιπέδων, από τα οποία το πρώτο είναι φαρδύτερο και χαμηλότερο και συνδυάζεται με την καμπύλη διάταξη των ανελκυστήρων, ενώ το δεύτερο σηματοδοτεί το πέρας της κίνησης του κοινού. Οι διαφορετικές προδιαγραφές ανάμεσα στους χώρους υποδοχής, την αίθουσα και τη σκηνή υπαγορεύουν μια σταδιακή κλιμάκωση με χαμηλότερο το φουαγιέ και ψηλότερο τον πύργο της σκηνής, όπου φιλοξενούνται οι πολύπλοκες λειτουργίες της. Η κλιμάκωση είναι επιβεβλημένη καθ' ύψος από το κτιριολογικό πρόγραμμα, ενώ από άποψη εμβαδού η σκηνή καταλαμβάνει τη μικρότερη επιφάνεια. Η σχέση αυτή δεν γίνεται κατανοητή, καθώς οι πολυώροφες πτέρυγες αναπτύσσονται γύρω από τη σκηνή και σε όλο το ύψος της, με αποτέλεσμα να προκύπτει ένας συμπαγής όγκος στο πίσω μέρος του κτιρίου, με την πλάτη προς τη θάλασσα.

Ειδικά το πίσω μέρος του όλου έργου καταδεικνύει περισσότερο από κάθε άλλο και τις αδυναμίες της σύνθεσης (εικ. 10). Η φύση των χώρων που στεγάζει επιβάλλουν έναν καταμερισμό της επιφάνειας με μικρά ανοίγματα που καλύπτουν διαφορετικές μεταξύ τους ανάγκες, με αποτέλεσμα να μην προκύπτουν στοιχεία που να συνδέουν την όψη αυτή με τις υπόλοιπες. Η πρόθεση να δημιουργήσει έναν δυναμικό άξονα στο κέντρο μαρτυρείται από τη συμμετρικότητα των ακραίων τμημάτων, προσπάθεια που αίρεται από τον τρόπο που χειρίζεται το μεσαίο τμήμα. Η παραστάδα που δεν δηλώνεται στα σχέδια τοποθετήθηκε ακριβώς στον άξονα, ενδεχομένως γι' αυτόν το λόγο. Ωστόσο, εκείνο που κυριαρχεί είναι τα δευτερεύοντα μορφολογι-

Εικόνα 11: Η χρήση τησπλίνθου στο εξωτερικό περίβλημα του Μεγάρου λειτουργεί ως στοιχείο επένδυσης, ενώ ταυτόχρονα εξυπηρετεί μορφολογικές προθέσεις

κά στοιχεία με τα στενά ανοίγματα που αντιστοιχούν σε αποθηκευτικούς χώρους και κλιμακοστάσια. Αξίζει να επισημανθεί ότι στον αρχικό σχεδιασμό προβλεπόταν διαφορετικός χειρισμός αυτής της σχέσης στο πίσω μέρος του κτιρίου με προβαλλόμενη τη σκηνή υπό μορφή πύργου και πολύ χαμηλότερες τις πτέρυγες έτσι, ώστε να προβάλλονται τα πρωτεύοντα στοιχεία του έργου.

Σε ό,τι αφορά την πρόσβαση της ανατολικής όψης, προβλεπόταν ένα μικρότερου αναπτύγματος προστώο που θα λειτουργούσε ως ανεμοφράκτης. Στη μελέτη εφαρμογής το τμήμα αυτό μεγάλωσε προς όφελος της λειτουργίας του αλλά σε βάρος της μορφής, καθώς το μέταλλο είναι αυτό που επιβάλλεται στην όψη αυτή σε αντίθεση με τις υπόλοιπες, όπου κυριαρχεί η πλίνθος.

Ως προς την επιλογή των υλικών, σε ό,τι αφορά τα φέροντα στοιχεία γίνεται χρήση μετάλλου και οπλισμένου σκυροδέματος κατά περίπτωση, ανάλογα με το είδος του χώρου, τα μετρικά μεγέθη και τις προδιαγραφές που προκύπτουν από την γειτνίασή του με τη θάλασσα. Η πλίνθος δεν συμμετέχει στον φέροντα οργανισμό, αλλά αποτελεί στοιχείο επένδυσης που, ταυτόχρονα, καλύπτει και κάποιες μορφολογικές προθέσεις (εικ. 11). Οι αρχικοί μελετητές επέλεξαν το κτίριο να αποτελεί αναφορά στην αρχιτεκτονική παράδοση της Θεσσαλονίκης και να συνθέτει σε μια σύγχρονη αντίληψη στοιχεία και μνήμες από το βυζαντινό και ρωμαϊκό παρελθόν της πόλης αλλά και από τον πιο πρόσφατο ευρωπαϊκό της χαρακτήρα, δέσμευση που επισημαίνεται και στον Ι.Ν. του Ο.Μ.Μ.Θ. Η κεντρική αυτή ιδέα καθόρισε τη μορφολογική οργάνωση του κτιρίου και τη χρήση των υλικών κατασκευής.

Η λιτότητα των όψεων, με τα μονόλοβα και δίλοβα ανοίγματα ως σαφή αναφορά στα βυζαντινά μνημεία της πόλης και την ανεπαίσθητη καμπυλότητα των κατά τα άλλα αυστηρών γραμμών που θυμίζει τις καμπύλες των ρωμαϊκών κτιρίων, διαμορφώνεται από υλικά αισθητικά συμβατά μεταξύ τους, όπως οι κεραμικές πλίνθοι, τα ένθετα στοιχεία χρωματιστού μαρμάρου και τα υποστυλώματα από μέταλλο, που έχουν ως στόχο να ελαφρύνουν την αυστηρότητα των μορφοπλαστικών επιλογών. Βέβαια, η χρήση τους δεν αποδεικνύεται σε όλα τα σημεία εύστοχη, καθώς πολλές φορές είτε καλύπτει αδυναμίες της κατασκευής, όπως το κλείσιμο των ανοιγμάτων με μαρμάρινες πλάκες στη δυτική όψη, είτε στην προσπάθεια συνολικής διαμόρφωσης και ενότητας του κτιρίου δυσχεραίνει την κατανόηση και επομένως τη λειτουργία του, όπως στην νότια όψη η χρήση μεταλλικών στεγάστρων αδιακρίτως για την είσοδο και για τα υπόλοιπα ανοίγματα. Ο Π. Τζώνος σε συνέντευξή του είχε δηλώσει σχετικά: «*Η ανάμειξη από μορφές και μνήμες είναι συνειδητός στόχος μας και έχουμε πλήρη επίγνωση των κινδύνων που συνεπάγεται ο παραμικρός κακός χειρισμός στη μελέτη ή την κατασκευή. Είναι ένα παιχνίδι που θα παιχθεί μέχρι το τέλος στην κόψη του ξυραφιού και που, φυσικά, δεν ήταν δυνατό να αποδοθεί στο 1:100 πρόπλασμα του κτιρίου*».[29]

Εύλογα τίθεται το ερώτημα αν, τελικά, εκφράστηκε επιτυχώς η αρχική πρόθεση της εφαρμογής ενός «*...συνειδητού εκλεκτικισμού, που να εκφράζει τόσο την ιδιοσυγκρασία της πόλης όσο και τη χρονική στιγμή που σχεδιάστηκε το κτίριο... με συνειδητή αποφυγή του εφήμερου χαρακτήρα του μεταμοντερνισμού και με στόχο τη δημιουργία ενός κτιρίου που να συμβολίζει μνημειακά τη διάρκεια του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα της πόλης*».[30] Και, καθώς από την αρχή η σύνδεση του αρχιτεκτονήματος με τη θάλασσα ήταν ένα από τα δεδομένα για το σχεδιασμό και την τοποθέτησή του, αναρωτιέται κανείς πόσο επιτυχής ήταν ο χειρισμός αυτής της σχέσης.

Λαμβάνοντας υπ' όψη τις αρχιτεκτονικές λύσεις που έχουν δοθεί σε αντίστοιχα σύγχρονα κτίρια μουσικής που βρίσκονται δίπλα στο υγρό στοιχείο, όπως την όπερα του Σίδνεϋ, το Κουρζάαλ στο Σαν Σεμπάστιαν και την αίθουσα συναυλιών της Τενερίφης, τα οποία παραπέμπουν και μορφολογικά σε σχήματα με άμεση αναφορά και σχέση με τη θάλασσα, όπως κοχύλι, κύμα, βράχος, πανί ιστιοφόρου, κατανοεί την αδυναμία του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης από πλευράς ένταξης, σύνθεσης και μορφολογίας.

Η όπερα του Σίδνεϋ, που ολοκληρώθηκε το 1973, αποτέλεσε ορόσημο στην σύλληψη των κτιρίων μουσικής, καθώς ο εμπνευστής της, εγκαταλείποντας τα συμβατικά σχήματα, διαμόρφωσε τους όγκους της με βάση το μορφικό πρότυπο του κοχυλιού, δημιουργώντας ένα αστικό τοπίο δημόσιου χαρακτήρα με έντονη τη σύνδεση του κτιρίου με τον περιβάλλοντα χώρο σε βαθμό που το πρώτο να φαντάζει ως συνέχεια του δεύτερου.

Το συγκρότημα του Κουρζάαλ στο Σαν Σεμπάστιαν οργανώνεται σε δύο όγκους που σαν γιγάντιοι βράχοι υψώνονται στο σημείο όπου ο ποταμός εκβάλλει στη θάλασσα. Αποκομμένοι μορφολογικά από το φυσικό τοπίο αλλά εντασσόμενοι στο θαλάσσιο περιβάλλον με τις ναυτικές εγκαταστάσεις του λιμανιού, αναπτύσσονται με την κύρια όψη τους προς τη θάλασσα, τους αντικατοπτρισμούς της οποίας επιχειρούν να αναπαράγουν με την διαμόρφωση κατοπτρικών επιφανειών στην εξωτερική τους όψη. Έμφαση στη σχέση με τη θάλασσα δίνει και η ογκομετρική διαμόρφωση της αίθουσας συναυλιών της Τενερίφης, όπου η μεγάλη κυρτή επιφάνεια από οπλισμένο σκυρόδεμα που χαρακτηρίζει τη σύνθεση παραπέμπει σε θαλάσσιο κύμα, πτερύγιο ή ακόμα και πανί ιστιοφόρου.

Με δεδομένα τα παραπάνω, αναρωτιέται κανείς κατά πόσο «ένα ύφος με κεντροευρωπαϊκά εκλεκτικιστικά στοιχεία και με σαφείς αναφορές στην πρωτοχριστιανική και βυζαντινή αρχιτεκτονική»[31] πληροί τις προϋποθέσεις, ώστε το Μέγαρο Μουσικής «να γίνει η αφετηρία της γένεσης μιας νέας πολιτιστικής πραγματικότητας στον τόπο μας...».[32] Η ιδέα που υπέβαλε τη συγκεκριμένη επιλογή ύφους, δηλαδή ο στόχος «να επιτευχθεί ένας χαρακτήρας μοναδικός»[33] ο οποίος να προκύπτει από την έκφραση της πολιτιστικής ταυτότητας της πόλης, αφενός φανερώνει τις επιβιώσεις στη σημερινή εποχή του φαινομένου «ζήτημα της ελληνικότητας» και αφετέρου εύλογα θέτει το ερώτημα αν η μοναδικότητα ενός κτιρίου μπορεί να τεθεί a priori ως δεδομένο ή ως στόχος που θα καθορίσει τις επιλογές του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, ή αντιστρόφως, αν οι αρχιτεκτονικές λύσεις σε ζητήματα μορφής, λειτουργίας και ένταξης του κτιρίου στο χώρο αποτελούν τελικά το κριτήριο για τον οποιοδήποτε χαρακτηρισμό του.

Τέλος, ο συνδυασμός υλικών όπως το μέταλλο και το γυαλί, που παραπέμπουν σε μια βιομηχανικού χαρακτήρα και δυτικού τύπου αρχιτεκτονική, με στοιχεία από τη βυζαντινή παράδοση, αποτελεί μια ριψοκίνδυνη επιλογή σε μια πόλη όπως η Θεσσαλονίκη, που αφενός εξελίσσεται και αφετέρου έχει να επιδείξει επιτυχημένα δείγματα αυτής της αρχιτεκτονικής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π.Γ. Χόιπελ, Ξ. Χόιπελ, «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, Ένα μοναδικό κτίριο για την Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης», *Επίλογος,* 1992, σ.322.

2. Η παρούσα μελέτη αποτέλεσε μέρος μεταπτυχιακής εργασίας που έγινε υπό την επίβλεψη του καθηγητή κ. Αντώνη Κωτίδη, τον οποίο και ευχαριστώ για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με ένα έργο σημαντικό για τη ζωή της σύγχρονης Θεσσαλονίκης, καθώς και για τις πολύτιμες συμβουλές του. Η έρευνα για το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης και η σύνταξη του παρόντος κειμένου αποδείχθηκε μια όχι και τόσο εύκολη διαδικασία, καθώς η εμπλοκή δημόσιων και ιδιωτικών φορέων περιέπλεξε από τη στιγμή της εξαγγελίας του τη δημιουργία του και η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των ενδιαφερομένων σημάδεψε την ιστορία του με την παραίτηση του αρχικού εμπνευστή και σχεδιαστή του έργου, με αποτέλεσμα την ολοκλήρωση του από άλλο αρχιτέκτονα. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει την εύρεση της σχέσης μεταξύ των αρχικών προθέσεων του αρχιτέκτονα και της σύλληψης με την τελική μορφή του έργου σε επίπεδο ένταξης, λειτουργίας και μορφής. Επιπλέον, η έλλειψη δημοσιευμένου υλικού απαιτούσε την εκπόνηση πρωτογενούς έρευνας και, καθώς η πρόσβαση στο αρχείο του Μεγάρου προϋπέθετε χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες, η παρούσα μελέτη στηρίχθηκε στο γραπτό υλικό και στις συνεντεύξεις που ευγενικά μου παραχώρησαν ο αρχιτέκτονας και καθηγητής του Α.Π.Θ., κ. Παναγιώτης Τζώνος, ο αρχιτέκτονας και πρώην πρόεδρος του ΤΕΕ, κ. Ανδρέας Κουράκης και η αρχιτέκτων και μέλος της ομάδας επίβλεψης του έργου κ. Καίτη Πετρίδου, τους οποίους και ευχαριστώ θερμά.

3. Ο Οργανισμός Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης (Ο.Μ.Μ.Θ.) ιδρύθηκε το 1993 με το Νόμο 2121/93.

4. Η. Σκρούμπελος & Συνεργάτες, *Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο με τον τίτλο: Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης,* Θεσσαλονίκη 1996, σ.2.

5. *Ό.π.,* passim.

6. *Ό.π.,* σ. 8.

7. *Ό.π.,* passim.

8. Κλεοπάτρα Πατλάκη, «Ο Δήμαρχος αντιδρά για το Μέγαρο Μουσικής», *Μεσημβρινή,* φ. 13.02.92.

9. *Ό.π.*

10. Τ. Κωτσόπουλος , «Τρίτη λύση για το Μέγαρο Μουσικής», *Αυριανή Β. Ελλάδας.,* φ.10.04.92.

11. Έγγρ. ΤΕΕ, Θεσσαλονίκη 07.02.92

12. «Συμφωνεί το Δημοτικό Συμβούλιο το Μέγαρο Μουσικής να ανεγερθεί στην νέα παραλία», *Μακεδονία,* φ. 12.06.92.

13. «Επίχωση της θάλασσας για το Μέγαρο Μουσικής», *Θεσσαλονίκη,* φ. 12.06.92.

14. *Ό.π.*

15. «Στις 9 Ιουλίου η απόφαση για το Μέγαρο Μουσικής», *Αυριανή Β. Ελλάδος,* φ. 12.06.92.

16. Έγγρ. ΤΕΕ, Θέσεις της Δ.Ε. για τη χωροθέτηση του Μεγάρου Μουσικής της Θεσσαλονίκης, 22.06.92.

17. *Ό.π.*

18. Χρ. Καραγιαννόπουλος, «Με την ομόφωνη απόφαση όλων των φορέων το Μέγαρο Μουσικής στο Ποσειδώνιο, η ανακοίνωση του Οργανισμού Ρυθμιστικού», *Θεσσαλονίκη,* φ. 11.09.92.

19. «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης. Συζήτηση με τον Πάνο Τζώνο», *Τεύχος 12-13,* Ιούνιος-Νοέμβριος 1993, Αθήνα, σ. 139.

20. Β. Χαραλαμπίδου, «Έργα 820 δισ. δρχ. στη Θεσσαλονίκη, οδικές συνδέσεις, υδρευτικά, λιμενικά και περιβαλλοντικά», *Βήμα,* D16, φ. 29.11.98.

21. Β. Χαραλαμπίδου, «Η νέα Θεσσαλονίκη», *Βήμα,* Α60, φ. 06.09.98.

22. Δ.Π. Γαλάνης-Ν. Καραγιάννης, «Θεσσαλονίκη, αν ήμασταν εκεί...», *Βήμα* C15, φ. 15.11.98.

23. Γ.Κ., «Γιατί παρατήθηκε ο Τζώνος», *Μακεδονία,* φ. 21.07.99.

24. Β. Χαρισοπούλου, «Λαμπρά εγκαίνια για το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, σύγχρονη κυψέλη πολιτισμού», *Θεσσαλονίκη,* φ. 03.01.00.

25. «Προεκλογικά εγκαίνια ημιτελών κτιρίων», *Ριζοσπάστης,* φ. 04.01.00.

26. *Τεύχος, ό.π.,* σ. 139.

27. Κ. Λεφάκης-Π. Σκαρλάτος, «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης», *Κτίριο,* τ.131, Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2001, σ. 108.

28. Τζώνος, Χόιπελ, Χόιπελ, *ό.π.,* σσ. 328-329.

29. *Τεύχος, ό.π.,* σ. 140.

30. *Ό.π.,* σ. 141.

31. *Τεύχος, ό.π.,* σ. 141.

32. Τζώνος, Χόιπελ, Χόιπελ, *ό.π.,* σ. 324.

33. Τζώνος, Χόιπελ, Χόιπελ, *ό.π.,* σ. 325.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Δ.Π. Γαλάνης-Ν. Καραγιάννης, «Θεσσαλονίκη, αν ήμασταν εκεί...», *Βήμα* C15, φ. 15.11.98.

2. Αφιέρωμα εφημερίδας *Καθημερινή,* «Σύγχρονες αίθουσες μουσικής», φ. 25.04.04.

3. Κατάλογος, *Metamorph, 9. International Architecture Exhibition Focus,* La Biennale di Venezia, Italy 2004.

4. Χρ. Καραγιαννόπουλος, «Με την ομόφωνη απόφαση όλων των φορέων το Μέγαρο Μουσικής στο Ποσειδώνιο, Η ανακοίνωση του Οργανισμού Ρυθμιστικού», *Θεσσαλονίκη,* φ. 11.09.92.

5. Τ. Κωτσόπουλος , «Τρίτη λύση για το Μέγαρο της Μουσικής», *Αυριανή Β. Ελλάδος,* φ. 10.04.92.

6. Γ. Κ., «Γιατί παραιτήθηκε ο Τζώνος», *Μακεδονία,* φ. 21.07.99.

7. Κλεοπάτρα Πατλάκη, «Ο Δήμαρχος αντιδρά για το Μέγαρο Μουσικής», *Μεσημβρινή,* φ. 13.02.92.

8. Η. Σκρούμπελος & Συνεργάτες, *Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο με τον Τίτλο: Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης,* Θεσσαλονίκη 1996.

9. Π Τζώνος, Γ. Χόιπελ, Ξ. Χόιπελ, «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, ένα μοναδικό κτίριο για την Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης», *Επίλογος,* 1992.

10. Β. Χαραλαμπίδου, «Έργα 820 δισ. δρχ. στη Θεσσαλονίκη, οδικές συνδέσεις, υδρευτικά, λιμενικά και περιβαλλοντικά», *Βήμα,* D16, φ. 29.11.98.

11. Β. Χαραλαμπίδου, «Η νέα Θεσσαλονίκη», *Βήμα,* Α60, φ. 06.09.98.

12. Β. Χαρισοπούλου, «Λαμπρά εγκαίνια για το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, σύγχρονη κυψέλη πολιτισμού», *Θεσσαλονίκη,* φ. 03.01.00.

13. «Συμφωνεί το Δημοτικό Συμβούλιο το Μέγαρο Μουσικής να ανεγερθεί στην νέα παραλία», *Μακεδονία,* φ. 12.06.92.

14. «Επίχωση της θάλασσας για το Μέγαρο Μουσικής», *Θεσσαλονίκη,* φ. 12.06.92.

15. «Στις 9 Ιουλίου η απόφαση για το Μέγαρο Μουσικής», *Αυριανή Β. Ελλάδος,* φ. 12.06.92.

16. «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης. Συζήτηση με τον Πάνο Τζώνο», *Τεύχος* 12-13, Ιούνιος-Νοέμβριος 1993, Αθήνα, σ. 56139.

17. «Προεκλογικά εγκαίνια ημιτελών κτιρίων, *Ριζοσπάστης,* φ. 04.01.00.

18. Κ. Λεφάκης-Π. Σκαρλάτος, «Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης», *Κτίριο,* τ. 131, Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2001, σ. 108.

Σχετικοί δικτυακοί τόποι: www.tch.gr

Μουσικογυμναστικός Σύλλογος σιδηροδρομικών ο «Θερμαϊκός»

Το ιστορικό της ίδρυσής του και η συνεχής μουσική του προσφορά στην πόλη της Θεσσαλονίκης για 80 χρόνια (1925-2005)

Δημήτρης Παπαδημητρίου

Η επιλογή των κειμένων και φωτογραφιών που παρατίθενται δεν σημαίνει αξιολόγηση εκδηλώσεων ή προσώπων, αλλά αποκλειστικά παράθεση συγκεντρωθέντος υλικού. Ευχαριστώ ολόψυχα τους κκ: Στεφανίδη Ανέστη, επιστημονικό συνεργάτη του Κ.Ι.Θ., Πανδούλα Αθανάσιο, Υποπροϊστάμενο Υπηρεσίας ΟΣΕ και Μωραΐτη Πέτρο, φοιτητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ, για τη βοήθειά τους στον εντοπισμό στοιχείων της έρευνας.

Φέτος συμπληρώνονται 80 χρόνια από τότε που ιδρύθηκε ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος των σιδηροδρομικών ο «Θερμαϊκός» στην πόλη της Θεσσαλονίκης και αξίζει να κάνουμε μια αναφορά στο παρελθόν του, αφού είναι γνωστή σε όλους τους Θεσσαλονικείς η μεγάλη του προσφορά, η οποία ως σήμερα εξακολουθεί να συμβάλλει στην κοινωνική μας εξέλιξη.

Η περασμένη ζωή χάνεται εύκολα στο χρόνο και οι γραπτές μαρτυρίες χρειάζονται για να διασώσουν τη δράση και την ιστορία ενός συλλόγου, ο οποίος όχι μόνο προσέφερε πολλές και ποικίλες υπηρεσίες από την ίδρυσή του, αλλά και συνέβαλε θετικά στην πολιτιστική και αθλητική κίνηση της Θεσσαλονίκης, στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν αυτή ήταν κάτι περισσότερο από ασήμαντη.

Η ιστορία της ίδρυσης του Συλλόγου και η συγκρότηση ποδοσφαιρικού και αθλητικού τμήματος

Ο «Θερμαϊκός» γεννήθηκε στους κόλπους άλλων ευρύτερων συντεχνιακών σιδηροδρομικών σωματείων, στα οποία ήδη οι σιδηροδρομικοί του βορειοελλαδικού χώρου δραστηριοποιούνταν[1], σε μια εποχή που οι αθλητικοί σύλλογοι φύτρωναν σαν μανιτάρια στις προσφυγικές γειτονιές της Θεσσαλονίκης[2].

Θα πρέπει, όμως, να έχει κανείς υπ'όψη του τις γενικότερες συνθήκες της εποχής του μεσοπολέμου και προ παντός τις συνθήκες που επικρατούσαν στο χώρο των σιδηροδρομικών, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την παραχώρηση του μακεδονικού σιδηροδρομικού δικτύου, από τους Γάλλους, στο ελληνικό κράτος -αρχές Μαρτίου 1920-, την διοίκηση των οποίων μέχρι τότε διατηρούσαν εν ονόματι των συμμάχων της Entente[3].

Ένα μεγάλο μέρος των εργατών επηρεασμένο από τις αξίες της αστικής κοινωνίας εξέφραζε εθνικοπατριωτικές αντιλήψεις, ενώ ένα άλλο προσανατολιζόταν προς μια σοσιαλδημοκρατική γραμμή, που οφειλόταν στην επιρροή της συνδικαλιστικής οργάνωσης της «Φεντερασιόν»[4].

Η κυβέρνηση του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου (7 Οκτωβρίου 1924 - 25 Ιουνίου 1925), θέλοντας να εμφανισθεί ως κυβέρνηση «πυγμής», κρατούσε προκλητική στάση σε κάθε κίνηση και απαίτηση των σιδηροδρομικών. Στην κήρυξη της μεγάλης πανσιδηροδρομικής απεργίας της 8ης Μαρτίου 1925 οι σιδηροδρομικοί με ενθουσιασμό πειθάρχησαν στη διαταγή της ομοσπονδίας τους. Την πρώτη ημέρα της απεργίας δεν κινήθηκε «ούτε ρόδα». Από τις επόμενες ημέρες άρχισε να κυκλοφορεί ελάχιστος αριθμός αμαξοστοιχιών, οι οποίες εξασφαλίζονταν από πρόσφυγες σιδηροδρομικούς της Μικρασιατικής καταστροφής του 1922 και απολυμένους. Την 14η ημέρα, η αντοχή των απεργών άρχισε να κάμπτεται. Αποφασίστηκε η λύση της απεργίας στις 24/03/1925, η οποία κράτησε 16 συνεχείς ημέρες. Κατά το διάστημα της απεργίας, τα ρωσικά συνδικάτα των σιδηροδρομικών απέστειλαν στην Διοίκηση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας σιδηροδρομικών (Π.Ο.Σ.) 2.564 δολάρια, με σχετικό συνοδευτικό γράμμα συμπαράστασης. Ο αριθμός των απολυθέντων έφθασε τις δυο και πλέον χιλιάδες. Από τα πολλά θύματα της απεργίας, στην Διεύθυνση Περιφέρειας Θεσσαλονίκης, ήταν και οι Γ.Θ. Βαφόπουλος[5], ο άνθρωπος που έθεσε ανεξίτηλα τη σφραγίδα του στη ζωή της Θεσσαλονίκης και ο Γεώργιος Δέλλιος με μόνιμη θέση, κατοπινός μυθιστοριογράφος και Πρόεδρος (1982) της Εταιρείας Λογοτεχνών Θεσσαλονίκης, υπόδειγμα μελέτης για τους νεότερους συγγραφείς[6].

Μέσα από τις συνθήκες αυτές, την 5η Ιουνίου 1925, 24 μέλη -εργαζόμενοι στους σιδηρόδρομους της Θεσσαλονίκης- και ο εκτελών καθήκοντα φρούραρχου, του σιδηροδρομικού σταθμού, αξιωματικός πεζικού Σταύρος Σταυρίδης[7], υπέγραψαν το πρακτικό ίδρυσης εκπολιτιστικού σωματείου, που αναμφισβήτητα υπήρξε σταθμός στη μετέπειτα καλλιτεχνική και πνευματική ζωή της συμπρωτεύουσας.

Την 1η Ιουλίου κατατίθεται στο Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης η αίτηση με την οποία ζητείται «η κατά νόμον αναγνώριση του Σωματείου» με την επωνυμία «Γυμνα-

Ο ποδοσφαιρικός «Θερμαϊκός» του 1930. Στο μέσον διακρίνεται ο αείμνηστος τερματοφύλακας Σπύρος Σκλαβούνος

στικός Σύλλογος των εν Θεσσαλονίκη σιδηροδρομικών Υπαλλήλων "ο Θερμαϊκός"». Δυστυχώς, ο επισυναπτόμενος της αιτήσεως πίνακας των ονομάτων με τις υπογραφές των 24 ιδρυτικών μελών, της συστατικής πράξεως όπως και αντίγραφο του υποβληθέντος καταστατικού δεν διασώθηκαν στο σχετικό φάκελο του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης. Έτσι, δεν γνωρίζουμε τους εμπνευστές και πρωτεργάτες της κίνησης αυτής, για να εναποθέσουμε ταπεινά στη μνήμη τους το τριαντάφυλλο της αγάπης μας.

Η αίτηση εγκρίθηκε και δημοσιεύθηκε την 18η Ιουλίου 1925, όπως φαίνεται από την υπ' αρ. 1522/ 18-6-1925 σχετική απόφαση του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης. Στη συνέχεια ο Σύλλογος εμφανίζεται με την επωνυμία **«Μουσικογυμναστικός Σύλλογος σιδηροδρομικών Θεσσαλονίκης "ο Θερμαϊκός"».** Είναι γεγονός ότι στους σιδηροδρομικούς της Θεσσαλονίκης υπήρχε ένα πολλά υποσχόμενο έμψυχο υλικό που ενθυμείτο έντονα την καλλιτεχνική ακμή της πόλης, με τις μουσικές πανδαισίες, τις διάσημες ορχήστρες, τους τραγουδιστές οπερέτας, σολίστ κλπ σ' έναν χώρο κοσμοπολίτικο, πριν ακόμη από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Παράλληλα, ικανοποιώντας και τις απαιτήσεις για συγκρότηση εθνοπολιτιστικών συλλόγων, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922, την άφιξη των χιλιάδων προσφύγων, και τον προσανατολισμό των Θεσσαλονικέων προς στον αθλητικό τομέα, οι σιδηροδρομικοί της Θεσσαλονίκης δημιούργησαν το Σύλλογό τους.

Από το καταστατικό[8] του Συλλόγου ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το 2ο άρθρο, απόσπασμα του οποίου παραθέτουμε :

«Σκοπός του Συλλόγου είναι:

Α) Η διάδοσις και ανάπτυξις της μουσικής και του μουσικού αισθήματος εν γένει μεταξύ των μελών του Συλλόγου και των σιδηροδρομικών υπαλλήλων.

Β) Η ηθική και σωματική διάπλασις των μελών του Συλλόγου και η διάδοσις του κλασσικού ιδία αθλητισμού, του ποδοσφαίρου και άλλων αθλητικών παιδιών μεταξύ των μελών του Συλλόγου.

Γ) Η εξύψωσις του εθνικού φρονήματος των μελών.

Οι σκοποί επιδιώκονται δια της ιδρύσεως και λειτουργίας χορωδιών, μαντολινάτας, φιλαρμονικής και αναλόγων σχολών δια την θεωρητικήν διδασκαλία της μουσικής. Δια της οργανώσεως δημοσίων συναυλιών, χάριν των μελών και των οικογενειών των, όπως επίσης χάριν ψυχαγωγίας του Στρατού και διαφόρων εν φιλανθρωπικοίς ιδρύμασι νοσηλευομένων τραυματιών, ασθενών κλπ. Δια της ιδρύσεως και συντηρήσεως γηπέδου καταλλήλου δια τον κλασσικόν αθλητισμόν και ποδοσφαίρου και των συναφών παραρτημάτων εταίρων αθλητικών παιδιών. Δια τελέσεως αγώνων εσωτερικών του Συλλόγου ή τη συμμετοχή και άλλων συλλόγων. Δι' εκδρομών και δημοσίων διαλέξεων. Δια συμμετοχής του Συλλόγου εις εθνικάς και φιλανθρωπικάς τελετάς και εορτάς. Και τέλος δια παντός προσφόρου εις τους σκοπούς του Συλλόγου μέσου».

Η σφραγίδα του Συλλόγου φιλοτεχνήθηκε, ώστε κυκλικά να φέρει τις λέξεις «Μουσικογυμναστικός Σύλλογος Σιδηροδρομικών», εντός δε κύκλου σχηματίσθηκε το γράμμα Θ του ελληνικού αλφαβήτου, αρχικό της λέξης «Θερμαϊκός» και παράσταση φτερωτού τροχού, σιδηροδρομικού οχήματος, ένδειξη της ταχύτητας κίνησης, όπως εκείνος που πετάει.

Πρόεδρος ορίσθηκε ο Βασ. Μαλιγκούδης[9], μεταξύ δε των πρώτων παραγόντων φέρονται και οι Σπ. Τσαγκαμίλης, γενικός αρχηγός[10], Ι. Μαυρομάτης και άλλοι.

Το Δ.Σ. του «Θερμαϊκού» πιστό στις αρχές της ιδρυτικής προκήρυξης έστρεψε αμέριστα την προσοχή του στο βασικό αίτημα της δημιουργίας ποδοσφαιρικού τμήματος και της εγκατάστασής του, έστω προσωρινά και πρόχειρα, σε έκταση οικοπέδου του Ιακώβ Μαλλάχ, κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή, την οποία ισοπέδωσε με δαπάνη 8.000 δρχ. Τα χρώματα στην ενδυμασία των ποδοσφαιριστών ορίσθηκαν το άσπρο και το μαύρο. Ως αποδυτήρια χρησιμοποιήθηκε παλιό βαγόνι που παραχωρήθηκε από τη Διοίκηση των Σιδηροδρόμων, αφού προηγουμένως έγιναν διάφορες τροποποιήσεις. Την πρώτη του οικονομική ενίσχυση ο Σύλλογος πέτυχε από τη Δημαρχία με 10.000 δρχ. Το γήπεδο αυτό παραχωρήθηκε και χρησιμοποιήθηκε για προπονήσεις και από τον ΠΑΟΚ, στα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του[11]. Φυσικά, η αναζήτηση χώρου καταλληλότερου δεν σταμάτησε. Αργότερα ο ποδοσφαιρικός «Θερμαϊκός» εγκαταστάθηκε σε χώρο των τέως ΣΕΚ, στα όρια Μενεμένης και Αμπελοκήπων, δίπλα στο Εργοστάσιο Οχημάτων (Ε.Ο.). Εκεί έπαιζαν όλες οι ομάδες της περιοχής και οι μικροί Αμπελοκηπιώτες αποτελούσαν το φυτώριο του «Θερμαϊκού»[12]. Το σημερινό γήπεδο της περιοχής Σφαγείων, το οποίο θεμελιώθηκε το 1960, σε μια έκταση 30 στρεμμάτων, παραχωρήθηκε ως προς τη χρήση του, στο «Θερμαϊκό» από τη διοίκηση των τέως ΣΕΚ το 1955.

Η άρτια εμφάνιση της ποδοσφαιρικής ομάδας και η πειθαρχία οφειλόταν στον μετέπειτα Γενικό Αρχηγό της Κλεομένη (Κλέων) Χατζηνικολάου[13], ο οποίος φρόντιζε σχετικά με τις προπονήσεις, τον ιματισμό κλπ, όπως επίσης και στον αρχηγό της ομάδας, τον ακούραστο Νικ. Σαγκιώνη, η σοβαρότητα και η επιβολή του οποίου συγκρατούσαν την ομάδα αδιάρρηκτη επί σειρά ετών. Ο Σαγκιώνης διακεκριμένος ποδοσφαιριστής της εποχής εκείνης ήταν περιζήτητος από τους άλλους συλλόγους και, παρά τις προτάσεις που του γίνονταν, ουδέποτε διανοήθηκε να εγκαταλείψει

Η ποδοσφαιρική ομάδα του Μ.Γ.Σ. «Θερμαϊκού» της περιόδου 1932-1933. Διακρίνονται οι: Τάσος, Νισίμ, Αποστόλου, Γαλανάκης, Βλαχόπουλος, Βενέτης, Λαμπριάδης, Βόγιας, Σαγκιώνης (αρχηγός), Χατζηνικολάου, Χαραλαμπίδης, Σκλαβούνος (τερματοφύλακας). Στο δεξιό άκρο ο τότε Γενικός Αρχηγός Κλεομένης (Κλέων) Χατζηνικολάου

τον «Θερμαϊκό», μόνο στα 1933-1934 προσέφερε τις υπηρεσίες του ως άμισθος προπονητής στον ΠΑΟΚ[14].

Προπονητής του «Θερμαϊκού», στο ξεκίνημά του, ανέλαβε αφιλοκερδώς, ο κοντόσωμος και μυώδης ποδοσφαιριστής του Α.Σ. «Άρη», σιδηροδρομικός το επάγγελμα, Αλέξανδρος Σκλαβούνος[15]. Στον «Θερμαϊκό», μεταξύ των άλλων ανέδειξε σαν μεγάλο τερματοφύλακα και τον ανιψιό του Σπύρο Σκλαβούνο (γεννήθηκε το 1912), ο οποίος αργότερα μεταγράφθηκε στην Α.Ε.Κ. και στη συνέχεια στον Π.Α.Ο. Μόνιμος τερματοφύλακας της Εθνικής Ελλάδος ήταν ο ήρωας του αγώνα Ουγγαρίας - Ελλάδας 11-0 (7-0) στη Βουδαπέστη, στις 25 Μαρτίου 1938, για το παγκόσμιο κύπελλο, στη διάρκεια του οποίου δέχθηκε 40 σουτ εντός της εστίας του και ισάριθμα σχεδόν εκτός αυτής και παρά τα 11 τέρματα που δέχθηκε, ο ουγγρικός Τύπος του έπλεξε εγκώμια[16].

Η ποδοσφαιρική ομάδα του «Θερμαϊκού», που στο μεταξύ βρήκε το δρόμο της, συνέχισε τις εμφανίσεις της, αφού συμπληρώθηκε και με δεύτερη ομάδα και με πλήθος αναπληρωματικών. Από της ιδρύσεώς του ο ποδοσφαιρικός «Θερμαϊκός» αναγνωρίσθηκε ως επίσημο σωματείο και από το 1926 ανήκε στην Α΄ κατηγορία και στη δύναμη της Ένωσης Ποδοσφαιρικών Σωματείων Μακεδονίας[17], με αντιπρόσωπο τον Βασ. Μαλιγκούδη. Μάλιστα, την περίοδο 1925-1926 ο «Θερμαϊκός» στο πρωτάθλημα Θεσσαλονίκης κατέλαβε την τέταρτη θέση. Πρωταθλητής αναδείχθηκε ο Άρης με 18 βαθμούς, ακολούθησε ο Ηρακλής με 13 βαθμούς, ενώ την τρίτη θέση κατέλαβε ο Άτλας. Σε φιλικό, όμως, αγώνα με τον Άρη στο γήπεδο του «Θερμαϊκού», ο γηπεδούχος νίκησε τον πρωταθλητή Άρη με σκορ 1-0[18].

Λίγους κιόλας μήνες μετά την ίδρυσή του ο «Θερμαϊκός» σχημάτισε και μια ομάδα, ένα δυναμικό κομμάτι τότε του Συλλόγου, από 10 αθλητές του κλασικού στίβου, που επιδίδονταν στη σφαιροβολία, λιθοβολία, δρόμο και άλμα. Την πρώτη της εμφάνιση η ομάδα στίβου του «Θερμαϊκού» θα κάνει στους Α΄ Παμμακεδονικούς αγώνες[19] που προκηρύχθηκαν από το συμπολίτη «Ηρακλή» και διεξάχθηκαν στις 12, 13 και 14 Σεπτεμβρίου 1925, με συμμετοχή 8 αθλητών και με αντιπρόσωπο τον φρούραρχο του σιδηροδρομικού σταθμού Σταύρο Σταυρίδη.

Μετά την τέλεση των Πανελλήνιων Αγώνων Στίβου του 1927 που τελέσθηκαν στη Θεσσαλονίκη (έναρξη 18 Σεπτεμβρίου 1927), στους οποίους έλαβε μέρος και ο «Θερμαϊκός», ο Σύλλογος γράφθηκε στην δύναμη του Συνδέσμου Ελληνικών Γυμναστικών και Αθλητικών Σωματείων (ΣΕΓΑΣ) μαζί με τις ομάδες «Μακαμπή», «Ακοάχ», «Βυζάντιο», «ΧΑΝΘ», και «Μακεδονικό», ενώ από την υπόλοιπη Βόρεια Ελλάδα οι ομάδες «Αισχύλος», «Φίλιπποι» Καβάλας, «Δόξα» Δράμας, «Αναγέννηση» Επανωμής και «Αναγέννηση» Ξάνθης.

Ο «Θερμαϊκός» ήταν ο πρώτος και για πολλά χρόνια ο μοναδικός εργατοϋπαλληλικός σύλλογος της πατρίδας μας που αντιπροσώπευε μια επαγγελματική τάξη, αυτή των σιδηροδρομικών υπαλλήλων, εκφράζοντας ποικιλία εκπολιτιστικών, καλλιτεχνικών και αθλητικών μετεργασιακών εκδηλώσεων. Ένα χρόνο αργότερα, το 1926, ιδρύθηκε και ο ποδοσφαιρικός σύλλογος των υπαλλήλων της Εταιρείας Τροχιοδρόμων και Ηλεκτροφωτισμού Θεσσαλονίκης.

Το καταστατικό του «Θερμαϊκού» δεν απέκλειε την παρουσία γυναικών, έτσι ο Θερμαϊκός εκτός από το ανδρικό βόλλεϋ[20] δημιούργησε και γυναικείο τμήμα[21] όπου συμμετείχαν γυναίκες έστω και για σύντομο διάστημα, λόγω της σχετικά γρήγορης οικογενειακής τους αποκατάστασης. Δυστυχώς, οι πληροφορίες μας για τη δραστηριότητα του τμήματος αυτού, για τον προπολεμικό «Θερμαϊκό», προέρχονται από προφορική μαρτυρία του ομοσπονδιακού μας προπονητή (1981) Αλκέτα Παναγούλια, η μητέρα του οποίου υπήρξε βολλεϋμπωλίστρια του «Θερμαϊκού», ενώ ο πατέρας του προσέφερε τις υπηρεσίες του στο ποδοσφαιρικό τμήμα του ίδιου Συλλόγου επί σειρά ετών[22].

Σήμερα ο «Θερμαϊκός» αριθμεί περίπου 1.500 τακτικά μέλη στη Διεύθυνση Περιφέρειας Μακεδονίας-Θράκης. Διατηρεί τμήματα πολιτιστικά (μικτή χορωδία, παραδοσιακά χορευτικά) και αθλητικά (ποδόσφαιρο, μπάσκετ, βόλλεϋ). Το Δ.Σ. του «Θερμαϊκού» στην τεράστια προσπάθειά του, για την ολοκλήρωση των στόχων του δεν βρίσκεται μόνο του. Παράπλευρα βρίσκεται η επαγγελματική οργάνωση των σιδηροδρομικών, ο Σύνδεσμος Σιδηροδρομικών Βορείου Ελλάδος (Σ.Σ.Β.Ε.) που περιβάλλει τον «Θερμαϊκό» με εκτίμηση και τον ενισχύει σε όλες τις δραστηριότητές του. Επίσης, και η εκάστοτε διοίκηση του Οργανισμού Σιδηροδρόμων Ελλάδος (Ο.Σ.Ε), σε μια ουσιαστική συνεργασία με τον «Θερμαϊκό», συμπαρίσταται στο Σύλλογο σε κάθε αθλητική ή πολιτιστική του προσπάθεια.

Χορωδία - μαντολινάτα - φιλαρμονική

Ο Σύλλογος παρά την αλματώδη πρόοδό του στα αθλητικά ίδρυσε και μουσικό τμήμα για την προώθηση της καλλιτεχνικής και γενικότερα της πνευματικής κίνησης, όχι μόνο στα στενά όρια της μακεδονικής πρωτεύουσας αλλά και των περιοχών της περιφέρειας. Από την αρχή η χορωδία με διευθυντή το μουσικοδιδάσκαλο Γρηγόρη (Γόλα) Χατζημιχαήλ αποτέλεσε ένα φωνητικό σύνολο από καλλίφωνους νέους και νέες, από την τάξη των εργαζομένων στους σιδηροδρόμους. Τις πρώτες δοκιμές, ελλείψει μέσων και χώρων, εκτελούσαν για έναν περίπου χρόνο στο σπίτι του προπονητή της ποδοσφαιρικής ομάδας του «Θερμαϊκού», Αλέξανδρου Σκλαβούνου, ο οποίος ήταν και εκ των πρωτεργατών της ίδρυσης της χορωδίας, τον οποίο μάλιστα οφείλουμε να μνημονεύσουμε όχι μόνο για τη δραστήρια, πολυδιάστατη προσφορά του αλλά και για την αφιλοκερδή παραχώρηση του σπιτιού του στην οδό Ταντάλου 3. Ταυτόχρονα, ο «Θερμαϊκός» επεκτείνει τη δραστηριότητά του και στη συγκρότηση μαντολινάτας με 20 έγχορδα όργανα (μαντολίνα, κιθάρες, μαντόλες), που μαζί με τη χορωδία και με την καθοδήγηση του τμηματάρχη του

Οι χορωδοί στις μετακινήσεις τους χρησιμοποιούσαν πάντα το τρένο, προνόμιο μεγάλης άνεσης για τα μέτρα της εποχής

ελεγκτηρίου των ΣΕΚ Φραγκίσκου Στανίνου, αποτελούσαν την καρδιά του κεφιού, κάθε καλλιτεχνικής εκδήλωσης[23].

Το μουσικοδιδάσκαλο Γρηγόρη (Γόλα) Χατζημιχαήλ διαδέχθηκε ο αδελφός του Μιχάλης Χατζημιχαήλ, ο οποίος διατηρούσε στη Θεσσαλονίκη σχολή μαντολινάτας και εν γένει εγχόρδων οργάνων με αξιόλογη δράση. Η σχολή του σταμάτησε να λειτουργεί το 1935 και τα μέλη της συγχωνεύτηκαν στη μαντολινάτα του «Θερμαϊκού», την οποία ανέλαβε κατ' αρχήν ως κουαρτέττο, που μετέπειτα εξελίχθηκε σε οκτέττο και τέλος έγινε πλήρης μαντολινάτα το 1937.

Η προσφορά των μουσικών εκδηλώσεων του «Θερμαϊκού» προπολεμικά έγινε ακόμη εντονότερη χάρη στη δραστηριότητα και του διακεκριμένου μαέστρου Βασ. Θεοφάνους, ο οποίος πρόσφερε τις υπηρεσίες του στη χορωδία, παράλληλα με τον Μιχαήλ Χατζημιχαήλ στη μαντολινάτα, στο διάστημα από το 1935 μέχρι το 1939, οπότε τόσο η χορωδία, όσο και η μαντολινάτα διέκοψαν κάθε εμφάνιση εξαιτίας του πολέμου, όπως άλλωστε και τα άλλα τμήματα του Συλλόγου ανέστειλαν τη δράση τους.

Στα χρόνια, πριν το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η χορωδία ανέπτυξε το μουσικό αίσθημα στην τάξη των σιδηροδρομικών και με τις περιοδείες που πραγματοποίησε και τις συναυλίες που έδωσε πήρε ξεχωριστή θέση, πέρα από τα όρια της Θεσσαλονίκης σε κλίμακα πανελλήνια, αποσπώντας το θαυμασμό και τα συγχαρητήρια. Ήταν η εποχή των πολυάριθμων εκλαϊκευτικών εξορμήσεων, σύμφωνα με τους προβληματισμούς της εποχής για τον κοινωνικό ρόλο και τη χρηστικότητα των τεχνών, που εκδηλώνονταν σε ολόκληρη την Ευρώπη και την Ελλάδα. Ενδεικτική του ρεύματος αυτού ήταν η συναυλία της χορωδίας και της μαντολινάτας του «Θερμαϊκού», που δόθηκε στα «Ολύμπια» (9.1.1937). Ο κορυφαίος εθνικός συνθέτης της Ελλάδας, Μανόλης Καλομοίρης (1883-1962), επαινώντας τις εμφανίσεις του «Θερμαϊκού», λέει ότι ήταν πρωτοβουλία του υπουργού Συγκοινωνίας, που ήταν και Γεν. Διευθυντής ΣΕΚ (της κυβέρνησης Μεταξά) κ. Γ. Σπυρίδωνος, ο οποίος φιλοδοξούσε να επεκτείνει την προσπάθεια στην Αθήνα και τον Πειραιά με «ίδρυση μουσικής μπάντας των σιδηροδρομικών, όπως γινόταν σ' όλα τα κράτη της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης»[24], αλλά και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, με τη γνωστή σ' όλους από τη σωστή δουλειά, της φιλαρμονικής του «Θερμαϊκού».

Η φωτογραφία είναι προπολεμική και πάρθηκε στην οδό Πανεπιστημίου 31, έξω από τα γραφεία των υπηρεσιών της Γεν. Διεύθυνσης των τέως ΣΕΚ, πριν από την εμφάνιση της χορωδίας του «Θερμαϊκού» στις 9 Ιανουαρίου 1937, στα «Ολύμπια», στην Αθήνα

Καρναβάλι 1938. Η χορωδία του «Θερμαϊκού» επάνω σε τεράστιο άρμα, σχήματος επικλινούς λύρας (σύμβολο μουσικού οργάνου) στους δρόμους της Θεσσαλονίκης. Εκείνο που έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν οι κουκούλες βατράχων με τις οποίες κάλυπταν τα κεφάλια τους οι χορωδοί, που μελωδικά τραγουδούσαν τα «βατραχάκια». «Εις τους βάλτους τα ποτάμια / κατοικεί λαός για γέλια / Με ποδάρια σαν καλάμια / φουσκωμένα μαγουλάκια / έχουν πράσινα σακάκια / κουτσαβάκια δίχως έννοια / Όλη μέρα τραγουδούν και χορεύουν και πηδούν / παίζουν μέσα στα νερά και φωνάζουν ζωηρά / κουάξ κουάξ κουάξ / βρε κε κε κουάξ κουάξ». Ήταν ένα τραγούδι, ιδιαίτερη αδυναμία του Σώτου Βασιλειάδη, που το ακροατήριο ζητούσε συχνά

Ο «Θερμαϊκός» με την περίφημη χορωδία του ήταν παρών σε όλα τα καλλιτεχνικά γεγονότα της παλιάς Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα δε ψυχαγωγούσε τους Θεσσαλονικείς σε επετειακές εκδηλώσεις και κατά τη διάρκεια του Καρναβαλιού, και μάλιστα, με ιδιαίτερη προσήλωση στο πατροπαράδοτο έθιμο, την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς. Η εμφάνιση της χορωδίας στους κεντρικούς δρόμους της Θεσσαλονίκης, επί τεραστίου άρματος, σχήματος επικλινούς λύρας[25] (σύμβολο μουσικού οργάνου), από το εσωτερικό του οποίου εξείχαν τα κεφάλια των χορωδών, σκορπούσε τη χαρά και τον ενθουσιασμό στους χιλιάδες εορταστές, με τραγούδια αθάνατα, γεμάτα μελωδία, ομορφιά και νόημα, όπως:

Μα, σαν της κολομπίνας το φιλί / μεσ' την Αποκριά την τρελή / άλλο δεν βρήκα τόσο μαγικό / τόσο δροσάτο μα και γλυκό / . . .

Αλησμόνητα χρόνια που φέρνουν στους παλιούς σιδηροδρομικούς της Θεσσαλονίκης θύμησες, που ίσως οι νεότεροι δεν θα ζήσουν. Πολλά μέλη της χορωδίας του «Θερμαϊκού», καλλίφωνοι κανταδώροι και μουσικοί άριστοι, πλαισίωναν μέχρι τα τελευταία χρόνια καλλιτεχνικά σχήματα που σκορπούσαν το κέφι και τη χαρά σε κέντρα διασκέδασης της Θεσσαλονίκης, όπου τραγουδούσαν μαζί με τους πελάτες, όπως οι Κοσμόπουλος Κοσμάς (βαθύφωνος, διακε-

Από την παρέλαση της 25ης Μαρτίου 1938

Καρναβάλι 1938. Η φιλαρμονική (μπάντα) των πνευστών και κρουστών οργάνων του «Θερμαϊκού» στους δρόμους της Θεσσαλονίκης

κριμένο προπολεμικό στέλεχος της χορωδίας) και Σωτήρης, Νικολάου Δημήτριος, Κουρούδης Γεώργιος, Πεταλάς Νούλης κ.ά. Επίσης, πολύ γνωστή παρέα που έκανε μεγάλη εντύπωση με το τραγούδι τους ήταν οι Κουτρούδης Θεόδωρος και Σαμαρόπουλος Γιάννης. Ο τελευταίος εξακολουθεί μέχρι και σήμερα ζωηρότατα να προσφέρει κέφι και χαρά με μια αξιοπρόσεχτη δραστηριότητα ακόμη και μέσα από αποκλειστικές παρουσιάσεις στην τηλεόραση.

Άρτια καταρτισμένη ήταν και η φιλαρμονική (μπάντα) των πνευστών και κρουστών ορειχάλκινων οργάνων, η οποία συνόδευε τη χορωδία. Δημιουργήθηκε το 1934 και για χρόνια πολλά εμφανιζόταν σε όλες τις εκδηλώσεις του «Θερμαϊκού», προσδίδοντας ιδιαίτερα εορταστικό τόνο. Απαρτίζονταν από 35 εκτελεστές και μάλιστα με ιδιόκτητα όργανα του Συλλόγου.

Από τις πρώτες μεταπολεμικές εκδηλώσεις της χορωδίας και της μαντολινάτας του «Θερμαϊκού», στο θέατρο του Λευκού Πύργου στις 28-11-1948

Μεταπολεμική περίοδος

Μέχρι και τη δεκαετία του 1950 η ελληνική κοινωνία βρίσκεται στη φάση της ανασυγκρότησης. Οι πληγές του πολέμου μεγάλες, όπως και τα κενά για να καλύψουν τις καλλιτεχνικές ανησυχίες μιας πόλης σαν τη Θεσσαλονίκη. Τη δράση του ο «Θερμαϊκός» ξεκινάει, και πάλι, με μόνιμο πρόεδρο τον Βασ. Μαλιγκούδη[26] και διευθυντή της χορωδίας τον Βασ. Θεοφάνους, χωρίς αλλοίωση της πνευματικής του φυσιογνωμίας, προκειμένου να καλύψει τα κενά και να ανταποκριθεί στις ανάγκες της εποχής με εκδηλώσεις ποιότητας. Έτσι, η χορωδία του «Θερμαϊκού» κάνει την παρουσία της ιδιαίτερα αισθητή σε μια Θεσσαλονίκη, χωρίς καμιά απολύτως μουσική κίνηση. Θα ήταν λάθος να μην παραδεχθούμε ότι στην ανοδική πολιτιστική πορεία της πόλης μας ο «Θερμαϊκός» δεν έπαιξε κύριο και καθοριστικό ρόλο.

Σε μια αναδρομή των μουσικών εκδηλώσεων της χορωδίας και της μαντολινάτας μένουν στη μνήμη των παλαιοτέρων οι συναυλίες που δόθηκαν στην αίθουσα του αλησμόνητου θεάτρου του κήπου του Λευκού Πύργου, στις 28 Νοεμβρίου και στις 5 Δεκεμβρίου 1948, οι οποίες παρά τις αντιξοότητες της εποχής, χαρακτηρίσθηκαν καλλιτεχνικά γεγονότα, τόσο από απόψεως εκτέλεσης μουσικών κομματιών όσο και από άποψης προσέλευσης κοινού[27]. Από το συνοδευτικό δίφυλλο έντυπο που πλαισίωνε τις συναυλίες παραθέτουμε το πρόγραμμα:

Πρόγραμμα Συναυλιών του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Σιδηροδρομικών ο «Θερμαϊκός»
Αίθουσα Θεάτρου «Λευκού Πύργου»
Κυριακή 28 Νοεμβρίου και 5 Δεκεμβρίου 1948
Ώρα 11.30 π.μ. ακριβώς.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ρώμη - Τουρίνον (συμφωνία)	Ντομένικο
Κάτω από τον ίσκιο του έλατου (Ειδύλλιον)	Σαλβέτι
Παραλλαγές στο Καρναβάλι της Βενετίας	Μυνιέ
Η μαντολινάτα υπό την διεύθυνσιν του κ. Χατζημιχαήλ	
Αγροτικές εικόνες	Ριτς
Γλυκά φυσάει τ' αγέρι	
Σάλπισμα κυνηγών	Ρίχτερ
Εμβατήριον θριάμβου (εκ του μελοδράματος Αϊντα)	Βέρντι
Η χορωδία υπό την διεύθυνσιν του κ. Θεοφάνους	

ΜΕΡΟΣ Β΄

Άρια από το Μελόδραμα Ουγενέτι	Μάγερμπερ
Πάνω στο βουνό	Γεωργιάδη
Τραγούδι: Η Δις Φέμπη Σ. Νικαλαΐδου	
Εις το Πιάνο: η Δις Σούρβαλη	
Ουγγρική Ραψωδία	Ρίττερ
Σκέρτσο Μιλιτάρε	Μαρουτσέλλι
Κρητικός χορός	Λάβδα
Η ΜΑΝΤΟΛΙΝΑΤΑ	
Τα Δάση	Κοκκίνου
Λεβεντιά	Οικονομίδου
Σαράντα παλληκάρια	Γλυκοφρύδη
Η ΧΟΡΩΔΙΑ	
Νεράιδες (Βαρκαρόλα)	Λαμπελέτ
Μουσική και χορός μια βραδυά	Στόλτς
Βαγγελίτσα	Δουράκη

Η χορωδία συνοδεία της μαντολινάτας υπό την διεύθυνσιν του κ. Θεοφάνους

Στα 1949 ανασυστήθηκε και λειτούργησε για σύντομο χρονικό διάστημα και η φιλαρμονική υπό τη διεύθυνση του Εμμ. Αικατερίνη, καθηγητή στη σχολή πνευστών οργάνων του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης. Δυστυχώς, τόσο η φιλαρμονική όσο και η μαντολινάτα δεν διατηρήθηκαν. Το 1951 διέκοψαν τη λειτουργία τους ελλείψει επαρκών πόρων. Οι συνδρομές των μελών του Συλλόγου, εκ των οποίων συντηρούνταν ο «Θερμαϊκός», προς τιμή της σιδηροδρομικής οικογένειας, ήταν μικρές και ανεπαρκείς στις απαιτήσεις της εποχής εκείνης, για την αντιμετώπιση των πολλαπλών αναγκών.

Για την ιστορία αναφέρουμε πιο κάτω τα ονόματα των στελεχών της χορωδίας, της φιλαρμονικής και της μαντολινάτας, όπως τα τμήματα αυτά ανασυγκροτήθηκαν το 1949 από βασικά προπολεμικά στελέχη αλλά και με την αριθμητική ενίσχυση νέων μελών.

Χορωδία: Ζαρδαλίδης Γεώρ., Ελευθεριάδου Καίτη, Πασαλής Πέτρος, Τσαμουσάκης Ιωάν., Ιωαννίδης Βασ., Παράσχου Βασ., Κυρίτσης Αθ., Κοσμόπουλος Κοσμάς, Παναγιωτίδης Κων., Ευαγγέλου Αλ., Ιωαννίδης Ιωάν., Κοσμίδης Σταύρος, Χατζηνικολάου Νικ., Θεμελής Δημ., Ορφανουδάκης Ιωάν., Αντωνιάδης Γεωργ., Σαπλαούρας Φωτ., Παναγιωτίδης Παναγ., Καρακούσης Παναγ., Κυριτσάνης Ιωάν., Καβαρδίνης Νικ., Κουκίδης Παναγ., Κορατζίνος Νικ., Πατεράκης Μιχαήλ, Μακρής Ανδρέας, Αγγελόπουλος Ελευθ., Τσιριγώτης Ιωάν., Αμυρίδης Αρχιμ., Κωτίκας Κων., Παπαχρηστοδούλου Γεώργ., Πέτρου Βασ., Χατζηφίλτσης Θεόφ., Αικατερίνης Χαραλ.

Φιλαρμονική: Γαλανόπουλος Γεώρ., Πανάς Ηλίας, Καρακώτσιος Βασ., Αϊλαρούδης Αχ., Πετειναράκης Ιωάν., Μπούτσικος Δημ., Καριζόνης Αντ., Φρικίδης Κων., Παπανικολάου Χριστ., Χρήστου Κων., Γρηγορίου Ηρ., Παρθένης Ιωάν., Σαββίδης Πέτρος, Καρατζίνος Αθαν., Αντωνόπουλος Κων., Καραουλάνης Χρ., Βουτσάς Παν., Σαρρής Αθαν., Καπετανάκης Μιχ., Γεωργιάδης Στ., Τουρτούρης Νικ., Γκούμας Αστ., Καραμητσόπουλος Σωκρ., Γραμαλίδης Βασ., Γαβρηλάκης Γεωργ., Τσαμπάσης Πολ., Μεσσήνης Γρ., Οικονόμου Σωτ., Βακής Δημ., Θάννος Κων., Κοντογιάννης Τηλ., Πουλίδης Αθαν., Μακρίδης Στυλ., Χατζηιωάννου Νικ., Θεοχαρίδης Φώτιος, Τοσονίδης Δημ.

Μαντολινάτα: Καλογερόπουλος Εμμ., Ιωαννίδης Ιωάν., Πασπαλάς Αργ., Βοχαΐτης Δημ., Ιωαννίδης Αχ., Μπούτουρας Γεώργ., Τρυποπούλου Κατίνα, Νανώρας Κων., Θεοδοσιάδης Παντ., Αποστολόπουλος Κυρ., Τζανέτογλου Δημ., Θωμόπουλος Στυλ., Ζωγράφος Ιωάν., Κοσκινάς Γεώρ., Σμαγάδης Βασ., Τσακαλακίδης Στυλ.

Για να δώσουμε, όμως, μια συνέχεια θα πρέπει να σταθούμε:

Στην καλλιτεχνική γιορτή που δόθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών την Κυριακή 18 Νοεμβρίου 1951 παρουσία του βασιλέα Παύλου, των υπουργών, των αρχών και πολλών προσκεκλημένων, με πλούσιο πρόγραμμα, το οποίο περιλάμβανε δημοτικά τραγούδια που απέδωσαν, υπό την διεύθυνση του Επαμμ. Φλώρου, η χορωδία του «Θερμαϊκού», όπως και στη συναυλία της χορωδίας του «Θερμαϊκού», την επομένη 19η Νοεμβρίου 1951 στο Βασιλικό Θέατρο, υπό τη διεύθυνση και πάλι του αλησμόνητου μαέστρου Επαμμ. Κ. Φλώρου. Η παρουσίαση της χορωδίας που ήταν μια δημιουργία ποιότητας[28] οργανώθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, υπό την επίτιμη προεδρία της Α.Μ. του βασιλέα Παύλου, με την ευκαιρία των εγκαινίων του αποπερατωθέντος μεγάρου και ταυτόχρονα της κατάθεσης του θεμέλιου λίθου του νέου μεγάρου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και με συμμετοχή όλης της κοινωνίας της πόλης μας.

Στις εγκαταστάσεις του θεάτρου «Λευκός Πύργος» (ανεγέρθηκε το 1905 και κατεδαφίσθηκε το1958) επί δεκαετίες συγκεντρώνονταν η καλλιτεχνική, πολιτιστική και κοσμική ζωή της Θεσσαλονίκης

Συναυλία χορωδίας «Θερμαϊκού» (1951) στο Βασιλικό Θέατρο, παρουσία του βασιλέα Παύλου. Έργα: Μέντελσον («Αντιγόνη»), Χαίντελ («Μεσσίας»)

Το έντυπο συνοδευτικό πρόγραμμα της συναυλίας ξεχώριζε, διότι πέρα από την αναγραφή ονομάτων, τίτλων και ημερομηνιών, περιείχε και αξιόλογες αναλύσεις των έργων. Πιο κάτω παραθέτουμε το πρόγραμμα:

1. ΕΘΝΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ
2. ΑΛΛΗΛΟΥΪΑ (Χαίντελ)
(Από το ορατόριον ο Μεσσίας-Μικτή χορωδία)
3. ΤΑ ΧΟΡΙΚΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ (Μένδελσων)
(Δια δύο ανδρικάς χορωδίας και ορχήστραν με σόλο βαρυτόνου και απαγγελίαν)
α) Προανάκρουσμα
β) Ύμνος επινίκειος
γ) Η παντεχνία του ανθρώπου
δ) Η αστάθεια της ανθρώπινης ευτυχίας
ε) Έρως ανίκατε μάχαν
στ) Θρήνος της Αντιγόνης
ζ) Θλιβερό ξεπροβόδισμα της Αντιγόνης
η) Ύμνος στο Βάκχο
4. «ΤΗ ΥΠΕΡΜΑΧΩ» (Μ. Καλομοίρη)
(Μικτή χορωδία)

Ο Επαμ. Φλώρος προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες στην προαγωγή της μουσικής παιδείας των χορωδών του «Θερμαϊκού». Παραιτήθηκε το 1953, για να ιδρύσει το επόμενο έτος τη δημοτική χορωδία και τη δημοτική ορχήστρα της Θεσσαλονίκης, μόνιμο αίτημα του κοινού της Θεσσαλονίκης από τις αρχές του 1950.

Μια νέα γόνιμη και δημιουργική περίοδος συντελείται στη χορωδία του «Θερμαϊκού» με έναν νέο διευθυντή, τον Αχίλλη Βασιλιάδη. Ήταν μαέστρος με αγάπη πραγματική για τη χορωδία και τον «Θερμαϊκό» γενικότερα, ως άλλωστε οικογένειας σιδηροδρομικών[29].

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1954 η χορωδία συμμετέχει στο καλλιτεχνικό πρόγραμμα που διοργάνωσε η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), που ως θεσμός αποτελεί κι αυτή αναβίωση των βυζαντινών Δημητρίων και με την ευκαιρία των εγκαινίων «βενετικής βραδιάς», το πρόγραμμα εκτελέστηκε επάνω σε βενζινόπλοιο που διέσχισε τον κόλπο από το κεντρικό Λιμεναρχείο Θεσσαλονίκης μέχρι την Ηλεκτρική Εταιρεία.

Με αποκτημένη πείρα η χορωδία συνεχίζει τις συναυλίες για την ψυχαγωγία των σιδηροδρομικών, των στρατευμένων παιδιών της πατρίδας μας και για την εξυπηρέτηση ευρύτερων κοινωνικών σκοπών. Επανειλημμένα διέθεσε το προϊόν των εισπράξεων από τις συναυλίες για φιλανθρωπικούς και εκπολιτιστικούς σκοπούς: προικοδοτήσεις απόρων κοριτσιών, μαθητικά συσσίτια, ενίσχυση σεισμοπλήκτων, απόρων ασθενών, προσκοπικών ομάδων, εξοπλισμό ευαγών ιδρυμάτων, νοσοκομείων, κλπ.

Οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης, αλλά και των Αθηνών, παρακολουθούσαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τη δραστηριότητα της χορωδίας, η οποία έδινε πάντα εγγύηση σοβαρής πολιτιστικής προσφοράς. Η εφημερίδα *Έθνος* των Αθηνών, στο φύλλο της 24-01-1955 για τη συναυλία της προηγούμενης, που δόθηκε στην αίθουσα του θεάτρου του Γ΄ Σ. Στρατού, γράφει: «Η χορωδία του «Θερμαϊκού» εξετέλεσε υπό την διεύθυνσιν του επιλέκτου μακεδόνος μαέστρου κ. Αχίλλη Βασιλειάδη ένα πρόγραμμα δύσκολο και ευχάριστον συγχρόνως, από τραγούδια ξένων και ελλήνων συνθετών. Το εκλεκτό χορωδιακό συγκρότημα εχειροκροτήθη ζωηρότατα από το πυκνότατο ακροατήριον δια την πληρότητα και την αρμονικότητα της αποδόσεως. Η προκληθείσα εντύπωσις υπήρξεν τόσον ζωηρά, ώστε να θεωρείται βεβαία η προσπάθεια συγκροτήσεως μιας τοιαύτης εις τας Αθήνας».

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το 1956 ιδρύθηκε χορωδία των ΣΕΚ και στην Αθήνα, αφού οι αθηναίοι σιδηροδρομικοί επισκοπούσαν κριτικά όλες τις εκδηλώσεις της χορωδίας του «Θερμαϊκού» και διψούσαν κι αυτοί για καλή χορωδιακή μουσική.

Στις 4 και 5 Μαρτίου 1957 η ανδρική χορωδία του «Θερμαϊκού» στο πλαίσιο του προγράμματος «Αποκριάτικες θρακικές εορτές - Καρναβάλι στην Ξάνθη», έδωσε με εξαιρετική επιτυχία δύο συναυλίες στην Ξάνθη, προσκεκλημένη της εκεί τοπικής Επιτροπής Τουρισμού. Οι άψογες εκτελέσεις, υψηλού επιπέδου, των θαυμάσιων σολίστ Β. Κοσμόπουλο, Β. Δήμου, Θ. Κουτρούδη, Γ. Παναγοπούλου (σοπράνο) και Λ. Σακελλαρίδη επευφημήσθηκαν ιδιαίτερα από το φιλόμουσο κοινό της Ξάνθης.

Στις 23 Νοεμβρίου 1958 κατόπιν προσκλήσεως του Γυμναστικού Συλλόγου Λάρισας «Ηρακλής», η χορωδία του «Θερμαϊκού» παρουσίασε ένα καλλιτεχνικό γεγονός στην πρωτεύουσα της Θεσσαλίας, άξιο κάθε επαίνου, στην αίθουσα του κινηματοθεάτρου «Ορφεύς». Το πολυπληθές ακροατήριο με ενθουσιασμό καταχειροκροτούσε όλα τα τραγούδια της χορωδίας και επίμονα ζητούσε από το μαέστρο Αχίλλη Βασιλειάδη και τους χορωδούς την επανάληψή τους. Τη συναυλία παρακολούθησε η εκλεκτή κοινωνία της Λάρισας, φιλόμουσοι του Βόλου και Τυρνάβου και σύσσωμο το Δ.Σ. του εκπολιτιστικού συλλόγου Τυρνάβου «Ανάπλαση» με το μαέστρο της χορωδίας αυτού και τους χορωδούς, οι οποίοι ομολόγησαν ότι η Θεσσαλονίκη με τη χορωδία των σιδηροδρομικών πρωτοπορεί στη χορωδιακή εργασία ολόκληρης της Ελλάδας.

Το 1960 στο Β΄ Πανελλήνιο Διαγωνισμό Χορωδιών στην Αθήνα η χορωδία του «Θερμαϊκού» κατέκτησε βραβείο με χρηματικό έπαθλο, αφού ήρθε πρώτη μεταξύ χορωδιακών συγκροτημάτων πανελλήνιας φήμης. Η επιτροπή αποτελούμενη από διακεκριμένους μουσουργούς απένειμε ομόφωνα στη χορωδία του «Θερμαϊκού» το α΄ βραβείο. Η διακριτική βράβευση της χορωδίας έγινε ύστερα από βραδινό επιτυχή διαγωνισμό στις 26 Αυγούστου, στο Παναθηναϊκό Στάδιο, παρουσία 30.000 θεατών.

Μετά από την επιτυχία αυτή, η χορωδία δέχεται πολλές προσκλήσεις συμμετοχής, σε διαγωνισμούς και εορταστικές εκδηλώσεις οργανώσεων ευρωπαϊκών σιδηροδρομικών δικτύων, όπως και άλλων οργανώσεων εσωτερικού και εξωτερικού. Το 1960 για τον «Θερμαϊκό» ήταν ένας σταθμός στην ιστορία του. Ήταν το έτος κατά τη διάρκεια του οποίου τόσο το χορωδιακό τμήμα όσο και αυτό του ποδοσφαίρου[30] έφθασαν στα ανώτατα επίπεδα της απόδοσής τους. Την ίδια περίοδο οι εμφανίσεις της χορωδίας στο ιστορικό ανοιχτό γήπεδο της ΧΑΝΘ, κατά τη διάρκεια της ΔΕΘ και οι διάφορες άλλες εκδηλώσεις, στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις και ιδρύματα, συνθέτουν μια εικόνα της έντονης κοινωνικής και εκπολιτιστικής δράσης, που αποτελούσε ένα στολίδι για την πόλη της Θεσσαλονίκης και για τους σιδηροδρομικούς.

Την 18-12-1960 η χορωδία κατόπιν προσκλήσεως της Χριστιανικής Αδελφότητας Νεανίδων Θεσσαλονίκης (ΧΑΝΘ) έδωσε συναυλία στην αίθουσα του κινηματογράφου «Αστόρια» υπέρ συμπληρώσεως των έργων του υπό ανέγερση Ιερού Ναού της Οσίας Ξένης Χαριλάου.

Στις 2 Απριλίου 1961 η χορωδία του «Θερμαϊκού» συνεχίζοντας την εκπολιτιστική της δραστηριότητα και τις καλλιτεχνικές της εκδηλώσεις πραγματοποίησε δυο εμφανίσεις στην Αλεξανδρούπολη. Η πρώτη εμφάνιση ήταν αποκλειστικά για την ψυχαγωγία των σιδηροδρομικών της περιοχής της Θράκης και η δεύτερη, υπό την προστασία του Νομάρχη Έβρου, προσφορά του σιδηροδρομικού κόσμου, αφού το προϊόν των εισπράξεων διατέθηκε για την προικοδότηση απόρων κοριτσιών.

Για την πολύτιμη συμπαράσταση της χορωδίας του «Θερμαϊκού» στις ανάγκες της εποχής εκείνης το Γ΄Σ.Σ. απηύθυνε προς το Σύλλογο ευχαριστήριο επιστολή, την οποία αυτούσια παραθέτουμε πιο κάτω:

Γ΄ Σ. Στρατού
Γραφείον Δημ. Σχέσεων
Αριθ. 164/139/95994
ΒΣΤ 903, 10 Οκτωβρίου 1961

ΜΟΥΣΙΚΟΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΝ
ΣΥΛΛΟΓΟΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ «Ο ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ»
Αριστοτέλους 16
Κοινοπ. ΓΔΣ - Κ.Φ.
Θέμα: Ευχαριστήριον

1. Έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν όπως δεχθήτε τας θερμάς ευχαριστίας του Σ. Στρατού δια την συμμετοχήν της υμετέρας χορωδίας εις την υπό του Σ.Στρατού οργανωθείσαν συναυλίαν υπέρ αποκαταστάσεως απόρων κορασίδων.

2. Τα πανταχόθεν διατυπωθέντα ευμενή σχόλια επισφραγίζουν την τόσον λαμπράν εμφάνισίν της.

3. Παράκλισις όπως δεχθήτε τα συγχαρητήρια του Στρατηγού Διοικητού Σ. Στρατού και των αξιωματικών Φρουράς Θεσσαλονίκης διαβιβάζοντες ταύτα εις άπαντα τα μέλη του μουσικού συγκροτήματός σας.

Δ. ΚΑΡΑΒΕΛΛΑΣ
Ταξίαρχος-Επιτελάρχης

Την Κυριακή 4 Φεβρουαρίου 1962, κατά τα εγκαίνια του νέου Επιβατικού Σιδηροδρομικού Σταθμού Θεσσαλονίκης, η χορωδία του «Θερμαϊκού» πραγματοποίησε σύντομο πρόγραμμα παρουσία των εκπροσώπων του κράτους και του λαού. Η συμμετοχή της άφησε άριστη εντύπωση και δόθηκε η ευκαιρία στους σιδηροδρομικούς να επιδείξουν ότι είναι τάξη πρωτοπόρα σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής παρά τη σκληρή και κοπιαστική εργασία τους. Μετά το πέρας του προγράμματος οι υπουργοί των Συγκοινωνιών και της Παιδείας, οι βουλευτές, ο Δήμαρχος κ.ά. συνεχάρησαν τους χορωδούς και τη διοίκηση του «Θερμαϊκού», για το λαμπρό συγκρότημα που διαθέτει.

Στις 12-08-1962 η χορωδία μετακινήθηκε στην ακριτική Φλώρινα, την έπαλξη του ελληνισμού, όπου έδωσε συναυλία στο κινηματοθέατρο «Αγγέλικα». Η εκδήλωση αυτή περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα του Φεστιβάλ Φλωρίνης. Στη συναυλία παρέστησαν ο σεβ. Μητροπολίτης, οι κ.κ. Δήμαρχος και Νομάρχης και οι λοιπές αρχές της πόλης. Επίσης, η χορωδία μετέβη στα φυλάκια των ακριτών μας, τους οποίους ψυχαγώγησε με σύντομο πρόγραμμα εκλεκτών τραγουδιών εθνικού περιεχομένου.

Στις 17-06-1964 η χορωδία του «Θερμαϊκού», μοναδικό συγκρότημα μεγάλων αξιώσεων στη Βόρειο Ελλάδα, για μια ακόμα φορά χάρισε στο πολυπληθές ακροατήριο μια αξέχαστη μουσική πανδαισία, η οποία καταχειροκροτήθηκε από ένα ενθουσιώδες κοινό, στο Κρατικό Θέατρο, του νεόκτιστου (1962) τότε κτιρίου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Η χορωδία με απόλυτη συνεργασία με τη μαντολινάτα του Ορφανοτροφείου «Μέγας Αλέξανδρος» με την οποία συνέπραξε, κατόρθωσε να επαναλάβει μια θριαμβευτική εμφάνιση, υπό τη διεύθυνση του μαέστρου Μίμη Παπαδημητρίου.

Στις 05-06-1966 στο Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, η χορωδία του «Θερμαϊ-

Οι επισκέψεις της χορωδίας του Μ.Γ.Σ. «Θερμαϊκός» σε νοσηλευτικά ιδρύματα της Θεσσαλονίκης συνθέτουν την έντονη κοινωνική προσφορά του Συλλόγου των σιδηροδρομικών. Από επίσκεψη στο νοσοκομείο Χιρς (νυν Ιπποκράτειο), επάνω και στο Σανατόριο (νυν Νοσοκομείο Παπανικολάου), κάτω

κού» συνέπραξε με τη χορωδία Γιαννιτσών «Η Πέλλα» και τη μαντολινάτα του Ορφανοτροφείου Θεσσαλονίκης «Μέγας Αλέξανδρος».

Αξιόλογο καλλιτεχνικό επίτευγμα αποτέλεσε η εμφάνιση της χορωδίας του «Θερμαϊκού» που πραγματοποιήθηκε στις 18-12-1966 στο Βασιλικό Θέατρο Θεσσαλονίκης, με την οποία συνέπραξε και η μαντολινάτα του Ορφανοτροφείου «Μέγας Αλέξανδρος». Η συναυλία αυτή με τη συμμετοχή των θαυμάσιων σολίστ Β. Κοσμόπουλο και Α. Νικολαΐδη και τη σοπράνο Γ. Παναγοπούλου υπήρξε μια από τις καλύτερες προσφορές του «Θερμαϊκού» κατά την οποία διακρίθηκε και ο μαέστρος Μίμης Παπαδημητρίου.

Στις 4 και 5 Μαρτίου 1967 ο «Θερμαϊκός» έδωσε δυο συναυλίες της ανδρικής χορωδίας στην Ξάνθη, στο πλαίσιο του προγράμματος «Αποκριάτικες θρακικές εορτές - Καρναβάλι στην Ξάνθη», προσκεκλημένος της εκεί τοπικής Επιτροπής Τουρισμού, για να λαμπρίνει το πρόγραμμα των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων των πιο πάνω εορτών. Και κατά τις δυο συναυλίες η αίθουσα του κινηματοθεάτρο «Τιτάνια» γέμισε ασφυκτικά και το κοινό καταχειροκρότησε τους εκτελεστές του προγράμματος, το οποίο ήταν διαφορετικό για κάθε συναυλία.

Στις 19 και 20-10-1967 δόθηκαν δυό συναυλίες στο Στρατιωτικό Θέατρο Θεσσαλονίκης, αποκλειστικά για τους σιδηροδρομικούς και τις οικογένειές τους. Στις 24-10-1967 δόθηκε μια τρίτη συναυλία πάλι στο Στρατιωτικό Θέατρο υπέρ των εργατοϋπαλλήλων της Θεσσαλονίκης, με τη φροντίδα της Εργατικής Εστίας. Και στις τρεις συναυλίες οι ακροατές έμειναν καταμαγεμένοι από την επιτυχία της εμφάνισης της χορωδίας και την υψηλή απόδοση, χάρη στην εξαιρετική διεύθυνση του μαέστρου Μίμη Παπαδημητρίου. Οι σολίστ κκ. Κοσμόπουλος και Δήμου καθώς και η κ. Τσιώτα, όπως και η πιανίστα κ. Σακελλαρίου προσέδωσαν λαμπρότητα, ωραιότητα και απόδοση ομοιότητας λυρικής σκηνής.

Η πρώτη διεθνής εμφάνιση της χορωδίας του «Θερμαϊκού» έγινε τον Απρίλιο του 1972, στο Διεθνή Διαγωνισμό Χορωδιών του Μοντρέ (Montreux), στην Ελβετία,

Στις 6 Μαΐου 1973 μέσα σε ατμόσφαιρα χαράς, ενώπιον πολλών κατοίκων της Αρναίας Χαλκιδικής η χορωδία του «Θερμαϊκού» έδωσε μία υπαίθρια συναυλία μπροστά στο Δημαρχείο με διοργανωτή το Δήμο Αρναίας

ανάμεσα σε 23 φημισμένα χορωδιακά συγκροτήματα από ΗΠΑ, Ιταλία, Γαλλία, Σουηδία, Ιρλανδία, Βέλγιο, Ελβετία, Γερμανία, Αγγλία, Ουγγαρία και Ολλανδία. Η χορωδία του «Θερμαϊκού» ξεπερνώντας κάθε προσδοκία κατέκτησε το γ΄ βραβείο. Εξίσου εντυπωσιακές εμφανίσεις πραγματοποίησε και στη Γερμανία (Στουτγκάρδη), χάρη των εκεί εργαζομένων Ελλήνων.

Στις 9-12-1972 και στο πλαίσιο του προγράμματος πνευματικών-καλλιτεχνικών εκδηλώσεων της Περιφερειακής Διοικήσεως Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, δόθηκε με μεγάλη επιτυχία στο κινηματοθέατρο «Τιτάνια» της Ξάνθης συναυλία της χορωδίας. Στην αρχή μίλησε ο Πρόεδρος της Λέσχης υπαλλήλων και επιστημόνων Ξάνθης, ιατρός κ. Στ. Στάθης, ο οποίος αναφέρθηκε στην καλλιτεχνική δράση του «Θερμαϊκού» και στη συνέχεια παρουσίασε τη χορωδία, αποτελούμενη από 31 χορωδούς. Η αίθουσα του κινηματοθέατρου κατάμεστη σείονταν από χειροκροτήματα επί πολλά λεπτά μετά το πέρας της συναυλίας.

Το 1975, σε εκτέλεση αποφάσεως της Γεν. Συνέλευσης, το Δ.Σ. του «Θερμαϊκού» αποφάσισε την πραγματοποίηση διαφόρων εκδηλώσεων, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης των 50 χρόνων από την ίδρυση του Συλλόγου. Μέσα στο ευρύ πλαίσιο των εκδηλώσεων η χορωδία με μεγάλη επιτυχία παρουσιάσθηκε στο κοινό της Θεσσαλονίκης και απόσπασε διθυραμβικές κριτικές. Ο εορτασμός αυτός περιλάμβανε και επίδοση αναμνηστικού διπλώματος με χρυσό μετάλλιο σε ιδρυτικά και παλαιά μέλη του Δ.Σ. του «Θερμαϊκού», όπως και σε όλους εκείνους που κατά καιρούς πρόσφεραν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους προς στο Σύλλογο. Η επίδοση των διπλωμάτων πραγματοποιήθηκε σε σεμνή εορτή στις 16-3-1975 στην αίθουσα του Εμπορικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.

Στο πλαίσιο της δραστηριότητας του Δ.Σ. του «Θερμαϊκού» ανήκει και η δημιουργία παιδικής χορωδίας στα 1976 με στόχο την απασχόληση παιδιών της κρίσιμης ηλικίας στις ελεύθερες ώρες τους, ωφέλιμα και δημιουργικά και, από την άλλη πλευρά να αποτελέσει φυτώριο για τη συμπλήρωση της ανδρικής χορωδίας με καταρτισμένους τεχνικά χορωδούς.

Η πρώτη δημόσια εμφάνιση της παιδικής χορωδίας πραγματοποιήθηκε στις 26-12-1976.

Στις 10-12 Σεπτεμβρίου 1976, στο Α΄ Παμβορειοελλαδικό Φεστιβάλ Χορωδιών που διοργάνωσε η Μουσική Εταιρεία Βορείου Ελλάδος σε συνεργασία με το Δήμο της Έδεσσας, η χορωδία του «Θερμαϊκού» κρίθηκε άξια επαίνου μεταξύ δεκάξι χορωδιών.

Την κριτική επιτροπή αποτελούσαν:
Αϊδαλή Φανή: Καθηγήτρια Κ.Ω.Θ., τ. πρωταγωνίστρια Όπερας Βερολίνου, **Αστρινίδης Νίκος**: αρχιμουσικός-μουσουργός, διευθυντής Φιλαρμονικής Θεσσαλονίκης, **Δαφνομήλης Αλέκος**: εκπρόσωπος Μουσικής Εταιρείας Βορ. Ελλάδος- λιμπρεττίστας, **Μάντακας Γιάννης**: διευθυντής Πανεπιστημιακού Μουσικού Τμήματος Θεσσαλονίκης, **Μαρινάκης Παναγιώτης**: διευθυντής Ραδιοφωνικού Σταθμού Μακεδονίας, **Νικολαΐδου Έλλη**: διδασκάλισσα χορωδιών, Εθνικής Λυρικής Σκηνής, Εθνικού Θεάτρου και Φεστιβάλ Αθηνών, **Σούγγαρης Πέτρος**: εκπρόσωπος Δήμου Έδεσσας-Δήμαρχος Έδεσσας.

Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου (1976) η χορωδία συμμετέχει στο 1ο Χορωδιακό Φεστιβάλ Αθηνών (Οργάνωση Φιλομούσων Υπαλλήλων Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος) στο ξενοδοχείο «Χίλτον», αίθουσα «Τερψιχόρη». Συμμετέχουν 32 χορωδίες από 25 πόλεις της Ελλάδας. Ο «Θερμαϊκός» συγκέντρωσε τα θερμά χειροκροτήματα των ακροατών και τους επαίνους της επιτροπής και κάτι ακόμη πιο λαμπρό, με διεθνή απήχηση, το θαυμασμό και τα συγχαρητήρια των ιταλών οργανωτών του Διε-

στο Β΄ Χορωδιακό Φεστιβάλ Αθηνών.

Το Μάρτιο του 1978 η χορωδία απόκτησε καινούριο και σύγχρονο πιάνο, για την εξυπηρέτηση των αναγκών της, μάρκας Kawai, αξίας 61.440 δραχμές.

Τον Οκτώβριο του 1978 με μαέστρο τον Δημ. Χασαπίδη συμμετέχει στο Γ΄ Χορωδιακό Φεστιβάλ Αθηνών, στην κατηγορία ανδρών. Η προετοιμασία της χορωδίας πραγματοποιήθηκε κάτω από το άγχος των συνεχών μετασεισμικών δονήσεων του φονικού σεισμού της 20ής Ιουλίου και της απειλής ενός νέου μεγάλου σεισμού, με πολλούς Θεσσαλονικείς να έχουν φύγει στα εξοχικά και στα χωριά τους. Τελικά η χορωδία κατέκτησε το γ΄ βραβείο, μεταξύ δέκα (10) χορωδιών από όλη την Ελλάδα και καταχειροκροτήθηκε.

Στις 18 Ιανουαρίου 1979 κατόπιν πρόσκλησης της VI Μεραρχίας Κιλκίς, ο «Θερμαϊκός» έδωσε στην αίθουσα του οικοτροφείου κοριτσιών της Μητροπόλεως Κιλκίς συναυλία με έργα ελλήνων και ξένων συνθετών. Τη συναυλία παρακολούθησε ο μητροπολίτης, ο νομάρχης, ο μέραρχος, ο επιτελάρχης, και όλοι οι ανώτατοι, ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί της Μεραρχίας, με τις οικογένειές τους, που χειροκρότησαν με ενθουσιασμό τους χορωδούς. Στο τέλος τόσο ο πρόεδρος του «Θερμαϊκού» όσο και ο μαέστρος με τους χορωδούς δέχθηκαν τα θερμά συγχαρητήρια όλων. Στη συνέχεια ο μέραρχος δεξιώθηκε τους χορωδούς στη στρατιωτική λέσχη, όπου μάλιστα και μετά από μεγάλη επιμονή όλων των αξιωματικών, οι χορωδοί τραγούδησαν ακόμη δυο τραγούδια.

Τον Απρίλιο του 1979 η χορωδία[32] του «Θερμαϊκού» συμμετείχε στις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, στο πλαίσιο εορτασμού που η Διοίκηση του Οργανισμού Σιδηροδρόμων Ελλάδος (ΟΣΕ) προγραμμάτισε για τα 75 χρόνια λειτουργίας της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών- Συνόρων (1912). Παράλληλα, γιορτάσθηκαν και τα 55 χρόνια από την ίδρυση του Μ.Γ.Σ. των σιδηροδρομικών «Θερμαϊκός», με εβδομάδα καλλιτεχνικών εκδηλώσεων (1-9 Απριλίου 1979).

Τον Αύγουστο του 1979 η χορωδία του «Θερμαϊκού» για δεύτερη φορά συμμετείχε, κατόπιν πρόσκλησης, στο Διεθνή Διαγωνισμό του Arezzo με μαέστρο τον Δημ. Χασαπίδη. Η αποστολή, που αναχώρησε από τη Θεσσαλονίκη σιδηροδρομικώς, την

Ο πρόεδρος του «Θερμαϊκού» (1977-1981), Στρ. Γαλούπης, με τον ειδ. γραμματέα του ιδίου Συλλόγου, Δημ. Παπαδημητρίου, σε αναμνηστική φωτογραφία στο θέατρο του Πετράρχου στο Arezzo (Ιταλία), τον Αύγουστο του 1979

21-8-1979, αποτελείτο από 35 χορωδούς και 3 συνοδούς. Επίσης, την αποστολή συνόδευσαν περί τα 35 μέλη οικογενειών των χορωδών. Η συμμετοχή της χορωδίας στο XXVII Φεστιβάλ ήταν ιδιαίτερα επιτυχής, παρά το συναγωνισμό που αντιμετώπισε μεταξύ 23 συγκροτημάτων που εκπροσωπούσαν τις εξής χώρες: Αγγλία, Αργεντινή, Βουλγαρία, Γαλλία, Γιουγκοσλαβία, Δυτική Γερμανία, Ισπανία, Ιταλία, Ρουμανία, Σουηδία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Φινλανδία και Φιλιππίνες. Ας σημειωθεί ότι οι χορωδίες της Uppsala (Σουηδία), San Juan (Αργεντινή) και Paris (Γαλλία) αποτελούνταν από σπουδαστές μουσικών ακαδημιών, δεξιοτέχνες στη χορωδιακή μουσική. Την αποστολή συνόδευσε και ο διεθνώς γνωστός συνθέτης, καθηγητής και σολίστ του πιάνου, όπως και διευθυντής της ορχήστρας της όπερας Θεσσαλονίκης, Νίκος Αστρινίδης, έργο του οποίου «Η πίστις» εκτελέσθηκε από τη χορωδία του «Θερμαϊκού» με επιτυχία.

Οι χορωδοί εκτός από τα υποχρεωτικά έργα του διεθνούς κλασικού ρεπερτορίου προξένησαν ιδιαίτερη εντύπωση και με την εκτέλεση δυο υπέροχων λαϊκών μελωδιών, των Ν. Κόκκινου (1863-1919) και Γ. Δελλαπόρτα (1867-1919), που επιλέχθηκαν από την αφάνταστη ελληνική ποικιλία και πρωτοτυπία, μοναδική στο διεθνές φολκλόρ. Επίσης, ιδιαίτερα εντυπωσιακές ήταν και οι καινούριες στολές των χορωδών, από άσπρο παντελόνι, άσπρο πουκάμισο με δαντέλες και σκούρο μπλε γιλέκο.

Η εμφάνιση της χορωδίας του «Θερμαϊκού» ολοκληρώθηκε το βράδυ της 25-8-1979 στα περίχωρα του Αρέτζο, στο Ponte Buriano. Την φιλοξενία της βραδιάς εκείνης θυμίζει ακόμη και σήμερα στους χορωδούς ο ιταλικός αισθηματισμός, ο ζεστός, ζωντανός και εγκάρδιος τόνος των κατοίκων των Ponte Buriano και του γειτονικού Cingelli, με το λιθογραφικό αντίγραφο του θερισμού και αλωνισμού, που χάρισαν στο μαέστρο της χορωδίας και που κοσμεί σήμερα την αίθουσα δοκιμών της χορωδίας του «Θερμαϊκού».

Η χορωδία του «Θερμαϊκού» που πήρε μέρος στο φεστιβάλ του Arezzo, κατά την εκτέλεση χορωδιακού έργου, στο θέατρο του Πετράρχου (Αύγουστος 1979)

Η ανδρική χορωδία του «Θερμαϊκού», σε αναμνηστική φωτογραφία στην είσοδο του Σιδηροδρομικού Σταθμού της Θεσσαλονίκης, με τον πρόεδρο Στράτο Γαλούπη και τον μαέστρο Τάκη Χασαπίδη (φωτ. 21.12.1979)

Ιδιαίτερα θα πρέπει να επισημανθεί και η πρωτοβουλία της εκδοτικής δραστηριότητας που ανήκε στο Διοικητικό Συμβούλιο του «Θερμαϊκού» την περίοδο 1977-1981. Ήταν ένα απαραίτητο συμπλήρωμα της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας του «Θερμαϊκού». Το εξαμηνιαίο αυτό έντυπο, άρχισε να κυκλοφορεί τον Ιανουάριο του 1980, με το όνομα «Ενημέρωση» και έζησε ως τον Ιανουάριο του 1983 (Τεύχη 1-7). Η προσπάθεια αυτή, δυστυχώς, δεν μπόρεσε να συνεχισθεί, όμως τα ρεπορτάζ που κατέγραψε έμειναν.

Στις 19 Οκτωβρίου 1979, στην καλλιτεχνική εκδήλωση των Δημητρίων που διοργανώνει κάθε Οκτώβριο ο Δήμος Θεσσαλονίκης, ο «Θερμαϊκός» άνοιξε την εκ-

Από την εκδοτική δραστηριότητα του «Θερμαϊκού». Ο τότε πρόεδρος του «Θερμαϊκού», Στράτος Γαλούπης, με τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού «Ενημέρωση», Νίκο Βαλμά, Δημήτρη Παπαδημητρίου και Άλκη Τούλα παραδίδει το α΄ τεύχος, στον επίτιμο πρόεδρο του «Θερμαϊκού» Δημήτριο Λεφάκη, ο οποίος εξακολουθούσε να παρακολουθεί με αμείωτο ενδιαφέρον τη δράση του αγαπημένου του Συλλόγου

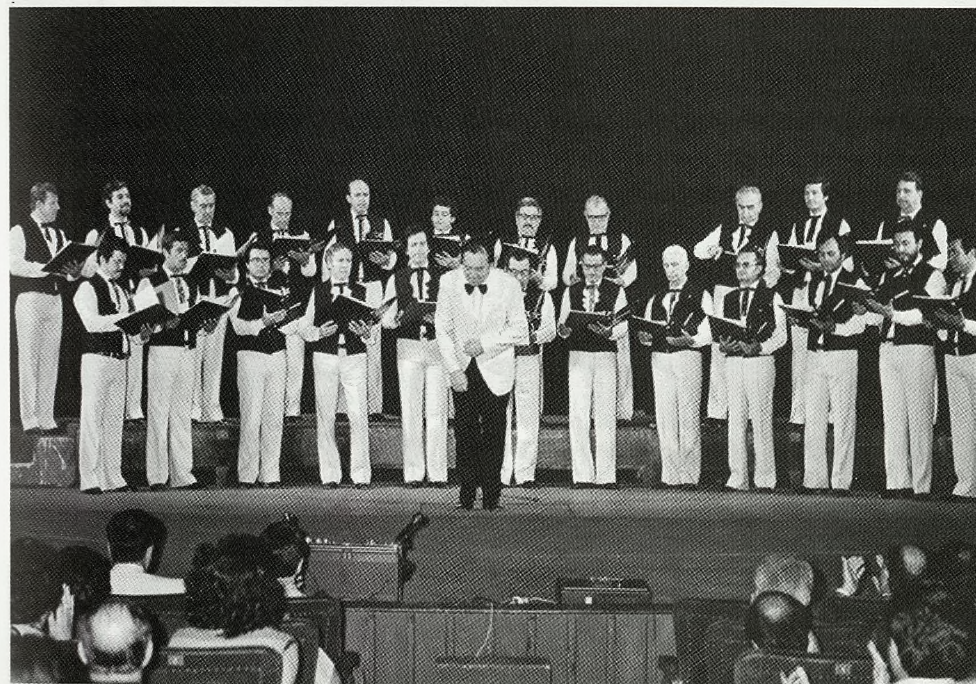

δήλωση στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο, μπροστά σ' ένα ενθουσιώδες κοινό 5.000 ατόμων, που από νωρίς είχε εγκατασταθεί στις κερκίδες.

Στις 25-10-1979 επετείου του ιστορικού ΟΧΙ της 28ης Οκτωβρίου 1940, μαζί με την εορτή του Αγίου Δημητρίου και της επετείου απελευθερώσεως της Θεσσαλονίκης, η χορωδία του «Θερμαϊκού» έδωσε το παρόν της στη Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης, όπου παρουσίασε ένα πλούσιο ρεπερτόριο. Ο Σύλλογος Δημοσίων Στρατιωτικών Υπαλλήλων που διοργάνωσε την εκδήλωση ευχαρίστησε τον «Θερμαϊκό» με σχετική επιστολή.

Στις 8 Ιουνίου 1980, σε επίσημη πρώτη, η χορωδία παρουσίασε, στην αίθουσα του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, στο πλαίσια της Δεύτερης Εβδομάδας Καλλιτεχνικών εκδηλώσεων του «Θερμαϊκού», έργα ελλήνων και ξένων συνθετών. Στο πρόγραμμα συμμετείχε και ο διεθνούς φήμης συνθέτης, δάσκαλος και μαέστρος Νίκος Αστρινίδης.

Το Σεπτέμβριο του 1980, κατόπιν πρόσκλησης από το δήμαρχο της ιταλικής

Η χορωδία του «Θερμαϊκού» στην εκδήλωση της 8 Ιουνίου 1980 στην αίθουσα του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, υπό τη διεύθυνση του Τάκη Χασαπίδη, σε ένα χαρακτηριστικό στιγμιότυπο

πόλης Βολτέρρας (Η Βελάτρι των Ετρούσκων και Βολατέρρα των Ρωμαίων) και το Δ.Σ. του χορωδιακού συγκροτήματος «G. Puccini» της ομώνυμης πόλης, η χορωδία του «Θερμαϊκού» συμμετέχει στο εκεί διοργανούμενο, ΙΓ΄ Διεθνές Χορωδιακό Φεστιβάλ, με μαέστρο τον Δ. Χασαπίδη. Η εκτέλεση των έργων πραγματοποιήθηκε μέσα σ' ένα κατάμεστο θέατρο του 19ου αιώνα που άφησε άφωνους τους χιλιάδες των θεατών, οι οποίοι δεν μπορούσαν να πιστέψουν πως υπάρχει στην Ελλάδα μια τόσο αξιόλογη χορωδία. Η επιτυχία της χορωδίας του «Θερμαϊκού» ολοκληρώθηκε με μια ακόμη εμφάνιση στις 29-9-1980 στη κοντινή πόλη Larderello.

Το Μάρτιο του 1985 η χορωδία του «Θερμαϊκού» θα κάνει την πρώτη υπερατλαντική της εμφάνιση στην ομογένεια της Αμερικής (Ν. Υόρκη), όπου απέσπασε τα πιο κολακευτικά σχόλια και την αγάπη των ομογενών, πράγμα που κέντρισε την επιθυμία των μελών της χορωδίας να παρουσιάσουν εκτελέσεις έργων του ελληνικού ρεπερτορίου τους, σε όσο γίνεται περισσότερες χώρες του εξωτερικού, όπου υπάρχει ελληνική παρουσία.

Το Μάιο του 1990 ο «Θερμαϊκός», για να γιορτάσει την επέτειο των 65 χρόνων

ζωής, οργάνωσε μια εορταστική βραδιά, στην αίθουσα «Αυλαία» με συναυλία από το λαϊκό ορατόριο του Μίκη Θεοδωράκη «Άξιον Εστί», στην ποιητική μεγαλόπνοη σύνθεση του Οδυσσέα Ελύτη. Η εκδήλωση αποτέλεσε ένα ξεχωριστό γεγονός για τους σιδηροδρομικούς, οι οποίοι με την αθρόα προσέλευσή τους τίμησαν το Σύλλογό τους, αλλά και τον αιγαιοπελαγίτη λυρικό μας ποιητή Οδυσσέα Ελύτη, τον δεύτερο μεγάλο έλληνα ποιητή, που μετά το Γιώργο Σεφέρη επιλέχθηκε από τη Σουηδική Ακαδημία, μέσα σε διάστημα μιας γενιάς για να βραβευθεί με Νόμπελ λογοτεχνίας, το 1979.

Από το 1990 μέχρι το 1997 η χορωδία του «Θερμαϊκού» ταξιδεύει τακτικά σ' όλη την Ευρώπη, όπως, στη Γερμανία (Αύγουστος 1992: Ωιτίν, Χάφκρουγκ και Μάιος 1997: Στουτγκάρδη), Κύπρο (Οκτώβριος 1993: Λάρνακα, Λευκωσία), Αγγλία (Σεπτέμβριος 1994: Λονδίνο), Βουλγαρία (Δεκέμβριος 1994: Σβίλενγραδ), Αυστρία (Μάιος 1995: Βιέννη), Σερβία (Νοέμβριος 1995: Βελιγράδι), με εμφανίσεις ιδιαίτερα εντυπωσιακές.

Στα 1996 η μικτή χορωδία στο 12º Χορωδιακό Φεστιβάλ της Θεσσαλονίκης, με διευθυντή τον Γιάννη Κούκα, στην Αίθουσα Τελετών του ΑΠΘ

Στις 26 Νοεμβρίου 2000 ο «Θερμαϊκός» γιόρτασε τα 75 χρόνια του. Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων πραγματοποιήθηκε στο Δημοτικό Θέατρο «Άνετον» μεγάλη συναυλία της χορωδίας με συνοδεία ορχήστρας 25 εκτελεστών. Η συναυλία ήταν αφιερωμένη στη μνήμη του συνθέτη, μουσικολόγου, μαέστρου και δασκάλου Θεοδώρου Μιμίκου, μιας προσωπικότητας της χορωδιακής μουσικής, που επί 4 χρόνια διηύθυνε τη χορωδία του «Θερμαϊκού», προσφέροντας πολύτιμες υπηρεσίες. Έτσι, «εις μνήμη» Θεόδωρου Μιμίκου η χορωδία του «Θερμαϊκού», υπό τη διεύθυνση της Μαίρης Κωνσταντινίδου, περιέλαβε στο ρεπερτόριό της και εκτέλεσε τη συνθετική δημιουργία του αείμνηστου μαέστρου της «Μεγαλυνάρι» ένα είδος καντάτας.

Ο εορτασμός των 75 χρόνων ύπαρξης του «Θερμαϊκού» έδωσε και την ευκαιρία να τιμηθούν με αναμνηστική πλακέτα όλοι εκείνοι που εργάσθηκαν για την πρόοδο του Συλλόγου και θεμελίωσαν πάνω σε σταθερές βάσεις την πνευματική του πρόοδο.

Φέτος (2005) ο «Θερμαϊκός» κλείνει 80 χρόνια πολιτιστικής και κοινωνικής προσφοράς. Θα τα ξεπεράσει κι αυτά και, αν ζούμε, θα γιορτάσουμε και τα 90 και με την ευκαιρία του ευχόμαστε να τα εκατοστήσει.

Από τις περιοδείες της χορωδίας στο εξωτερικό. Αναμνηστική φωτογραφία, στο σιδηροδρομικό σταθμό της Στουτγκάρδης, με τον πρόεδρο Σαράντη Μωραΐτη και τον διευθυντή Γιάννη Κούκα, το Μάιο του 1979

Δεν είναι δυνατόν, ασφαλώς, να αναφέρουμε όλες τις συναυλίες που έδωσε ο «Θερμαϊκός», ούτε τις περιοδίες που πραγματοποίησε στα πλαίσια της κοινωνικής και καλλιτεχνικής αποστολής του. Ακόμη δεν είναι δυνατόν να παραθέσουμε τις τιμητικές διακρίσεις και τους έγγραφους επαίνους που του απονεμήθηκαν κατ' επανάληψη ως αναγνώριση της συμβολής του στην ανύψωση του πνευματικού και καλλιτεχνικού επιπέδου, ιδιαίτερα του βορειοελλαδικού χώρου, μέσα από το θεσμό των χορωδιακών διαγωνιστικών φεστιβάλ, αλλά και των απλών παρουσιάσεων.

Στα διάφορα φεστιβάλ στη χώρα μας η χορωδία του «Θερμαϊκού» έδωσε πάντα παραστάσεις με πλούσιο ρεπερτόριο. Στη φωτογραφία στιγμιότυπο από την εμφάνιση της χορωδίας στο χορωδιακό φεστιβάλ του Δήμου Κηφισιάς, με μαέστρο την κ. Μαίρη Κωνσταντινίδη (Αθήνα)

Η χορωδία του «Θερμαϊκού» στα σύγχρονα Δημήτρια (2002), πράγμα που πιστοποιεί την υψηλή ποιότητα της δουλειάς της

Ο «Θερμαϊκός» συνέβαλε αποφασιστικά στην άνοδο της μουσικής στάθμης της Θεσσαλονίκης, αλλά και ευρύτερα ακόμη, σε μια εποχή καλλιτεχνικής απραξίας, μετά τη Γερμανική κατοχή και τον εμφύλιο. Με τις εκδηλώσεις του συνετέλεσε ώστε να νιώσει το κοινό της Θεσσαλονίκης εντονότερα την έλλειψη καλλιτεχνικών φορέων, δίδοντας αφορμές οι απαιτήσεις αυτές να πάρουν γρηγορότερα συγκεκριμένη έκφραση. Αξίζει ευγνωμοσύνη ξεχωριστή στους ιδρυτές και συνεχιστές του έργου του πρωτοπόρου αυτού συλλόγου, που με τον τρόπο τους έθεσαν ανεξίτηλα τη σφραγίδα τους στην πνευματική κίνηση της Θεσσαλονίκης.

Πέρα, όμως, από τη σημασία και απήχηση που είχε η καταξίωση της χορωδίας μέσω των διαγωνισμών και των άλλων πολιτιστικών και κοινωνικών εκδηλώσεων, το πιο σημαντικό επίτευγμα ήταν η ψυχική επαφή και η θερμή συναδελφική σχέση που δημιουργήθηκε μεταξύ των χορωδών. Η αγνή πίστη των ανθρώπων αυτών με τα ροζιασμένα χέρια, που μετά τον καθημερινό μόχθο της δουλειάς τους σκύβουν από πηγαία ανάγκη να εκφρασθούν μουσικά, επάνω στους δύσκολους φθόγγους των πολυφωνικών τραγουδιών, του ελληνικού και διεθνούς ρεπερτορίου, δημιούργησε μεταξύ τους άρρηκτους ψυχικούς δεσμούς και από τη σχέση αυτή μόνο οφέλη προέκυψαν.

Σήμερα είναι απογοητευτική η έκπτωση της χορωδιακής μουσικής, εκεί όπου το πολυφωνικό τραγούδι κάποτε ανθούσε. Το ζήτημα δεν είναι μουσικολογικό, αλλά αποτέλεσμα μιας γενικότερης κοινωνικής, ηθικής και αισθητικής αντίληψης. Η προσπάθεια, όμως, της πηγαίας, αγνής και ανεμπόρευτης τέχνης του χορωδιακού τραγουδιού συνεχίζεται με την ανιδιοτελή προσφορά των ανθρώπων του «Θερμαϊκού». Ο δρόμος δεν είναι βατός για μια στροφή προς το ρεαλισμό, τη μελωδία και για καλύτερα φυσικά χρόνια χορωδιακής μουσικής. Η χορωδία του «Θερμαϊκού» επιμένει και ελπίζει στην αναγέννηση της χορωδιακής μουσικής, την οποία τόσο χρειάζεται η χώρα μας. Αξίζει, λοιπόν, τον κόπο, η εμφορούμενη από νέα αντίληψη διοίκηση του ΟΣΕ, να δείξει ένθερμα το ενδιαφέρον της στη χορωδία των σιδηροδρομικών της Θεσσαλονίκης, με την εκδήλωση κάποιας χειροπιαστής στοργής και συμπαράστασης για ένα νέο μουσικό ξεκίνημα του «Θερμαϊκού». Προτάσεις υπάρχουν πολλές, όπως αυτή που διατυπώθηκε παλαιότερα από τον «Θερμαϊκό» προς τη διοίκηση του ΟΣΕ για το μετασχηματισμό της χορωδίας σε ένα ημιεπαγγελματικό σχήμα, ώστε να περιλάβει στους κόλπους της και αποφοίτους των σχολών τραγουδιού των ωδείων της Θεσσαλονίκης, προς επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που είναι η προβολή του Οργανισμού Σιδηροδρόμων. Έτσι μόνο θα συνεχίσουμε να απολαμβάνουμε ένα σύνολο που θ' αποτελεί περισσότερο ομάδα σολίστ παρά χορωδών, όπως πρώτα, τις παλιές μέρες «δόξας και μεγαλείου» της χορωδίας του Θερμαϊκού.

Οι διατελέσαντες διευθυντές στο μουσικό τμήμα του «Θερμαϊκού» (χορωδίας-μαντολινάτας)

(Η αναφορά των ονομάτων τους και το μικρό βιογραφικό ενός εκάστου που παραθέτουμε είναι ίσως η μικρότερη αναγνώριση του έργου που επετέλεσαν).

Χατζημιχαήλ Γρηγόριος και Σταvίνος Φραγκίσκος (1925-1935), Θεοφάνους Βασίλειος και Χατζημιχαήλ Μιχαήλ (1935-1939) και (1948-1950), Φλώρος Επαμεινώνδας (1951-1953), Βασιλειάδης Αχίλλης (1953-1957), Παπαδημητρίου Μίμης (1958-1968), Νικολαΐδης Ηλίας (1968-1977), Χασαπίδης Δημήτριος (1978-1984), Μιμίκος Θεόδωρος (1984-1988), Δεληδήμος Λάζαρος (1988-1990), Κούκας Ιωάννης (1991-1997), Κωνσταντινίδου Μαίρη (1998-2001), Τσαουσίδης Ιωάννης (2002-2005), Κουμπάκη Αναστασία (2005- ...).

Γρηγόριος (Γόλας) Χατζημιχαήλ, Διευθυντής της χορωδίας του «Θερμαϊκού», αδελφός του Μιχαήλ Χατζημιχαήλ.

Φραγκίσκος Σταvίνος, υπηρεσιακό στέλεχος των σιδηροδρόμων, διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της μαντολινάτας του «Θερμαϊκού». Εργάσθηκε με

Από την εμφάνιση της μικτής χορωδίας του «Θερμαϊκού» στο 20ό Χορωδιακό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης

ενθουσιασμό και αγωνίσθηκε με επιμονή στο ξεκίνημά της. Με ξεχωριστή εκτίμηση ζωντανές μαρτυρίες μιλούν για την προσφορά του.

Βασ. Θεοφάνους, γεννήθηκε στο Μελένικο της Μακεδονίας το 1895. Σπούδασε αρχικά στο Ωδείο Αθηνών βιολί με τον Μπουστίντουϊ και θεωρητικά της μουσικής με τον Μανόλη Καλομοίρη (1883-1962). Αργότερα πήγε στο Παρίσι και σπούδασε φούγκα και ενορχήστρωση με τον P. Vidal. Καθηγητής του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, του πρώτου στην Ελλάδα κρατικού μουσικού εκπαιδευτηρίου, από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του (1915). Δίδαξε βιολί και θεωρητικά ως τα 1956. Από την τάξη του αποφοίτησαν αξιόλογοι μαθητές, που σταδιοδρόμησαν με επιτυχία ως εκτελεστές και παιδαγωγοί. Επίσης, διηύθυνε επανειλημμένα στη Θεσσαλονίκη συναυλίες της συμφωνικής ορχήστρας. Με τη χορωδία του «Θερμαϊκού» έδωσε πάνω από 100 συναυλίες σ' όλη την Ελλάδα. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1984.

Ως συνθέτης ο Θεοφάνους έχει γράψει τα συμφωνικά έργα «Ελεγείο», «Ιντερμέτζο», «Θάλασσα», το τρίπτυχο για ορχήστρα «Αττική», το συμφωνικό ποιήμα «Αναστενάρια». Επίσης, έγραψε διάφορα έργα δωματίου, σονάτα για βιολί και πιάνο, τραγούδια κτλ.

Μιχαήλ Χατζημιχαήλ (1879-1977), κιθαρίστας και φημισμένος δάσκαλος της κιθάρας, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μουσική ζωή της Θεσσαλονίκης ως ιδρυτής και αρχιμουσικός της μαντολινάτας Θεσσαλονίκης για πολλά χρόνια, η οποία λειτούργησε στα 1915 και ως σχολή μουσικής. Ήταν ο πρώτος διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος, ο οποίος ανέλαβε τη διεύθυνση της μαντολινάτας του «Θερμαϊκού» με εντυπωσιακές συναυλίες. Πέθανε υπέργηρος, άγαμος, χωρίς καν τη στοιχειώδη αναγνώριση, τον Αύγουστο του 1977 στο Χαρίσειο Γηροκομείο της Θεσσαλονίκης.

Επαμ. Φλώρος, γεννήθηκε το 1892 στην Κωνσταντινούπολη όπου σπούδασε βιολί με τον πολωνό βιρτουόζο Ζαρόσκι. Τη μουσική του μόρφωση ολοκλήρωσε στη Βασιλική Ακαδημία του Βερολίνου. Στη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκε το 1924 μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και ανέπτυξε σημαντική μουσική δράση. Το 1926 ιδρύει και διευθύνει το Μακεδονικό Ωδείο μέχρι το τέλος της ζωής του, με τμήματα στους συνοικισμούς Κ. Τούμπας και Καλαμαριάς, αλλά και στη Βέροια, Κατερίνη, Κιλκίς και Φλώρινα. Δεν πρέπει να μη σημειώσουμε ξεχωριστά ότι ο Ε. Φλώρος ήταν και ο ιδρυτής της δημοτικής χορωδίας και δημοτικής συμφωνικής ορχήστρας που αποτελούν σταθμούς στη μουσική αλλά και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης μας. Το 1964 αναγκάζεται να παραιτηθεί από κάθε δραστηριότητα νικημένος από τη φοβερή αρρώστεια που τον πήρε από τη ζωή τον Απρίλιο του 1966.

Αχιλέας (Αχίλλης) Βασιλειάδης, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1909, όπου και πήρε τη μουσική του μόρφωση στο Ελληνικό Ωδείο Θεσσαλονίκης (που διηύθυνε ο αδελφός του), με τον τότε καθηγητή Ηρακλή Πασχαλίδη. Στα νεανικά του χρόνια θήτευσε στη μαντολινάτα Θεσσαλονίκης του Μιχαήλ Χατζημιχαήλ.

Δραστήριος και δυναμικός δίδεται στο έργο του με αγάπη. Το 1932 εκπαιδεύει τη μικτή και την ανδρική χορωδία του Ελληνικού Ωδείου Θεσσαλονίκης και από το 1938 προσφέρει τις υπηρεσίες του ως διευθυντής της χορωδίας της Εργατικής Εστίας και αργότερα ως διευθυντής της χορωδίας του «Θερμαϊκού» την οποία κατευθύνει σε επιτυχείς συναυλίες σ' όλη την Ελλάδα.

Το 1957 αναλαμβάνει, διοργανώνει και προβάλλει την χορωδία του «Αριστοτέλη» Φλωρίνης, ενώ παράλληλα και συνεχώς στα χρόνια 1943 έως 1960 διευθύνει την εκκλησιαστική χορωδία της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης.

Έχει τιμηθεί με χρυσό μετάλλιο από τον «Θερμαϊκό» και τον «Αριστοτέλη Φλωρίνης» όπως και από τη Μ.Ε.Β.Ε. για την προσφορά του στο χορωδιακό τραγούδι.

Μίμης Παπαδημητρίου, γεννήθηκε στο Βόλο το 1907 και σπούδασε στο Μακεδονικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Επί σειρά ετών διηύθυνε πολλές χορωδίες σε διάφορες πόλεις της Μακεδονίας.

Προπολεμικά προσέφερε τις υπηρεσίες του στο Μελοδραματικό Όμιλο Θεσσαλονίκης. Στην περίοδο 1945-1950, όπως και προπολεμικά από το 1933, διηύθυνε την ορχήστρα ποικίλης μουσικής του κέντρου «Λευκού Πύργου», προσφέροντας στο κοινό της Θεσσαλονίκης ψυχαγωγία με προγράμματα υψηλής ποιότητας. Επίσης, μεταπολεμικά διηύθυνε τόσο την ανδρική όσο και τη γυναικεία χορωδία της Εργατικής Εστίας Θεσσαλονίκης (οι οποίες διαλύθηκαν το 1952), όπως επίσης και τη μαντολινάτα και χορωδία του Ορφανοτροφείου «Μέγας Αλέξανδρος». Διετέλεσε και μαέστρος της χορωδίας «Πιερίδων Μουσών». Από το 1968 διηύθυνε τη μικρή ορχήστρα του Ρ.Σ. Θεσσαλονίκης. Στη χορωδία του «Θερμαϊκού», όπου παρέμεινε 10 ολόκληρα χρόνια, υπήρξε πρωτεργάτης θριαμβευτικών εμφανίσεων. Πέθανε το 1978. Πίσω του άφησε ένα έργο ζωντανό και, όσα χρόνια κι αν περάσουν από το θάνατό του, θα ζει στις καρδιές των χορωδών του «Θερμαϊκού». Για την ευσυνείδητο και επιμελημένη εργασία του το Δ.Σ. του «Θερμαϊκού» κατ' επανάληψην του εξέφρασε τις θερμές του ευχαριστίες.

Ηλίας Νικολαΐδης, γεννήθηκε στο Νέο Πετρίτσι Σερρών. Σπούδασε κλαρινέτο στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης και διετέλεσε μουσικός της φιλαρμονικής του Δήμου Θεσσαλονίκης. Ίδρυσε και διηύθυνε πολλές φιλαρμονικές και χορωδίες σε διάφορες πόλεις του βορειοελλαδικού χώρου. Στο διάστημα 1969-1975 υπήρξε δάσκαλος και προγυμναστής της μικτής χορωδίας του Δήμου Θεσσαλονίκης (διάδοχος του Επαμ. Φλώρου), αρχιμουσικός της φιλαρμονικής του Εθνικού Ιδρύματος «Αριστοτέλης» Θεσσαλονίκης, ενώ το 1969 ίδρυσε και διηύθυνε τη χορωδία και μαντολινάτα του Δήμου Καλαμαριάς. Είναι συνθέτης πολλών έργων.

Με τη χορωδία του «Θερμαϊκού» έδωσε επιτυχείς συναυλίες στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και σε πολλές πόλεις της Βορείου Ελλάδος, καθώς και στο Montreux της Ελβετίας (1972), όπου η χορωδία κατέλαβε την 3η θέση, όπως επίσης και στο Arezzo της Ιταλίας (1977) που απέσπασε το Γ' βραβείο (1ο έπαινο).

Δημήτρης (Τάκης) Χασαπίδης, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1931. Υπήρξε χορωδός στις χορωδίες «Θεσσαλονίκης», Εργατικής Εστίας και «Θερμαϊκού».

Τις μουσικές του σπουδές άρχισε στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης και τις ολοκλήρωσε στη Μουσική Ακαδημία της Βιέννης. Πήρε μέρος ως σολίστ σε πάρα πολλές όπερες και έδωσε συναυλίες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Δίδαξε φωνητική μουσική στο Μακεδονικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Υπήρξε εκπαιδευτής της μικτής χορωδίας του Δήμου Θεσσαλονίκης και δάσκαλος της Όπερας Θεσσαλονίκης.

Ο Τάκης Χασαπίδης άφησε για πάντα τη ζωή την 1η Μαρτίου 1986 και συγχρόνως ένα μεγάλο κενό όχι μόνο στη διδασκαλία της μονωδίας, αλλά και ως διευθυντής χορωδίας.

Θεόδωρος Μιμίκος (Ξάνθη 1935-Θεσσαλονίκη 2000), μαέστρος με πλατιά μουσική μόρφωση. Σπούδασε στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, με τον κύπριο μουσουργό, Σόλωνα Μιχαηλίδη, και πήρε πτυχία ενοργάνωσης (1959), αρμονίας (1959), αντίστιξης (1961) και φούγκας (1963) με άριστα. Το 1972 πήγε στο Παρίσι και παρακολούθησε μαθήματα διεύθυνσης ορχήστρας στην Εκόλ Νορμάλ. Ασχολήθηκε με τη σύνθεση και παρουσίασε έργα του στο κοινό της Θεσσαλονίκης. Διετέλεσε καθηγητής στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1964-89), καθηγητής ανωτέρων θεωρητικών στο Κ.Ω.Θ. (1972-88) και στο Δημοτικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Διηύθυνε τη χορωδία του Δήμου Θεσσαλονίκης και τις χορωδίες του «Θερ-

μαϊκού» και της ΔΕΗ. Έγραψε πολλά χορωδιακά και ορχηστρικά έργα και έκανε χορωδιακές επεξεργασίες τραγουδιών διαφόρων ελλήνων συνθετών.

Λάζαρος Δεληδήμος (Έδεσσα 1951), επίλεκτο μέλος της κοινωνίας της πόλης μας, ανέπτυξε δραστηριότητα στον τομέα της μουσικής παιδείας της Θεσσαλονίκης με την ίδρυση και διεύθυνση της Μουσικής Σχολής Δεληδήμου, που λειτουργεί από το 1977· σήμερα (2005) ως Κεντρικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Σπούδασε στο Κ.Ω.Θ. και στο Ωδείο Peabody της Βαλτιμόρης (ΗΠΑ). Διηύθυνε τις χορωδίες του Σωματείου Χορωδιών Θεσσαλονίκης που μετεξελίχθηκε σε Χορωδία Όπερας Θεσσαλονίκης, του «Θερμαϊκού», του ελληνογαλλικού Κολλεγίου «Δελασάλ» και εκείνη του Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου «Ανατόλια». Από το 1999, κάθε χρόνο, στο Χατζιδάκειο Χορωδιακό Φεστιβάλ Ξάνθης τραγουδιούνται ομαδικά, απ'όλες τις συμμετέχουσες χορωδίες, τραγούδια του Χατζιδάκη σε επεξεργασία του Λ. Δεληδήμου.

Ιωάννης Κούκας, γεννήθηκε το Μάρτιο του 1960 στη Θεσσαλονίκη. Αποφοίτησε από τις τάξεις μονωδίας (Θεοπίστης Μαραντίδου), ανώτερων θεωρητικών (Δημήτρη Αθανασιάδη) και ενοργάνωσης-διεύθυνσης μπάντας (Θεοδώρου Ζαρίμπα), του Μακεδονικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, συνεχίζοντας κατόπιν τις σπουδές του στη διεύθυνση, στο Southern Oregon University των Η.Π.Α. απ' όπου αποφοίτησε με τον τίτλο «Master of Arts and Letters».

Ως μουσικός και διευθυντής μουσικών συνόλων πραγματοποίησε πάνω από 500 συναυλίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Με τον «Θερμαϊκό» μόνο στο εξωτερικό είχε 16 συμμετοχές.

Μαίρη Κωνσταντινίδου, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και είναι απόφοιτος του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, των τάξεων πιάνου της κ. Καλαϊτζή και ανωτέρων θεωρητικών του Θ. Μιμίκου.

Σπούδασε διεύθυνση με τους κ.κ. Αγραφιώτη, Erdei και Titner, στην Ελλάδα, Ουγγαρία και Αγγλία, αντίστοιχα. Συνεργάσθηκε με τη Λυρική Σκηνή Αθηνών, ΚΘΒΕ, Όπερα Δωματίου Θεσσαλονίκης, Κρατική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης, Δημοτική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης και Κρατική Ορχήστρα Αθηνών. Εμφανίσθηκε στην Αμερική και τον Καναδά, σε συναυλίες μουσικής δωματίου. Εκπροσώπησε το Δήμο Θεσσαλονίκης στη Β' Μπιεννάλε Νέων Καλλιτεχνών (Βαρκελώνη) και έχει ηχογραφήσει στην ΕΡΤ 3 και στο Γ' Πρόγραμμα. Διηύθυνε στη Βουδαπέστη τη Χορωδία Νέων Ευρώπης, στην Πράγα την Silesian Χορωδία, τη Χορωδία Ραδιοφωνίας της Στουτγκάρδης και τη χορωδία του Ινστιτούτου Kodaly. Προσκεκλημένη από την Πολιτιστική Πρωτεύουσα «Στοκχόλμη '98», διηύθυνε τη χορωδία της Ραδιοφωνίας Στοκχόλμης και τη χορωδία της Uppsala (Σουηδία). Κατέκτησε τη 2η θέση στο Διεθνή Διαγωνισμό Νέων Μαέστρων χορωδίας στην Πράγα το 1995. Διευθύνει τη χορωδία «Θεσσαλονίκης», από την ίδρυσή της, όπως επίσης και τις χορωδίες «Αποφοίτων Ανατόλια», Μουσικού Κολεγίου και Νέου Ωδείου. Με τη χορωδία του «Θερμαϊκού» μεταξύ άλλων έδωσε επιτυχή πανηγυρική συναυλία στο γιορτασμό των 75 χρόνων ζωής του Συλλόγου, στις 26 Νοεμβρίου του 2000 και καταχειροκροτήθηκε.

Ιωάννης Τσαουσίδης, έλαβε δίπλωμα μαέστρου από το Κονσερβατόριο Τσαϊκόφσκι της Μόσχας, από το οποίο πήρε, επίσης, τους τίτλους καθηγητού και διευθυντού χορωδίας (Master of Fine Arts), καθώς και διδακτορικό δίπλωμα. Εργάσθηκε στην Όπερα Μπολσόι της Μόσχας, την Όπερα του Βερολίνου και την Όπερα των Σκοπίων. Το 1989 επαναπατρίζεται στην Ελλάδα, όπου και εργάζεται, μεταξύ άλλων, ως καλλιτεχνικός διευθυντής ή καθηγητής, στο Ωδείο Εστίας Μουσών Ναούσης, τη μικτή χορωδία του Δήμου Βεροίας, το Κ.Ω.Θ. και το Νέο Ωδείο Θεσσαλονίκης, για να αναλάβει το 1993 τη δημοτική χορωδία Θεσσαλονίκης. διηύθυνε τη μικτή χορωδία του «Θερμαϊκού», καθώς και τη χορωδία της Λέσχης Προσωπικού ΟΤΕ Θεσσαλονίκης.

Αναστασία Κουμπάκη, τις μουσικές της σπουδές άρχισε στο μουσικό λύκειο Πλόβντιφ (Βουλγαρία) και τις συνέχισε στο Ανώτατο Μουσικο-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Πλόβντιφ (σημερινή ονομασία «Ακαδημία μουσικής και χορευτικής τέχνης») από όπου πήρε και τον τίτλο σπουδών «Master». Μετεκπαιδεύτηκε στη Μουσική Ακαδημία της Σόφιας στη διεύθυνση χορωδίας, με τους καθηγητές L. Giulena, K. Tchetinian, D. Mollova και G. Petrov.

Παρακολούθησε σειρά σεμιναρίων για πιάνο, διεύθυνση χορωδίας και μουσικοκινητικής αγωγής στην Ελλάδα, στη Βουλγαρία, στην Αυστρία και στην Τσεχοσλοβακία. Στην Ελλάδα εργάζεται από το 1981. Διετέλεσε μεταξύ άλλων, καθηγήτρια στο Αριστοτέλειο Κολέγιο Θεσσαλονίκης, στο Νέο Ωδείο Θεσσαλονίκης, στο Σύγχρονο Ωδείο Θεσσαλονίκης, στην Πιερική Μουσική Σχολή ως καλλιτεχνική διευθύντρια και διευθύντρια της χορωδίας «Κοραής». Η δραστηριότητά της με τις χορωδίες του Νέου Ωδείου, του Σύγχρονου Ωδείου και της χορωδίας δωματίου Θεσσαλονίκης που διηύθυνε είναι γεμάτη από συναυλίες, φεστιβάλ και βραβεία στην Ελλάδα (1998 αργυρό μετάλλιο στο Χορωδιακό Φεστιβάλ Αθηνών, οργάνωση Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος), τη Γερμανία, την Ελβετία, τη Βουλγαρία και τη Ρωσία.

Οι δάσκαλοι της χορωδίας του «Θερμαϊκού»

Επίσης, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ως δάσκαλοι της χορωδίας του «Θερμαϊκού» οι: Γιάννης Μάντακας, γνωστός διεθνώς για την προσφορά του στη χορωδιακή μουσική, διευθυντής του Πανεπιστημιακού Μουσικού Τμήματος Θεσσαλονίκης, και Κώστας Φλώρος (γιος και μαθητής του Ε. Φλώρου), ως βοηθοί του Επαμ.

Η μικτή χορωδία του «Θερμαϊκού» σε μία απόλυτη συνεργασία με τη μουσική υπό τη διεύθυνση του Θ. Μιμίκου

Η σημερινή «νεανική έκφραση» της χορωδίας με τη μαέστρο Αναστασία Κουμπάκη

Φλώρου, όπως και οι Τάσος Παππάς, καθηγητής του Κ.Ω.Θ. πρωτεργάτης της χορωδιακής ζωής της Θεσσαλονίκης και Νίκος Συνδίκας, καθηγητής στο Παπάφειο, ως βοηθοί του Αχιλλέα Βασιλειάδη και Ηλία Νικολαΐδη αντίστοιχα.

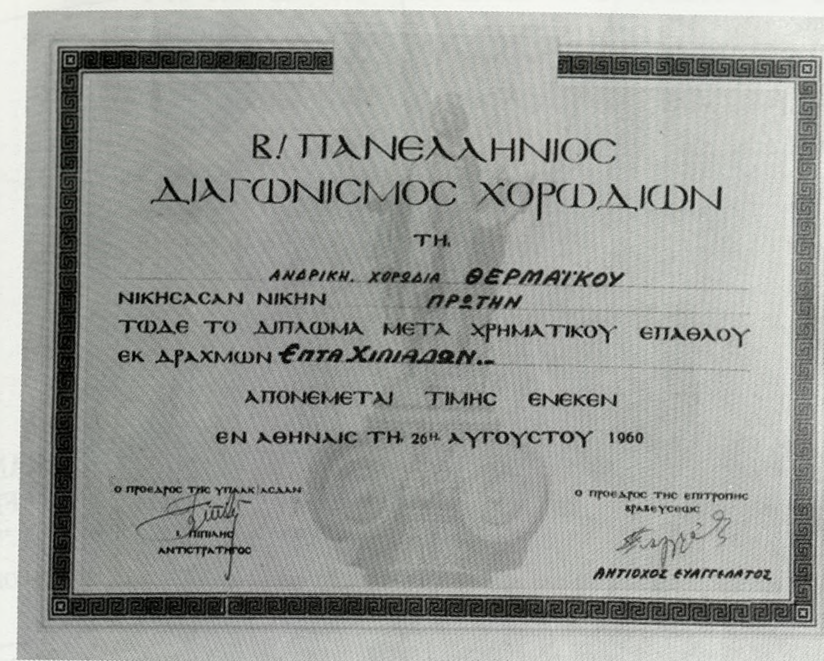
Τις υπηρεσίες του στο «Θερμαϊκό» πρόσφερε κατ' επανάληψην και ο θεσσαλονικιός μαέστρος, συνθέτης και συγγραφέας Σώτος Βασιλειάδης (Θεσσαλονίκη 1905-Αθήνα 1990), αδελφός του Αχιλλέα Βασιλειάδη. Ήταν ο ιδρυτής (1930) του Ελληνικού Ωδείου Θεσσαλονίκης (οδ. Π. Μελά 30), το οποίο και διηύθυνε. Διετέλεσε, επίσης, για μικρό χρονικό διάστημα και διευθυντής του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης (1952), όπως και καθηγητής του Εθνικού Ωδείου Αθηνών από το 1953. Το τεράστιο έργο του σημαδεύει ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη μια ολόκληρη εποχή.

Τέλος, ας σημειώσουμε ότι ο Σώτος Βασιλειάδης ήταν και ο πρώτος που διηύθυνε το μελοδραματικό «ντεμπούτο» της μεγάλης και ξακουστής υψιφώνου Μαρίας Κάλλας (γνωστή τότε ως Μαρία Καλογεροπούλου) τον Αύγουστο του 1942 στο θερινό του Εθνικού Θεάτρου.

Οι διατελέσαντες Πρόεδροι του Μ.Γ.Σ. «Θερμαϊκός»

Μαλιγκούδης Βασ.	1925-1939
Κενό Β΄ Παγκοσμίου πολέμου	1939-1948
Μαλιγκούδης Βασ.	1948-1961
Λεφάκης Δημήτριος	1961-1964
Ευαγγελίδης Χαράλαμπος	1964-1967
Σερέτης Γρηγόριος	1967-1969
Εμμανουηλίδης Εμμανουήλ	1969-1973
Τσουρλίνης Ιωάννης	1973-1977
Γαλούπης Ευστράτιος	1977-1981
Δρίγκας Λέανδρος	1981-1983
Τανιμανίδης Στέφανος	1983-1987
Κάσσανδρος Κωνσταντίνος	1987-1989
Αβραμίδης Νεόφυτος	1989-1993
Μαλαματάς Αριστείδης	1993-1999
Μωραΐτης Σαράντης	1999 έως σήμερα

Έπαινοι και βραβεία του «Θερμαϊκού»

B/ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ
ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΧΟΡΩΔΙΩΝ

ΤΗ

ΑΝΔΡΙΚΗ ΧΟΡΩΔΙΑ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ

ΝΙΚΗΣΑΣΑΝ ΝΙΚΗΝ ΠΡΩΤΗΝ

ΤΩΔΕ ΤΟ ΔΙΠΛΩΜΑ ΜΕΤΑ ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΠΑΘΛΟΥ

ΕΚ ΔΡΑΧΜΩΝ ΕΠΤΑ ΧΙΛΙΑΔΩΝ.-

ΑΠΟΝΕΜΕΤΑΙ ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗ 26Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1960

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΥΠΑΚ ΑΣΔΑΝ

Ι. ΠΙΠΙΛΗΣ
ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΒΡΑΒΕΥΣΕΩΣ

ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

9es rencontres chorales internationales de Montreux
5-9 avril 1972

Centro Culturale Artistico Aretino
Corso Italia, 205
52100 Arezzo

PRIMA ESTEMPORANEA DI PITTURA E GRAFICA "GUIDO D'AREZZO"

PER CELEBRARE IL XXV CONCORSO POLIFONICO INTERNAZIONALE "GUIDO D'AREZZO"

SOTTO IL PATROCINIO DELL'ENTE PROV.LE PER IL TURISMO DI AREZZO E DEL COMUNE DI AREZZO

agosto 1977

...ΜΑΪΚΟΣ"
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΥΝΑΥΛΙΑ
ΤΗΣ
ΧΟΡΩΔΙΑΣ ΤΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ
Ο "ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ"
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΔΙΕΘΥΝΤΗΣ: ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

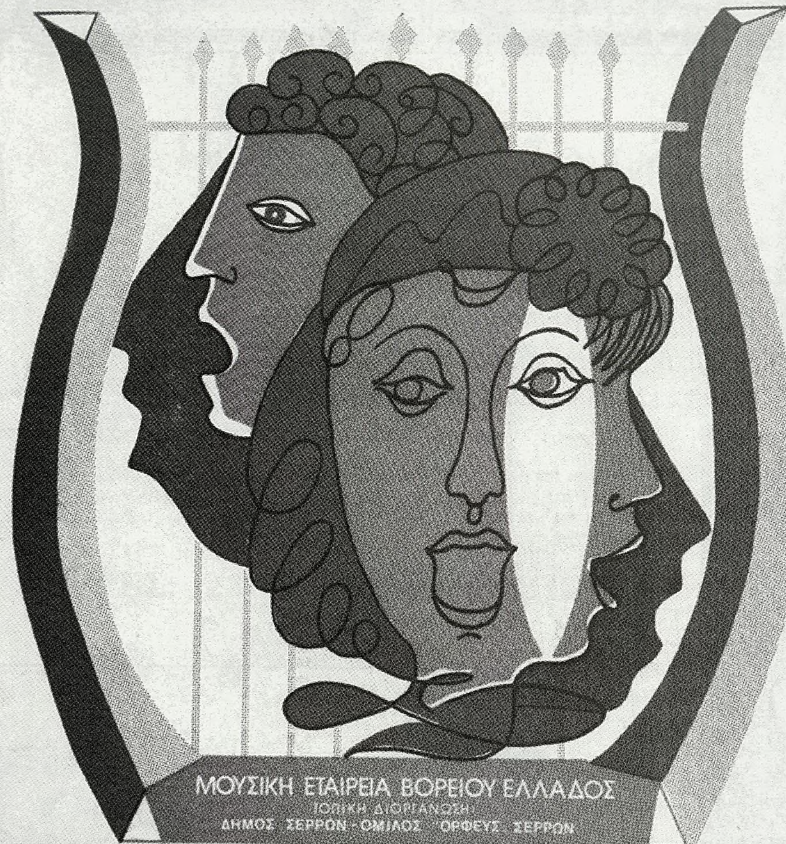
ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ ΑΡΡΕΝΩΝ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 12 Νοεμβρίου 1971 ώρα 9 μ.μ.

ΣΥΝΑΥΛΙΑ
ΧΟΡΩΔΙΑΣ Μ.Γ.Σ. «ΘΕΡΜΑ·Ι·ΚΟΣ»
ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
'Επὶ τῇ ἐπετείῳ ἀπελευθερώσεως τῆς Φλωρίνης ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ

Διευθυντής:
ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑ·Ι·ΔΗΣ

...ΒΑΤΟΝ 23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1974 ΩΡΑ 7 Μ.Μ.
...ΣΑ ΤΕΛΕΤΩΝ Φ.Σ.Φ. «Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ»
...Διοργανωτής Φ.Σ.Φ. «Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ»

Β' ΠΑΜΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΟ
Φεστιβάλ Χορωδιών
ΣΕΡΡΕΣ - 23, 24, 25 Σεπτεμβρίου 1977

Χορωδίες:

3ο ΧΟΡΩΔΙΑΚΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΕ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ ΧΟΡΩΔΙΑΚΩΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ
2ος ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΧΟΡΩΔΙΩΝ

ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ «HILTON»
ΑΙΘΟΥΣΕΣ «ΤΕΡΨΙΧΟΡΗ» & «ΕΣΠΕΡΙΔΕΣ»
16 ΕΩΣ 22 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1978

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ:
ΧΟΡΩΔΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ
ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Μ.Γ.Σ. ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ
"Ο ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ"

...ΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ
...Ἀπριλίου 1979

ASSOCIAZIONE AMICI DELLA MUSICA
AREZZO

XXVII CONCORSO POLIFONICO
INTERNAZIONALE
«GUIDO D'AREZZO»

SOTTO L'ALTO PATRONATO DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
AREZZO, 23-26 AGOSTO 1979

2η ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ
ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ
8-15 ΙΟΥΝΙΟΥ
1980

Ἡ ἀφίσα πού κυκλοφόρησε γιά τή 2η ἑβδομάδα καλλιτεχνικών ἐκδηλώσεων «Θερμαϊκού».

Μ. Γ. Σ. ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ
« Ο ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ »

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

2ης ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ
ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ 8 - 15 Ἰουνίου 1980

Ἔναρξη τῆς ἑβδομάδας μέ τά ἐγκαίνια τῆς ΕΚΘΕΣΗΣ ΕΡΓΩΝ (Φωτογραφίας - Ζωγραφικῆς - Χειροτεχνίας) ὥρα 10 τό πρωί τῆς 8 Ἰουνίου 1980 στήν Αἴθουσα Ἐπισήμων Ἐπιβατικοῦ Σιδηρ/κοῦ Σταθμοῦ Θεσσαλονίκης.

Τά προγράμματα τῶν ἐκδηλώσεων παρουσιάζει ἡ κ. Ὀλυμπία Γουναρίδου-Δημαράτου.

4η ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ
ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ
3-10 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
1982

ΣΥΝΑΥΛΙΑ
ΧΟΡΩΔΙΑΣ
"ΘΕΡΜΑΪΚΟΣ"

ΚΥΡΙΑΚΗ 26
ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
2000

Δημοτικό
Θέατρο
"ΑΝΕΤΟΝ"

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Του Συνδέσμου σιδηροδρομικών Βορείου Ελλάδος (Σ.Σ.Β.Ε), η συνδικαλιστική δράση του οποίου είχε πάψει από τις αρχές του 1916, μέχρι τον Ιούλιο του 1918. Επαναδραστηριοποιείται και λειτουργεί άτυπα από το 1918. Ως αυτοτελές επαγγελματικό σωματείο με την αρχική επωνυμία «Σύνδεσμος Υπαλλήλων Μακεδονίας» ξεκίνησε κατόπιν αποφάσεως της Γεν. Συνέλευσης της 19ης Φεβρουαρίου 1919, 2) της Συνεργατικής Ένωσης Σιδηροδρομικών Υπαλλήλων Μακεδονίας που ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1908 (λειτούργησε από 1η Ιαν. 1909) και 3) της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας σιδηροδρομικών (Π.Ο.Σ.) που ιδρύθηκε στις 30 Ιουλίου 1920.

2. Βλ. Ελένη Ιωαννίδου, «Ο αθλητισμός των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη 1922-1940», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 15ο, Οκτωβρίου 2004.

3. Από την πρώτη στιγμή οι υπό τον έλεγχο ξένων εταιρειών σιδηρόδρομοι της Μακεδονίας θεωρήθηκαν βασικό όργανο για την εξυπηρέτηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων και προσέφεραν μεγάλες υπηρεσίες στις δυνάμεις της Entente. Τη διοίκηση και εκμετάλλευση των γραμμών αυτών, ύστερα από συνεννόηση και συμφωνία με τους Συμμάχους της Entente, ανέλαβε για ίδιον λογαριασμό το ελληνικό κράτος, το οποίο προέβη στην επίταξή τους. Γρήγορα, όμως, η εκμετάλλευση θα περιέλθει στα συμμαχικά στρατεύματα με την εγκατάσταση στρατιωτικής διοίκησης (Ιούνιος 1916), υπό την οποία θα εξακολουθήσουν να διοικούνται και μετά τη λήξη του πολέμου. (Βλ. Δ.Ι. Παπαδημητρίου, «Το τρένο της Μίκρας στα χρόνια του μεγάλου πολέμου (1915-1918)», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 13ο, Ιανουαρίου-Μαρτίου 2004, σ. 87.

4. Μεγάλη σοσιαλιστική οργάνωση της Θεσσαλονίκης, οργανωτής της οποίας ήταν ο Αβρ. Μπεναρόγια.

5. Βλ. *Σελίδες αυτοβιογραφίας* του Γ.Θ. Βαφόπουλου, τόμος πρώτος, «Το πάθος», Βιβλιοθήκη της Εστίας, Αθήνα 1970 σσ 236-237: «...Η απεργία απέτυχε με πάταγο. Τρέξαμε όλοι πανικόβλητοι ν' αναλάβουμε υπηρεσία. Τώρα ήμασταν στο έλεος του «άνακτος». Έτσι λέγαμε το διευθυντή Κωνσταντίνο Μελισσηνό, που ήταν μια σιβυλλική προσωπικότητα, απροσπέλαστη από τους κατώτερους υπαλλήλους των ΣΕΚ. Φαίνεται πως ήμουν καλός υπάλληλος, γιατί ο προϊστάμενός μου εισηγήθηκε να με κρίνουν μ' επιείκεια. Και μου δόθηκε «χάρις» από τον «άνακτα» κι η μεγάλη του επιείκεια ήταν να με κρατήσει για πάντα με την ιδιότητα του «δόκιμου γραφέως». Κι έμεινα σ' αυτή τη θέση, ως τη μέρα που η αρρώστια με υποχρέωσε να την εγκαταλείψω, δίχως το δικαίωμα έστω και μιας μικρής αποζημίωσης».

6. Βλ. Γεώργιος Δέλλιος, *Κρίσεις και Σχόλια για τρία βιβλία του*, Θεσσαλονίκη 1975.

7. Στον πίνακα αυτών που διατέλεσαν έλληνες αξιωματικοί και μετείχαν στους πολέμους από την ελληνική ανεξαρτησία και μετά, ο Σταύρος Σταυρίδης του Ευαγγέλου αναφέρεται ως ανθυπολοχαγός πεζικού, με έτος γέννησης το 1907, στη Μαγνησία της Μ. Ασίας (Βλ. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία του 1930*, τ. 6ος, σ. 234).

8. Το καταστατικό του Συλλόγου αποτελούμενο αρχικά από 28 άρθρα αναθεωρήθηκε το 1952 κατά τη Γεν. Συνέλευση της 24ης Απριλίου. Το 1967 κατά τη Γεν. Συνέλευση της 20ης Ιουνίου, κατά την οποία μάλιστα μεταξύ άλλων η θητεία του Δ.Σ. από τριετής έγινε διετής. Το 1969 κατά την Γεν. Συνέλευση της 28ης Ιουλίου και το 1975 κατά την Γενική Συνέλευση της 29ης Σεπτεμβρίου. Σήμερα το καταστατικό του Συλλόγου απαρτίζεται από 36 άρθρα.

9. Ο Βασ. Μαλιγκούδης αποχώρησε από τη διοίκηση του «Θερμαϊκού» το 1961 ύστερα από προεδρία είκοσι επτά (27) πραγματικών χρόνων. Στην απολογιστική Γεν. Συνέλευση της 20ης Ιουνίου 1967, στην οποία παρέστη, είχε την τιμητική διάκριση του ισόβιου επίτιμου προέδρου του «Θερμαϊκού», απολαμβάνοντας την άπειρη εκτίμηση και την πολλή αγάπη των σιδηροδρομικών.

10. Βλ. *Μακεδονικά Νέα*, 24-9-1926, Πρόσκληση για την Β΄ ομάδα του «Θερμαϊκού». Ο γενικός αρχηγός Σπ. Τσαγκαμίλης. Α΄ ομάδα Θερμαϊκού: Α. Σιάγας, Α. Πεταλούδης, Γ. Βασιλειάδης, Β. Κοκκινίδης, Ν. Σαγκιώνης, Μ. Καραφαντής, Σ. Τσαγκαμίλης, Α. Φωταράκης, Ι. Παναγούλιας, Δ. Παπαδόπουλος, Ν. Γεωργιάδης, Α. Σεραφιμίδης.

11. Βλ. *Εφημερίς Βαλκανίων*, 26-4-1926 και Μιλτιάδης Κανώτας, *Αυτός είναι ο ΠΑΟΚ*, 1969.

12. Βλ. Χεκίμογλου Ευ., *Οι Αμπελόκηποι έχουν ιστορία-Ιστορική προσέγγιση στην περιοχή Αμπελοκήπων Θεσσαλονίκης*. Έκδοση Δήμου Αμπελοκήπων 1998, σσ. 187, 191.

13. Ο Κλεομένης Χατζηνικολάου ιδρυτής και της μαντολινάτας «Πανδώρα» ήταν μέλος φανατικό, ως τα βαθιά γεράματα, του Σωματείου Λεχριτών που αναβιώνει ως σήμερα κάθε Κυριακή του Ασώτου στις ταβέρνες της Θεσσαλονίκης (Χρίστος Ζαφείρης, *Θεσσαλονίκης τοπιογραφία*, σ. 107).
Ο Κλεομένης νεαρός ήταν τακτικός πελάτης του καφενείου «Παρθενών» που βρισκόταν στην οδό Χαμιδιέ (τη σημερινή Εθνικής Αμύνης) εκεί που ήταν πρώτα το Α΄ Γυμνάσιο θηλέων και τώρα το ΙΓ΄ Λύκειο. Στο πίσω μέρος του καφενείου ήταν η «αίθουσα σφαιριστηρίου» όπου έπαιζαν μπιλιάρδο οι βασταγμένοι (οικονομικά) νεαροί της εποχής εκείνης: ανάμεσά τους και ο Κλεομένης Χατζηνικολάου και ο νεαρός αξιωματικός Κεμάλ. Ύστερα από χρόνια ο Κεμάλ θα γίνει πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας και ο Χατζηνικολάου πρόεδρος του «Θερμαϊκού» (Κώστας Τομανάς, *Τα καφενεία της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 22.). Είναι γεγονός ότι ο Κλεομένης Χατζηνικολάου υπήρξε από το πρώτο σωματειακό έτος ανεκτίμητο μέλος του Δ.Σ. του «Θερμαϊκού», αλλά από πουθενά δεν αποδεικνύεται ότι υπήρξε και πρόεδρός του.

14. Βλ. Μιλτιάδης Κανώτας,, *Αυτός είναι ο ΠΑΟΚ*, 1969, σ. 27.

15. Ο Αλέξανδρος Σκλαβούνος πέθανε και κηδεύτηκε στις 22/12/1992. Στην τελευταία του κατοικία τον συνόδευσαν συγγενείς και φίλοι, προηγείτο δε της νεκρικής πομπής ένα πελώριο στεφάνι του Α.Σ. Άρη, στον οποίο περάτωσε την αγωνιστική του καριέρα ως ποδοσφαιριστής.

16. Το μοναδικό τέρμα της τιμής, ένα λεπτό προ της λήξεως του αγώνα, επετεύχθη με ισχυρό σουτ του Μακρή, αφού προηγήθηκε σουτ του Κλ. Βικελίδη και ασθενής απόκρουση του ούγγρου τερματοφύλακα.

17. Η ΕΠΣΜ ιδρύθηκε το 1924 με δικαιοδοσία σε όλη τη Μακεδονία και Θράκη. Περιλάμβανε 83 αθλητικά σωματεία. Το 1930 ιδρύθηκε η Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Θράκης και η δύναμη της Ενώσεως (ΕΠΣΜ) περιορίστηκε. Διοικητικά η Ε.Π.Σ.Μ. υπάγεται στην Ε.Π.Ο. Κατά τη διάρκεια του πρωταθλήματος 1925-1926 στη δύναμη της Ποδοσφαιρικής Ενώσεως Μακεδονίας-Θράκης μεταξύ των άλλων σωματείων συμπεριλαμβάνονταν και ο Γυμναστικός Σύλλογος Σιδηροδρομικών «Θερμαϊκός». (Βλ. Χριστοδούλου Ν., *ό.π.*, σ. 101).

18. Βλ. *Μακεδονικά Νέα* 27-9-1926.

19. «... αθλητικό άλμα του 1925 ήταν η προκήρυξις υπό του Ηρακλέους των Α΄ Παμμακεδονικών αγώνων για την 12, 13 και 14 Σεπτεμβρίου 1925, μεταξύ των γυμναστικών συλλόγων Μακεδονίας και Θράκης και των εν Μακεδονία και Θράκη εδρευόντων Στρατιωτικών Σωμάτων. Των αγώνων προηγήθη η συνήθης παρέλασις προηγουμένης της Μουσικής και της Φρουράς, η δε σειρά της παρελάσεως καθωρίσθηκε ως εξής: Γ΄ Σώμα Στρατού, Δ΄ Σώμα Στρατού, Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, Ορφεύς Ξάνθης, Ροδόπη Κομοτηνής, Ερμής Αλεξανδρουπόλεως, Δόξα Δράμας, Αισχύλος Καβάλλας, Μέγας Αλέξανδρος Εδέσσης, Αναγέννησις Επανωμής, Ερμής Σόροβιτς (Αμύνταιο), Ένωσις Κωνσταντινοπολιτών Θεσσαλονίκης, Νέα Γενεά Καλαμαριάς Θεσσαλονίκης, Μακαμπή Θεσσαλονίκης, Θερμαϊκός Θεσσαλονίκης, Ολυμπιακός Αστήρ Θεσσαλονίκης, Άρης Θεσσαλονίκης και Ηρακλής Θεσσαλονίκης».(Βλ. Χριστοδούλου Ν.).

20. Βλ. *Μακεδονικά Νέα*, 18-12-1926: «Δημοσίευση προγράμματος αγώνων βόλλεϋ από τη ΧΑΝΘ. Συμμετέχουν : ΠΑΟΚ, ΧΑΝ, Άτλας, Ακοάχ, Άρης, Θερμαϊκός, Νέα Γενεά, Σώμα Προσκόπων, Μέγας Αλέξανδρος, Μακαμπή, Ηρακλής».

21. Βλ. φωτογραφία περιοδικού *Αθλητισμός*, τ. 54, 3 Ιουλίου 1928, σ. 13.

22. Βλ. άρθρο εφημερίδας *Θεσσαλονίκη*, φύλλο της 28-1-1981, με τίτλο, «Ο "Θερμαϊκός" τίμησε Παναγούλια - Βασσάρα».

23. Βλ. *Μακεδονικά Νέα*, 31.7.1926 «Εκδρομή του Μουσικού Τμήματος Θερμαϊκού. Απαρτίζεται από 20 έγχορδα όργανα και 50 φωνές. Η εκδρομή θα γίνει στις 1 Αυγούστου στο Ασβεστοχώρι, συνοδεία του Δ.Σ. Ο "Θερμαϊκός" είναι ο πρώτος επαγγελματικός σύλλογος που σε ένα χρόνο ίδρυσε

ποδοσφαιρικό, κολυμβητικό και μουσικό τμήμα».

24. Βλ. Καίτη Ρωμανού, *Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής*, Εκδόσεις Κουλτούρα, σ. 120.

25. Η κατασκευή του οφείλονταν σε πρωτοβουλία και έμπνευση του χορωδού Κοσμόπουλου Κοσμά, εργοδηγού στο Εργοστάσιο Οχημάτων Θεσσαλονίκης. (Μαρτυρία Ι. Σαμαρόπουλου).

26. Αίτηση υπ' αρ. 15 από 22/4/1948 του Συλλόγου «Θερμαϊκός», με υπογραφή Β. Μαλιγκούδη, προς τη Γεν. Διεύθυνση των ΣΕΚ στην Αθήνα και με εισήγηση της Διεύθυνσης Περιφέρειας Θεσσαλονίκης (Διευθυντής Χ.Ι. Κανελλόπουλος), υπό στοιχεία ΕΠ 435/30-4-1948 για την οικονομική ενίσχυση του Συλλόγου προκειμένου «...να συνεχίσει την από πάσης πλευράς εθνοφελή δράση του».

27. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική της εφημερίδας *Μακεδονία*, στα φύλλα της 30-11-1948 και 4-12-1948: «...στεφθείσα υπό πρωτοφανούς επιτυχία η συναυλία της χορωδίας και της μαντολινάτας...» και «Η μετά μεγίστης επιτυχίας στεφθείσα πρώτη συναυλία επαναλαμβάνεται....τελείως δωρεάν ... αύριον Κυριακή 11 π.μ.....»

28. Η εξαιρετική πολιτιστική προσφορά του «Θερμαϊκού» προβλήθηκε για άλλη μια φορά από τον Τύπο της Θεσσαλονίκης, Βλ. εφημερίδα *Μακεδονία*, φύλλο της 20-11-1951. «Την 6ην μ.μ. εδόθη εις το Βασιλικόν Θέατρον ενδιαφέρουσα παράστασις. Πλούσια ορχήστρα εγχόρδων και πνευστών με πρώτο βιολί τον κ. Δέλλα και με την μικτή χορωδία της προηγουμένης (18-11-1948), υπό την διεύθυνση του κ. Φλώρου εξετέλεσε με μεγάλην επιτυχίαν ολόκληρα τα χορικά της «Αντιγόνης» του Μέντελσον με σόλο του βαρυτόνου κ. Χατζηστυλιανού και απαγγελία του θρήνου της «Αντιγόνης» στην νεολαία, μετάφραση του Μάνου, από την κυρία Τριανταφυλλίδη. Ήταν μία αρκετά δύσκολη επιχείρησις, η οποία επέτυχε απόλυτα και η οποία μαρτυρεί την πολύ σοβαρά και επίμονη εργασία εκ μέρους των εκτελεστών και προπάντων του διευθυντού της ορχήστρας του «Θερμαϊκού» κ. Φλώρου. Πριν από την «Αντιγόνη» εξετελέσθη το «Αλληλούια» του Χαίντελ και εις το τέλος το «Υπερμάχω» του Καλομοίρη που ήταν το γνωστό βυζαντινό μέλος μεταγραμμένο και ενορχηστρωμένο με πολλή επιτυχία».

29. Ο πατέρας του, Γεώργιος Σπ. Βασιλειάδης, συνταξιούχος σιδηροδρομικός, πέθανε στη Θεσσαλονίκη στις 16 Νοεμβρίου 1951 σε ηλικία 79 ετών, ενώ ο αδελφός του Σπύρος υπήρξε Πρόεδρος του επαγγελματικού Συνδέσμου σιδηροδρομικών Βορείου Ελλάδος (Σ.Σ.Β.Ε.) επί σειρά ετών.

30. Το ποδοσφαιρικό τμήμα του «Θερμαϊκού» την περίοδο 1960-1961 είχε τη μοναδική του συμμετοχή στο πρωτάθλημα της Α΄ εθνικής κατηγορίας. Επί 30 συναντήσεων συγκέντρωσε 44 βαθμούς (βαθμολ. 3-2-1) με συντελεστή τερμάτων 33 υπέρ και 75 κατά. Η ομάδα είχε την πολυτέλεια να μπορεί να διορίζει σε σιδηροδρομική εργασία τους ποδοσφαιριστές της, εξασφαλίζοντας σ' αυτούς μόνιμη και αξιοπρεπή εργασία. Έτσι, μεγάλα ονόματα του ποδοσφαίρου της εποχής απέκτησαν τη σιδηροδρομική ιδιότητα και μετά από μια θριαμβευτική πορεία του ποδοσφαιρικού «Θερμαϊκού» στην Α΄ κατηγορία προκρίθηκε στη Β΄ εθνική κατηγορία, όπου μετά από σκληρές μάχες με τις προκριθείσες ομάδες του Βορείου Ομίλου, προκρίθηκε στην Α΄ Εθνική κατηγορία.

31. Για την ιστορία αναφέρουμε ονομαστικά τα στελέχη της χορωδίας, τα οποία εκπροσώπησαν την Ελλάδα στον Πολυφωνικό Διαγωνισμό του Arezzo: Τενόροι Ι: Κυριζόπουλος Απ., Παλληκαρίδης Γεώρ., Προδρομίδης Χριτ., Συγηνός Αργ., Συγηνός Ιωάν., Τσαμουσάκης Ιωάν., Κοσμόπουλος Σωτ., Τενόροι ΙΙ: Βιτάλης Νικ., Κυρκίμης Ευάγγ., Μιμικάκης Ιωάν., Πεταλάς Αθ., Σταμνάς Δημ., Ταχτσιάνης Κων., Τσίκας Δημ., Τρικούπης Χαρ., Βαρύτονοι Ι: Αλεξανδρίδης Παντ., Γενεράλης Κων., Γυλός Χρήστος., Κακάνης Πολ., Μούμκας Αλ., Μουταφτσής Δημ., Πέτρου Παυσ., Βαρύτονοι ΙΙ: Δελαπάσχος Αλ., Ζαφειρίου Νικ., Κωνσταντινίδης Ξεν., Λούσης Λάζ., Παπαγεωργίου Δημ., Πέτρου Βασ., Τσιγκουτζίδης Στερ.

32. Τη χορωδία εκπροσώπησαν οι: Τενόροι Ι: Κυριζόπουλος Α., Λουκάς Δ., Μουταφτσής Δ., Μπιτζένης Κ., Προδρομίδης Χρ., Παλικαρίδης Γ., Σαββόπουλος Κ., Συγηνός Κ., Συγηνός Αργ., Τσαμουσάκης Ι., Κωνσταντινίδης Αθ., Τενόροι ΙΙ: Βιτάλης Ν., Δημούδης Ε., Κυρκίμης Ε., Μιμικάκης Ι., Πεταλάς Ν., Σταμνάς Δ., Ταχτσίδης Κ., Τσίκας Δ., Κολοκοτρώνης Α., Βαρύτονοι Ι: Βερύκιος Μ., Γραμμένος Ζ., Ιωαννίδης Β., Καλαϊτζής Μ., Κακάνης Π., Μούμκας Α., Πέτρου Π., Παπουτσής Σ., Βαρύτονοι ΙΙ: Αδαμόπουλος Β., Γάλλιας Ε., Γιαννόπουλος Α., Δελαπάσχος Α., Δρίγκας Λ., Κοσμόπουλος Σ., Κωνσταντινίδης Ν., Νότας Π., Τσιγκουτσίδης Σ., Χριστίδης Β.

ΠΗΓΕΣ

Εφημερίδες

Μακεδονία, φ. 30-11-1948
ό.π., φ. 04/12/1948
ό.π., φ. 20/11/1951
ό.π., φ. 30/11/1958
ό.π., φ. 28/03/1961
ό.π., φ. 6/03/1962
ό.π., φ. 1/09/1962
ό.π., φ. 30/06/1966
ό.π., φ. 31/12/1966
ό.π., φ. 31/03/1967
ό.π., φ. 30/06/1967
ό.π., φ. 31/10/1967
Θεσσαλονίκη, φ. 17/06/1964
ό.π., φ. 25/06/1964
Μακεδονία, φ. 17/04/1977
Ελληνικός Βορράς, ό.π., φ. 14/04/1979
Μακεδονία, φ. 14/04/1979
Θεσσαλονίκη, φ. 14/04/1979
Ελληνικός Βορράς, φ. 11/09/1979
Θεσσαλονίκη, φ. 28/01/1981

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Χριστοδούλου, Ν., *Ο Γυμναστικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης ο «Ηρακλής» και η εξέλιξις του αθλητισμού εν Θεσσαλονίκη 1927*, Αθήνα 1978.
2. Καταστατικό Συλλόγου Μ.Γ.Σ. «ο Θερμαϊκός», αποτελούμενο από 28 άρθρα, εγκεκριμένο από τη Γ.Σ. της 5ης Ιουνίου 1925.
3. Ενημερωτικά προγράμματα που χρησιμοποιήθηκαν στις διάφορες εκδηλώσεις-συμμετοχές της χορωδίας του Μ.Γ.Σ. «ο Θερμαϊκός».
4. Τομανάς Κώστας, *Τα καφενεία της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 22.
5. Ζαφείρης Χρίστος, *Θεσσαλονίκης τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 107.
6. *Ο Επαμεινώνδας Φλώρος και το έργο του*, σημείωμα της Ελευθ. Παπαδάκη.
7. Χεκίμογλου Ευ. *Οι Αμπελόκηποι έχουν ιστορία-Ιστορική προσέγγιση στην περιοχή Αμπελοκήπων Θεσσαλονίκης*, Έκδοση Δήμου Αμπελοκήπων 1998.
8. «Δραστηριότητα-Πρόοδος-Θερμαϊκός», άρθρο στην εξαμηνιαία σιδηροδρομική επιθεώρηση του Μ.Γ.Σ. των σιδηροδρομικών «Ο Θερμαϊκός» *Ενημέρωση*, τ.1ο, Ιανουαρίου 1980, σ. 8-10.
9. *Ό.π.*, άρθρο «Ο κ. Νίκος Αστρινίδης, μιλάει στην *Ενημέρωση*», σ. 11.
10. Γαβριηλίδης, Γ.Χ., *Μέγας Οδηγός Θεσσαλονίκης και περιχώρων 1932-1933*, Έκδοση Μετοχικής Εκδοτικής Εταιρείας.
11. Παπαδάκη Ελευθερία, «Μακεδονικό Ωδείο», άρθρο στο περιοδικό *Μακεδονική Ζωή*, τ. 240, Μαΐου 1986, σσ. 47, 48.
12. Θέμελης Δημήτρης, «Η μουσική ζωή και μουσική παιδεία στη Θεσσαλονίκη του 20ου αιώνα», *Νέα Εστία* (=Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη), Θεσσαλονίκη 1985.
13. Καλογερόπουλος Τάκης, *Το λεξικό της ελληνικής μουσικής*, Εκδόσεις Γιαλλέλη, Αθήνα

1998.
14. Περιοδικό *Αθλητισμός*, τεύχος 54, 3 Ιουλίου 1928.
15. Σιδηρόπουλος Αλ., *Η Εθνική Ομάδα της Ελλάδος*, Αθήναι 1953, σ.σ. 49, 50.
16. Στρατής Δημ., *40 χρόνων αγώνες των ελλήνων σιδηροδρομικών (1905-1945)*, Αθήναι 1959.
17. Ιωαννίδου Ελένη, «Ο αθλητισμός των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη 1922-1940». *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 15ο, Οκτωβρίου 2004.
18. Χεκίμογλου Ευ. - Χεκίμογλου Αχ., *Τα πρώτα βήματα του αθλητισμού στη Βόρειο Ελλάδα, 1900-1960*, Εκδόσεις «Κέρκυρα», Αθήνα 2003.
19. Παπαδημητρίου Δ.Ι., «Το τρένο της Μίκρας στα χρόνια του Μεγάλου Πολέμου (1915-1918)», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 13ο, Ιανουαρίου-Μαρτίου 2004.
20. Συμεωνίδου Αλέκα, *Λεξικό ελλήνων συνθετών*, Έκδοση Α΄, Μάιος 1995.
21. Ρωμανού Καίτη, *Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής*, Εκδόσεις Κουλτούρα, σ. 120.

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

1. Γεωργίου Σκλαβούνου, υιού Αλεξάνδρου Σκλαβούνου, εκ των πρωτεργατών της ιδρύσεως της χορωδίας του «Θερμαϊκού».
2. Αλκέτα Παναγούλια, ομοσπονδιακού προπονητού (1981) της εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου.
3. Ιωάννη Σαμαρόπουλου, χορωδού, ποδοσφαιριστού του ΜΓΣ «Θερμαϊκός» και π. προέδρου Δημοτικού Διαμερίσματος του Δήμου Θεσσαλονίκης.

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΘΗΚΑΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΑΓΓΕΛΚΟΥ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ
ΘΕΜΙΣ ΒΕΛΕΝΗ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΜΑΡΑΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
GILA HADAR
ΜΑΡΙΑ ΧΕΙΜΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ISSN 1108-5452